

Шъхьэлэхьо А., Хьут Щ., ШэкIo М.

АДЫГЭ ЛИТЕРАТУР

Я 8-рэ класс

Яцэнэрэ тедзэгъу

*Адыгэ Республикэм гъэсэныгъэмрэ шIэныгъэмрэкIэ
и Министерствэ ыштагъ*

Мыекъяупэ
ООО «Полиграф-ЮГ»
2014

УДК 373.167.1:811.352.3+811.352.3(075.3)
ББК 74.268.39=602.2
А 21

К ы д э г ь э к ы г ь э н ы м к ы э п ш ь э д э к ы ж ь
з ы х ь ы р э р С и т ы м э С а р

Н а у ч н э р е д а к т о р ы р ф и л о л о г и е ш ы н ы г ь э х э м к ы э
д о к т о р э у , п р о ф е с с о р э у Ш ь х ь э л э х ь э А б у б э ч ы р

Р е д а к т о р х э р : Ц у е к ь э А л ы й , Б л э г ь о ж ь М а р и й

А в т о р - з э х э г ь э у ц у а к ы о х э р :
Ш ь х ь э л э х ь э А с х ь а д , Х ь у т Ш а м с у д и н , Ш э к ы о М и р

А 21 Адыгэ литератур. Литературэм реджэнхэу тхылъ, я 8-рэ
класс. – Мыекъуапэ: ООО-у «Полиграф-ЮГ», 2014. – Н.300.
ISBN 978-5-9906062-4-1

Адыгэ литературэр программэу зэхъокыныгъэхэмрэ хэхъоныгъэхэмрэ зыфашыгъэм тетэу гъэпсыгъэ. Программэр Федеральнэ къралыгъо гъэсэныгъэ стандартым ишапхъэхэм адештэ.

Тхылъым излектроннэ шъуашэрэ иаудио гуадзэрэ Адыгэ Республикэм гъэсэныгъэмрэ шыныгъэмрэкы и Министерствэ исайт (minobr.ru/audio) кыщыбгъотышт.

УДК 373.167.1:811.352.3+811.352.3(075.3)
ББК 74.268.39=602.2

ISBN 978-5-9906062-4-1

© Авторы-составители: А.Ш. Шхалахов,
Ш.Х. Хут, М.Ш. Шакова, 2014
© Министерство образования и науки РА, 2014
© Оформление ООО «Полиграф-ЮГ», 2014

Адыгэ IорIуатэр

ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ

Ерией, Хъымыщыкъоу Пэтэрэз.
Пэтэрэзыр кIэлэ закъоу зы гоуз,
Пэтэрэзыр гоузишъэу зэкIоцIылъ,
Ныбэм илъэу зятэ ылъхэр зымыгъэгъу!
Пэтэрэзыр исп-гуащэм¹ къызыхэзым,
Нартыжтымэ лъыосэ пIурэу ахыгъагъ.
Пэтэрэзыр Жъокъоянэм къызыратым,
Анаем ипытэхэр кушъэ нэтIитIоу,
Хэшъаеи ипытэхэр кушъэ цэгитIоу,
Бланэмэ атхыцIашъохэр икушъэпсхэу,
Щэмбарым² идахэхэр икушъэ бэщхэу,
Жъокъоянэм Пэтэрэзыр къызыхепхэм,
Зикъудыишъ кушъэ нэтIитIур къыхеут.
Зыкыгъази кушъэ цэгитIури къыгуигъэзи,
Пэтэрэзыр джэхэшъогум къытечынэ.
Жъокъоянэр нэжгъурти, гу лъытагъ.
«Синэфын, укъызыхъукIэ, лIы пхэкIын,
Нартыжъ гуцэхэр лъэпкъынчъэ къыохъулIэных», – ыIуи
Пэтэрэзыр а чIыпIэм къыщыхихи,
Пэтэрэзыр Инджыджыжъыем³ къынигъэси,
Пэтэрэзыр Инджыджыжъыем къыдинагъ,
Жъокъоянэ къыгъази къэкIожъыгъ.
Нарт яIахъохэр Инджыджыжъыем къызнэхэм,
Нарт яIахъомэ Пэтэрэзыр къыщагъоти,
Iэхъо пщыпIэм Пэтэрэзыр къырахъылIи,

¹ И с п - г у а щ – испхэр цIыф цIыкIу лъэпкъхэр щыIэхэу алъытэщтыгъэ (урыхсхэм карлики е гномы зыфалощтыгъэхэм афэдэу).

² А н а й , х э ш ъ а й , щ э м б а р – чъыг лъэпкъых.

³ И н д ж ы д ж – Пшызэ хэлгэдэжърэ псыхъоми кIэими ацI.

Ер а мафэм зы кѳунан кѳыщырати,
 А кѳунаным Дул-дулыр кѳыфауси,
 Пѳтѳрэзыр илѳэсиблым кѳыщаІыгѳи,
 Пѳтѳрэзыр илѳэсиблым кѳыщагѳашІуи,
 Пѳтѳрэзыр Дул-дулым рагѳэкІэси,
 Кѳагѳэшэси Пѳтѳрэзыр кѳыдатІупщы.
 Пѳтѳрэзыр Барсие губгѳом кѳызынэсым,
 Барсие губгѳом пщы Марыкѳо кѳыщыІукІи,
 Барсие губгѳом пщы Марыкѳом кѳыщыгуахѳ.
 «Сипщы тат, тѳ укѳикІыжѳрѳ?» – кѳыщыреІо.
 «Сишѳао, Лѳѳпшѳ⁴ дѳжѳ сыкѳекІыжѳы сѳ.
 Ер а мафэм Хѳымыщыжѳыр зысѳукІым,
 Иныжѳыпкѳым сичѳэтацѳ кѳыІуикІыкІыгѳѳати,
 Кѳезгѳѳпсыхѳанѳу Лѳѳпшѳ дѳжѳ кѳѳсхѳыгѳагѳ,
 ТІопсыхѳ⁵ кѳезгѳѳшІыгѳѳшѳ кѳѳсѳхѳыжѳы».

«Сипщы тат, уймаисѳм сыкѳегѳѳплѳ», –
 «Уезгѳѳплѳын», – ыІуи чѳѳацѳр кѳызецѳѳим,
 Дул-дулыр шы Іушыти кѳыбгѳодихи
 ЗѳригѳѳзѳкІи чѳѳѳ Іапшѳѳр кѳызегѳѳазѳм,
 Дул-дулыр шы лѳѳшти кѳыбгѳорихѳи,
 Чѳѳѳ Іапшѳѳр Пѳтѳрэзым кѳыІѳкІахѳи.
 Барсие губгѳом пщы Марыкѳор щырифѳыжѳи
 Пщы Марыкѳо хыкѳумамаІѳм дырифѳѳкІи,
 Пщы Марыкѳо ишыужы зыкѳишІи,
 Ар а мафэм щырилІых.

Ер а мафэм Пѳтѳрэзым кѳыгѳѳзѳѳѳи,
 Пѳтѳрэзыр Жѳѳокѳоянѳм кѳѳкІолІѳжѳыгѳѳ.
 «Жѳѳокѳоян, нарт сѳнашѳом сѳ сыкІѳѳштѳ». –
 «Синѳѳын, нарт сѳнашѳом о умыкІу».

Пѳтѳрэзыр дѳнапІѳми щѳегѳѳчѳѳѳѳ,
 ЫмышІахѳѳу Жѳѳокѳоянѳр кѳыІѳкІѳкІи,
 Жѳѳокѳоянѳр нарт сѳнашѳом кѳѳкІуагѳѳ.
 Нартыжѳыхѳр езѳрѳгѳашѳѳѳу кѳызѳхѳѳсѳѳѳу,
 Жѳѳокѳоянѳр нарт сѳнашѳом кѳахѳѳѳагѳѳ.
 «Нартыжѳыхѳр, шѳѳуезѳрѳгѳашѳѳѳ шѳѳузѳѳѳсѳ,
 Нартыжѳыхѳр, шѳѳуезѳрѳгѳашѳѳѳѳѳу шѳѳузѳѳѳсѳ шѳѳѳ,
 Шѳѳѳѳѳ Пѳтѳрэзыр кѳѳсыжѳыгѳѳѳшѳ шѳѳѳѳѳѳѳѳштѳ шѳѳѳ!»

⁴ Л ѳ ѳ ш ѳ – нартхѳѳм ягѳѳѳкІѳ Іѳзѳ блѳкІыгѳѳ.

⁵ Т І о п с ы х ѳ – тІѳ ѳпсыхѳагѳѳѳѳѳ ары.

Нартыжтымэ сэнэфыбжъэр кѣІэкІэзы,
 Нартыжтыхэр ер а мафэм зѣфеусэх,
 Нартыжтыхэм ер а мафэм хасэ щашІы.
 Пэтэрэзым икІодыкІэм еусагъэх:
 «Пэтэрэзыр кѣызытхахъэкІэ сэнэфыбжъэр кѣыщеттын
 Сэнэфыбжъэр ер а мафэм кѣыщыришъумэ,
 Пэтэрэзыр Дул-дулым едгъэкІэсэу,
 Уарпыжтым⁶ шы псыхэгъахъэ дгъэкІон,
 Пэтэрэз Барсие губгъом зыщынэсрэм,
 Дул-дулым кІэпщ щѣогъу редгъахын,
 Уарпыжтым шы псыхэгъахъэу кѣызнэсырэм,
 Уарпыжтыр зэпэкІиблэу зэхэлъадэ,
 Дзэ пэкІиблыр ер а мафэм кѣынэдгъэсымэ,
 Уарпыжтым Пэтэрэз зэпырихымэ,
 Дзэ пэкІиблыр ер а мафэм кѣыщыдэкІымэ,
 Пэтэрэз нарт сэнашъом кѣызахахъэм,
 Ер а мафэм сэнэфыбжъэр кѣыщырати,
 Сэнэфыбжъэр ер а мафэм кѣырешъу.
 «Пэтэрэзыр, Уарпыжтым шы псыхэгъахъэ утфэкІона?»
 Пэтэрэз Дул-дулым кѣыщекІэси,
 Пэтэрэз кѣэшэси кѣызыдэкІым,
 «Пэтэрэз, Барсие губгъом узынэскІэ,
 Дул-дулым кІэпщ щѣогъу о кѣытфех», – кѣыраІу.
 Пэтэрэз Барсие губгъом кѣызынэсым
 Дул-дулым кІэпщы щѣогъу кѣыщырехы,
 Дул-дулым цІэлъэ-кІуалъэу зырегъашІы,
 Уарпыжтым шы псыхэгъахъэ кѣызынэсым,
 Уарпыжтыр зэпэкІиблэу зэхэлъадэти,
 Дзэ пэкІиблыр ер а мафэм кѣыщыдэкІи,
 Дзэ пэкІиблыр Пэтэрэзым щырилІыхыгъ.
 Уарпыжтым Дул-дулыр кѣыхигъахы,
 Пэтэрэз нарт хэгъуашъхъэм кѣызІохъажым,
 Дул-дулыр онэгу нэкІэу кѣыщетІупщы.
 Дул-дулыр онэгу нэкІэу кѣыззсыжым,
 Нартыжтымэ сэнэфыбжъэр кѣыщырашъуи,
 Ер а мафэм ашъор гушІуапкІэу кѣыщатыгъ.
 Пэтэрэзыр шхъоджэ-сэджэу зыкѣыщишІи,
 Пэтэрэзыр амышІахэу кѣахэхъажы,

⁶ У а р п – Пшызэ хэлъэдэжърэ псыхъом ыцІ.

АкIыбкIэ пчъэкъуахэм кыкыоуцо.
 Нартыжъыхэр сэнэфкIадэм шъхьащыкIотхи,
 Пщы Алэджым къэбарыбэ кыщцеIуатэ,
 Пщы Орзэмэдж къэбарыпцI реIотылIэ.
 Пщы Асрэн шъхьэщытхъужьыр бэу икIас.
 Саусырыкыоми пцIыбэр кыщцеусыти,
 Пэтэрэз пчъэкъуахэм кыкыоуцоти,
 Пэтэрэз нартижъымэ къахэкIуати,
 Пэтэрэз сэнэфкIадэм къекIуалIи:
 «Нартыжъыхэр, сэнэфкIадэм шъушъхьащыт,
 Нартыжъыхэр, сэнэфкIадэм бэу шъуепсалтэ,
 Нартыжъыхэр, къэбарыбэ цышъоIуатэ,
 КъэбарыпцI ешъуIоталIэу шъузэхэт!
 Нартыжъыхэр, сэнэфкIадэм шъушъхьащыкI!»
 Нартыжъыхэр сэнэфкIадэм шъхьащыкIотхи,
 Пэтэрэз сэнэфкIадэм екIотылIи,
 Пэтэрэз сэнэфкIадэм бэу щэпсалтэ.
 «Мы псалтэу есIотылIэрэр мышъыпкыэмэ,
 СэнэфкIадэр кIэдакIэм щэлтэраз!
 Мы псалтэу есIотылIэрэр шыпкыэмэ,
 СэнэфкIадэр кIэдашъхьэм щэхъупщтыкI!
 Тхэ ичапэм сиунэхэри щясэгъашIы,
 СиунашIэхэр сэнэфыбжъэм есэгъашъох,
 Сиунашъхьэхэр иныжъышъокIэ ясэгъабгъэх,
 Сыбгъэцыхэр пыжъыцкIэ рясэгъэщых.
 Тыгъэр кызыщыкыоуцIэрэр мэщрикъ,
 Тыгъэр зыщыкыоухьажьрэр мэгъриб,
 Иныжъымэ акопкыыхэр сэ сипхъэцу,
 Иныжъымэ ацагэхэри сэ сишъхьэпхъэу,
 Нартыжъыхэр чэщ мэзахэми къэсэгъажъох,
 Нартыжъыхэр чэщ мэзагъоми къэсэгъэхых,
 Нартыжъыхэм «быр» амыIоу шъхьэIо ясэгъауи
 Ячэмахъохэр пэнэпцIэжъым хэзгъэзащэхи,
 ЯчэмакIомэ цуоч амыIыгъэу кыдэзгъэкIхи.
 Хым сикIи, – пчыкIэ закъори силтэмыдж,
 СыкыикIыжьи, – Терсэ⁷ губгъо сиджэгупI,
 Дул-дулым цIэлтэ-кIуалтэу зырезгъаси,
 Уарпыжъым шы псыхэгъахъэу сызнэсым,

⁷ Терс – чIыпIэм ыцI.

Уарпыжъыр зэпэкИблэу зэхэлъадэти,
Ер а чЫпИэм дзэ пэкИблыр къыщыдэкИ,
Ер а мафэм а шъофишъэр псы есфыхи,
Ер а мафэм пкИэгъолишъэр псы езгъэхьи.
Мы псалъэу есІуалІэрэр мышъыпкъэмэ,
СэнэфкІадэр кІэдакІэм щэлъэраз,
Мы псалъэу есІуалІэрэр шъыпкъэмэ,
СэнэфкІадэр кІэдашъхъэм щэхъупщтыкІ!
Пщы сэукІи, – пщы Марыкъо анахъ хаф».
«УкІэлащ, пщы Марыкъо тыдэ къиох?»
«Пщы Марыкъо Барсие губгъом сыщыІукІи,
Пщы Марыкъом имаисэ къыІэкІэси,
Пщы Марыкъор хыкъумакІэм къынэсфыси,
Пщы Марыкъом ишыуж сэ зыкъэсшИ,
Пщы Марыкъор еслІыхынэу сызфежьэм,
Тхъомзэшхо стырышъ мэлыгъо.
Тыгъэнэбзыиблэу зэбгырэкІы,
ПчыкІэм къырэчъэшъ къызжэхэо,
Сынэбзыци мэкІэ дэдэу къыщелыгъо,
Зилыгъожъэу тенджызым тесыукІыхъагъ...
Ер а мафэм титопышхохэри зэрызгъащи,
Шыумэ шыгум дызгъэщай,
Гын огъуиплІыр рязгъэтакъуи,
Топыщэу топы кІоцІым зырызгъадзи,
ЧІыгухэр тхъэузишъэу щызэгосфхи,
Чафырыжъхэр хъутэ-плъытэу къызынэсхэм,
Сичэтацэр ер а мафэм къыщызгъабз.
Мы псалъэу есІуалІэрэр мышъыпкъэмэ,
СэнэфкІадэр кІэдакІэм щэлъэраз!
Мы псалъэу есІуалІэрэр шъыпкъэмэ,
СэнэфкІадэр кІэдашъхъэм щэхъупщтыкІ!
Мы къэсІуагъэм кІил⁸ тІэкІу къыххэфагъ».
СэнэфкІадэр кІэдашъхъэм щэхъупщтыкІ!
Сэнэфыр джэхашъом къытехъажьы.
Нартыжъыхэр а мафэм щэгүлэзых,
Пэтэрэз илъэуасэмкІэ къыщеупчІых,
Пэтэрэз илъэуасэ къыщеІуатэ:

⁸ КІил – хэнагъ, блэтІупщыгъ.

«Аргъоилъэу тятэ исулыкъу⁹ из къысфэжъугъотымэ,
 Уашъом лъэой ешъудзэу шъудэкIуаемэ,
 ЩыбзэкIэ псы къэшгъухъэу сэ сежъугъашъомэ,
 Цацэм пылъэу тхъу гъэжъагъэкIэ сэ сыжъугъашхэмэ,
 ХъамышхунтIэу пчъэ пхъэмбгъу закIо сфыIушгъульхэмэ,
 Щэмбарэр кулъэмыджэу къысфыкIашгъульхэмэ,
 ПкIэгъуалэхэу ашгъхъэ шIуцIэу пкIэгъолишгъэ,
 Дарый стафэу папыцитIу арыз къысфэжъугъотмэ,
 Ахэмэ ащыщэу къысфэжъугъотрэм сезэгъын».
 Нартыжъымэ лъыхъуакIохэр къырагъажъэх,
 Нартыжъымэ чылэу щыIэр къалъыхъугъ.
 Нартыжъымэ зы джэуап къамыгъот,
 Нартыжъыхэр Iэрылгъхъэу къыфэхъугъэх,
 Нартыжъымэ хъотэ пIалгъэ къащыфешIы,
 Нартыжъыхэр хъотэ пIалгъэм къырещалIэх.
 Нартыжъыхэр зырызэу щегъэуцух,
 Нартыжъымэ ашгъхъэхэри щышIуеупкIых,
 Нартыжъымэ алгъ дегъэлгъадэ,
 Хъотэ кIоуцIым лъым фэчгъэу къыщегъачгъэ.

- ?
1. Мы пщыналгъэм темэ шгъхъаIэу иIэр сыда?
 2. «Ныбэм илгъэу зятэ ылгъхэр зымыгъэгъу» – зыфиIорэ гущыIэхэм сыдэушгъэу Пэтэрэз урагъэплгъыра?
 3. Жъокъоянэр Пэтэрэз зэрэдзекIорэр къыхэжъугъэщи, ащ изекIуакIэ къызыхэкIырэр къэжъугъэнаф.
 4. Пэтэрэз нартыжъхэм зэрытхъагъэщIэкIырэр къэзгъэлгъэгъорэ чIыпIэхэр къыхэжъугъэщых.
 5. Пэтэрэз нартхэм зыкIазаорэр сыда?
 6. Сыда пщыналгъэм тызфипIурэр?
 7. Усэ гъэпсыкIэу пщыналгъэм иIэм шгъульпылгъ?

ЛЫЖЪ IУШ

Адыгэхэр бэгъашIэу щытых. Илгъэс шгъитIум хъазырэу нэгъэу щыIэхэрэр къахэкIышгъыгъэхэу къаIотэжъы.

Илгъэси 150-рэ бгъэшIэшт, зыгорэм зыраIом, ащ нахъ сымыгъэшIэштмэ, сычIэсышт сIоу, унэ сшIэу сыпылгъыжъынэп ыIуи, унэ афишIыгъагъэп аIуагъ.

⁹С у л ы к ъ у – псылъ; япыеу аукирэм ылгъ щыщ рагъэхъоным фэшI пэгъэ зекIолIмэ аIыгъышгъыгъ. Мыщ дэжъым сулыкъум из аргъоилъ къызэрамыугъоишгъушгъыгъ ышIэзэ Пэтэрэз нартмэ ащ фэдэ пшгъэрылгъ афешIы.

ЛЫжъхэр жъы дэдэ зыхъужьхэкIэ, кушъэмэ ахапхэжъы-
щтыгъэх. Ахэр янысэмэ, кIэлэцIыкIур зэраIыгъыщтым фэдэу,
аIыгъыщтыгъэх. Нысэ дэгъум кушъэр ыгъэхъые зыхъукIэ:

«Лай-лаер сикущъ,
Лай дышъэр сипщы...» – ыIощтыгъ.

Нысэ бзаджэм гъэхъыегъур къызынэсыкIэ, ипщэу кушъэм
хэлъыр ыгъэхъыезэ:

«Лай-лаер сипщы,
ХэлIыхъаныр сипщы!
Лай-лаер сипщы,
Хэунэхъоныр сипщы!» –

арэуштэу оред къыфиIощтыгъ.

– Ар умыIоба, нысэ, уинысэгъу ыIорэр зэхэпхырэба! – лIы-
жъым ыIощтыгъ.

ЛЫжъыр цIыкIу дэдэ зыхъужьхэкIэ, къэбым рагъэтIысхъа-
жъты, пкъэужъыем палъэжъыщтыгъ.

– Къэбыпсыр пытаIо шIы, армырмэ тыпсэ мэхэ лъэпкъ, ны-
сэ, – ыIощтыгъ.

ЕтIани бэ ыгъэшIэжъ шIоиугъуагъ. Нысэмэ ахэр шхэгъу къэс
къыпахыхэти агъашхэщтыгъэх, алъыплъэщтыгъэх.

Арэуштэу зы зэман текIыгъ.

– ЛЫжъхэр – Iофкъэгъанэх. Тинысэхэр яхъаулыилIэх. Жъы
хъужьыхэрэр нэпкъ лъагэм етыдзыхыжъхэзэ тшIыщт, – аIуи,
етIанэ унашъо ашIыгъ.

Жъыхэр нэпкъымэ арадзыхыжъэу хъугъэ. Арэуштэу хэт-
хэзэ – цIыфхэр агукIэ зэфэдэхэп ныIа! – зы кIалэ горэм ятэ
пIашъэр бгым зырадзыхыжъ нэужым, етIани Iус ренэу фихъы-
зпытыщтыгъ.

Зы мафэ горэм къуаджэм дэхэр псым Iухъагъэхэу, чъыг
чIэгъым чIэхсэу щысхэзэ, псым зыхаплъэхэм дышъэ къошын
псым хэлъэу халъэгъуагъ. Арыти, чъыг чIэгъым чIэхсэр псым
хэзэрэгъэбани шъхъае, агъотыгъэп.

– Псыр зэушIоркъым тшIокIодыжъыгъ, – аIуи къыхэкIы-
жъыгъэх. А къэбарыр чылэм дэлъэу, кIалэр ятэ пIашъэ дэжъ
кIуагъэ.

– Сыд чылэм щыкъэбар? – ыIуи, лIыжъ цIыкIур къеупчIыгъ.

– Тыгъуасэ чъыг чIэгъым чIэхсэзэ, псым зыхаплъэхэм
дышъэ къошын халъэгъуагъ. Пстэуми псым зыхатакъуи, ащ

лтыхъухи шъхъае, къагъотыгъэп. «Псы ушIоркъыгъэм хэкIодэжъыгъ» аIуи, псыхъом къыхэкIыжъыгъэх, – риIуагъ.

– Ара, сикIал? – ыIуи, къеупчIыжъыгъ.

– Псым халъагъорэр штыпкъэ, – ыIуагъ. – Мэфэ реным лты-хъухэу тичылэхэр Iутых.

– Ар къэзгъотырэм иен фаешъ, о къэбгъотыщт, – кы-риIуагъ. – УзыкIожьыкIэ, а чIыпIэм ори кIо. Псынэпкъым тет чыгым дышгъэ къошыныр хэт. Ащ иныбжьыкъу ныIэп псым халъагъорэр. Чыгым дэкIуаери, дышгъэ къошыныр кыитех.

Ятэ пIашгъэр дэгъоу кыыгъашхи, кIалэр къежъэжьи ядэжъ къэкIожьыгъ.

Чылэр дээрэхыгъэу псынэпкъым Iутыти, ежъыри кIуи ахэхъагъ. ЯзыбгъукIэ тIыси, зыми гу кыызлтыримыгъатэу, чыгыр ыплтыхъагъ. ЕтIанэ тэджи, зыфидэкIуаерэри амы-шIэу, чыгым дэкIуай, дышгъэ къошыныр кыырихъыхи кье-жъэжъыгъ.

Чылэмэ дышгъэ къошыным икъэгъотыкIэ лгъэшэу аггъэ-шIэгъуагъ.

Пчыхъэ зэхъум етIани ятэ пIашгъэ Iус фихъи кIуагъэ.

– Къэбгъотыгъа?

– Къэзгъотыгъ.

– Дэгъу, – лIыжъым ыIуагъ.

– Сьд джыри къэбар?

– Хэгъэгу къэбар щыI: апэ тыгъэм ыщыпэ икъыкъокIыгъом зылгъэгурэр пачыхъэ ашIынэу аIуагъ.

Пачыхъэу лIагъэм ычIыпIэ ихъащтым цIыфхэр ыуж итых: бэрэ тыгъэм пэплгъэнхэу къуаджэм дэкIыгъэх, ау пстэ-уми тыгъэм икъыкъокIыгъо зэдалгъэгъу.

– Арымэ, ори адыдэкIахэмэ. АдыдэкIи, псы нэпкъым теуцу. Тыгъэм инурэ апэ рапшIэу псыхъо нэгум кыыридзэщт. Ащ о лтыплъ. Тыгъэ нурэр зэрэплгъэгъоу «муары кыыкъокIы» Iо.

Ыужырэ мафэм пчэдыжъ шIункIым тыгъэм пэплгъэнхэу чылэм дэкIыгъэхэмэ адыдэкIи, ятэ пIашгъэм зэриIуагъэм фэдэу, тыгъэ нурэм лтыплгъагъ:

– Муары, тыгъэр кыыкъокIы! – ыIуи, апэу тыгъэр кыызэры-къокIырэр кыыIуагъ.

Iогъэ пытэ щыIэти, кIалэр пачыхъэ ашIыгъ.

Пачыхъэ кIалэм зэIукIэшхо ышIи:

– О цIыфых! Сэ дышгъэ къошыныр къэсэзгъэгъотыгъэри, тыгъэр апэу сэгъэлгъэгъугъэри сятэжъ пIашгъэр ары. Тижъы-

хэмэ бэ алъэгъугъэр, бэ акъылыгъэу ахэлъыр, – ахэр шIогъэшхох, дгъэлъэпIэнхэ фае. Непэ щегъэжъагъэу жъы дэдэ хъужьыхэрэр бгы лъагэм къетымыдзыхыжъэу олIэжыфэхэкIэ тIыгъынхэу хабзэ сэгъэуцу – къариIуагъ.

КIуи, ятэ пIашъэри ядэжъ къыщэжъыгъ.

Ащ къыщегъэжъагъэу жъыхэр бгым къырамыдзыхыжъы хъугъэу къаIотэжъы.

- ?
1. Сыдэуштэу нысэхэр жъымэ адэзекIошттыгъэха?
 2. Сыда ауштэу жъыхэм зыкIадэзекIошттыгъэхэр?
 3. Сыдым къыхэкIэу жъыхэр бгым рамыдзыхыжъэхэу хъугъа?
 4. Пшысэм иплан къызэхэжъугъэуцу.
 5. Нэжъ-Iужъхэм тихэгъэгу зэращыдэзекIохэрэм шъукъытегушъыI.
 6. Шъо сыдэуштэу шъуафышъыта нахъыжъхэм?

ЧЭЧАНЭКЪО ЧЭЧАН

1

Чэчан дэкIымэ зекIо кIоу, илъэсырэ къэтэу, былымэу къыхырэр тхъамыкIэмэ аритэу, цIыфмэ ахигъэкIуадэу щытыгъ. Ишъуз ыпкъ фимытэу, кIалэ ымыгъотыгъэгоу Чэчанэ зекIо кIуагъэ. Илъэсрэ къызэрэтырэм фэдэу къэтызэ, шъао къыфэхъугъ. КъэкIожьымэ аIоу, ежэхэзэ, цIэ фамыусэу илъэситIу фэдиз тешIагъ. Шъузым ыгу кIоди, лIыр цымыIэжыкIэ енэгъеу хъугъэ. ЛIым иныбджэгъоу хэгъэгум исхэм макъэ аригъэIуи къызэIуигъэкIагъэх. Къэбарэу щыIэр арааригъэIуагъ. «Чэчанэ чIым ынапэ тетымэ, псаоу гъэры хъугъэми, укIыгъэу хъадэу щытыми зэтымыгъэгъотэу ыуж тикIынэп», – аIуи ежъагъэх. Зынэсыштхэм гъунэ фамышIэу лъыхъугъэх. Къагъотыжъыгъэп. «Хэт щыщми, иныбджэгъоу, ихьалэлэу зы нэбгырэ нахъ зекIодылIагъэр, нэбгыритIумэ тшIэщтыгъэ», – аIуи къагъэзэжъы шъузым раIуагъ: «Чэчанэ щыIэжъэп, щыIагъэмэ, къэдгъотыжъыщтыгъэ, ихьэдагъэ ышъхъашыгу ихыгъэн фае».

Хэгъэгум исэу хъэдагъэм къекIолIэщтыр ымыухэу илъэсырэ пылтыгъэх. Иныбджэгъухэр хъэдагъэр аухыфэкIэ щысыгъэх, хъэдагъэр заухым, шъузыр ахахышъ ариIуагъ:

– Сихъэдагъэ непэ зэрэзешъухъагъэу, ыуж шъузэритыгъэу, дахэу ешъуIуагъэр сщыгъушпэнэп. Хэгъэгум шъукъы-зихъэкIэ, мы чылэжъым шъукъемыкIуалIэмэ сырэзэнэп.

Ләу шысыгъэхәми къырауагъ:

– Чәчанә илоф тухыгъә, ау кІаләм цІә фаусыгъәп. Джы тә фәтәжъугъәус. Ятә тиныбджәгъу хьаләлыгъ, ащ пае тлӕгъу къәси тыгу къәкІынәу Чәчанәкъо Чәчан фәтәусыжъы, – алуи зәдаштагъә.

Янә кІаләр чыләм химыгъахъәу, димыгъәкІәу ылыгъызә, илтәс пшІыкІуш ыныбжъ хъугъә.

Ащ ыужым мафә горәм кІаләр къыдәкІишъ кІәлә джәгумә ахәхъагъ. Адәджәгунәу захахъәм, зәлагъәхәм аләпкъ-лӕпкъы-хәр зәхицІыцІагъәх.

КІаләхәр къыфәгубжыхи, зыжәу къызәдауагъ: «Уянә укъыгъәтхәагъәшъ, зыпшІәжъырәп... Ащ фәдизәу кІуачІә уиІәмә, уятә зыщыкІодыгъәр умышІәу, зыукІыгъәр умышІәу узпәсыр сыда?».

КІаләр янә джә чәфынчъәу къәкІожыи тІысыгъә.

– Сыда, си Чәчан, къыпщышІыгъәр? Усымаджа? Къыоолла-гъә шыла? – ылуи янә къеупчІыгъ.

– Зи силажъәп, скІоцІ мәузышъ зәнтхъ бәджынә стырырә шъоу цІынәрә зәхәлӕәу сшхы сшІоигъу, – ылуагъ.

– Ар Іофа, си Чәчан, фәсшІынба, – ылуи къыфигъәхъазыри ыпашъхъә къыригъәуцуагъ, кІаләр хәмыІәу тІысыгъә.

– Сыда адә, си Чәчан, узфәмышхәрәр? – ылуи янә къеупчІыгъ.

– Тян, о укъыздәмышхәу, сыд фәдизкІи сышхәщтәп! – ылуагъ Чәчанә.

– Орырә сәрырә тызәшхәгъуа? Быдзым узпызгъәкІыжъы-гъәмрә джырәрә азфагу зы лагъә тызәдишхыкІыгъәп. Сыуя-нәми, адыгә хабзәм унагъомкІә бзылфыгъәм ІәнатІәу шы-фигъәшъошагъәм оркІә семыбакъоу успІугъ.

– Іухыжъ, укъыздәмышхәу сымышхәнкІә тхъә сәІо, – Чә-чанәкъо Чәчан ылуагъ.

– А кІәлә мыгъу, сыхәмыІәмә мыхъуштымә, сыхәІән, – ылуи зәІабәм, ылашъхъә бәджынә стырым хиІугъ.

– Сызыфәбгъәстырәр сыд? УзәкІокІыгъа?! – ылуи янә ку-уагъә.

– СызәрәоупчІырәм шъыпкъәу хәлъыр къызысәмыІокІә, пызгъәстыкІынкІә тхъә сәІо, – ылуагъ.

– СшІәрәр осІонкІә мы уашъор тикъан!

Янә ылашъхъә бәджыным псынкІәу къыхихыжъи щхыу чыІә щифагъ.

– Тян, сызфьюупчІырәр ары: непә кІаләу сызыхәхъагъә-хәм сыкъагъәушчыгъ, джы нәсы сәри сыоупчІыгъәп, ори зи

къысэпІуагъэп. Тятэ къехъулІагъэм хэпшІыкІырэр – аукІыгъэми, атхъэлагъэми къысэпІошт.

– Е кІэлэ мыгъу, – ыІуагъ янэ, – уяти сетхъылІагъэп, ори сыбгъэтхъэнэп, хысап пфысиІагъ шъхъакІэ, игъом унэсыгъэп. ЦІыф ышъхъашъо исымыгъаплъэу, уятэ ипкІэгъуалэ чІыунэм чІэтэу сэ сІыгъыгъ. Уятэ Іашәу иІагъэу, зэштэгъоу къыщинагъэр цІыф зэрымышъащт унэм илъэу непэ блэ згъэунэфэу, сызихъажькІэ, фэслъэкІэу фэсІыгъыгъ.

ЗекІо шитІу уятэ иІагъ, Іэшэ тІо штэгъу иІагъ. Зэ ехъыжъэ-гъур уятэ дэкІодыгъ, къэнэжъыгъэр о остыщт. УасІорэм къедәу, уасІорэр зыбгъэцакІэкІэ, пкІэгъуалэр гъуазэ хъушт. ПкІэгъуалэм утетІысхъэу узыдэкІыкІэ, шхомлакІэм укъемыІәу тетІупщхъагъэу гъакІо. Гъогу зэхәкІ уІукІагъәкІи, яхэ-зыбгъу емыгъәкІ, ежъ зыдебләрәм гъакІо. Гъогум урыкІозэ егъззыгъэ уІукІәмә, ушъхъащыкІәу уемыжъәжъ. Къәбгъәзәжъынышъ услъэгъужъын сІоу сыбщыгугъыжъырәп. Сыхъатмафә уежъ. Мы пкІэгъуалэр зыдәхъащтыр хәт щыщми, уятэ ишъзогъу хъаләләу, изекІуапІәу щытыгъ. Уятэ зао ІукІодагъэп, пчъәІуи ІукІодагъэп. ЗәкІодылІәгъән фаер ишъзогъу. Мы пкІэгъуаләм бысымәу пфишІырэр ары уятэ зәкІодылІагъэр.

Къызәтыригъәпсыхъи янә кІаләр къытІупщыгъ.

Гъогум техъи, кІаләр чыжъэу кІуагъә. Гъогум занкІәу рыкІозә, шыу жъот макъәхәр зәхихыгъәх. Шъузыщә орәдыІо фәдәхәри къызәхихәу хъугъә. КІозә, иныжъ шыу тІокІитІу зэрәгъәхъакъу-жъокъухәу, кум ыпә итыхәу къылъәгъугъ. Кум шиц кІәшІагъәу, зы шао куплІәм дәс. Кум нәбгырә инищ зы бзылъфыгъә аІыгъәу исых. Бзылъфыгъәм цыгъын къыщымынагъәу, зәхәцунтхъахыгъәу зәпаІыгъ.

КІаләр къабләкІи, тІәкІурә къәкІуагъәу, зәкІәм ыгу къәкІыжъыгъ: «Ыхъы, тянә егъззыгъэ уІукІәмә, дәІәпыІ къысиІогъагъ», ыІуи акІәлъежъагъ.

ПкІэгъуаләм ыжә мәшІуачәр къыдихәу купым акІәхъагъ.

– Ыхъы, куп, гъогу мафә шъеужъ, апщи! – ариІуагъ.

– Тхъауегъәпсәу, кІал, – къыраІуагъ.

– Адә джы, шъузәфаеу шъокІожъымә, мы бзылъфыгъэр нәтхә-патхәу зыкІыщытыр сыда?

– Сыда о узхәтыр, уигъогу рыкІуи нахъышІу, – къыраІуагъ.

Ащ ыуж Чәчанәкъо Чәчанә бзылъфыгъәм зыфигъази: «О, сызәрәпхәпләрәмкІә, мы купым пшІомыигъоу уахъы. Уахъымә, сшъхъэрә спсәрә згъәтІылыщт, умыушъәфы, умыукІыт. Умыщын, Іофыр зытетыр къысаІу», – риІуагъ.

– А кІал, тхъэм шІу кыпфешІ, о укІал, укъэхъу пэт, сэш пае заІэкІэмыгъэкІуад, гугъоу сиІэм ори закъыхэмыгъахъу, – кыриІуагъ.

ЕтІанэ купым зафигъэзэжьи:

– ЛъэІур згъэтІылыгъэшъ, джы лІыгъэ-лІыгъэм тыхэхъагъ. ШъулІымэ шъуцэн, – ыІуи апэкІэ къэуцугъ.

– Шъуащыц горэм Іэ пытыба? – ыІуи кум исымэ ащыц горэм кызыраІом, ащыц горэ шхончыпэр кымыгъазэу, шхонч дакъэмкІэ кІалэм къеуагъ.

Ащ дэжъым къеуагъэм зи рымыІоу, кур ежъэмэ мыкІо-жъынэу шыхэр зэрэкІэшІэгъэ Іэмэ-псымэхэр зэпиупкІыгъэх. А чІыпІэм ахахы шыу тІокІитІур щиукІыгъ. Кум ис нэбгырищыри а чІыпІэм щиукІи, еІэбэхи бзылъфыгъэр кыздидиш-ти, икІако кырищэкІи, шым кытытиргъэтІысхыи къежъэ-жъыгъ. Бзылъфыгъэм «тыдэ сыпхыщта?» ыІуагъэп, кІалэми «тыдэ усхыщта?» ыІуагъэп. КІохэзэ, Іошъхъэ къогъумкІэ кІэим зыдахъэхэм, зы чылэ горэм цІыфыр дизэу, урамым те-мыфэу ащ дилъэгъуагъ.

Ащ фэдиз цІыфыр зыдэтым кыфиузэнкІи пкІэгъуалэр къекІугъ. Шыр кІуи ащ фэдиз цІыф гумэкІышхор зыдэт ца-гум дахыи, шышІоІум еуцолІагъ. КІалэм бзылъфыгъэр еІэбэхи зегъэуцум, бзылъфыгъэр унэшхом чъэжъыгъэ.

КІалэр ащ щепсыхи, иши шышІоІум шІуидзи, исэшхуи ыгъэхъазыри, ишхончи зэ еІэжьи, «ыхыи, джы сыкызнэсы-гъэр тятэ икІодыпІ, мы заулэр зикъулыкъушІэр арын фае тятэ зэкІодылІагъэр, ау зыхъукІэ, сызэрихъагъэм тетэу сеонышъ сыукІын», – кІалэм ыгу кыихъагъ.

ЦІыфэу дэтхэр бырсырым хэтыти, гу лъаамытэу кІалэр унэм ихъагъ. Унэу зэрихъагъэм уІагъэу, Іапэ зытефэн фэдиз псаоу хэмылъыжъэу, Іазэхэр зэкІэ ышъхъагъ итхэу сымаджэу лІышхо горэ джэхашъом телъэу ылъэгъугъ. «Мы сыкызэ-рихъылІагъэр лІы укІыгъах, мыр сэукІыжъкІэ тятэ илъ сшІэ-жъыгъэкІэ аштэнэп. ЛІэмэ – сиІоф сыухыгъэ, зыхъужъыкІэ – сыукІын», – кІалэм ыгу риубытагъ.

Ащ тетэу кІалэр ихэгъырэеу, еІазэхэри еІазэу илъэсрэ уІагъэм екІэпцагъэх. ЛІэу зэІазэщтыгъэхэр Чэчанэкъо Чэчан ышІэщтыгъэп, ау кызырэралІуагъэмкІэ – Нарт Шэбатныкыу.

Нарт Шэбатныкыо нахышІуІо хъужьи, бэц ыІыгъмэ кІон ылъэкІэу зэхъум, унэшхом кІуагъэ. Унэм зехъэм, ежъ зытра-укІыхъэгъэ шъузыр унэм исэу ылъэгъугъ.

– Сыдэу хъумэ укъэкIожьыгъ, тыди укъикIыжыгъ? – ыIуи Нарт Шэбатныкъор шъузым еупчIыгъ.

– Адэ ащ нахъ хэпшIыкIырэба? Сэр-сэрэу сыкъэкIожьын слъэкIыщтгъэмэ, зязгъэхьынгъа? ХъакIэу уиIэм илъэсым гу лъыптагъэба? Чэчанэ зытесыщтыгъэ пкIэгъуалэу илъэсрэ зекIомэ, зэблихъущтыгъэ шитIумэ яхазыр ары мы шэщым итыр, ащ кIалэу тесыр ары уипыйхэр зыукIхи сыкъэзыхьыжыгъэр. А кIалэу сыкъэзыхьыжыгъэр тыди къыпферэкI, Чэчанэ ымыкIомэ ышIагъэм фэдэ цIыф ышIэн ылъэкIыщтэп, – шъузым къыриIуагъ.

– Мы къэпIуагъэр сыд шIагъу! Мы унэм сыкъызехъэм услъэгъун сыхысапэу, мыщ о узэрысыр сшIэу сыкъыхагъэп. Сыхъужьмэ, сиIоф ыуж сыхъажьынэу ары симорадыгъэр. ЦIыфэу къыздекIокIырэмэ гъомылапхъэу къафахъырэм ифэшъуашэ къыщымыкIэу зэрэщытыр згъэшIагъоу, ащ тхъаегъэпсэу щысIонэу сыкъыхагъэ нахъ, о уисми сшIагъэп. Чэчанэ ипкIэгъуалэ пшIэжыгъэу, ар мы шэщым ислъэгъоштмэ, ар сэркIэ гушIогъошху, – ыIуи шэщым кIуагъэ.

2

ШэбатныкIо шэщым зехъэм, пкIэгъуалэм зырищэкIи гъэу фежыагъ. Гъы макъэ къэIу зэхъум, хъакIэщым исыхэр кIуагъэх.

– Сыд къэхъугъ, Шэбатныкъу? – аIуи еупчIыгъэх.

– Мы пкIэгъуалэу слъэгъурэр Чэчанэ ишыгъ. ЗекIо бэу зыдэсшIыгъэу, синыйджэгъу хъалэлэу, шIу слъэгъоу Чэчанэ щытыгъ. Джы мы шыр зысэлъэгъум, Чэчанэ ихъадэ сышъхъарыхагъэм фэдэу сыгу хъугъэшъ ары сызфэгъырэр, – къариIуагъ. ШэбатныкIо ыблыпкъ къаубыти хъакIэщым къащэжыгъ.

– О фэсапши, сишъау! – ыIуагъ ШэбатныкIо. ХъакIэщым къызехъажьым, кIалэм шIуфэс рихыгъ. Непэ блэкIыгъэ Iофэу шъхъэкIафагъэу осымышыгъэмкIэ, угу къысэмыгъабгъ. Чэчанэ слъэгъужыгъэм фэд, – ыIуи кIалэм IаплI рищэкIыгъ.

– Ыхьы, нарт Шэбатныкъу, а къэбарым тэрэзэу тырыгущыIэн фае. СшIопэсаIоу, а Iофым зыфэсIажэу, нахъышIуIо узыхъужьыкIэ а Iофым ышъхъашыгу къыпфисхын сыхысапэу сыщытыгъ шъхъакIэ, джы о апэ къэуублэгъахэшъ, сыоупчIы сшIоигъу, – ыIуагъ Чэчанэкъо Чэчанэ. СызэрэоупчIыщтыр тятэ зыщыкIодыгъэмрэ тятэ зэкIодылагъэмрэ шъыпкъэу къысэпIонэу ары. Мы IофымкIэ шъыпкъэ къапIоми,

пцІы кѣапІоми усыукІышт. Ар сыда зыпІокІэ, тятэ хэгъэ-гуитІу кѣызэпичэу ячэнэрэм кѣзысихъэкІэ, о уриныбджэгъоу мыщ учысэу, оц нэмыкІ имыкІуапІэу зэрэщытыгъэмкІэ, оц нэмыкІ ац кІодыпІэ фэхъугъэп. Тятэ зао Іутэу хэкІодагъэп. А Іофым уеуцуалІэми уемыуцуалІэми усыукІышт, – ыІуагъ кІалэм.

– Чэчанэкъо Чэчан, боу шъыпкъэр кѣыосІон, Чэчанэ пае сыкІодыщтымэ, лыузыгъо сиІэп, боу Чэчанэ сыфэгугагъ, ыужи ситыгъ, зи амал сыфэхъугъэп нахъ. А кѣэбарыр сэ кѣыосІон, о кѣедэІу.

Чэчанэ синыбджэгъу хъалэлэу, сизекІогъоу, кѣежъэмэ кѣысэкІуалІэу, тыдэ тыкІоми, тызэдакІоу тыхэтыгъ. Ау щы-тызэ, Чэчанрэ сэрырэ тызэгъусэу алпы шы лъэпкъэу шыбэ чІыпІэ горэм щыІэу тыутІэсхъи, амал тыфэмыхъоу бэрэ текІугъ. Амал фэдгъоти, итІэсхъапІэ зэдгъашІи, шыхэр кѣетфыжъэхи, сэ шыпэм сыщыІэу, Чэчанэ шы ужым щыІэу кѣэтфыхэу тыкъэкІоужьызэ, шыу горэ тапэкІэ кѣикІи кѣы-тІукІагъ. «Фэсапци, Шэбатныкъу», – кѣысиІуагъ. – «Ахад, сикІал», – зесэІом, «Алахъэм шъушгъхъапэ ешІ!», – кѣысиІуи кѣызблэкІыгъ.

Сэ кѣызблэкІи Чэчанэ дэжъ кѣызэсым, шы ужым ар иты-ти, ащи «Ахад, сикІал», – риІуагъ. – «Тхъауегъэпсэу, Чэчан!» – кѣыриІуи ыІапэ кѣыубытышт фэдэу кѣекІолІагъ. Ау ыІапэ кѣымыубытэу, кѣэІаби паІор щихи шыур ежъэжъыгъ. «Сыд мыщ кѣысишІэрэр?» – ыІуи Чэчанэ лъигъази шыум лъежъагъ. Сэри а шыум сылъежъагъ. Ау сакІэмыхъэу, Чэчани кІалэм кІэхъаным цыгугъэу лъычъэзэ, спэчыжъэу хъугъэх. Шыуи-тІум салгыплъэмэ ерагъэу слъэгъухэу салгычъэзэ, шыур кѣэ-уцуи, Чэчанэ зыголъадэм, кѣеІи си Чэчанэ онэгум рипхъоти, ышти ежъэжъыгъ.

«АІ, мыщ кѣысишІагъэр! ПаІор Іофыжъа, лІыр тшІуе-хъы!», – сІуи бгъуитІу кІэпщэу сэри сылъежъагъ. Чэчанэ зыІэкІахъэм, кІалэр шэу зытесыгъэр оншъуапщэм кѣыхэмы-щэу, ац тетэу ежъэжъыгъ. Шы ужым сырычъэу, ау нэмыкІ сымылгъэгъужъэу, хы тІуалэ горэм сыдэхъагъ. Шы ужыр ац нэзгъэсыгъ. Ужыр ац есфылІи сылтыхъуи шгъхъакІэ, икІыпІэ сымыгъотэу сыкѣыІунагъ. Ужы закъоу хэхъажыгъэм дэжъ зы мыжъошхо Іуслгъхъи кѣэзгъэнэфагъ.

Амал сыфэмыхъоу, гъаблэ сигъалІэу кѣэзгъэзэжъи губгъом сыкѣыхъажъи, шэу сызытесыр спхыгъэ. Сиуанэ кІыбырыхъэу

ерагъэу сыкъэкIожьыгъ. Шы коренэу къетфыжъэгъагъэм ащыщ къэсыубыти ерагъэу сыкъэсыжъыгъ.

Зы мазэрэ зызгъэпсэфи, гъомлапхъи язгъэшIи, сиIашэкIэ сызэупхъужы Чэчанэ сылтыхъоу сежъагъ. А чIыпIэу, а хым шы ужыр зыщыIухъэгъэ чIыпIэр згъэнэфагъэти, секIужьыгъ. Зы икIыгъо горэ мыщ иIэмэ, ыхэми, ыпшгъэми езгъотылIэмэ сIуи чэщ хъумэ сытIысэу, мафэ хъумэ ыуж ситэу зы илгъэс згъэкIуагъэ. Чэчанэрэ сэрырэ тызэгъусэу зыщэтым загъорэ а кIалэр къытихъылIэу къыхэкIыгъ. Ау ащ ыуж сытеплгъэжъыгъэп.

А сикIал, Чэчанэ пае сыоукIыкIэ, сыл мызузыжъынэу, кIин теслгъэуагъ. Ащ ныбджэгъугъэу къысфыриIагъэм пае, жъы къасщэмэ сыгу къыхао. Ау Чэчанэ ыуж къызэрифэнэу, ащ фэдэ горэ къыкIэныгъэмэ, сэри сарэукI. ПшIошI мэхъумэ, Чэчанэ сэ зыщызбгъодэкIыжъыгъэмрэ икIодыкIэу хъугъэмрэ джары. ПшIошI мыхъумэ, къысэпшIэн зыфапIорэм о уфит, – ыIуи нарт Шэбатныкьо къэбарыр къыхухыгъ.

– Адэ, Шэбатныкъу, а чIыпIэр сэгбгъэлгъэгъун плгъэкIына? – ыIуи Чэчанэкьо Чэчанэ еупчIыгъ.

– Боу озгъэлгъэгъун, сикIал. Ау джыдэдэм шым сепшэсын слгъэкIыщтэп. KIуачIэрэ гъэретырэ тIэкIу къэзгъотыжъымэ тежъэн, – ыIуагъ Шэбатныкьо.

Мэзих фэдызырэ ащ ыужым щысыгъэх, Шэбатныкьо узэу иIэмрэ уIагъэу телгъэхмрэ хъужьыхи, кIуачIэ иIэу зэхъужьым, гъомлапхъэхэр аригъэгъэхъазыри Чэчанэкьо Чэчанэрэ ежъырырэ ежъагъэх. НэбгыритIур зэдэшэсхи щагум зыщыдэкIынхэм, Шэбатныкьо ыIуагъ:

– А сикIал, непэ уятэ уричIыпI, тышэсэу тызэдежъэмэ, сиджабгъукIэ ар щытэу мы къэлапчгъэм тыдэкIыщтыгъ. Ащ ычIыпIэ о уитэу, ащ тетэу джыри тыдэгъэкI.

– Хъау, Шэбатныкъу, тятэ дахэ епIошгъугъэмэ, жъыгъокIэ удэзекIоцтыгъэмэ, ар о уицIыфыгъ. Сэ сыздэщытын фаер сымышIэныр емыкIу хъун, – ыIуи Чэчанэкьо Чэчанэ ыдагъэп.

Ежъэх и бэрэ кIуагъэхэу хы тIуалэ горэм нэсыгъэх. Гъо-гужьыхэри ерагъэу Шэбатныкьо къыхигъэшъыжъхэзэ рищэлIагъ.

– Моу еплгъэлъ, сикIал, мыжъуитIур мыщ ычIэгъэу, мыдрэ мыжъор ащ ыкIыIоу зэблэсыдзи згъэтIылгъыгъэ. Мы плгъэгъурэ мыжъошхом ичIынатIэу шы ужыр хэкIодагъ.

– Ащыгъум, Шэбатныкъу, мы хым сэ сыхэхъанышь сикIыщт. О гъомлапхъэу пIыгъыр оухыфэкIэ мы чIыпIэм ущы-

сышт. Сэ сыкъэтызэ уигъомлапхъэ зыуухыкІэ, уиш укІи шхы. Сэ сятэ къэзгъотын, е зыукІыгъэр сыукІын, зыгорэкІэ къэсымыгъээзжымэ, сэ укъысажэу ущымыс, – ыІуагъ Чэчанэкъо Чэчанэ.

– Мы хым о узыхахъэкІэ, сэри сыкъыхэхъащт нахъ, укъэзгъэнэщтэп. УхэкІуадэми къэслъэгъунэу, уауж ситэу сыкъырыкІощт, – ыІуагъ нарт Шэбатныкъо.

– Хъун, Шэбатныкъу, улІыжъ, уузкІэзыжъ, гъэрет емышІылІакъомэ, ухэкІодакъомэ сэІо нахъ, гъусэкІэ усымыштэу арэп, – ыІуагъ Чэчанэкъо Чэчанэ. Ягъомлапхъэхэр зэрагъэуІуи, якІакІохэр зыкІаупкІи, якъамыщхэри аутІуанкІэхѳи, яшы ныбэпхыхэри агъэпытэхѳи, шыпшъэм хаохэзэ, пкІэгъуалэр апэитэу, Шэбатныкъо ыужэу хым хапкІэхѳи икІыгъэх.

ЗыщызэпырыкІыгъэх чІыпІэм унэ лъэгу щиз фэдиз нэпкъым удэкІуаемэ ущыуцун плъэкІынэу, чІыпІэ тІэкІу иІагъ. А чІыпІэм уикІэу ыбгъуитІукІэ урекІокІын умылтъэкІынэу къушъхъэр хым кыыхэхъажъэу щытыгъ. Ащ зы лъэгъо цІыкІу горэ ерагъэу хэплъагъоу, къушъхъэм дэкІоежъыщтыгъэ.

Яшыхэм зэрагъэгъэпсэѳи, яуанэхэри атыралъхъажъхѳи къушъхъэм дэкІынхэу ежъагъэх. Къушъхъэу зыдэкІыхэрэр зандэу, дэкІуаехэмэ къецохъохыжъыххэзэ ерагъэу дэкІыгъэх.

Къушъхъэ кІыІу зэхъухэм, загъэпсэѳи тІэкІурэ кІуагъэхэу зэплъэхэм, адыгэмэ «пэнэпцІэ сэрай» зыѳаІощтыгъэм фэдэ къяшІэкІыгъэу унэ закъорэ шэщ-хъакІэщ зэпытрэ шышІоІури чъыгым фэдэу къыдэщэу алъэгъугъ.

КІохи къэлапчъэм зыщыдэхъанхэм, шъхъэшъокІапхэ ышъхъэ кІэпхагъэу, щыкІагъэ имыІэу бзылъѳыгъэ дахэ горэ къичъи, къапэгъокІи лъэшэу къаѳэчэѳэу ригъэблэгъагъэх.

КъапэгъокІыгъэ пшъашъэм, Чэчанэкъо Чэчанэ шым кызыреспублихыгъэм тетэу, къэІаби икъамыщ Іихыгъ.

– О фэсапци, Чэчанэкъо Чэчан! Алахъэм уегъэпсэуи, зэ укъэсыгъэмэ, гу жъыдэкІыгъуи дгъотын, гъэпсэѳыгъуи къытэкІун. Алахъэм шІу кыыпѳешІ, нарт Шэбатныкъу, ори гъусэ укъызэрэфэхъугъэмкІэ, – ыІуагъ пшъашъэм. – Шъуеблагъэх, – ыІуи хъакІэщым рицагъэх. Шъхъантэ-пІуаблэ къаѳихъи хъакІэхэм аѳигъэтІылыгъ. – Зыжъугъэпсэѳ, шъу-пшъыгъ, шъуулэугъ, гъогу шъукъырыкІуагъ, – къариІуагъ пшъашъэм.

– Мыщ сыдэуштэу сыкъишІагъ, хэти сцІэ риІуагъ? О унахъыжъ, хэгъэгуйи къэпкІухъагъ, о пцІэ раІоу зэхихыгъэн ѳае,

сэ сыдым сыригъашІара? – ыІуи Чэчанэкъо Чэчанэ еупчІыгъ Шэбатныкъо.

Ежъхэр зэдэгущыІау шэсыфэхэ, пшъашгъэм Іанэхэр къыгъэхъазырхи унэм къызщырихыным, Іэгум ыш къыдэхъажъу ылъэгъугъ. Пшъашгъэм Іанэр унэм ригъэуцожьи хъакІэщым къэкІуагъ. Къызэрихъагъэм тетэу, шъхъатехъор зытырихи Чэчанэкъо Чэчанэрэ ежъ пшъашгъэмрэ азфагу рилъэшъугъ. Чэчанэкъо Чэчанэ зи къыримыІуалІэзэ, нарт Шэбатныкъо къыІуагъ:

– Хъун, пшъашъ, хъун, уилъэгъун дгъэцэкІэн, узыфаери фезгъэшІэн, угукІэ рэхъат зышІ, гумэкІыгъо щыІап.

Пшъашгъэр хъакІэщым икІыжьи, ышэу улэугъэу къэкІожьыгъэм пэгъочьи риІуагъ:

– Сыхъатмафэ тежъагъ. Чэчанэкъо Чэчанэу тхъэм ынэшІу зыщыфэныр къытфэсыгъ! Іофэу тиІэр джы зыгорэ хъун.

– Алахъэм уегъэпсэуи, сыбгъэгущІуи, арымэ къэбарэу щыІэр! Шы ужитІу мы къушъхъэ кІыІум зы чІыпІэ горэм щыслъэгъугъэти сигъэпагъ, – ыІуагъ пшъашгъэм ышы.

Ышыпхъу иджабгъукІэ щытэу, кІалэр сэмэгумкІэ щытэу къихъагъэх. Бысым кІалэм сэлам къарихи, Чэчанэкъо Чэчанэ къекІуалІи ыІапэ къыубытыгъ.

– О фэсапщи, Чэчанэкъо Чэчан! Алахъэм уегъэпсэуи зэ укъэсыгъэмэ, – ыІуагъ кІалэм. Нарт Шэбатныкъо екІуалІи:

– Нарт Шэбатныкъу, сэ услъэгъумэ, усшІау, о сыкъэмышІау а зы илъэсым къыкІоцІ бэрэ сыоолІагъ. Узысымылъэгъужьыгъэри бэшІагъэ, – къыриІуагъ кІалэм.

Унэм ышырэ ышыпхъурэ икІыжьхи, Іанэхэр къахъхи къагъэуцугъэх. Шэбатныкъо зырагъэтхъакІыгъ. Чэчанэкъо Чэчанэ зырагъэтхъакІынэу зыфежъэхэм зэшІонагъэх.

– Сыда зызфэмытхъакІырэр? – ыІуи пшъашгъэр къеупчІыгъ.

– ЗызфэсымытхъакІырэр Шэбатныкъо сэ сыришхэгъоп, сымышхахи сэ сшІоигъу, – къыІуагъ Чэчанэкъом.

– Шэбатныкъу, сыолъэІу мы кІалэр унэшхом нэгъэсынэу изын къысэптынкІэ, – ыІуагъ пшъашгъэм.

– Боу остын, сипшъашъ, – ыІуагъ Шэбатныкъо.

Унэшхом нагъэси апэрэ пчъэм зыІохъэхэм, ІункІыбзэр Іуахи кІалэр ращагъ, ІункІыбзэр къырагъэтыжьыгъ. Аузэ, ІункІыбзэр Іуахымэ рагъэтыжьызэ, унищ аращагъ. ЯплІэнэрэ унэр Іуахи, «мышц о ихъ» аІуи кІалэр унэм рагъахъи ежъыхэр пчъэкІыбым Іууцуагъэх.

Унэу Чэчанэкъор зэрыхъагъэр зэгъэфагъэу, мэ ІэшІухэр рихэу цытыгъ. ЫжакІэ фыжьыбзэу, плэ шыгъэм хэсэу, икъумгъан

ыпашъхъэ итэу, ышхын зыфиІорэ гъомлапхъэр зэфэшъхъафэу иІанэ тетэу зы лЫжъ горэ исэу Чэчанэкъо Чэчанэ ылъэгъугъ.

Зэрихъагъэм тетэу Чэчанэкъо Чэчанэ лЫжъым риІуагъ:

– Уимафэ шІу охъу апщи, тхъамэтэ маф!

– Тхъауегъэпсэу, сикІал! Хэты ущыщми, лЫ ухъун. «Сэлам алейкум!» пІоу укъызэримыхъагъэмкІэ улІыхэкІэу къыгІа-кІын, – къыриІуагъ лЫжъым. – ТІыс, кІал.

– СытІысынэп, тхъамэтэ маф, сыщытми хъун, – ыІуагъ Чэчанэкъо Чэчанэ.

– Адэ, сикІал, сидэуштэу укъихъагъ, сиди уикъэкІуакІэ хъугъэ? Хэти ущыщ? Мы унэу сызэрысым псэ пытэу зы нэбгырэ горэ, зы кІалэрэ пшъашъэрэ анэмыкІ, ышъхъэ уашъо фэгъэзагъэу цІыф къыслъихъагъэп. О тыдэ укъикІыгъ? – ыІуи лЫжъыр къеупчІыгъ.

– Мы унэу узэрысыр цІыф кІуапІэу сшІэрэп, ау сэ сятэ ыцІэ къэсІонкІэ сыщыукІытыхъэрэп. Сятэ ыцІэр Чэчан, сэ Чэчанэ сырикъу.

ЛЫжъыр кІалэм къыдэплъыйи макІэу къэщхыпцІыгъ.

– КІалэ, ащыгъум мыщ ущытІысынэп, о гъусэ уиІэни фае. ХъакІэщым кІожьи орыкІэ нахъ рэхъат хъун, – къыриІуагъ.

– Ащыгъум, изын къысэотымэ, уимафэ шІу охъу, – ыІуи кІалэр къикІыжъыгъ.

3

КІалэмрэ пшъашъэмрэ ІункІыбзэхэр Іуахымэ рагъэтыжъызэ, Чэчанэкъо Чэчанэ хъакІэщым къащэжъыгъ. Нарт Шэбатныкъо кІалэм еупчІыгъ: «Сыд къэплъэгъугъ?».

– Къэслъэгъугъэр осІопэн, сыздащэгъэ унэм сэ еспэсын сшІагъэп, зы лЫжъ закъо ис. А унэу ар зэрысыр плІэу зэкІоцІыт, лЫжъэу ащ исыр ышъокІи, ышхыщтымкІи, ипІэкІи, сыд илІэужыгъокІи щыкІагъэ имыІэу тегъэпсыхъагъ. ЫжакІэ осым фэд, ышъомэ уакъырэщы, – ыІуагъ Чэчанэкъо Чэчанэ.

– Уятэ Чэчанэ ащ нахъышІоу пІыгъыния? – ыІуи Шэбатныкъо кІалэм еупчІыгъ.

– Ащ фэдэу сІыгъыгъэмэ, тятэ ежъыри езэгъыныгъ, сэри сезэгъыныгъ, – ыІуагъ.

– Ащыгъум, сикІал, уилъэгъун бгъэцэкІагъэ, а лЫжъыр о уят, уинасыпи къыубытыгъ, – ыІуагъ Шэбатныкъо.

Бысым кІалэр къэгущыи:

– Нарт Шэбатныкъу, Чэчанэкъо Чэчан, непэ сыкъызтегущыІэшт Іофым сэркІэ укІытагъохэр къыхэфэшт. Шэбат-

ныкѣу, уапашѣхъ кѣызэрэщысІощтымкІа сѣукІытѣ, ау Іоф уиІа зыхѣукІа, оукІытѣкІа хѣт пфиІотѣн. Мы лІым иІоф сыз-фынэсыгѣамрѣ сшІагѣэр зытесшІыхѣагѣамрѣ кѣышѣосІон, – ыІуагѣ.

– Зѣшибл тыхѣоу, мы пшѣашѣѣу шѣулѣэгѣурѣр сѣщ на-хыжѣѣу, сѣ зѣкІамѣ санахыкІѣу тиунагѣокІа тыщыІагѣ. Шырѣ уанѣрѣ зѣфѣтхынѣу тызѣхѣум, кѣыттекІорѣ щымыІѣу, пелыуанхѣр едгѣэпсыхѣу, зѣкІо тыкІоу тыхѣтыгѣ. НѣмыкІ хѣ-гѣѣгу шѣхѣаф горѣм фарѣ шы лѣэпкѣѣу шы минитІу фѣдиз яІѣу иныжѣ куп щыІагѣ. «А иныжѣхѣр тымыукІѣу, а шыхѣри кѣѣ-тымыфѣу тыуцунѣп», – аІуи сшынахыжѣхѣр апыхѣагѣѣх. Язѣ-онхѣу якІухѣ кѣѣси зы кѣаукІымѣ, тІу кѣаукІызѣ сшынахы-жѣѣу нѣбгырих кѣаукІыгѣ.

ЕтІанѣ сѣри зыкѣсІѣти, нахѣ лІыІо сызѣхѣум, зѣ-тІо горѣм сшынахыжѣмѣ алѣ сшІѣжынѣу сыпыхѣагѣ. Зыгорѣм ехы-щырѣѣу хѣгѣѣгум изгѣотагѣэр зыдасщѣзѣ нѣбгырабѣ кѣыщаукІыгѣ. Амал сафѣмыхѣоу сыкѣѣкІожыгѣѣу тиунѣ сисызѣ, сшыпхѣу «кѣѣмышѣ хѣушѣтѣп» ыІуи кѣысигѣѣщагѣ.

Мѣзищѣ фѣдизырѣ бзылѣфыгѣэр тиунѣ исыгѣѣу, а иныжѣ-хѣр кѣысѣкІугѣѣх. Ахѣр зѣгупшысагѣѣхѣр ары: «Тѣоуи тыу-кІышѣтѣп, ащыгѣѣм зигѣѣпсѣфыжышѣт. Гукѣаоу ыкІи шѣхѣа-кІоу мышѣ фѣхѣушѣтѣр ишѣуз тхыныр ары. Ышыпхѣу зыт-хыкІѣ, «ар хѣт щыщми зыгорѣм ыхышѣт, е дѣкІощт», – ыІо-нышѣ хѣхѣажышѣт, ау ишѣуз зытхыкІѣ, егѣашІѣми щыгѣѣу-пшѣѣтѣп, тхынышѣ дгѣѣпщѣрыхѣѣу тиІѣшѣт. КѣыІухѣѣмѣ ылѣѣгѣѣоу, ар лІым фѣщѣІѣхѣнѣпышѣ, ау щытѣѣу ыгу узѣѣу гѣѣ-шІѣныр едгѣѣхын», – аІуи шѣузыр ахыгѣ.

Шѣузыр захымы ыуж, сѣкІумѣ сѣзаоу адѣсыублагѣ. Сигѣѣу-сѣхѣр кѣаукІѣу, сѣ саукІын аІомѣ алѣѣкІышѣтѣуи, ау самыукІѣу. «Тшынахыжѣмѣ алѣ ыуасѣу – бгѣѣшІѣшѣтѣр а гугѣѣм ухѣтѣу одгѣѣхышѣт. О узытыукІыкІѣ, зыбгѣѣпсѣфыжышѣт. Ар тѣ пфѣтшІѣшѣтѣп», – аІоти саукІын адѣшѣтыгѣѣп.

Сегупшыси, хѣсшІыхѣан сымышІѣ хѣуи, усѣрѣжѣ дѣжѣ сы-кІуи сеупчІыгѣ: «Мы ІофымкІѣ сѣд амал, сѣдѣѣу зысшІын?».

КѣысиІуагѣэр ары: «Зи джѣуап хѣбгѣѣтѣнѣп, ау зы амал сѣ осІон, а Іофыр зыбгѣѣцакІѣкІѣ, уиІоф зыгорѣѣу хѣун, ау пфѣ-мыгѣѣцакІѣмѣ, а гугѣѣм ухѣтышѣт». – «КѣаІо, сиусѣрѣжѣ», – сІуагѣѣ.

– «Хым ыкІыб укІонышѣ зы лІы кѣѣбгѣѣотышѣт. А лІыр кѣѣ-пхышѣт. А лІѣу кѣѣпхышѣтѣр Чѣчан ары. Чѣчанѣ ишѣуз лѣѣры-

мышь, ащ кІалэу кыфэхъущтым Чэчан фаусышт. КІуачІэкІэ зи пфемышІэнэу, зэоным фэкъулаеу ар къэхъущт. Чэчанэ о кызыпхыкІэ, бэ шІэн, макІэ шІэн кІалэр лгыхъуакІоу ыуж кыихъащт. Ар ащ тетэу о уадэжь къэкІонэу хъущт. КъызыкІоу Іофэу уиІэр зепІокІэ, ащ зэшІуихышт. Джащ нэмыкІ амал уиІэп».

«Тхъэ кысауи, усэрэжь, джы ныбэ илгъ кІалэм сежэн слгъэ-кІына? Тауштэу хъумэ сфэщыІэн! Ащ фэдиз илгъэс пчъагъэм сэ сызэгъуыщтыба, шгъхъэкІошхоба! КъытщышІыгъэр тхъа-мыкІагъоба!» – усэрэжь есІуагъ. «Ащыгъум джы амал сиІэп», – сІуи хэгъэгум сыкыикІи Чэчанэ ыуж сыкыихъагъ. Чэчанэрэ Шэбатныкъорэ зэгъусэхэу зекІо кІохэу къэбар кысаІуагъ. Бэрэ ежымэ гу кысылгъамытэу, саІукІэу, сгъашэу адэсыублагъ. СазыфыблэкІыщтыгъэр, нарт Шэбатныкъуи зы пелыуан, Чэчанэшгъ ащ нахы нахы пелыуаныжъ, итІур зы чІыпІэу зыхъухэкІэ сафырикъущтэпти ары. Зы мафэ горэм алп шыІэхъогъу къафэу къэкІожьхэу сакъыІукІагъ. Нарт Шэбатныкъо шыпэм щыІэу, Чэчанэ шымэ ауж итэу къэкІожьхэзэ сызакІокІэм: «Шуфэсыжъ апщи!» – есІуагъ Шэбатныкъо. – «Ахад, сикІал!» – кысиІуагъ. – «Алахъэм шгъушгъхъапэ ешІ!» – сІуи Шэбатныкъо сыкъебгъукІуагъ. Шы ужым сыкызынэсым: «Фэсыжъ апщи!» – Чэчанэ есІуагъ, – «Тхъауеггъэпсэу, сикІал, ахад!» – ащи кызысеІом: «Гъогумафэх, алахъэм шгъушгъхъапэ ешІ!» – сІуи, ыІапэ сыубытышт фэдэу сыІаби ипаІо кыщысхи сыкъежгъэжыгъ. Чэчанэ кысылгъежы кыачгъэу, Шэбатныкъо къаплгъэмэ есшІэрэ щыІэмэ кылыгъэгъунэу зэхъум, Чэчанэ сыкыгуахы, онэгум кыисхи, сежгъэжыгъ.

Шэу сызгытесыр бзыур кыытемекІонэу чгъэрыти, нарт Шэбатныкъо кызыэрэстеплгъагъэм нэмыкІыкІэ «моу кІуаггъэ» ымыІонэу, зэхимышІыкІынэу псынкІэу сыкыІукІыжыгъ. Хэу мы шгъукызыэрэкІыгъэм кыазым фэдэу сыкызыэпырыкІыжыгъ.

Джы Чэчанэу сэ кыэсхыгъэр зэрэсІыгъыр о плгъэгъуггъэ, слгъэкІыщтымкІэ шгъхъэкІафэ фэсшІыгъ. Ау Чэчанэ кыин ылгъэгъурэп, ыгукІэ матхъэ сІорэп. ГъомлапхгъэкІэ сгъд фэдизэу сегугъугъ сІоми, ІункІыбзиплІым акІоцІэу сІыгъыгъ. Ау щытэу зыкІэсІыгъыгъэр, Чэчанэ пелыуан, ышгъхъэ фитэу кыэстІупщынкІэ сэгъынэти ары. Арышгъ, джы, Чэчанэкъо Чэчан, о пшІэгътым уфит. «О сгъд гукъао уиІэми, тятэ сгъд илэжгъагъ, сэри сгъд хъакгъэу сиІ!» пІоу сыуукІын пІоми, орыкІэ сыІэ-

рылхъ. Ау тызэрэпщыгугъыгъэр, шъхьаклоу сэ сиѳмрэ гухэ-
кІау къысэхъуллагъэмрэ яІотэжъыгъо сибгъэфэнэу ары, –
ыІуагъ кІалэм.

Ащ ыуж пшъашъэм къыІуагъ:

– Джы непэ сшы къежъугъѳотагъэм ыпкъ къикІыкІэ Чэ-
чанэкъо Чэчанэ икъукІэ шъхьакло зэрэфыриІэм пае, шъуазы-
фагу губгъэн къикІынкІэ щынагъоу щытыти ары сишъхьа-
техъо къызтесхи тазыфагу зыфислъэшъугъэр, Іофым Іотэгъу
фижъугъэфэнэу, гузэжъогъоу тызэрытым шъукъыддеплъынэу
ары ар зытесшІыхьагъэр.

Нарт Шэбатныкъо къэгущыІи, Чэчанэкъо Чэчанэ къы-
риІуагъ:

– А сикІал, непэ Іофэу тызэрихьыллагъэм къин къыхэкІы-
щтыми, псынкІау къытфэхъущтми, мы бзылфыгъэр къызы-
сэлъІум «пшІоигъор фэтшІэн, удгъэукІытэжъынэп» – есІуа-
гъэшъ, а Іофым зи хэтІухъажьыщтэп.

– Ыхьы, Шэбатныкъу, – ыІуагъ Чэчанэкъо Чэчанэ, – мы
Іофым къин къыхэкІыщтми, псынкІэ хъущтми унаеу сэ си-
пшъэрылъ. Сыда зыпІокІэ, тянэ ыныбэ силъэу слъапсэ къэзы-
фыгъэу, къин къыстезылъэгъуагъэр къызэрэсщыгугъыгъэр
фэсшІэн. Сиш уанэ тырилхъэу, «зыхъыІэр мыры» къызы-
сиІокІэ, тежъэнэу сыхъазыр.

– А Іофым о узфежъэкІэ, узизакъоу узгъэкІонэп. Джы нэс
тызэгъусагъэу, джы гум уисынэшъущтэп. Мы бысым кІалэр
тигъусэу нэбгырищыри тызэкІыгъоу тыкІонэу ары а Іофым сэ
къесІуалІэрэр, – ыІуагъ нарт Шэбатныкъо.

– Мы бысым кІалэм чІыпІэр сигъэлъэгъущт, а Іофым хэс-
шІахьырэ щыІэмэ сизакъоу хэсшІахьынэу, сфэшІэшъущтыр сэ
а чІыпІэм щысшІэнэу ары зэдытиунэшъон фаер.

КъысэхъулІэрэ щыІэмэ къэшъулъэгъунэу, сыд къысэ-
хъуллагъэкІи ІэпыІэгъу шъукъысфэмыхъунэу а унашъор
къызыздэшъушІыкІэ, тызэгъусэу тыкІонэу сыкъеуцуалІэ, –
ыІуагъ Чэчанэкъо Чэчанэ.

– Хъун, зэрэпІоу тыхъун, зыфапІорэм тыблэкІынэп, –
аІуагъ нэбгыритІум.

Бысым кІалэр икІи, зэфэдэу шэщым шищ къычІищи зекІо
уанэхэр атырилхъагъэх. Гъомлапхъэхэр рызэрахъэу онэкІэ
Іалтмэкъэу яІэхэр рихыхи гъомлапхъэхэр къарилхъагъэх.

КІалэр къихъажьы «некІох джы, шъухъазырмэ», – къа-
риІуагъ.

– Чэчанэкъо Чэчанэ къызэплъэм, ипкIэгъуалэ ахэмытэу ылъэгъугъ.

– Сыда сипкIэгъуалэ уанэ зыфытесымлъхьагъэр? – ыIуи кIалэм еупчIыгъ.

– Ар зыкIытесымлъхьагъэр оIопэн, Чэчанэкъо Чэчан. Непэ гъогоу тызытехьащтым уипкIэгъуалэ гъэрет ришIы-лIэштэп. Мы шищыр иныжъхэр зытес шы лъэпкъмэ афэд. Ащ пай уиш уанэ зыфытесымлъхьагъэр, – ыIуагъ бысым кIалэм.

– Хъун, арэу оIомэ, ащыгъум тыхъазыр, тежъэн, – аIуи нэб-гырищыри зэдежъагъэх.

Еомэ кIохэзэ, бэрэ кIуагъэхэу зы хэгъуашъхъэ горэм мэз пырыпыцо иIэу нэсыгъэх. Зишъуз ахьыгъэ кIалэм кыIуагъ:

– Мо пэнэпцIэ сэраишхо зэшIэкIыгъэу щытыр ары сишъуз зыдэсыр. Иныжъхэу зыхьыгъэхэр дэххэу уаIукIэнкIи хъун, дэмысхэу утефэнкIи хъун. ДэкIыхэмэ зы тхъемафэ, мэфэ пшIыкIутфэ къэтхэу, къагъээзэжымэ къекIолIэжъхэу яхабз. Ахэр зыщыдэкIхэрэмрэ къызщыдэхъажъхэрэмрэ азфагу етIупщыгъэу ашхыщт гъомлапхъэр сишъуз афегъэхъазыры. Ар мыфэбэ-мыгъыIэу къызIумыкIэжъхэкIэ, сишъуз аубытышъ укIыкIаеу аукуIы. Ащ фэдизэу егъэзыгъэу ехы. Къызыдэхъа-жъхэкIэ, а мэфэ пшIыкIутфым гъомлапхъэу сишъуз ыгъэхъа-зырыгъэр зэIыстыгъокIэ ашхы. ЗышхахэхэкIэ, затIэкIы мэ-гъолъхэшъ тхъемафэрэ мэчъых.

– Ащыгъум сэ сыкIошт. Мы чIыпIэм шъо шъущыт. Ау ку-пыр дэсэу саIукIэмэ, сямыхъажъынэу нахъ дэгъу, дэмысхэу сытефэмэ, къашIостыгъужъэу къэсхъыжъынэу. Къысэ-хъулIэрэ щыIэмэ къэшъулъэгъун, – ыIуи Чэчанэкъо Чэчанэ ежъагъ.

КIуи, цагум дахыи, иш шышIоIум рипхи унэм ихъагъ.

– Ео-ой, сикIал, сыд пай укъэкIуагъ? Тыди укъикIыгъ? ПшIэу укъэкIуагъа? УмышIэу укъэкIуагъа? – ыIуагъ шъузым. – Мы унэм исхэр иныжъхэу, жъалымышхэу зэрэщытыр зэхэпхы-гъэба? Сыд уилъэгъун? УмэлакIэкIи, зы хъалыжъо тыкъыр фэ-диз къыхэххэу озгъэшхыным сэ сыфитэп. Мэфэ пчъагъэу кы-зэрэтыхэрэм гъомлапхъэу тефэрэр ежъымэ ашIэ.

– Ыхы, сшыпхъу, сэ сыкъызфэкIуагъэр оры: а иныжъхэу, а бэлахъхэр зыдэщыIэхэр къысэпIошт. Ахэмэ сэ салтэхъу. Си-насып кыуубытмэ, ахэр сукIынышъ о усхъыжъынэу сэ си-унашъу. Джары сыкъызфэкIуагъэр, ахэр зэрэщытхэр сымы-шIэуи сыкъэкIуагъэп, – ыIуагъ Чэчанэкъо Чэчанэ.

– А сшынахыкІ, сшыпхъу къысэпІуагъэшъ, сшышъокІэ сызэбгъэплъыгъ. КъысэдэІу, зыкъямыгъашІэу гъази дэ-кІыжъ, зэогъу уафэхъущтэп. Мы чІыпІэм къинэу сэ сызыхэтым нахы нахъ къинэу сэ къысфэхъурэр, хэгъэгум шырэ Іашэрэ зэдыриІэу исыр къыІуищэзэ цІыф къызэраримыгъэгъэнагъэр ары. ЦІыфэу къыстекІодагъэр инэу гукъаоу сиІ. Джыри о щэ цІынэр къыпІучъэу усабий цІыкІу, сапашъхъэ о ураукІыхъан нахы, сэ саукуІымэ сэркІэ нахъ псынкІ. Ау зыхъукІэ, гъази кІожъ, – бзылъфыгъэм къыриІуагъ.

– Сшыпхъу, мы къэпІуагъэхэр зэкІэ зэхэсхыгъэ, ау зи зэхасшІэрэ хэтэп. Илъэсрэ къэтыщтхэми, сажэщт. Ягъомлап-хъи сащымыщынахэу сфэшхырэр спхыщт.

– СшІэрэп, сшынахыкІ, къыхэсхэу сэ остын сыфитэп, хэ-зыхырэ щыІэми, ясымыІотэжъымэ мыхъунэу ары мы унэм сызэрысыр. Ау зыхъукІэ, сэ саукуІыщтми, сэщ пае зябгъэукІын угу хэлъэу укъэкІуагъэшъ, о хэпхын зыфапІорэм уфит нахъ, сэ къыхэсхэу къыостын слъэкІыщтэп, – ыІуагъ бзылъфыгъэм.

– Сэ хэсхыщт ыкІи спхышъурэм фэдиз спхыщт, – ыІуи Чэчанэкъо Чэчанэ фэшхыщтым фэдиз ышхыгъ, ау кІэпц къуопшъхъэр щыуаным хигъэцохъожьыгъ.

4

МэфиплІэ Чэчанэкъо Чэчанэ щысыгъэу иныжъхэр, хъаш-хъурэІум фэдэхэу, щагум къыдэхъажьыгъэх. Чэчанэкъо Чэ-чанэ иш шышІоІум епхыгъэу залъэгъум: «Мы шы лъэпкъыр тэшІэжъы, тесыр тшІэрэп нахъ, джыри зы тхъамыкІэ горэ къыгъэдели къыгъэкІуагъэщтын», – аІуагъ. Шым зи ешъу-мыІу, тесыр зэтэжъугъэгъашІэ, – ариІуагъ анахъыжъым ышнахыкІитІум. Ащ тетэу унэм зехъажъхэм, кІалэр мыгу-мэкІыхэу пІэкІорым хэсэу щыс.

– Ыхъы, цІыф цІыкІу, типІэкІори утес, тишышІоІуи уубы-тыгъэ, тиуни зэбгъэфэжъыгъэу ущыс, сыд уихъисапыр? Ти-гугъу ашІэу зэхэпхыгъэба? Уделэу зэхэмышІыкІа? – ыІуагъ иныжъ анахъыжъым.

Ащ ар еІофэ, анахыкІэр гъомлапхъэр зыщашІырэм кІуи, еплъыгъ. Щэламэми купышІу пыгъэугъэу, лэпсыми зы цу кІэпц хэшхыкІыгъэу ылъэгъугъ.

– Мы шъхъаубатэу щысым къытишІагъэр гъэшІэгъоны, – ыІуагъ.

– Сыд къытишІагъэр? – аІуи еупчІыгъэх.

– КъытишІагъэр. Хьалыжъоу тфагъэжъагъэм купышхо хигъэкІыгъ, цоу тыукІыгъэм икІэпци къыхилъэшъуи ышхи къушъхъэ джашъор хилъхъажьыгъ. Бзылъфыгъэу мы унэм исым сызыщэхъэм «СыдкІэ сэ сиІофы, хъулъфыгъэм себэныныгъа, есымыІоу ар ышхыгъэп, шъуикъэбари есІотагъ, сэ сызэрэфимытым иунашъуи фэсшІыгъ, ау къысэдэІугъэп», – ыІуагъ.

– Ара къэбарыр! Сыда къытфыуихысапыр? Тигъомлапхъэ шІыгъэ о узэрэблэу зэІэпшІэнэу, типІэ шІыгъи зыбгъэпцэу ухэсынэу тэ укъикІыгъа, – аІуи иныжъхэр Чэчанэкъо Чэчанэ къыфилъыгъэх.

Ащ фэдизыр къыраІофэкІэ, Чэчанэкъо Чэчанэ нэпшІэ-тхъапшІэуи зэхишІагъэп, ынитІуи ущэкуагъэп.

– БІхьы, иныжъхэу батырых! ЛІэкъолъэшхэу шъузыщыгугъыжъхэу, шъуипыйхэр шъуухыгъэу, шъуигубгъуи шъуиунаеу, дунаири къышъуфэнагъэкІэ шъугугъэу, сыдэущтэу шъукъыздэгущыІэра! Мыщ шъукъызэрэкІожьыщтым икъэбар сэ сымышІэу сыкъэкІуагъэп. Лъэгъунэу сэ жъудысиІэр шъо шъумэлэкІалІэшъ шъуасІокІэ гулъышъутэщтэп. ШхынышІэщым шъукІуи шъуихъаныбэ къэшъуушъи, еІанэ шъосІотэн, – ариІуагъ.

Нэбгырищыри къэгубжыгъэх.

– Шхэгъу-Іогъуи тэ тифэщтэп, уилъэгъун мо къэІуат.

– Мыдэ зыжъугъэшхэкІи шъосІотэщт, армырмэ «зыдгъэшхэкІыгъэмэ, тэ ащ Іаджи етшІэщтгъэ» шъуІоу, а гукъанэр зыдэшъозгъахыжъыщтэп – ыІуагъ Чэчанэкъо Чэчанэ.

Зэшищым агу ифэрэм къыІуагъ:

– Мы зынэгу сыкІаплъэрэм хъяр шІагъо къыпымыкІынкІэ сенэгуге.

– Е-о-ой, делэшху! Боу шІэхэу укъагъэщынагъ! – ыІуагъ анахыжътым.

ШхэншІэщым чІэзэрэщэхи гъомлапхъэ шІыгъэу щыІэр зэужэу ашхыгъ.

– Джы зыдгъэшхэкІыгъах, лъэгъунэу уиІэр къаІо, – къыраІуагъ Чэчанэкъо Чэчанэ.

– Лъэгъунэу сиІэр, мы бзылъфыгъэу мыщ исыр сщэжъынэу сыкъэкІуагъ. Ар зыщэжъынэу къакІорэм шъуемызаоу шъо жъугъэкІожьыщтэп. Ау зыхъукІэ, зэрэшъумыдэщтым шъо шІыкІэу фышъуиІэмкІэ шъукъызэрэспэгъокІын! – ариІуагъ Чэчанэкъо Чэчанэ.

Иныжъхэр лъэшэу къыдэхъащхыгъэх.

– Сыда шъуздэхъащхырэр, непэрэ мафэм шъуигъашІэ зэрэшъуухыщтыр ара?

– Тэ тыздэхъащхырэр о укъэзгъэделэу укъэзгъэкІуагъэр ары, – аІуи зэшитІур икІыжьи анахьыкІэр къинагъ.

– Ар шъо шъуиІофэп, делэри Іушыри непэ къычІэкІыщт. Чэчанэкъо Чэчанэ бзылъфыгъэм зыфигъази риІуагъ:

– Орырэ сэрырэ тызэкъош, ау зыхъукІэ, сызаоу сызежъэкІэ о зыдэбгъазэрэм ылъэныкъокІэ нахъ кІуачІэ цыІэщтышъ гъу-сагъэ къыздэпшІыщт.

– Хъун, сшынахьыкІ, сызщыц умышІэу сэц пае узэонэу, зябгъэукІын угу хэлъэу узыфежъэкІэ, ац сыщаукІыкІи сыл узынэп, – ыІуагъ бзылъфыгъэм.

– Ыхьы, джы нэбгыритІур шъузэзэгъыгъэшъ сэ шъукъыс-щымыщынэу шъуежъэжъыщта? – ыІуагъ къадэхъащхэу иныжъэу къинагъэм.

– УблапІэ ар тфэхъун, – ыІуи Чэчанэкъо Чэчанэ итэхъутэй тыримыхэу, шхонч лъэбымкІэ дысэу тыриубыти пэбг фаоу еуагъ.

– АІ, цІыф цІыкІу, сыдэу сымышІахэу шхъо къысапшІи, – ыІуи кууагъэ иныжъыр. Ыпэ лъыр къичъэу иныжъыр джэ-хашъом тыридзи, Чэчанэкъо Чэчанэ шъузыр унэм къырици иш къэкІолІэжыгъ. ЕІэбэхи шъузыр къышти, къежъэжъыгъ.

АнахьыкІэм къехъуллагъэр амышІэу: «Сыда мы шъузыр дэзыхыжьи ежъэжъыгъэм ихъисапыр! Мы кІалэр тыдэ кІуа-гъа?» – ыІуагъ анахьыжъым.

Унэм къыранэгъэ иныжъыр къызэнэхъэжъым, зитхъакІи, иш тетІысхьи Чэчанэкъом лъежъагъ.

Чэчанэкъо Чэчанэ къэуцугъэу цытэу иныжъыр зыкІахъэм: «Ыхьы, цІыф цІыкІу, сыд уихъисапыр?» – иныжъым ыІуагъ.

– Мыщ о укъызэрэкІоштыр сымышІэу сыщытыгъэп, сы-чъэзэ укъыскІэхъагъэп, сыщытэу укъэсыгъэ нахъ, шъоц фэ-дэу жъалымэу, чІэу зэрыкІорэм фэмыІэтэу, зи гукІэгъу зыхэ-мылтэу цыт цІыфмэ сапэгъокІынкІэ сыхъазырэу сыщыт, ау зыхъукІэ, о пшІоигъом тетэу тызэошт, – ыІуагъ Чэчанэкъо Чэчанэ.

– ЗэуакІэу тиІэщтыр, – ыІуагъ иныжъым, – тикІакІохэр тыубгъунышъ, щэ блырыбл дгъэтІылъынышъ тызэзошт. А щэ купыр зызэфэтыдзыхэкІэ шыбгъэкІэ тызэошт.

– Боу хъун, боу дэгъу, – ыІуагъ Чэчанэкъом.

Ащ тетэу зэоныр аублагъ.

– Сэ зэогъу осхыгъахэ, ублэгъур оуеу сэшЫ, – ыІуагъ Чэчанэкъо Чэчанэ.

Иныжъыр Чэчанэкъом къытыригъэпсыхыи къеуагъ ыкІи къыуІагъ. ЕтІанэ, Чэчанэкъо Чэчанэ тыриубыти, иныжъым зеом, чэтыуцыр кІоцІырыпшыным фэдэу иныжъым хиутыгъ. Ащ ыужым тІури шэсыжъхы шыбгъэкІэ зэзаохэу рагъэжъагъ. Тесыгъа шым, темысыгъа пІонэу Чэчанэ иныжъыр шыбгъэкІэ риутэхыгъ. Ащ лъыпытэу ичатэ къырихи, иныжъым ышгъхэ шІуиупкІыгъ. Тесыгъэр зэрэфэхыгъэм тетэу, шым ыгъази чъэжыгъэ. Адрэ иныжъ нахъыжъитІоу унэм къынагъэхэри, анахъыкІэм фэдэу зырызэу дэкІыхэмэ езаохэзэ къыукІыгъэх. Ежъ Чэчанэкъо Чэчани къауІи, мэхыгъэ.

Нарт Шэбатныкъорэ бысым кІалэмрэ хъугъэ пстэури алгъэгъугъ. Нарт Шэбатныкъо нэси Чэчанэкъор зэрэмэхыгъэм тетэу къыштагъ, бысым кІалэми шъузыр къыІатыжъи къэкІожъыгъэх. КІалэр агъэгъолти, уІагъэри атхъакІи, уц щафи апхыгъ. ЗыкъимышІэжъэу мэфичцэ цыллыгъэу, яплІэнэрэ мафэм къэнэхъэжъыгъ.

Къызэнэхъэжъым: «Сыд къин слгъэгъугъэми, сыд уІагъэ стелъыми сырыраз, иныжъхэу жъалымхэм яфэшъуашэ язгъэгъотыгъ», – ыІуагъ Чэчанэкъо Чэчанэ.

Ащ тетэу еІазэхзэ, мэзицкІэ хъужыгъэ. Ащ фэдиным Чэчанэ къакІоу кІалэм дэжъ къихъагъэп.

Бгъэшэсымэ шым екІунэу зэхъум, Чэчанэкъо Чэчанэ къыІуагъ:

– Джы, нарт Шэбатныкъу, тэ гъогу тытет. Тянэ тяти аукІыгъэу, сэри сыкІодыгъэу шІошІэу а гугъум хэт. Ау зыхъукІэ, тежъэжъын фает.

– Хъун, сикІал, о нахышІуІо ухъужъмэ сІощтыгъэ нахъ, ар сэ сщыгъупшагъэп, – ыІуагъ Шэбатныкъо.

– Іофэу сиІэри сфэшъуухыгъ, къинэу стелъыри стежъугъэзыгъ, ау зыкІэ сыолгъэІущтышъ, а зыр сфэгъэцакІ, нарт Шэбатныкъу. СызэрэолгъэІурэр: мы кІалэу уигъусэм шы куп естыкІэ сІихышттэп, ахъцэ естыкІи сІихышттэп. Непэ къыосІощт Іофыр Чэчанэкъо Чэчанэ епІон зыхъукІэ, укІытэшт, сэрыкІи укІытагъо, ау сэ осымыІомэ, къыозыІон щыІэп. Сшыпхъу ыцэу зыкІожъыкІэ, блэгъагъэу зэфытиІэр тшІомыкІодынкІэ нахъ дэгъоу сшІошІы, – ыІуагъ бысым кІалэм.

– Мы Іофэу къызфэпІуагъэр Чэчанэкъо Чэчанэ ымыштэу сыуцунэп, – ыІуагъ нарт Шэбатныкъо.

Шэбатныкѣо унэм ихъажьи, кѣыригъэжъагъ:

– Чэчанэкѣо Чэчан, лъэгъун бдысиІ, лъэгъунѣу бдысиІѣм урыукІытѣнѣу кѣыхѣфѣщтыр лъэныкѣуитІумкІи хэдгъэкІын фае. Къэбарѣу оІощтыр сѣ сштѣгъахѣ, о оІожьынѣу ары ныІѣп.

– КъаІо, нарт Шэбатныкѣу, сьд о къѣпІощтми, о пштагъѣр сѣри мыштѣ сшІынѣп.

Ащ тетѣу бысым кІалѣм пшъашъѣм иІофкІѣ кѣыриІуагъѣр фиІотѣжъыгъ.

– Тятѣ сырилъыхъуакІоу сыкъѣжъагъ. Купѣу сыкъызхѣ-кІыгъѣмѣ шъхъакІоу сагъѣшІыгъѣмрѣ, тѣнѣ кѣинѣу ылъэгъу-гъѣмрѣ азфагу кѣыздѣкІон згъотыгъѣ сѣІокІѣ, ори тятѣ урилѣгъоу усигъусѣу, тѣти сигъусѣу, шѣо шъусишъузыщѣу, сщѣу сыкІожьыщтѣп. Ау тятѣ сщѣжъѣу, ащ кѣыфѣгушІощтхѣр кѣыфѣгушІуахѣу, тѣни тызѣрѣпсаур ышІѣу рѣхъатѣу тызыхъужь-кІѣ, синыйджѣгъухѣр сигъусѣу сыкъѣкІонышъ сщѣн, – ыІуагъ Чэчанэкѣо Чэчанѣ.

– Хъун, сикІал, ар кѣызѣрѣпІощтми сѣмынѣгуѣу щытыгъѣп, – ыІуагъ Шэбатныкѣо.

Ябысым кІалѣ ар зыреІожьым, ащи хъункІѣ ыштагъ.

Бысым кІалѣм гъогу гъомлапхѣр къафиухъазыри, шитІум уанѣхѣр атырилъхъи кѣыгъѣхъазырыгъѣх. Ащ тетѣу шІуфѣс зѣрахъыжи кѣѣжъѣжъхи нарт Шэбатныкѣо дѣжъ кѣыдѣхъа-жъыгъѣх. Чэчанѣ псаоу зѣрагъотыжъыгъѣм паѣ мѣфибл джѣгу Шэбатныкѣо фишІыгъ. Ащ ыужым къѣшѣсыжъхи Чэчаныдхѣм яхѣгъошъхъаІу нѣсыжъыгъѣхѣу кІалѣ горѣм кѣылъѣ-гъугъѣх. А кІалѣм апѣу ышІѣжъыгъѣр, Чэчанѣкѣор зыдѣкІым зытѣсыгъѣ пкІѣгъуалѣу Іѣдѣжъѣу аІыгъѣу кѣыздащѣщтыгъѣр ары. КІалѣр Чэчанѣ ягуащѣ дѣжъ чъи «О тѣн, къѣбар гъѣшІѣгъон кѣыфѣсхъыгъ», – ыІуагъ.

– Сьд кѣысфѣпхъыгъ, сикІал, сыбгъѣгушІомѣ гушІуапкІѣ фѣсшІын, – ыІуагъ.

– Чэчанѣ ипкІѣгъуалѣу Чэчанэкѣо Чэчанѣ зыдѣкІым зытѣ-сыгъѣр джыдѣдѣм кѣѣслъѣгъугъ.

Чэчанѣ ягуащѣрѣ кІалѣмрѣ зѣдѣгущыІѣфѣхѣ адрѣхѣр кѣы-дѣхъажъыгъѣх. Чэчанѣ иныбджѣгъухѣу хѣгъѣгум исхѣм, илъы-хъуакІоу кѣин дѣзылъѣгъугъѣхѣм шъузым макъѣ аригъѣІуи къѣкІолІагъѣх. Джѣгур рагъажъи, ешхѣ-ешѣоу мѣзищѣ зѣхѣ-тыгъѣх. Чэчанѣ ягуащѣ цІыфѣу ащ фѣдизым зѣхѣтыгъѣхѣм «тхъашъуегъѣпсѣу, кѣинѣу кѣыздѣшъулъѣгъугъѣр сигуапѣ» аранигъѣІуагъ. Ащ дѣжъым цІыфѣу къѣкІолІагъѣхѣр зѣбгы-рыкІыжъыгъѣх.

Ащ ыуж зы илгъэс фэдиз тешIагъэу Чэчанэкъо Чэчанэ «Шалгъэу къысфашIыгъэм секIолIэжьи», – ыIуи зызэтригъэпсыхьи, ежъагъ. Нарт Шэбатныкъо дэжъ дэхъагъ.

– Нарт Шэбатныкъу, сыбгъэукIытагъэмэ, сыпщыукIытэныгъи, ау сэ силажъэп, гущыIэу сэбгъэIуагъэм сэ сыкъекиужъыгъ, – риIуагъ.

– Боу шIу, сикIал, сэри сыуигъусэу тыкIонышъ, а Iофыр къызэдэдгъэцэкIэн, – ыIуагъ нарт Шэбатныкъо.

ЯгъомлапхъэкIи сыдкIи зызэтырагъэпсыхьи, ежъахи, хым икIыгъэх. Нэсыхи чэщ-мэфищэ щысыгъэх.

Чэщищ зэхъум «Тилгъэгъун хъазырмэ, тежъэжъышт», – нарт Шэбатныкъо кIалэм риIуагъ.

– Боу хъазыр, – ыIуи бысым кIалэм пшъашъэм ыIапэ къыубыти къырищыгъ.

Пшъашъэр къыращажьи, нарт Шэбатныкъо дэжъ апэу къыращалIи, зы мазэрэ джэгу фашIэу исыгъэх. ТещэрыпIэм къыращыжъымэ фишIэщтыр игъусэу, шъузыщэхэри кIыгъухэу Чэчанэкъор нарт Шэбатныкъо ядэжъ къыщэжъыгъ.

Чэчанэрэ ягуащэрэ нарт Шэбатныкъо «Тхъауегъэпсэу, о узэрэтфэулэугъэр тцыгъушшэнэп», – къыраIуи къатIупщыжъыгъ. Ежъыхэр псаоу-тхъэжъэу къэнэжъыгъэх.

- ?
1. Чэчанэ ятэ икъэбархэр сыдэуцтэу ышIэнэу хъугъа?
 2. Бзылгъыгъэу иныжъхэм ахьырэм Чэчанэкъо Чэчан зыIокIэм зэрэ-зекIуагъэр къэшъуIуат.
 3. Нарт Шэбатныкъорэ Чэчанэкъо Чэчанрэ яныбджэгъуныгъэ-зэфыщытыкIэ къишъуIотыкI.
 4. Нарт Шэбатныкъо иобраз сыд фэдэу къыщытыгъа тхыдэжъым?
 5. Бзылгъыгъэхэм яобразхэр къыхэжъугъэщ, шъуакъытегушъыI.
 6. Сыд фэдэ шэн-зекIокIэ, цIыфыгъэ зэфыщытыкIэ дахэха тхыдэжъым къыхэщыхэр?
 7. Тилгъэхъанэ димыштэжъырэ хэбзэжъ-шэныжъхэу тхыдэжъым хэшъулгъэгъуагъэхэр сыд фэдэха? Шъо ахэм сыд фэдэ еплъыкIа афышъуиIэр?

ДЖЭБЭГЪ ИХЪЫКУМ

Орыер лIыцIэ. Ар Iоф пстэуми акъыл къафэзыгъотырэ лIыIушэу, еупчIыжъыхэу щытыгъ.

Зы мафэ горэм Орый щагум дэтызэ, кIэн ешIэрэ кIэлэцIыкIухэр урамым щызэщыхъагъэхэу ылгъэгъугъэх.

Лъэшэу зэрэгъэбырсырыгъэхэу кІэлэцІыкІу горэ къакІоу алъэгъугъ. «Джэбэгъ къакІо, ащ хыкум едгъэшІыщт» аІуагъ кІэлэцІыкІухэм, кІалэу къакІорэр залъэгъум. «Мыщ хыкум зэрафишІырэм сеплъын» ыІуи, гу къызлтаримыгъатэу аІорэр зэхихынэу, ау къамылъэгъунэу джау лъыкІуати Орые уцугъэ.

КІалэр къызэсым, «хыкум къытфэшІ» раІуагъ.

– Хъун, боу шъуфэсшІын, шъуфаемэ Орые ихъыкум шІыкІэу хыкум къуанчэ шъуфэсшІын, шъуфаемэ хыкум зафэ шъуфэсшІын, – къариІуагъ ащ кІалэхэм.

ЗэкІэ аІорэр Орые зэхехы, егъэшІагъо, ядэІу щыт, ау зыкътаригъэлъэгъурэп. «Сыда мыщ сэ сихъыкум шІыкІэ мыхъунэу, къончагъэу хилъэгъуагъэр? Сыд шІагъу зэхэсхыгъэр!» зэреложы лІым.

– Хъау, хыкум зафэ къытфэшІ, – къызэдэкууагъэх кІалэхэр.

– КІэныр таукІа зыдэшылтыр? – ыІуи, Джэбэгъ яупчІыгъ.

– Мары кІэныр зыдэшылтыр, – аІуи къырагъэлъэгъугъ.

– Ащыгъум, – ыІуагъ Джэбэгъ, – кІэныр зыдэшылтыгъэмрэ зыдэфагъэу зыдэшылтымрэ азфагу кІэныр къытезыутыгъэ кІалэм ылъакъо дэдгъэуцони зыдафэкІэ, еІолІапІэ иІэп, кІэныр ыхъыгъ, дэмыфэмэ – ыхъыгъэп! Хъуцтыба?

– Хъуцт, хъуцт, – аІуи кІалэхэм зэдаштагъэ.

КІалэм ылъакъо кІэныр зыдэшылтыгъэмрэ къыздэфагъэмрэ азфагу зыдагъэуцом дэфагъ, кІалэм кІэныр ратыгъ. Ащ тетэу хыкум зафэ афишІыгъ. Бырсырыри ахэмылбыжъэу зэрэгъэлэсэжыгъэх, кІэн ешІэхэу фежъэжыгъэх.

Орые зэхихыгъэмрэ ылъэгъугъэмрэ ыгъэшІагъозэ, унэм ихъажыгъ. ЦІыфыбэ ащ ихъакІэщ исыти, къэбарыр ариІо-тагъ, а кІалэм лъыгъакІохи къаригъэщагъ.

– КІалэхэр кІэн ешІэхэзэ зэщыхъэхи, хыкум афэшІынэу къызыолгъэІухэм, «Шъуфаемэ Орые ихъыкум шІыкІэу хыкум къуанчэ шъуфэсшІын, шъуфаемэ хыкум зафэ шъуфэсшІын» япІуагъ, сикІал, сыда ар зытепІухъагъэр? Сыдигъуа хыкум къуанчэ зышІыгъэр? – ыІуи цІыфхэр зэрэщысэу кІалэм еупчІыгъ.

Купмэ кІалэр зырагъэзым агъэукІыти, шъыпкъэр къариІуагъ:

– Шъыпкъэ, сІуагъэ, сеуцолІэжы, зыфэсІуагъэри шъосІон: бжъэхъуитІу горэм губгъом бжъэ щахъуцтыгъ. Ахэмэ бжъаІом чыл ІуашІыхъагъэу чІэлтыщтыгъэх. ЧэцІ цІыкІу горэ загъотым, зэфамыгъэкІуатэу бжъэхъуитІумэ агощыгъ. ИкІыхъэкІэ зэрэпсаоу, шъхъэбгъу лъэныкъом щыІэ ыпэрэ

лѣакѣори шѣхѣ лѣэныкѣори зым иеу, адрэм адрэ лѣэныкѣор иеу аЛуи джауштѣу зѣдаштагѣ. ЧѣцІыр бжѣаІом Іутызѣ, зы мафѣ горэм сѣмѣгу шІуалѣэр зѣпыкІыгѣ. А лѣэкѣо зѣпыкІыгѣэр зыем пхѣэкІапхѣ фишІи хѣэдэнхѣр тырипхагѣ.

Пчыхѣэм бжѣахѣомѣ машІо ашІи пчѣрыхѣагѣэх, шхѣхи гѣолѣыжѣыгѣэх. МашІор агѣэкІосагѣѣп. АмышІахѣу чѣцІы цІыкІур машІом папкІи, хѣэдэнѣу ылѣакѣо зѣрѣпхыгѣэм машІо хѣнагѣ. Мафѣрѣ бжѣаІом дахѣэмѣ бжѣѣматѣхѣм ахѣтѣу ихѣбзагѣѣти, машІор ылѣакѣо зѣрѣпылѣѣу дѣхѣагѣ. БжѣаІом уарзѣ дѣлѣыти, машІор ац хани, чѣщым бжѣѣхѣр машІом хѣс-тыхѣагѣэх.

Пчѣдыжѣым бжѣѣхѣуитІур Орыѣ дѣжѣ кѣакІохи кѣяхѣу-лагѣэр кѣыраІуагѣ, хыкум афишІынѣу кѣелѣѣІугѣэх. Ялѣѣгѣуни афигѣѣцѣкІагѣ, хыкум афишІыгѣ: лѣэкѣо зѣпыкІыгѣэр зыѣ лІым бжѣѣхѣр ыпщыныжѣынхѣу тырилѣхѣагѣ а лѣакѣом хѣэдѣныр зѣрѣтырипхагѣэм фѣшІы. Джары хыкум кѣуанчѣу Орыѣ ышІыгѣэр.

– Сыда адѣ о ац кѣончагѣѣу хѣплѣагѣѣорѣр? – ыЛуи Орыѣ кѣеупчІыгѣ кІалѣм.

– Лѣэкѣо уІагѣэр зыем ебгѣѣпщынын фѣягѣѣп. Орый, лѣэкѣо псаур зыер ары мысѣу зѣбгѣѣпщынын фѣягѣѣр, – ыІуагѣ кІалѣм.

– Сыд паѣ?

– Орый, о уиакѣыл нахѣ ин, ау лѣэкѣо псаумѣ амыхѣыгѣѣмѣ, а лѣэкѣо зѣпыкІыгѣэр зыми кІощтыгѣѣп. Лѣэкѣо псаухѣр ары ар машІом хѣзыхѣагѣѣри, бжѣѣматѣмѣ адѣжѣ зыхѣыгѣѣри. Ау зыхѣурѣм лѣэкѣо псаухѣр ары мысѣхѣр. Джары уихѣыкум кѣончагѣѣ хѣлѣѣу зыкІѣслѣѣгѣуѣгѣэр.

– Шѣыпкѣѣ, сикІал, сиакѣыл тефагѣѣп. Нѣпѣ щѣгѣѣжѣѣагѣѣу а Іофыр о пІѣ кѣисѣлѣхѣѣажѣы, – ыЛуи Орыѣ кѣезѣгѣыгѣ.

Джѣѣбѣгѣ «Сѣ ар сфѣгѣѣцѣкІѣцтѣп» ыЛуи шѣхѣѣе, цІыфхѣм игѣѣоу кѣыфалѣѣгѣуи, Джѣѣбѣгѣ Іофыр рагѣѣштагѣ.

Арѣуштѣу Кѣѣзаныкѣо Джѣѣбѣгѣ хыкумашІѣ хѣугѣѣ.

Орыѣ зѣлІѣм, Джѣѣбѣгѣ хѣкур зѣІуигѣѣакІи мырѣуштѣу ариІуагѣ:

– Орыѣ зѣрѣщытыгѣѣр зымышІѣрѣ шѣухѣтѣп. Тѣѣтѣм фѣѣдагѣ, цІыфмѣ упчІѣжѣ рахыщтыгѣ. ШІушІагѣѣу иІагѣѣр бѣ. Ау зыщытыкІѣ, цІыфѣу кѣѣхѣурѣмѣ ащымыгѣушѣѣжѣынѣу, ыцІѣ кѣѣнѣнѣу, зы амал горѣ тежѣуѣгѣѣгѣупшыс.

Егушшысагѣэх, ау зи хѣун кѣѣафѣгѣѣотыгѣѣп.

ЕтІанэ ежъ Джэбэгъ мырэуштэу къариІуагъ:

– Цыфмэ зэфэдэу гушІуагъоу къяхъулІэрэр нысачэр ары.
Пшъаштэ къащэ хъумэ Орые ыцІэ хэтэу «Орые-фэдэ мафэкІэ»
шъузыщэ оредыр къаІонэу хабзэу зэдэтэжъугъашт.

Цыфхэм ар игъоу зедаштагъэ. Ащ къыщегъэжъагъэу ны-
сачэ зыкІохэрэм «Ори-дэдэ мафэр» къаІоу хъугъэ. Джары
«Ори-дэдэ мафэр» къызыхэкІыгъэу къаІотэжъырэр.

- ? 1. Іушыгъэр, бзэшІуагъэр пшысэм нахъ къызыщыхэщрэ чІыпІэхэр къы-
хэжъугъэщых, ахэмэ шъуакъытегушчыІ мэхъанэу пшысэм щаубытырэм.
2. Шъузыщэ оредыр къаІонэу зыкІэхъугъэр къэшъуІуат.

АДЫГЭ ПАЧЪЫХЪЭМЭ ЯГЪЫБЗ

Кавказым икъушъхъэр мы дунаишхом итандж,
Тандж¹⁰ лыер ащыгъэу адыгэу исыр цзэекІу.
ТизекІокІуапІэкІэ Китаим ихэкур блэгъащ,
Дзэр зэбгырызыщырэр тисэмэгубгъукІэ бгъурылт.
Дзэшхом тыфилъмэ, аслъан хабзэу мзекІо,
ЗекІолІ шъаомэ фэрэ Іэдэжъхэр зэрац.
Дзэшхо зезыщэрэмэ жъогъошхо лыдыр ягъуаз,
Шыу гъуазэу тиІэм гъозапчъэр дахэу фыхах.
Хы гуцэм текІышъ Мысырым¹¹ икъалэм тынэс,
Къалэм тынэсымэ мысырыпщыр къаджэшъ тегъашІу.
Шу тлъэгъоу пэщэ гъэсэнэу къарет,
Дзэшхо зэритыгъэр шыу шъиц къабзэу тырекъу.
Борэкъокъопщыр¹² ахъырэтыкъоу еубыт,
Аджалым зеубытым, ыкъом очылэу къыфешІ.
Очыл узыфашІыгъэм ахърэт унэ фябгъэшІ,
Пачъыхъ узашІым, Шам¹³ ихэкур оубыт.
Хэкоу уубытыгъэмэ Мэчэ-Мэдинэр¹⁴ ащыц,
Дзэпащэу уиІэмэ шыу ялыеу тидзэр зэрацэ.

¹⁰ Т а н д ж – зэолІмэ ащыгъырэ гъучІ (щылыгъ) пэІо папцІ.

¹¹ М ы с ы р – Египет ары.

¹² Б о р э к ъ о к ъ о – адыгэхэм къахэкІыгъэу апэрэ пачъыхъэу Египетым
фэхъугъэр ары. Анцокъомэ ащыц. 1382-рэ илътэсым пачъыхъагъум те-
хъагъ, илътэс 17 тетыгъ, илътэс 60 ыныбжъэу лІагъэ.

¹³ Ш а м – Сириер ары.

¹⁴ М э ч э - М э д и н – Меккэмрэ Мединэмрэ арых. Саудовскэ Аравием ит
къалэх.

Узщыщ цІыфмэ пачъыхъ танджыр къашыплъ,
 Тандж къызыщыплъагъэр нэбгырэ тІокІырэ тІурэу шъурекъу.
 Шъунэкъокъонти аслъан хабзэу шъозекІу,
 ЗекІолІ хабзэу Борэкъокъопщыр псэхыжъ.
 Хы гущэм техъэшъи, Къаншъаугъурыр¹⁵ мэзау,
 Тыззэон еІошъы, Сэлым¹⁶ цагъыр¹⁷ къытфакІу.
 Дзэ гущэу тэ къытфэкІуагъэр Мардж-ад-Дабикъэм¹⁸ щэгъолъ,
 Лъы гущэр агъачъэу чэтэ ихыгъэкІэ мэзау.
 Заом тыхахъэмэ, Къаншъаугъурыр типащи,
 Дзэпащэу тиІэр Хъайрбэчышъ¹⁹ тигъакІорэп.
 ТызэкІэкІонти, Къаншъаугъурыр мэзау,
 Заом зыхахъэкІэ, аслъан хабзэу мэзечъ.
 Дзэшхом щызечъэзэ, щэгид²⁰ хабзэу псэхыжъ.
 Тэ къэдгъээжъмэ, Мысырым икъалэм текІужъ.
 Къалэм текІужъмэ, пачъыхъ хъуныри дэмыс,
 ТІуманбаир²¹ дэсышъ, пщыгъор ратынкІэ кІэлащ.
 Дзэ зэрищэнкІэ псэ зиІэм фэдэ хэмыт,
 Пщыгъор къыратишъ, пачъыхъ тахътэм дагъэкІ.
 Румэр²² къакІуишъ, Мысырым икъалэм къынэс,
 Сабыеу дэсыр чэтэпэ пчыпэкІэ зэрадз.
 Тыркум идзэшхо ТІуманбаир щэзау,
 Заом зыхахъэкІэ блэгъошхом фэдэу мэзечъ.
 Чъэрыжъым тесэу Сэлым цагъым ашІуекІу,
 Щэтырым екІумэ, Рум пачъыхъэр чІэмыс.
 Маисэу ыІыгъыр щэтыр чІэгъым щегъабз,
 Бзэжъым шъузеІэкІэ, тырку дзэпащэр жъугъэлъэхъу.

¹⁵ Къаншъаугъур 1501-рэ илъэсым пачъыхъагъум техъагъ. Къайт-бый янэшэу Кавказ рищыгъагъ, игъорыгъоу, ыщэфыгъэу зытхыхэрэп щыІэх.

¹⁶ Сэлым – Тыркуем ипачъыхъэу 1517-рэ илъэсым адыгэ пачъыхъагъур Египтым щезыдзыыхыгъэр ары.

¹⁷ Щагъ – шах.

¹⁸ Мардж-ад-Дабикъ – Алеппо.

¹⁹ Хъайрбэч (Къарбэч) – пэчыжъэу щыт чІыпІэу дзэхэр зыщы-зІууплагъэхэр – Хъалэбы (Сирием) дэлъ дзэхэр зыІэмычІэ илгыгъэ адыгэ дзэпащ. Къумалэу зекІуагъэ. Сэлым хэфэм гъэрэу зырити, тыркудзэмэ къадзэау ахэуцагъ.

²⁰ Щэгид – зэуапІэм хэкІодагъэр, тхъэм илъапІэу щытыр.

²¹ ТІуманбай – Къаншъаугъур къызаукІым аужырэ адыгэ пачъыхъэу 1517-рэ илъэсым техъажыгъэр ары. А илъэс дэдэм, мэлылфэгъу мазэм, Каир икъэлэпчъэ дэхъапІэ щыпаригъэлъагъ Сэлымэм.

²² Румэр – Византийскэ империем зреджэщтыгъэхэм тетэу тырку-хэми яджэхэу щытыгъэн фае а лъэхъаным.

Шьо шъузылтыхъурэр Сэлым щагъышъ, шъуІэкІэкІ,
Дзэшхом кІэкІыемэ, зы лъэуцугъо римыт,
Тхъэшхор зэтагъэмэ мы Куртбаир ащыц.
Дзэр зэрищэныкІэ зыщыц цІыфхэмкІэ дэгъончъ,
Дзэшхор къыгъыхъэзэ, щэгид хабзэу псэхыжъ.
Итандж шыгу жъогъошхо папкІэу къэлыд,
Зэпэлыдыжъэу тыркум идзэшхом къечъалІ.
Хъэдэлъэмыджэу мы хъаланыпщыр²³ мэзау,
Заом зыхахъэкІэ, Гъали²⁴ папкІэу ашІошІ.
Зэуи шІомышІэу тыркум идзэшхо щэджэгу,
Гум ит мазэшъ, мы хъаланыпщыр къохъажъ.
ТІуманбаир тыркужъ лъапцІэмэ аубыт,
Дзэшхоу зыубытым Сэлым щагъым къыфещ.
Къэмыщынахэу Сэлым щагъым дэпсалъ.
Шъхъэпылъэ кІапсэр ТІуманбаим шІоходз.
КІапсэр дадзый, ТІуманбаир дащай.
ЗекІолІ шъаохэр чэтэ пчыпэм рэджэгу,
Тэ тиджэгогъур муслъымэныгъэм емыплъ.
Лъы гуцъэу агъачъэрэр мы Нил²⁵ псыхъом нахъыб,
Тиныбэрылхэр тырку сэжъымкІэ къыдадз.
КІалэу къыдадзырэр тыркум ихъажъмэ зэфадз,
Тэ тызезыдзэрэм тхъэшхоу зэгъэшІыр иплъакІу,
ЗыдэмыкІожьыр тыркужъ лъапцІэмэ тхъэ ахедз.

- ? 1. Сыд фэдэ щыІэныгъэ хъугъэ-шІагъэха гъыбзэ-пщыналъэр къызте-
гуцыІэрэр?
2. Сыд фэдэ образнэ къэгъэлъэгъуакІа, къиІотыкІ амалха пщыналъэм
щыгъэфедагъэхэр? ЩысэхэмкІэ къэжъугъэшъыпкъ.
3. Лъэпкъым игушшысэ гумэкІэу пщыналъэм хэІукІхэрэр къыхэжъугъэщ.
4. Адыгэ дзэпащэхэу пщыналъэм хэтхэм шъуакъытегуцыІ.

ФЭРЗЭПЭ ЗАОМ ИОРЭД

КъопэлІэу²⁶ ишхончы кІыхъэр
Гъэтхэнэ шыблэуи егъао,

²³ Хъ а л а н – аланкІэ яджэхэу лъэпкъхэр ягъусагъэн фае заохэ зэхъум.

²⁴ Гъ а л и – Хъазрет-Гъали, я IV-рэ хъалиф, зищытхъу инэу Іугъэ дзэ-
пащ, заом итхъэкІэ алъытэ.

²⁵ Н и л – Египтым ианыхъ псыхъошху ары.

²⁶ Къ о п э л І – шхонч лъэпкъ.

Фэрзэпэ заом кыфэзи,
 Чэтэрыор кытфэзыублэр, –
 ШэбанэкІэ Хьатыгъу.
 Тутыны чысэр кырешъу,
 Щэ шъуе макъэм дэджэгу, –
 ШэбанэкІэ Хьатыгъу.
 Имышъурысэ²⁷ къегъабзэ,
 Лэуж хабзэкІэ мэзао, –
 ХьатыгъукІэ Сальмчэрый.
 МыхьамчэрыекъокІэ Джэндар,
 ДжэндарыкъокІэ Хьаджэкъэсэй,
 КъэсэикъокІэ я Мыхьамэт, –
 Зы оркъ купыкІэ дэгъончъ.
 Ерэджыбэжъыр²⁸ ныбэджэкІэф,
 Шы кІэфыр онэгү нэкІ,
 КъыдэкІырэр пахы лъэрыщ,
 Къащэжъырэр си Мыхьамэт.
 Щагъдыибэр²⁹ зэблехъу,
 Зиордэ пчъэІуи зыхъожъырэр, –
 Къэсэймэ я Мыхьамэт.
 УбыхкІэ кыикІырэмэ япчъэІу,
 Абадзэу зэІурэр фегъых, –
 КъэсэикъокІэ шъуи Мыхьамэт.
 ПкІэгъуалэм дахэу зегъазэ,
 Фэрзэпэ заор зэхещэ, –
 ДауркІэ ХьэпэкІэ нэшъу.
 Шы шхъуантІэм дахэу зегъазэ,
 Фэрзэпэ заор зэхещэ,
 Зихъадэр мэзышхом хащэжъырэр, –
 ШэуджэнкІэ ТІахьирэ пакъ.
 ПкІэныпэ³⁰ заор зыщашІым,
 Шы бланэр къяогъэуІэ,
 Фэрзапэм узыщауІэм,
 Зы шыуи зэмыгъэкІэс.
 Фэрзапэ гуцэм узыщэзаом,

²⁷ М ы х ъ у р ы с э – сэу мыхъур (тамыгъэ) зэдзыгъэр ары.

²⁸ Е р э д ж ы б – шхонч лъэпкъ.

²⁹ Щ а г ъ д ы й – шы лъэпкъ.

³⁰ П к І э н ы п – Очэпщыерэ станицэу Бакинскэрэ азфагу ит чІыпІ.

Хъазрэт-Гъалым³¹ упашІ,
Чылэ унэжъым заор зыщашІым,
Чэбэхъанэр³² псышхом регъашъу, –
Къанэкъо гуцэкІэ Шъхъагъум.
Хъаны шыбзыбэр Хъабэч³³,
Шы кІэфы тесыр мэшІуаци,
Емызэщыжы гуцэуи къадео.
Бжъэныкъо³⁴ заор зыщашІым,
Дэгужъыекъом ихъадэр
Топыпэм къытфизыхыжърэр, –
БолэтыкъокъокІэ ШэрэлІыкъу.
Мыдэ гуцэ ШэрэлІыкъом
Ихъадэ гуцэ кыызэрегъафэ,
Шы кІэфыжъыр онэгу нэкІэу
ЗэшыпхъуитІумэ афыдащэжырэр, –
ДэгужъыекъокІэ Хъаджал.
Мэфэкум ичэщым «оридэ» аІозэ кыисфащэ,
Бэрчэшхо щэджэгъоужым
Зихъадэхэр къытфыдащэжырэр, –
АлкъэсыкъокІэ шъуи Заубэч.
Еджэркъуаехэм яоркъы нысэмэ
Пахъэзэ сэраир къакІухъэ.
ЗекІошмэ афэмыкІухъэрэр
Хъаджырэтыкъэхэу зэхэлъ,
Мамыгъэтыкъор зыхэлъы къэхалъэм
Щагъиды машІор кыдехы.
Еджэркъуаемэ яоркъ нысэхэр,
Хъэшхъу-хъэкъумэ шъуафэд,
ЗыфэдэлІ къамылъфыжыщтымэ
Тхъэмафэрэ шъуафэштыгъожырэр.
О хъаджэжъым ыгур ыгъэузи,
Хъэдэ гоузэу къащэжырэр, –
АлкъэсыкъокІэ шъуи Осмэн.
Болэтыкъо яунэ сызесым,
Сызыхэсыгъэр пщышхуи.
Хъаныкъошхожъым сыкъызецэжъым,

³¹ Хъазрэт-Гъали – Али ибн Абу ТІалиб, я IV-рэ хъалиф, дзэпащ.

³² Чэбэхъан – шы лъэпкъ.

³³ Хъабэч – шы лъэпкъ.

³⁴ Бжъэныкъо – чІыпІацІ.

Къэзэкъ зэтесхэр къысфаци.
 Ахлъэо мыгъоу сызыщэжыгъэр
 ПхъэцокъэрыкIомэ афэди, –
 Гоцнэшхъо мыгъом къырегъэгъыхы.
 Арджэнэу³⁵ пэтэгъэ лъагэм
 Топ хъырынэ мыгъор рябгъашI,
 Лэбашъхъэ заор зыщашIым,
 Топыгъаор тфезыупкIэхырэр, –
 КъанэкъокIэ шъуи Айтэч.
 Дышъэу нэрыплъэ дахэр
 Арджэн пэтэгъэ мыгъом езгъэплти,
 СынапIэр сIэтэу сыкъаплъэмэ, –
 Чэтэ ихыгъэр сшъхъащыт.
 Оркъ купэу сызыхэтыгъэр
 Зэрэгъэлъэхъузэ мэкIожьых.
 Шхонч хъураем идахэр
 Аталыкъыр сэIошъ есэты.
 Шыкъэрэ чъэрэу естыгъэм
 КъемыжэдаIэу мэкIожьы, –
 Дахъум ыкъокIэ Бракъ,
 Бракъые хъабзым къыльтфыгъ.
 КIыб шъхъангъупчъэмкIэ сыкъиплти,
 Бырулэу пырэжъыяшъор
 Арджэным къыщызэращэ,
 Мыдэ гуцэ гоцэныситIумэ
 Дэпкъым шъхъэкIэ зырадзы.
 Къэзэкъ едзыхыр зихабзэр
 Зэрэтесэу къыщани.
 Къыщыунагъэхэр зыукIыгъэ къэзэкъмэ
 МыкIожь лъэданэр атеф,
 Шъуеджагъэу зэхимыхыгъэмэ
 Тхъэщхоу зыгъэшIыр шъуфэрази,
 Къышъуаджэу шъумыгъэзагъэмэ,
 Мыжыкъ ныожъмэ шъуафэд –
 КъанэкъокIэ шъуи Айтэч.
 Мы пщы шъаом икъыщынакIэм
 Пщыщэпэ пшъашъэхэр егусэ,

³⁵ Арджэн – пIуаблэ. Енэгугъо IутIэн къызыщыкIырэ чIыпIэм ыцIэкIэ.

Езыгу янысэхэр рэгусэ.
 Тичъыр лэныстэхэр тилашэми,
 Пщы хьадэм тытепсыхэни,
 Къэрэбгъэ джанэу зыфалорэр
 Лъэхъэтыгъу яунэ царэбз,
 Езыгу яунэ царэда,
 Дахъу Бракъым щышгулъэжъ.
 Бэрэскэшхо пчэдыжъым
 Бахъсымэ пIуакIэм шъуезгъашъуи,
 Оркъымэ яшъуашэ сэгочы,
 Мы пщыр хьадэмэ, къытфихыжынкIэ
 Мыхьамэт гуцэм тыкыщэгугъы.
 Зы дзэжъыекIэ сызыщыгугъырэ
 Тхъайшъаукъор ебгъукIожыгъ.
 Гоцнэшхъо мыгъор мэтхъаусыхъ:
 Мы зыунэ гуцэм къыхъогъэ пстэур
 Бэслъэные гуцэмэ къыщанэ,
 Гъусэкъыщынэхэр бэслъэныежъмэ яхабз,
 Тхъайшъаукъом имыхэбзагъэр,
 Бэслъэныежъмэ ябыпхъ.
 Бэслъэныежъхэр, сышъуфэусэн сIомэ,
 Сиоркъы напэ гуцэм сышIолIы,
 ЛэныстэкIэ зыфэслIыжын сIомэ,
 ТIонэ джэгъогъур гушIон.
 Мыдэ гуцэ пшыпхъу нахыкIэм
 О тепс гуцэу ылъэгъурэм зыщехъо.
 Пшыпхъунахыжъ дахэ мыгъор
 Гъызэ къекIухъэ.
 ЩыIуагъэ³⁶ гуцэу ныбжыкIэ зигъом
 ДIаешъ шъхъацыр къыреч,
 Зиунагъо мыгъор лъэпсэ ичыжыр, –
 ДауркIэ шъуи Къэрэмыз.
 Езыгоу шапсыгъэ мыгъор
 Лъэхъэтыгъу хьаджэр пщышхо гуцэм зекIыжъым,
 Тхъэ зэрэщыIэр щиишIэни.
 Уеплтын гуцэкIэ пщы нэгү,
 Гумахэр чатэкIэ къекъэжъы, –
 ЕлбыздэкъокIэ Индар гъум.

³⁶ ЩыIуагъ – Iэуж зытыгъэу, пIалъэм ежэрэр ары.

Къатгъэнджэн³⁷ гуцэм утес,
 Щэгъумэ³⁸ Іут сэлатьыр ыукІи,
 ДзэшхуитІумэ агу зекІыжъым,
 ЦІыфыбэмэ зэлъагъэшІагъуи, –
 БолэтыкъокІэ Къарбэчыпщ.
 Къэрэкъолэным утесэу,
 Сэнджэлые псыпэр заубытым,
 Іэрыубытхэр къязгъэтІупщыжъыр, –
 Ерыкъым ыкъоу Нэгъой.
 Нэгъойжъхэр зикъурмэныпхъ,
 Дунаир къегъэгулэзы,
 О сабий узым ыхъыжьи, –
 БолэтыкъокІэ ШэрэлІыкъопщ.
 Болэтыкъуагъэм рэгушхо,
 Чылэшхор Абадзэм хетакъо,
 О дыштэ сэмпалы мыгъор къытфещэ,
 Еджэркъое ныхэр чатэкІэ дешыжьи, –
 БолэтыкъокІэ ШэрэлІыкъопщ.

- ?
1. Сыд фэдэ тарихъ лъапса пщыналгъэм иІэр?
 2. ЛІыхъужъхэу пщыналгъэм зыцІэ кыриІохэрэр хэтха? Сыд фэдэ лІы-хъужъыныгъэха ахэмэ зэрахъагъэхэр?
 3. Лъапкъ гушшысэ-гумэкІэу пщыналгъэм хэІукІхэрэр кыыхэжъугъэщых, къэшъуІотэжъых.

³⁷ Къатгъэнджэн – шы лъапкъ.

³⁸ Щэгъум – джы ТемиргоевскэкІэ заджэхэрэр ары.

Адыгэ литературэр

Хьаткьо Ахьмэд

ТЫЗЭШОКЮДЫНЭП

Улэ псы цыкIу. Макъэ ымыгъэIухэу псыуцмэ аблэкIошгъы. Ау джырэкIэ чъагъошъ, пчыхъэшгъхъэ щаипсы ашIыщтыр Нахъо ащ къыхехы. Чэм Iэхъогъум арыкIорэр ышIэрэп нахъ, ежъыри зигъэпскIынкIэ сыд фэIуагъ. «Псыныбэм тыдэхъанэу гъэпсэфыгъо тифэрэп. Тхъагъо ащ уригъэфэнэп», – ыIуи, зитэры тесым ыгукIэ пыубыхъи, нэпкъым къыдэкIоежыгъ.

Коц хъэсэ кIоцIым щызэбгырыкIрэ гъогоу бгым къехырэм, семчыкышгъхъэ пIонэу къахэщэу, зы бзыльтфыгъэ горэ къехы. Нахъо а чыжъэу къэлъагъорэр къышIэжыгъ. Сыда джы къызкIакIорэр шъуIуа?

А къакIорэр Нахъо ягуащ. Илъэсищым зэблимыхъоу техъогъэ шал къолэнымрэ, ибасмэ джанэрэ къышIэжъи, зыкIи емыджэнджэшэу къакIорэр арэу тыриубытагъ...

Къэсыгъ. Ау гушIуагъо факIоу къэкIуагъэп. Унагъор тхъамыкIагъо бэлахъыеу зыхафэрэмкIэ макъэ къыригъэIунэу

къэкIуагъ. ЫпупшIэхэр гъукIэжъэу, шIуцIабзэ хъужьыгъэу къэсыгъ.

Нахъо зэрэIоплъэу, шIу зэрэщымыIэр ышIагъ. Ау зыми фихьы шIоигъуагъэп. Ибын цIыкIумэ ащыц горэм зыгорэ къемыхъулагъэмэ Iофэп. Ар игугъу. Ау къэбарыр къызыре-Iотакэм, сыд зэхихыгъэми зэрымыгъэгумэкIынэу ыгъэгумэкIыгъ.

– Чэмыгъашхэу мыкI къытитыгъагъэр аригъэфыжъыгъ, ори отэрым утыригъэкIыжъыщт аIуагъ, – ыIуи нэку-нэпсы хъужьыгъэу, Iазэхъаны, шалыр зытырихызэ, пыхъэу къыIуагъ.

– Сэри сытыригъэкIыжъыщт?.. – зи къыпимыIухъашъоу, макIэу Нахъо къыхиIукIыгъ.

КъехъулIэщтэу, зыхэныщтхэр ыгу къыхагъ.

– Сэ синатрыф хъаси, коц хъаси адэтыжъогъагъ. Джыри мары, мэкъур къищыжъыгъэн фае. Коцыр Iожьыгъэн фае. Бжыхъасэр ац фэд. Шыку джы тэ къитхына? Сэ чэмымэ салтыплъэу, шыхэр згъашхэу, губгъо Iофэу иIэхэр зэрэшIэрэм ышкIэу, шыри кури загъорэ къытитыщтыгъ. КIалэри егъэмэлахъо. Узгъэмэлэхъощтыр макIэу, мэлахъо зышIоигъор бэшъы, гъотыгъошIоп...

Нахъо джа ышъхъэ къыхъэхэу зэблэкIыхэрэм яплъы пIонэу, ац афэшъхъаф зи ымылъэгъухэу еплъыхыщтыгъ. Ау зи ыпэкIэ тхъагъо рилъагъоштыгъэп. Бын Iужъу Iыгъыныр лъэхэс. Зэужыхэми шхэ ашIоигъу. Анахъ цIыкIуми хъалыгъу, лалэ еIо. ЧIыфэри ритыжъэу, жъуапкIэри ритыжъынэу хъумэ, къытефэщт нахъ, зи къыратыжъын щыIэп.

– СыкIон, зэхэсфын, – еIо, иупкIэ паIо ыблыгоу къежъэ.

Мары станицэм къикIыжъыгъэу линейкэр зэкIатIупщыжъы тет. Ежъыри зетхъакIы. Пчыхъэшъхъэпэ Iанэри хъазыр. Сэмэуарэу Iанэм тетым Iушъашъэзэ «зыжъугъэхъазыр» арелIо пIонэу ашъхъащыт.

– Фэсыжъапщи, Лъэустэн... – Нахъо мэкIэ-мэкIэ дэдэу къеIо. «Пыф» ыIоу, ынэгу ыIотызэ, ерэгъэ дэдэу ышъхъэ къеIэты, Лъэустэн къаплъэ...

ЗигъэучыIэтэжъыгъах. ЗыкIылъэкIыжъыгъ. Джы сыд фэдизыми рикъыхынэу хъугъэ. Столым тет лагъэхэр зэлтыгъэкIуат-къызэлтыгъэкIуати, ерэгъэ дэдэу «къеблагъ» къыIуагъ.

Нахъо къыIо шIоигъу, ау рикурэп. ТеIункIэзэ, игухэлт едырыжъы. ЫпакIэ егъэщы шъхъакIэ, ащи гу къыригъэшIырэп – мылкъур зиер ары нахъ, пакIэ зыфапIорэм пкIэ иIэп.

КІым-сым...

– ЧІыгур ХьакІмафэ епщагъэмэ сшІэрэп? – ыІуи мыгу-мэкІыпэ фэдэу, Лъэустэн къыІуагъ.

– Да, зыгорэкІэ о уфаемэ шІэ? Шъоущыгъу осэ тІэкІу горэм сыфаети, ори уфэмыен фэдэу зэ стхьакІумэ къиІогъагъэти, есцэнэу есІуагъ ныІэп, – Нахъо псынкІэу къызІуипхъотыгъ.

Зэужэ Іофыр а чІыгум къызэрикІыгъэр Нахъо къышІагъ, ау зыгорэкІэ ыгу къэсцэфыжъышъуштмэ ыІуи, лъэшэу гу къызІэпишІыхъажъыгъ.

Адрэм зи къыпиІухъажъыгъэп.

Нахъо иупкІэ паІо зы блыгум чІихымэ адрэм чІилъхъээ:

– Уфаемэ шІэ? – ыІуи гузажъоу, джыри зэ риІуагъ.

– Сыфаеу ащ сыкъыфэнагъэп. Ау уфэгузажъомэ ХьакІмафэ нахъ шІэхэу зэрэбгъотырэр сшІагъэп...

Ащ ыуж бэ ыкъудыигъэп, Іофыр зэшІуахыгъэ.

– Ащыгъум, шъоущыгъу уасэмэ узыфаер – ма мыр, – ыІуи сомитф закъо къыритыгъ. – Адрэр етІан... тызэшІокІодынэп, – ыІуи чІыгур ащ къыщылъэхэнагъ. «ЗэшІомыкІодыхэу» ащ тетэу къызэфэнагъэх. Зэрэщытыгъэу, Нахъо чэмыхэмрэ лэжыгъэхэмрэ апылгъэу, гъэм кІыр пидзэжъэу тесыгъ. Шъэ-ожъыери мэлэхъоу «унагъом исым афэдэу», мафэм ышІэрэр имыкъоу, къыдэхъажъыми яІофтабгъэу яІагъ...

- ?
1. Сыда мы рассказымкІэ авторым къыгъэлъагъорэр, къыІомэ шІоигъор?
 2. Сыда Лъэустэн Нахъо зыкІыфэгубжыгъэр? Тауштэу зекІуагъа Лъэустэн?
 3. Нахъуи, ащ ишъузи анахъэу зыгъэщтагъэхэр сыда?
 4. Нахъо ичІыгу ымыщэмэ мыхъунэу зышІыгъэр сыда?
 5. Героихэм характеристикэ къяшъут.

ЖЪЫГЪО

Жъыгъор тэ кІошт,
Джар сшІэрэп,
Садэжъ къежъэшт,
Ар сыдэнэп,
Осэу къыстесэнкІи
Жъыгъор фит,
Ау сыгу нэсынэу
СшІырэп ар фит.
Къэрабэу сшъхъаци

ХъункІи хъун,
Ау сыгу тхъугъуацэ
Химыдзэхэн.
Мазэр жъы дэдэшъ
Лъэгу шъаб.
Дыижъэу хъыбэишъ –
Нэбэ-наб.
Тыгъэм ижъыгъор
Мазэти,

Ар кызыхидзыгъ,
 къыпхъуати.
 Римыкоу, пэчыжьэу,
 Къеухъэшъ,
 Тыгъэ плъыжъым
 ЧыжьэкІэ ар дэкІуашъ.
 Жъыгъори щымыІэ
 Мыхъуштмэ,
 Ари щэрэІ,
 Ау модэ...
 Илъэсымэ акъогъу
 зыкъерэмышІ!
 Зыкысидзынэуи
 къышІорэмышІ.
 ЕсІорэр еІумэ, –
 ДырерэкІокІып!
 ТекІорэ лІыжъыр
 Сыжъ Іоу хэцэІукІа!
 КъэрэпсынкІ илъэсхэр,
 КъыскІэІэнэу бэщи
 СштэнкІи хъун,
 Ау сыгу бэщыр
 Пфимыштэхэн.
 БлэкІыгъэм игугъу
 Жъыгъом икІас,
 Ау тапэрэ тхъагъом
 Сэ сукІэхъопс
 Тэ титІо сыдкІэ

Тызэгъогогъу!
 Сызэщыгъу сэ жъыгъомкІэ,
 Къысщэрэмыгугъ.
 ТекІоныгъэр къапэкІ.
 ЛІыжъэу садгъэкІыр
 Садым езэца!
 Тэ дгъэкІырэ щыІакІэри
 Гъэ къэс нахъ зэІуехы.
 КъэпІощтымэ «тыгъэІыст», –
 Жъыгъор, зыІуегъэх!
 Сштъхъащыхэр арымэ –
 Осэты,
 Узэрэблэу гъалэх.
 УзгокІы пшІоигъоп,
 Сижъыгъу,
 ПшІэ пшІоигъу уапэр,
 Сижъыгъу.
 НекІо, еблагъ.
 ТегъэкІу тигъом.
 Еблагъ, тигъом
 Жъыгъор зэщыгъоп.
 Узэрэтхъугъэм
 ЗемгъэгумэкІып.
 Эльбрус тыфэдэу
 Тышъхъашыгуфэу,
 Къэхъушт щыІакІэр
 ДгъэкІэрэкІэн.

- ?
1. Жъыгъом сидзэуштэу фыщыта поэтыр? Сыда ащ жъыгъор зыкІи-мыштэрэр?
 2. Шъуикъуаджэ дэс нэжъ-Іужъхэм ящыІэкІэ-псэукІэ къэшъуІуат.
 3. Унэм сочинение къыщышъутх. Темэр: «Нэжъ-Іужъхэр щысэтэхыпІэх (тищысэх)».
 4. Жъыгъэм ехылІэгъэ гущыІэжъхэу шІушІэхэрэр шъугу къэжъугъэкІыжъых, шъутых, къарыкІырэр жэрыІокІэ къызэхэшъуф.

Клэрэщэ Тембот

ХЪАДЖРЭТ

Хъаджрэт цІэрыІоу Къаймэт икъэбар зэригъэшІэнэу авторыр фежъэ. Къаймэт готыщтыгъэу, икъэбар зышІэу, псэоу къэнэжыгъэ Василь лЫжъым зыІуегъакІэ. Къаймэт икъэбар Василь къеІотэжы.

Икъуаджэ щыщ цІыфмэ шъхъакІоу къарихыгъэр фимыгъэгъоу Къаймэт приставым ео. Ащ пае загъэтІысым, аІэкІэкІи хэхъажыгъ. Зигъэбылгъэу хэтын фаеу мэхъу. Ау Къаймэт адрэ хъаджырэт хъункІэкІо-укІакІоу хъуштыгъэмэ афэдагъэп. Ащ лэжъэкІо тхъамыкІэ гори ыхъункІэрэп, ыукІырэп. Ары пакІошъ, тхъамыкІэмэ адэІэпыІэу икъэбар щытхъухэр мэлух. Зэбэнрэр тетыгъор зыегъэ гъэшцылІакІохэр ары. Арэуштэу Къаймэт лэжъакІомэ адеІэу баймэ зэрапэшІуекІорэм социальнэ-политическэ мэхъанэ иІэу мэхъу. Икъэубытын Іофы зырагъэшІэу дзэ псаухэр ыуж рагъахъэх. ШъхъащыгъэзыяІэкІэ Къаймэт Тыркуем имыкІыжъымэ мыхъунэу мэхъу, ау ащи цыгупсэфырэп. ТхъамыкІэхэм якъинихъагъу щыІакІэ щелгъэгъу, ахэмэ агоуцо, бай горэ еукІышъ, къыхэхъажы, ихэгъэгу къэкІожы.

Батуми, Бакууи а лъэхъаным ащыІэгъэ рабочэ забастовкэхэм ащыхэлажъэ. Забастовкэм ипащэхэр полицием егъэтІысых, Къаймэти ахэмэ ахэфэ.

Революционерэу Федор Къаймэт хьапсым нэІуасэ щыфэхъу. Зэфагъэм уфэбэнэным, щыІэкІэ-псэукІэр зэблэхъуным пае гъэпщылІакІохэр, зэкІэ пачтыхъагъур тедзыгъэным узэрэфэбэнэн фаер апэу Къаймэт кыгурызгъэІуагъэр Федор ары. Къаймэт идунэееплтыкІэ-изэхэшІыкІ ащ зыкырегъэІэты.

Ащ фэдэ гупшысэ-гухэлъ инхэр иІэхэ хъугъэу Къаймэт къегъээзэжы, къушъхъэхъум щыІэ шахъомэ къахэхъэ.

Къаймэт отэртесмэ къахэхъэ

Къаймэт шахъохэм къаІукІи къаздэгущыІэгъэ ужым заулэ тешІагъэу, мафэ горэм ар ежъ ышъхъэкІэ отэрым кытехъагъ. Щэджэгъошхэ шІыгъо дэдэр арыгъэ. Былыммэ апэмыт отэртесхэр пщыпІэм дэжъ щызэхэтыгъэх. АмышІэрэ шыу закъо къакІоу залъэгъум, пстэуми агъэшІагъоу еплтыхэу зэтеуцуагъэх.

Адыгэ хабзэм тетэу чыжъэкІэ шым къемыпсыхэу, Къаймэт зэрэзэтесэу къякІолІапагъ, бэр кыыригъэкІэу щхыпцІэу къариІуагъ:

– ХъэкІэ нэгъуаджэ шъошта?..

– Ар хъуна, ар пІо хъуна, тыадыгэба шъыу, хъакІэр мыштэ тшІынэу! – кыІуагъ анахыжъэу пцэрыхъакІоу ахэтыгъэм. ЧыжъэкІэ зэрэпэмыгъокІыгъэхэм рыукІытэжыгъэу, ар Іэчъэлъачъэу хъакІэм пэгъочыгъ. Щытхэми закъыфыригъээзэкІи, пхъашэу къафэгубжыгъ:

– Шъори шъузэтекъагъэу шъузфыщытыр сыда! Шъыпкъэ дэдэмкІи хъакІэр ежъугъэблэгъэным шъуфэмычэф фэдэу шъузэхэти!

Нахъ кІэлаІоу ахэтыгъэхэр, зыкъашІэжьи, зэу хъакІэм пэгъочыгъэх. Ау ащ дэжыым Василь пстэуми апэ ишъыгъыкІи хъакІэр шым кыыригъэпсыхынэу ежъ кыфыдэфагъ.

Къаймэт шым кызыреспублихыгъэ шІыкІэр Василь гъэшІэгъон кыфрикъугъ. ИлІыгъэ псынкІагъэ къаригъэлъэгъу шІоигъоу, шъорышІыгъэ горэ хэлъэу гуцафэ фэшІын плъэкІыщтыгъэп: зышІын Іоф хэмылъэу, мыхъыжъэу, ау псынкІэу шым къепсыхи, шъабэу, ау пытэу чІыгум кытеуцуагъ. Василэу шхоІумрэ джабгъу лъэрыгъымрэ зыІыгъыгъэм, Къаймэт ыпкъышъол ионтэгъугъэ кыыхэкІэу, ащ фэдэм дэжъ шыр тІэкІу зэребэджы хабзэу, шыр ебэджыгъэу гу лъытагъэп,

онэпкъым зы кІакъ макъэ горэ къыпыІукІыгъэуи зэхихыгъэп. Онтэгъугъэ горэ хамылъэу, къазыц шъабэу къехырэм фэдэу, Къаймэт ыпкъышъол ионтэгъугъэкІэ шыбгъум гомыгъуалъхъэу, шыр римыгъэбэджэу, зыкъытыриуфэу фэІазэу къепсыхыгъ. Ащ фэдэ къепсыхыкІэр ары ежъ Василь къыдэмыхъоу ренэу зыкІэхъопсыщтыгъэр, ыкІи ары афэдэу псынкІэу ащ гу зыкІылгытагъэри.

Василь шыр Іуищынэу, чъыгышъхъэ пыупкІыгъэу шышІоІу чІыпІэу мычыжъэу щытыгъэм ыщэнэу зежъэм, Къаймэт къыфидагъэп, «тхъауегъэпсэу» къыриІуи, шхомлакІэр Іихи, шым ыпшъэ шІохидзэжыгъ; шыри ащ дэсамбыри, ІорышІэу чІыпІэм щычъыгъ. Ащ фэдэ шы гъэсакІэр адыгэмэ ахэлъыгъэп, ащ фэдэу шыр агъэІорышІэпэным пылгыгъэхэп – шым шъхъафитыгъэ-Іэлыгъэ тІэкІу къыхэнэныр нахъ якІэсагъ. А къээзэкъ шыгъэсакІэри Къаймэт хъаджрэт цыІакІэу зыхэтым къыригъэштэгъэн фае.

Мылъэгэ-мылъхъанчэу, Къаймэт адыгэ пкъышъол гъэпсыкІэ дэдэу щытыгъ: ыбг псыгъо, ыплІэІухэм щызэІукІотыгъ: шъабэу, ау кІочІэшІу зекІуакІэу мээекІо; зэкІэ ихъыакІэхэм ыкІуачІэ къызэригъэгугъэрэр къахэщэу, мыхъыжъэу, ицыхъэ зытелъыжъэу, самбырыгъэ хэлъэу щытыгъ. ЗэкІэ итеплъэкІэ лІы бжышІо гохъэу унэ зыкъыкІидзэщтыгъэ. ЫнэгугъучІышъоу, нэпкъ-пэпкъыхэм щыкІагъэ ямыІэу, дахэу бзыхъагъэу, тІэкІуи фэкъогъуІу пІонэу щытыгъ. ЫпэкІитІуи мыин дэдэу, бжъэ шІуцІэм фэдэу, ІугъэщыкІыгъагъэх, – лІыхъусэ дэхэкІаеу щытыгъ.

Ау иІокІэ-шІыкІэхэмкІэ сьд фэдиэу ицыхъэ зытелъыжъэу лъэфит-пкъыфитэу щытыгъэ нахъ мышІэми, цыхъэмышІ сакъ мэшІуачэу ынэхэмэ ащыгъэбылгыгъэм Василь гу лъытагъ. Ар гъэшІэгъоныгъэп: ащ иІоф зытетымкІэ, ышъхъэ нэмыкІэу зыгорэми цыхъэ фимышІыныр нахъ тэрэзыгъ, хъаджырэт цыІакІэ щынапІэу зыхэтым сыдигъуи илъыным фэхъазырэу ригъэсагъ.

Адыгэ лІы шІыкІэм Василь щыгъозагъ, – игущыІакІэкІи изекІуакІэкІи зыфэсакъыжъэу, ышъхъэ ылъытэжъэу, цІыфхэри ылъытэхэу, сыдигъуи зэкІэупкІагъэу, зэкІэштагъэу щытын лІы шІыкІэм. А адыгэ цІыф шІыкІэм щыщэу Василь анахъ дэзыыхъэхэу хилъагъоштыгъэр ащ фэдэ лІыгъэ-пхъэшагъэу, цІыф лъытэшъхъэ лъытэжъэу, пытэу зэкІэупкІэгъэ шІыкІэм къыхэщырэ нэхъой укІытэр арыгъэ. Ар етІани ныб-

жыкІэхэм укІытәпхә, нә кърәбгъагъэм фэдэм нәсәу лъэшәу гоІоу ахэлъыгъ. Ау а цІыф шыкІәр пстәуми зәфәдәу, лыягъә хәмылъәу, цІыфыгъә шыпкъә шыкІә дахәу зәрәщытын фаем тетәу ахэлъәу хъурәп. Ащыщхәм ар зашІошІыжың цІыф дысыгъә пәгагъәу ахэлъәу мэхъу; нәмыкІхәм лІәкъо зәнәкъо-къу пә дэгъэзыякІәу ахэлъ; бәдәдәми хәбзә шырышІ къодыеу зәрахъә. Арәу а адыгә цІыф шыкІәр шырышІыгъә къодыеу зезыхъи, лЫгъә-цІыфыгъә шыпкъәу зыхэлъи зәхимыгъә-кІокІән ылъәкІыным Василь изәхәшІыкІ нәсыгъагъ.

Къаймәт апәу зилъэгъугъэм щыублагъәу лъәныкъо пстәумкІи Василь ыгу еІугъ. Зәу ыгу хәпкІагъ. Ар нахъыбәу кы-зыхәкІыгъәр ежъ Васили лЫгъә-цІыфыгъә шыпкъәхәм афә-хъуапсәу, ныбжыкІә гухэлъ хъопсапІәхәр ыгу щызәрихъәу зәрәщытыгъәр арын фае. ЫкІи мощ фәдәу лЫгъәшхокІә зи-дауш Іугъә цІыфыр ежъ зыфәхъуапсәрә лЫ шыкІәм ишап-хъәу хъугъә.

Апәрә мафәм щыублагъәу Василь шІогъәшІәгъонәу Къай-мәт лъыплъәу кыублагъ, иІокІә-шыкІәхәм ямызакъоу ишъуа-ши, иш Іәмә-псыми зәрәгъәпсыгъэм гъунә алъифыщтыгъә. Къаймәт рилъэгъулІәрә пстәури гъәшІәгъон фырикъуштыгъә. Ищыгъыни, иІәмә-псыми, шыокІә-пакІәу ишыуанә пылътым рыгъунәу ащ фәдәу ІәпкІә-лъапкІәу, ащ фәдизәу тегъәпсы-хъагъәу зәгъәкІугъагъәх. Цые быхъу кІако, ыІашъхъәхәр мы-кІыхъәу, хъазырхәри, къәмә Іапшъәри бжъә шІуцІәу; ибгы-рыпхи ишхуи ателъыгъә метхәр зәкІә шІуцІәу, сауткІә чІә-ухъумагъәхәу щытыгъәх. Лыдәу зи къыхәщыщтыгъәп, зи тыгъэм кыгъәжъыуштыгъәп. Уанәм шъоу пылтъи, шхон-чылъә шъо тохътәу, пәсәрә шыкІәу, шъо плІәпс кІыхъә зәры-шІагъәри, ибгырыпхыпІәхәм адәжъ, ицые гуп, илъәгонджә куашъохәм шъохъстанәу атедагъәхәри – а пстәури, нәм зыкъыкІадзәу кІәракІәу щымытыгъәхәми, лЫ шъуашәм хәшІыкІ фызиІәр емыхъопсән ымылъәкІынәу, къекІоу, зә-диштәу гъәпсыгъагъә.

Шъо лъәе кІыхъәмә гончарыкъ ателъыгъ. Ау а гончарыкъ-хәр ащ фәдәу къекІоу, кІәракІәу бдын плъәкІын Іоу Василь ышІошъ хъуныеп: лъакъом фәшІоу къешІәкІыгъәу, ышъхъә лъапшъәм фәшІоу щыпхыгъәу, сапи къури дәхъан ымылъә-кІынәу щытыгъ. ЕтІани а гончарыкъышъхъәм лъаер фәІазәу теуплІәнкІагъәу гъәпсыгъагъә. А пстәури Къаймәт ежъ ыІә-кІә зәришІыщтыгъәр нахъ ыужыІокІә Василь ышІәжъыгъ.

Къаймэт къырагъэблагъи, щэджэгъуашхэр хъазырти, Іанэ къыфашІыгъ. ГушчыІабэ къыІоштыгъэп, игушчыІэкІи лъэшэу зыфэсакъыжыщтыгъэ. Былымым, хъупІэм язэрэщыт тІэкІу-шъокІухэм къакІэупчІагъ ныІэп. ЧылэмкІэ къэбарэу цыІэмэ къакІэупчІэным зыщидзыещтыгъэ – сьдми ежъ иІоф зытетыр къыхэщыным щикІухъэу сакъэу гушчыІэщтыгъэ.

Зэшхэ нэужым, былымыр зые зэшищым анахъыкІэу бы-сым кІалэу отэрым адытесыщтыгъэр дищэхи, Къаймэт бэрэ къыдэгущыІагъ. Ащ ыуж иш ешэсыжы, отэрым текІыжыгъ. Бысым кІалэми отэртесхэр къыугъой къариІуагъ:

– Неущ щегъэжыагъэу Къаймэт отэртес шъхьалэу, пстэуми ынаІэ атетынэу мыщ Іоф щишІэу ыублэщт. Къушъхьэхъум щыгъуаз, шы-былым зехъаными фэІаз, лъэшэу ишІуагъэ къытигъэкІын ылъэкІыщт. Ау къысиІуагъэп шъумыІожъ: хымэ цІыф щытэу Къаймэт шъуІоу шъуеджэ хъущтэп, шъузэ-реджэщтыр – Асхъад. Ау зыщышъумыгъэгъупш. Шъуащыщ горэм ар мыщ зэрэтесым икъэбар ыІуатэу, хабзэм лъыІэсэу, икІэрыкІэу ыуж къафэу зыфежъэжъхэкІэ, ар зыІотагъэр ышъ-хъэ еожъы.

* * *

Зыми имытхагъэу, хэти афимыгъэуцугъэу къушъхьэхъу отэртесхэм зы хабзэ ахэлтыгъ: ащыщэу хэти Іоф ІэнатІэу зыІутым хьалэлэу хэлэжъэныр, адрэхэм ащыгугъэу афе-мышлэкІэу, ежъ фэлъэкІыщтым фэдиз хьылъэ ыхъыныр, къыготым къехьылэкІэу хьылъэ лыягъэу телъыр диІэтыным сыдигъуи фэхъазырыныр. А къушъхьэхъу хабзэр отэртесхэм лъэшэу агъэлъапІэщтыгъэ ыкІи дэх ямыІэу агъэцакІэщтыгъэ. Іофым зыфычІэбгъэоныр, къиныр нэмыкІым ыпшъэ дэбгъэкІыным упылъыныр, сэ нахъыбэ сэшІэ, модрэм нахъ макІэ ешІэ пІоу цэгъдэн зэрэшхыжъыр къэпІэтыныр – ахэр а къушъхьэхъу хабзэм къемыкІухэнэу щытыгъ, ыкІи ащ фэ-дэхэр къызхафэрэр джэгъуапІэ ашІыщтыгъэ, ар пакІошъ, яотэр къытырафыпэу хъущтыгъэ. Ащ ыпэрэ илгъэсым ащ фэдэ къызэхъулагъэ горэ Василь инэрылгъэу хъугъэ.

Іэхъо ныбжыкІэмэ ащыщ горэм ащ фэдэ хъарыгъ-щы-рыгъ отэрым къыщиІэтыгъагъ – сэ пстэумэ анахъыбэ сэшІэ, модрэм нахъ макІэу ешІэ ыІоу, рэзаджэу гъумытІым зэпытэу, отэртесхэм ямызэгъэу захигъэушъхьафыкІэу. «Сэры, сэсыер,

сэ сипшъэрылгыр», – ылоу кыыригъэжыгъагъ. Цыф тхьамык-кIэу, цэгъдэнэу, зэгъыджэу кыычIэкIыгъ. Бэрэ еушъыигъэх, агъэукIытэ ашIоигъоу пылгыгъэх, ау зи кыикIыгъэп. Аузэ мафэ горэм зичэзыу Iэхъо кIалэу гъоипцае хъугъэм ычIапIэ ежы кIонэу зыраIом, афидэгъахэп, «сэ сичэзыу схыгъэ» ыIуи. Ащ дэжым отэртесхэр къэзэрэугъойхи иIоф аIуагъ: гъогу гъом-лапхъэ рати, къуаджэм къатIупщыжыгъ. Къыгъээзэжы, кыызхагъэхъажыным бэрэ кыыкIэлъэIужыгъ, хэукъуагъэу ыIуагъ, нэпси кыыригъэхыгъ, ау мыдрэхэм аштэжыгъэп. Ар отэртесхэм кыызэрэзыхафыгъэм икъэбар ячыли псынкIэу нэ-сыгъ. Ащ ыуж а кIалэр къушъхъэхъум хэти кыыздищэжы-гъэп. Зыгорэм Iахъоу ыштэнэу елъэIузэ кыызырегъэуцуалIэм, адрэ чырэхэр зэужэу пэуцужыгъэх: «Ар кыызытхэхэрэм, тэ тыIутыжыщтэп», – аIуи уцугъэх.

Джащ фэдагъ къушъхъэхъутесхэм а яхабзэ кIуачIэу иIагъэр.

Джы яхозяйн кIалэ Къаймэт отэрым Iоф щипIэу къазы-хеIом, отэртесхэм агу цыхъэмышI гумэкI кыитэджагъ: сыдэу-щтэу ащ зыкыигъэлъэгъона? ЗигъэлIышхоу, лъытэ лыягъэр фэхъу лыягъэрэ фашIын фаеу зишIымэ? Пщы тefыжыгъэ нэпшIэпIыим фэдэу, зэкIэми апшъэ кыдэтIысханэу фежъэмэ... ащыгъум губгъэнышху! Моц фэдэу зыцIэ Iугъэ лIы шIагъом ащ фэдэхэр кыыхэфэнэу фэягъэхэп, ащ фэдэлIым шIокIодынхэм ищынагъо ыгъэгумэкIыхэу фежъагъэх. Джы-ри апэрэ мафэм щыублагъэу отэртесхэр цыхъэмышIэу, сакъэу Къаймэт лъыплъэу фежъагъэх – сыд фэдэу зыкыигъэлъэгъон шъуIуа ащ?

Ау а IофымкIэ Къаймэт ыцIэ зэрэIурэм епэсыгъэ дэдэу кыычIэкIыгъ. Мамыр IофшIэным фээзцыгъэу ыгу фэукъэ-пыгъэм фэдэу, зэу кыиным ар кIэуцуагъ. Къызахэхъэгъэ мэфэ дэдэм япщыпIэ зэригъэфагъ. ПщыпIэу отэртесхэр зычIэсхэр гузэжъогъукIэ зэрагъэпцIыгъэу щытыгъ, чый телъыпIи, пылъапIэхэри, мэкIайхэри зэхэтэкъуагъэхэу пщыпIэ къуапэ-хэм акъолгыгъэх, цIыфхэри зэхэлъхэу чIыгум телгыгъэх. Къаймэт фежы дэпкыым хъураеу къекIокIэу чый телъыпIэхэр ришIылIагъ, ышъхъагъи чыиф мэкIаехэр ришIылIагъэх.

ЕтIани зи ымылоу изакъоу фежъагъ нахъ, IэпыIэгъукIэ хэти къелъэIугъэп. ПщыпIэ кIоцIыр нэкIэ кыдзыхыи, отэ-тесэу щытыгъэхэм къариIуагъ: «Сэ сызэрэхаплъэрэмкIэ, пстэ-ум апэу типсэупIэ гъэтэрэзыгъэн фае». Ащ нэмыкI зи ымылоу зипхъэхи, Iофым фежъагъ.

Отэртесхэр апэрэмкІэ еплъыхэу зыбгъукІэ щытыгъэх, изакъоу ащ ышІэщтыр зыфэдэм агъэшІагъоу паплъэхэу. Ащ ыужым Къаймэт бгы тІуакІэм дахъи, чы пытэ къыпиупкІи (БэмбэкІэ шъхьагъым псэи нэмыкІ къыщыкІыщтыгъэп), къызэкІоцІипхи, иш къыпишІи, ар къыдилъэшъуи, Іофым диублагъэу, къулаеу иІофи зэлъыкІоу залъэгъум, отэртесхэми зыкъапхъотэжъыгъ, ІэпыІэгъоу зыгуадзэжъыгъ. Ащ дэжъым къариІогъэ закъор ары: «ШъукъыздэІэпыІэнэу шъоІо ара, кІэлэшІух. Дэгъуба, шъукъыздэІэпыІ, нахъ псынкІэу тыухын. Армырмэ былымым фэдэу, чІыгум тыхэлъыныр къекІунэп. АІуагъэба: «ЦІыфэу укъэхъугъэмэ, уицІыфышъхъэ умыгъэпыут!».

Къаймэт ащ фэдэу зэрэекІуагъэри отэртесхэм зыгорэу къащыхъугъ – тхьагъэпцІыгъэ гурышэ горэ зыдиІыгъ фэдэу, гущыІэкІэ къаримыІоу, ау ІофымкІэ яфэмыфыгъэ къаригъэшІэж фэдэу къагурыІогъагъ.

Ау ащкІэ зыщыщынахъыгъэхэри къэшъыпкъэжъыгъэхэп: Къаймэт апэу зыкъызэригъэлъэгъуагъэм тетэу щытыгъэ нахъ, тхьагъэпцІыгъи, гые гухэлъ шъэфи зи къыкъошчыгъэп. Іоф къинхэмкІи Іоф щынагъохэмкІи пстэумэ апэ ишъыныр ащ гухэхъошхо фэхъу фэдагъ, шъорышІыгъэ горэ хэмылъэу, гые чІэгъчІэлъ Іофи фимыІыгъэу, игуапэу, чанэу адрэхэм къафемыплъэкІыжъэу анахъ Іоф къинышІэхэм аІууоцщтыгъэ. ЕтІани, адыгэ нахъыжъыгъэ хабзэм тетэу, Іоф къинышІэхэмкІэ, щынагъохэмкІэ Къаймэт сыдигъуи, тыдэрэ чІыпІи отэртес ныбжыкІэхэм запэІуидзэу къыухъумэнхэм фэхъазырыгъ. Ежъ адрэхэм шІагъокІэ анахъыжъэу щымытыгъэми (илъэс щэкІырэ тфырэ нахъыбэ ыныбжъыгъэп), къиныбэ ыщэчыгъэу, ынэгу бэ кІэкІыгъэу зэрэщытымкІэ, Іо хамылъхэу, отэртесхэм нахъыжъыгъэ ІэнатІэри ащ лъэханагъ.

Чэщ уае къэхъоу фыртынэшхом Іахъохэр кІонэу зежъэхэрэм, Къаймэт ахэмэ апыплъыхъэщтыгъэ, яцуакъэхэр, якІакІохэр къыплъыхъэхэти, нахъ темыгъэпсыхьагъэу ахэтыр къызэтригъэуоцщтыгъэ: «Хъау, кІэлэшІу, непэ о укІоцтэп, ащ фэдэ уаемкІэ къекІун щыгъын пщыгъын фае!» – ыІоти, ежъ псынкІэу зигъэхъазырэу ыублэщтыгъэ. Ащ фэдэхэм дэжъ Къаймэт иунашъо адыгэ нахъыжъыгъэ хабзэу, узпемыкІожъынэу пхъашэу щытыгъ.

Чэщ хъалэ-балыкъ къызыхъурэми, Къаймэт изекІуакІэ ащ фэдэкъэбзагъ. Чэщ бырсырхэр отэрым бэрэ къыщыхъущтыгъэх,

нахыбэмкІэ зыпкъ къыкІыщтыгъэхэр тыгъужъхэмрэ мышгъэхэмрэ арыгъэ. Ахэр ренэу былым уцупІэхэм къадекІокІхэу къышэщтыгъэх, мымакІэу мэлхэри ахъэу къыхэкІыщтыгъэ. ТыгъуакІохэр къакІохэу шхончзэхао зыхъури мэкІагъэп. Хъэхэм залІэжъэу хъакъоу къаублэщтыгъ, цІыфхэми куохъау къаІэтыщтыгъэ – отэрым хъалэ-балыкъышхо щыхъуштыгъэ. Ащ фэдэ лъэхъанхэм Къаймэт пстэуми апэу щынапІэм нэсыщтыгъэ. Ащ фэдэу зыхъурэм, нахъ ныбжыкІэхэм ежъ запэІуидзэ шІоигъуагъ, нахыжыгъэ унашъоу ышІырэм уемыдэІоу ыдахэщтыгъэп: «Ыхы джы, кІэлэшІухэр, шъусамбырых, шъурыхыжъ! – унашъо къышІыщтыгъэ ащ шъабэу, ау теубытагъэу, пытэу. – Шъуздачъэрэр шъумышІэу шъуемычъажъ. Мыщ фэдэм лІыгъэм нахы, къулаиныгъэмрэ сэнаушчыгъэмрэ нахъ ищыкІагъ. ПкІэнчъэу зыуухыи хъуштэп: мышгъэ уІагъэр нахъ щынагъу. Е зэогъукІэ уукІынэу уеон фае, е уеохэн фаеп».

Ащ фэдэу ыІохэрэр ежъ зэригъэцэкІэжышъухэрэр ащ къыгъэлъэгъуагъ. Отэрым къызытехъэ ужым, пІэлъэ кІэкІыкІэ мышъищ ыукІыгъ, мышгъэ пэпчъи шы шхонч огъу нахъ тыригъэкІодагъэп, ари чэщ мэзахэм, хъалэ-балыкъ гумэкІыгъошхом хэтэу! Шъыпкъэ, Къаймэт шхонч дэгъу дэдэ горэ, пцэшІоцэ мытІырэу щибл илъэу иІагъ.

Ау ащ фэдэу нахыжыгъэ пхъэшагъэхэр Къаймэт къызхафэщтыгъэхэр отэртес ныбжыкІэхэр, кІэлэгъэ-хъыжъагъэ къахафэу лые къащымышІыным пае, пытэу зэтеІэжэгъэн фаеу зыщыхъурэ къиныпІэ-щынапІэхэр арыгъэ ныІэп. Ащ къыдафэрэмкІэ Къаймэт пхъэшагъи, зыгъэиныни хэлтыгъэп, закъыхимыгъэщыхэу ахэтыгъ, Іушъабэу, гушъыІэ шъабэ Іулъыщтыгъэ. Сыд фэдизэу отэртесхэр цыхъемышІэу сакъэу лъыплъэщтыгъэхэми, Къаймэт шъорышІыгъэ Іофи, пэгагъи, адрэмэ закъыхигъэщы шІоигъон гухэлъи халъэгъон алъэкІыгъэп.

Шъыпкъэ дэдэмкІи, зэдряІоф къыным щыщэу ылъэкІыштым фэдизыр ыхыныр Къаймэт ицІыфыгъэкІэ ищыкІагъэу, ыгукІэ ыгъатхъэ фэдэу ухэплъэнэу щытыгъ. ІофымкІи щынагъомкІи пстэуми апэ ишъыныр иныбжыкІэ кІуачІэ, илІыгъэ езгъэушэтыжырэ Іоф гушІуагъо горэу къыфэхъоу щытыгъэн фае.

Хъаджрэт щыІэкІэ къыныр ыкІугъэу, ихэку рафыгъэу, хэхэс гукІаери ыщэчыгъэу, мызэу-мытІоу лІэныгъэм ынэгукІэплъагъэу Къаймэт щыІакІэм ишколыр нахъ пІэлъэ кІэ-

кЫкІэ ыкІугъэ фэдэу хъугъэ, ыкІи, иныбжыкІагъэ емыпэ-сыгъэу, шыІакІэм шыщэу анахъ мэхъанэ зиІэ лъапсэмрэ пкІэнчъэмрэ Іушэу зэхифын ылъэкІэу хъугъэ, цІыфхэр, ныб-джэгъу цыхъэшІэгъухэр къыбготэу зэхэшІІэным уасэу иІэр зэхишІыкІыным лъыІэсыгъагъ. Арын фæе ащ фэдизым нэсэу цІыфкІэ гушъабэу, шыкІэгъэ тІэкІу-шъокІухэм апае зашІуи-мыгъанэу, ренэу шъэбэ убзэ дахэкІэ кІэлэ-гъуалэхэм апэгъо-кІыныр езгъэлъэкІыщтыгъэр.

Ау Къаймэт гуІэтыгъэу, жьы кІэтэу зыщытыгъэр Іофым хэтэу зыхъурэр арыгъэ. Іофым пымылгъэу зыхъурэм, ошІэ-дэмышІэу къэгъонлэжыщтыгъэ, гупшысэхэр къытекІоу, ыгукІэ мычэфэу хэтыгъ. Зы гукІае горэм ренэу ащ ыгу пигъу-кІыщтыгъэ, Іофым анахъ ышъхъэ хэгъэнагъэу зыщытырэми, загъорэ зигъэпсэфынэу зэпыугъо зыфифэрэм, а гупшысэ хы-лърэ зэкІэм къышъхъащыожыщтыгъ, ынэ дыигъэхэр чІы-лъэм етыгъэу, чъыгъэм фэдэу, плъызэу бэрэ зэтетыщтыгъэ.

Къаймэт ыгу къыдеІэу, ыбгъэ изэу щхыгъэу зэхихыгъэу Василь къышІэжырэп. Пчыхъэрэ машІом кІэрысхэу зэхэс-хэу отэртесхэр зэрэгъэчэфхэу, зэрэгъэщхыхэу зыхъурэми, Къаймэт ахэмэ къадиштэн ылъэкІыщтыгъэп, анахъыбэми нэшхъэй. Ау Къаймэт ащ фэдэу игушІо макІэми, отэртесхэр ыгъэгушІоцтыгъэх, сыда Іомэ, ахэри къызхафэхэрэр мэкІа-гъэ. Ау Къаймэт а иІугушІукІыкІэ гушІуагъом нахъи нэшхъэ-игъэр нахъыбэу къыхэщыщтыгъэ ыкІи отэртесхэм агу гукІэ-гъу лыузыр къащиІэтыщтыгъэ. Ащ фэдэу Къаймэт нэшхъэй-щхыпцІ тІэкІур Іурылгъэу шъабэу къызахаплърэм, ыгу узэу къяхъопсэрэ плъышъор теоцтыгъэ – ежъ ащ фэдэу гугъун-чъэ чэфыгъэр шІокІодыгъэу зэрэщытымкІэ яхъуапсэ фэдагъ.

ЗэрэгъэгущыІэ зэнэкъокъу плъыр-жъэрэу пчыхъэ мэшІо пашъхъэм отэртесхэм къыщаІэтырэми Къаймэт шІагъоу къы-хахъэщтыгъэп, нахъыбэмкІэ шъокІэ-пакІэ горэм еупхъоу, зи ымыІоу къэдаІоу щысыщтыгъэ. Ежъ зэрэшІошІырэр къыІо-нэу зыпыхъэрэми, фэмычэфэу гущыІэ макІэкІэ а Іофым ежъ зэрэплърэр къыІоти щигъэтыжыщтыгъэ, а къыІуагъэмкІэ дэзымыштэ къахэкІыми, къянэкъокъужъэу пылгъыщтыгъэп. Ау Къаймэт а изыушъэфыкІэ бэр кыкІэу, бэр гурыІоу зэрэ-щытыр къыхэщэу щытыгъ, зэнэкъокъу плъыр-жъэрым нахъи, нахъ кІочІэ лъэш иІэу хъуцтыгъэ, макІэу къыІуагъэми пэу-цужыгъуае хъуцтыгъэ.

ЩыІэныгъэм иІофкІэ адрэхэр зылгъыІэсын амылгъэкІыщт горэм Къаймэт лъыІэсыгъэу, ежъхэм амышІэ горэхэм ар зэра-

щыгъуазэр отэртесхэми зэхашыкыщтыгъэ. Ау сыда ар, щытэ-
ныгъэм ылъапсэу, анахь мэхъанэ зытэу ащ ышлагъэр сыд фэдэ? –
ар ежъ Къаймэти кызэкъуихэу кыгъэлъагъоштыгъэп.

Ау сыд фэдэу иныбджэгъу отэртесхэу зыхэтхэм афэхалэ-
лэу, афэшъабэу щытыгъэ нахь мыштэми, Къаймэт ицыхъэ-
мыштэ сакъыныгъэ тэкӀур сыдигъуи ыбгынэщтыгъэп. Сакъэу
плъырырэ мэшӀочэ гумэкӀыгъуитӀоу ынэмэ ащыушъэфыгъэр
ныбжыи кӀуасэщтыгъэп.

Ыпашъхэ итыр, ныбжыкӀэ плъышъом итми, бэр зынэгу
кӀэкӀыгъэу, бэм щыгъуазэ хъугъэ лӀы ныбжъ хэкӀотагъэ фэдэу
загъорэ Василь кыщыхъуштыгъэ – ащ фэдиным нэсэу Къай-
мэт итӀэкӀэ-шыкӀэхэр ныбжъ икъугъэ шыкӀэу щытыгъэх.

НыбжыкӀэ сэмэркъэу егъэлыер Къаймэт кыхэфагъэу
зыхъугъэр зысакъу нытӀэп. Зы пчыхъ горэм, зэряхабзэу, отэр-
тесхэр машӀом тусыгъэх. Ащыщхэм дэжъэу аублагъ. Къаймэт
шъо горэм еупхъоу щысыгъ. Отэртесхэм анахьыбэр ащ дэжъым
щысыхэу хъугъагъэ. ЛӀыгъэмрэ блэнагъэмрэ ятӀоф гущытӀэкӀэ
къахэхъагъ. Пстэуми фэчэфэу зӀэпах-зӀэпалъхъэу лӀыгъэ блэ-
нэгъэ тӀофэу зэхыхыгъэхэм якъэбар къатӀэтэжъэу фежъагъэх,
ащыщхэми, хилъэсэгъащэхэу, зыгорэм зэрихъэгъэ лӀыгъэу зэ-
хахыгъэр ежъ къяхъуллагъэу аӀоу, къаӀуатэу шъхъащытхъу-
жъым хэхъэгъагъэх. Къаймэт, сыдигъуи зэрихабзэу, гущытӀэм
кыыхахъэщтыгъэп. Нахь ныбжыкӀаӀохэу зикӀэлэгъу, зигусты-
рыгъу зыфаӀохэрэм афэдэхэп, лӀыгъэ блэнагъэм фэхъуапсэхэу
пцӀи шъыпкыи зэхагъэкӀуакӀэу, къаӀорэми пцӀы тӀэкӀу къашӀу-
хэфэныри гъэшӀэгъоныгъэп. Къаймэти ахэмэ япцӀи ямыпцӀи
губгъэн афимылъэгъоу, кыгурытӀоу, шъабэу къаӀушхыпцӀэу
щысыгъ.

Ау нахь ныбжъ хэкӀотэгъаӀоу щысыгъэхэм ащыщхэри
шъхъащытхъужыным зыхахъэхэм, Къаймэт ошӀэ-дэмыштэу
зӀэбэкӀи ибгырыпх пышӀэгъэ «казеннэ» кӀэрахъор кырихыгъ,
мышъыжъэу кӀэрахъор зэшӀуикӀи, пцӀэшӀошъ мытӀырихыр ытӀэу
кыритэкъуагъэх. Пстэуми къаригъэлъэгъоу, патронхэм яон-
тэгъугъэ ытӀэкӀэ ыщчч фэдэу, тӀэкӀурэ ытӀыгъыгъ, етӀанэ щысхэм
тхъагъэпцӀэу къащыгушӀукӀи, кыӀуагъ:

– Ыхы, джы шъуӀорэр шъыпкъэмэ, лӀыгъэ зыхэлтыр чӀапӀэ
икӀынэп! – ащ лъыпытэу патронхэр машӀом питэкъуагъэх.

Апэрэ нэпӀэ къедзыхыгъом щысыгъэхэр зэкӀэ щтэм ыгъэ-
чтыгъэхэу зэтэкъагъэх, етӀанэ пстэури зэу кызыщылъэтхи,
машӀом тӀузэрэтэкъугъэх. МашӀом пэсэу къэнагъэр ежъ Къай-

мэт закѣор ары. Патронхэр кѣзэрэгѣэплѣу машѣом кѣы-
пѣукѣфѣкѣ, ар хѣыгѣэп, а зэрэгугѣуемылѣ самбырѣу, шѣоу
ыдыжѣырѣм еплѣжѣэжѣу щысыгѣ. Отѣртесхэр тѣкѣуи укѣы-
тѣжѣыгѣэхѣу кѣэкѣожѣхи заушѣѣфыгѣу машѣом кѣыпѣ-
тѣсыхѣажѣыгѣэх. Зымы зи ымыѣоу, укѣытѣмрѣ шѣхѣакѣомрѣ
агѣѣдыгѣэхѣу заулѣрѣ зыщѣсыхѣ нѣуж, анахѣыжѣыѣоу ахѣ-
тыгѣѣ пѣѣрыхѣакѣом Кѣаймѣт зыкѣыфигѣази кѣыриѣуагѣ:

– Адѣ о мыщ уимыгѣѣщтѣгѣэхѣу пѣощта джы? Унѣ кѣы-
тефѣныгѣэкѣи мѣхѣуба.

Кѣаймѣт тѣкѣуи зиѣажи, фѣмычѣфѣу, шѣхѣахѣынашѣоу кѣы-
пигѣодзыжѣыгѣ:

– Сыщыщтагѣэп сѣуахэрѣп. Ар нафѣба: сыни кѣытефѣн-
гѣэкѣи мѣхѣу. Шѣыпкѣѣ, патрон кѣѣко тѣкѣум кѣикѣыгѣѣ щѣм
уиукѣыныѣп, ау уиуѣн ылѣэкѣыныгѣи. Ау лѣыгѣѣ зыфаѣорѣр,
щтѣм земыгѣэхѣу угу пытѣу пѣыгѣын плѣэкѣыныр арыба!

Ащ ехѣоу Кѣаймѣт а сѣмѣркѣѣоу ышѣыгѣѣм гущыѣкѣѣ
пылѣыжѣыгѣѣп, ащ лѣыпытѣу зѣнѣкѣокѣу зѣрѣгѣѣгущыѣѣ-
шѣоу зыкѣѣзыѣѣтыгѣѣми кѣыхѣхѣажѣыгѣѣп.

Сыдырѣ нѣмыкѣѣ ѣофкѣи Кѣаймѣт зыфѣсакѣыжѣѣу, гущы-
ѣгѣуаѣу щытыгѣѣми, орѣд кѣыѣонымкѣѣ зи зыпѣубыт ѣѣгѣѣп.
Орѣдыр лѣѣшѣу икѣѣсагѣ. Пѣыхѣѣрѣ машѣом зыпѣтѣысхѣа-
жѣыхѣрѣм, зѣрѣгѣѣгущыѣѣ-зѣнѣкѣокѣоу кѣахѣхѣѣрѣр зѣпи-
гѣѣоу, орѣд кѣѣѣоным тырищѣхѣ шѣѣиуѣоу пылѣыгѣ ыкѣи
нахѣыбѣмкѣѣ орѣдыр ежѣ кѣыхѣидзѣщтыгѣѣ. Ымакѣѣ, жѣырѣ
чѣыѣѣрѣ икѣѣунѣу зѣокѣыгѣѣ хѣулѣфыгѣѣ мѣкѣэхѣу хѣазырѣу
щытыгѣѣми, кѣуачѣѣ ѣѣѣу, мѣкѣѣ ѣѣтыгѣѣ гоѣоу щытыгѣ. На-
хѣыбѣу ащ кѣыѣощтыгѣэхѣр адыгѣ орѣдыжѣ-гѣыбзѣжѣхѣр
арыгѣэх. Ыгурѣ ыпсѣрѣ кѣыдеѣѣу, гуѣѣтыгѣѣ мѣкѣѣ ѣѣтыгѣѣу
орѣдыр кѣыѣощтыгѣѣ. Орѣдыр ыгу еѣѣу ежѣыри зѣкѣигѣаблѣу,
ащ иорѣд лѣыгѣѣ гухѣлѣ лѣыгѣѣ гухѣкѣхѣм ыкѣи народым
кѣыхѣкѣыгѣэхѣм ягугѣу-гукѣѣаѣхѣр кѣыдаѣоу, гум хапкѣѣу
хѣущтыгѣѣ. Ащ фѣдѣу орѣд кѣыѣоу зыхѣурѣм, Кѣаймѣт цѣыф
зѣкѣѣцѣылѣу, нѣгѣоджашѣоу теощтыгѣѣри тезыжѣыщтыгѣѣ,
ицѣыфыгу кѣѣлѣагѣѣощтыгѣѣ, тѣхамыкѣѣагѣѣом щыгѣуазѣу гуп-
шысѣ гукѣѣаѣу зыхѣтхѣри кѣыхѣщыщтыгѣѣ, илѣапѣѣу шѣѣ-
кѣѣодыгѣѣ горѣм е зыфѣхѣуапсѣу зылѣыѣѣсын ымылѣэкѣы го-
рѣм фѣгуѣѣу ицѣыфыпсѣ кѣабзи кѣѣлѣагѣѣощтыгѣѣ.

Адыгѣ орѣдхѣр, пѣтѣуми анахѣѣу Кѣаймѣт кѣыѣощтыгѣѣ
орѣдыжѣ-гѣыбзѣжѣхѣр, Василь тѣрѣзѣу зѣхишѣыкѣыщтыгѣѣп,
ащ ядѣхагѣѣрѣ акѣуачѣѣрѣ кѣыѣон ымылѣэкѣынѣу зѣхѣфы-

гъуаеу зэхишІыкІыщтыгъэ ныІап. Ау Къаймэт кыІорэм ащыщэу зы орэд горэ Василь ыпсэ лъэшэу кыыхалэщтыгъэ. Ар ижъырэ мэлэхъо орэдыжъыгъ. Отэртесхэм кыызэраІорэмкІэ, а лъэхъанри а орэдыри зышІэжъырэр мэкІагъэ. ЦІэ гъэшІэгъонэу орэдым зэреджэщтыгъэхэри Василь джырэ нэси щыгъуишэжъыгъэп – «Ехъо-еш». Адыгэмэ зэралгытэщтыгъэмкІэ, а орэдым кІочІэ гъэшІэгъон хэлъыгъ: анахъ чэщ ое бэлахъыми мэл Іэхъогъур зэрэгъэщтагъэу афэмыгъэсамбырыжъэу зыхъурэм, а орэдыр зызэхахырэм, зэкІэм мэсамбырыжъых аІощтыгъэ. Нафэба, апэрэмкІэ ар Василь ышІошъ хъугъэп, ау бэрэ пэмытэу ар шъыпкъэ фэдэу зэрэщытми еуцолІэжъын фаеу хъугъэ.

А орэдым иІоф гущыІэкІэ кызыахахъэ нэуж мэфэ заулэ тешІагъэу, чэщым оешхо къэхъугъ: жъы фыртынэ лъэшым оцхыцэ мытІырхэр мыжъуакІэм фэдэу къыдзэу, лыуз кыфыригъэшІэу нэгум кыыкІиупцІэу оешхуагъэ. Ащ мышъи кыыхэхъажъыгъ: ое хъалэ-балыкъым хъэхэми уаем зышІуагъэбылтыжъыгъэу, Іэхъогъум къекІуи зы мэл ыхъыгъ. Мэл Іэхъохъур зэригъэщтагъэу гур-гургу ыІоу зео-зечъэу афэмыгъэІэсэжъэу хъугъэ. Мэлахъохэр куохэзэ амакъэ икІыгъ. Джащ дэжъым мэл Іэхъогъоу зезэрэфэрэм ыгузэгу Къаймэт а орэдыр кыыхидзагъ.

Василь гу зэрэлъытагъэмкІэ, а орэдым кІочІэ гъэшІэгъонэу иІэу зыфаІорэр кыызхэкІыщтыгъэр ежъ орэдыр арыгъэп, кыызэраІорэ шІыкІэр арыгъэн фае нахъ. Уаемерэ мышъэмрэ агъэщтэгъэ мэл Іэхъогъум ышъхъагъ, жъы фыртынэу зызыукІыжъырэм пекІоу, самбырэу, кІочІэшхоу Къаймэт иорэд къэІо макъэ кыыщыІугъ. Зэ жъы быу макъэм хилъасэу, еІани нахъ лъэшыжъэу къыдэоежъэу, Къаймэт ымакъэ жъы хъарзэм шъхъащыты фэдагъ ыкІи ыкІуачІэ ицыхъэ телъыжъэу, лІыгъэ самбырыгъэ кІуачІэу хэлъымкІэ оешхо бэлахъым текІоу, цІыфым ыкІуачІэ нахъ лъэшэу ышІошъ ыгъэхъоу щытыгъ. ЕІани орэд едзыгъо пэпчъ Къаймэт мэлахъомэ якуо макъэкІэ ыгъэтІылыжъыщтыгъэ: «Ей, къур-рейт!» ЦІыфым илІыгъэрэ итеубытагъэрэ ое фыртынэ губжыгъэм пэуцугъэ фэдэу кыпщыхъущтыгъэ. Ащ дэжъми цІыфыр зэрэтекІуагъэр Васили нафэ фэхъугъ: мэлхэр самбырыжъыгъэх, зызэхаугъуайи, цІыфым хъураеу къеуцокІхи, зэтеуцуагъэх.

Хъайуанмэ язакъоп, ащ фэдэ къабзэу цІыфхэми а орэдым ыкІуачІэ зэхашІагъ. Сыдэу щытми, орэдым Василь ыгу гъэ-

шІэгъон дэдэу зыгорэу къышІыгъагъ: ащ нэсфэкІэ, адрэ отэртесхэм афэдэ къабзэу, ежъыри ыгу къэбырсырыгъэу, ышъэ икІыгъэм фэдэу, гумэкІыгъошхо хэтыгъ, ау Къаймэт а иорэд макъэ зэрэзэхехэу, зэу зыкъишІэжыгъ, ыгуи къэсамбырыжыгъ. Хъалэ-балыкъ, гумэкІым ежъыри зызэрэригъэштэгъагъэр зыдишІэжыгъ, тІэкІуи укІытэжыгъэ. «Шъыпкъэ дэдэмкІи, сыда ащ фэдизэу къэхъугъагъэр, оцх-уая сымылтэгъужыгъэр, ащ фэдизэу сиякъыл спъхъашихынэу!» – ыІуи зызІэкІиубытэжыгъ.

- ?
1. Къаймэт отэртесмэ якъыхэхъакІ, ащ зэрэпэгъокІыгъэхэр къэшгуІотэжъ.
 2. Къаймэт иІыгъэпсыкІ, иІокІэ-шІыкІэхэр, ишъуаш, иш-Іашэхэм шъуакъытегущыІ. Адыгэ цІыф щыІэкІэ нэшанэу авторым къыгъэлъагъорэмэ анахъ шъугу рихъыхэрэр, зыфырихъыхэрэр къаштуІох.
 3. Къаймэт зыгъэчэфынчъэщтыгъэр сыда? Сыд фэдэ ордэха икъэІореныгъэхэр? Сыд фэдэ кІуачІа ахэмэ яІагъэр?

**Повестым ипэублэ шъуадэжъ шъукъыщедж, шъузэджагъэр
къызэрэжъугурыІуагъэр мы планымкІэ къэшгуІотэжъ:**

1. Авторыр (КІэрэщэ Тембот) Хъаджрэт цІэрыІоу Къаймэт икъэбар уж зэрихъэгъэ шІыкІэр.
2. ЛІыжъэу Василь зыфэдагъэр. Уруштенрэ Лэбэжъыерэ яІэгъочІыгъомэ ятеплэ, ядэхагъэ авторым къызэригъэлъагъохэрэр.
3. Отэртесмэ ящыІакІэ зыфэдагъэр.
4. Къаймэт хъаджрэтэу хэмыхъажъмэ мыхъунэу зыкІэхъугъагъэр. Ащ изекІокІэ-шІыкІагъэхэр.
5. Къаймэт зыфэдэгъэ хъаджрэтыр.

* * *

Зарэ псынкІэу нахъышІу хъужыщтыгъэ. Адыгэмэ зэраІоу, ышъхъэ пІэшъхъагъым зыфищэижыщтыгъэп. Ынэгуй лъы къыкІэхъажыгъ. Ау нахъыпэрэ Зарэр щыІэжыгъэп. Отэртесхэм ашІэщтыгъэ Зарэ нэмыкІ шъыпкъэу къызэблахъугъэ фэдагъ: ныбжыкІэ гугъуемылІэу ишъхъафит-лъэфит кІуачІи хинэжыгъ, шъэфынчъэ нэ плъэкІэ занкІэри шІокІодыжыгъ, гушІопс тыгъэ нэбзыеу ынэгу къыкІихыщтыгъэри текІосыкІыжыгъ. Зы гумэкІ гукІэе шъэф горэм ипщагъо ренэу ынэгу кІэтыгъ, гушшысэр къытекІоу, нэшхъэеу, ынэгу гушІор илгъогъуаеу хъугъэ. ЦыфхэмкІэ гушъабэу, гумэкІылэу зэрэщытыгъэр къыгъотыжыгъ ыкІи тІэкІу дэдэ ыкІуачІэ зэрэзэрэгъотыжъэу, нахъыпэм зэрихэбзагъэу, отэртес кІалэхэмэ яцокъэ-

щыгъын дыжыным диублэжыгъ. Ау ащкIи нахыпэм гушIомрэ чэфымрэ зэлъагъэнэфэу зэрэщытыгъэм фэдэжыгъэп. ГукIэе шъэфым зэкIиIулIагъэу, гупшысэм ыгъэкъыгъэу нахыпэм ар щысыщтыгъэ. Iэлъэныкъоу мастэр зыIыгъыр щыгъу-пшэжыгъэу ыкуашъо телъэу, ынэхэр зы чIыпIэм тедыагъэу щысэу, бэрэ Василь ар ылъэгъуцтыгъэ.

Мафэ горэм Василь блэкIы тетызэ, Зарэ ащ фэдэу идыни щыгъупшэжыгъэу ылъэгуанджэ ыIэ телъэу, ежъ нэку-нэпсэу щысэу ылъэгъугъ.

– Зара, сыда къэхъугъэр? – ишъыпкъэ дэдэу къэгумэкIыгъэу еупчIыгъ Василь.

Зарэ къызэкIэщтагъэп, зыкъыгъэхъыагъэп, ынэпси ыгъэ-былъынэу пылъыжыгъэп, нэшхъэеу, цахъ къыфишIэу ынапIэ къыIэти къыIуагъ:

– Къаймэт сыгу егъу... Мамыр щыIэкIэ гупсэфым къыфигъээжъын ылъэкIынэу хъунэу сшIагъэемэ, сыпсэ къурмэн фэсшIыныгъи...

Василь ащыгъум шIулъэгъу гушъэф Iофхэм ахишIыкIырэ шIагъо щыIагъэп, а гущыIэу пшъашъэм къыжэдэкIыгъэмэ къарыкIырэми гу лъытагъэп. Бзылъфыгъэ гумахэмэ ягукIэгъу шIыкIэ фэдэ къодыеу ар къыгурыIуагъ, сыда пIомэ, ежъ Василь ащ фэдэкъабзэу Къаймэт ыгу фэузыщтыгъ.

KIэкIэу пIощтмэ, Зарэ зэрэхъужыгъэу ащ фэдизэу отэртесхэр зажэщтыгъэм, зэрэгугъагъэхэу, гушIогъошхо дэдэ къафихыгъэп, шIагъоу гуи лъатагъэп. Зарэ зэрэсымаджэмкIэ зэрэфэгумэкIыщтыгъэхэм ычIыпIэ, джы инэшхъэ-игъэрэ ыгу ихъыкIырэмкIэ нахъ лъэшыжъэу фэгумэкIыхэ хъугъэ. Пшъашъэр ащ фэдэу зэхъокIыгъэ зэрэхъугъэр зыфахъын амышIэу отэртесхэр лъэшэу ыгъэгумэкIэу егупшысэщтыгъэх.

Къаймэт Зарэ ыгу ихъыкIырэм фэдэ горэ къехъулIэ фэдагъ. Аужырэ лъэхъанхэм ари нахъ нэгъуцоу, нахъ нэшхъэи гупшысалэу хъуцтыгъэ. Нахыпэм Iофым ыгу фаблэу, IофшIэным ыгукIэ ыгъатхъэу зэрыщытыгъэм фэди хэлплъэгъожыщтыгъэп. Iофыр IэкIэзыгъэу, шъхъарыоу, отэр Iэгъо-чIыгъохэм изакъоу къащикIухъэу бэрэ алъэгъуцтыгъэ. Нахыбэм БамбакIэ, Лэбэ кIэй дэжъкIэ фэхыпIэ лъагэу иIэм дэжъ кIони, бгы цэкIэ гъунэ шъыпкъэм теуцони, мыжъосыным фэдэу, мыхъыеу чъыгъэу щытыщтыгъэ. Гъыбзэ оредыжъхэр макIэу ышъхъэ фиIожъэу зэрыхъугъэри Василь зэхихыщтыгъэ.

Зарэ ар зэрэфыщытыгъэри зэхъокІыгъэ хъугъэ фэдагъ, ащ фэдэ дэдэу ынаІэ тыримыгъэкІыхэу пылтыжыыгъэп. Загъорэ, еж игушысэ-гукІаехэм къахэужыыгъэу Зарэ ыгу къэкІыжыыгъэ фэдэу, Іэзэгъу фэІо-фашІэхэмкІэ унашъохэр фишІыщтыгъэ. Ау нахъыпэм фэдэу а Іэзэн Іофым ишъыпкъэу пылтыжыыгъэп. ГукІае хылытэхэр ыплІэІу ригъэзы шІоигъоу, лъэшэу зыкъеутхыпкъІы фэдэу, хъыжъащэу, плъыржъэрыщэу ІофшІэным зыхидзэжъэуи, Зарэ иеІэзэн Іофи нахъ ишъыпкъэу пыгъолъхъажыыгъэ фэдэуи зишІэу къыхэкІыщтыгъэ. Ау ащ фэдэ икъызыкІырыугъохэри псынклэу кІосэжыыщтыгъэх. Іофыр шІэх дэдэу ІэкІэзыжыыщтыгъэ, ежыыри икІэрыкІэу ынахэ зэхэхъажыыщтыгъэ.

Изакъоу Зарэ кылытэхэнэным, язакъоу гущыІэгъу зэфэхъуным Къаймэт зыщидзыеу хъугъэкІэ Василь гуцаф ышІ фежыагъ. Нахъыпэм ар Зарэ ипІэшъхыагъ кышъхъащыкІыхэщтыгъэп, зэрэгъэгущыІэ мыухыжыыр ахэлтыгъ. Къэбар гъэшІэгъонхэр фиІуатэхэу, ныбджэгъугъэ сэмэркъэухэр фишІыхэу, ыгъэчэфэу, ыгу кыІэтэу кІэрысыщтыгъ. Ау джы ахэмэ язэфыщытыкІэ ныбджэгъугъэ цыхъэ зэфэшІэу хэлтыгъэр дэкІодыкІыжыыгъэ фэдагъ. ЗэдашІэу зэрамыІо горэмкІэ зэфэсакъхэу зызэщадзые фэдэу, зыгорэ азфагу илты хъугъагъэ.

Ары шъхъам, ахэмэ язэфыщытыкІэ ащ фэдэу зэпэкъудыигъэ зэрэхъугъэр тІуми апкъ кыикІэу щытыгъэн фадэ, тІуми гущыІэ хэмылэу ар кыызхэкІырэр къагурыІоштыгъэн фадэ. Ащ пае агуи зэфыхэкІыщтыгъэп, джэгъуагъи азфагу кыи хъэщтыгъэп. Зарэ гүмэкІэу, сакъэу, шъэфкІэ Къаймэт инэшхъыакІэ лъыплъэщтыгъэ, ыгу ебгъэщтыгъэп, ыгу егъуштыгъэ нахъ.

Зарэ отэрым кыизащэ уж Къаймэтрэ Васильрэ нахъ зэкІэлъыкІоу шакІохэу аублагъ. – Зарэ пае лэучыщІыл къаубытынэу Уруштэни ахэр бэрэ кІоштыгъэх. Уруштэн зэпырыкІхэти псынэ щыугъэхэм адэж чэщрэ шъыхъэмэ апэтІысхъэуи хъуштыгъэ. Ары шъхъай мы аужырэ уахътэхэм а шэкІон Іофыри Къаймэт ІэкІэзыжыыгъагъ, бэшІагъэу шакІо кІожыыгъагъэхэп. Ау зымафэ горэм Къаймэт Василь кыыриІуагъ:

– Ыхъы, Василь, зыгъэхъазыр, неущ шакІо тэкІо. ШэкІошхокІэ тыдэкІыщт, мэфэ заулэ тыкъэтынэу.

Пчэдыжыым кызызежъэщтхэм дэж, Василь ыплІэІу дзыо Іалъмэкъ мытІыр хъазыр илэу зелъэгъум, Къаймэт ыгъэшІагъоу къеуочІыгъ:

– Сыда, Василь, а уаплІәу илгыр?

– Сыдына? – кыІуагъ Василь, Къаймәт зыфигъэшІагъорәр ымышІәу. – Мәфә заулә тыкъәтынәу тыкІошт пІуагъәба, мары сәри мәфә зауләм тегъәпсыхъагъәу гъомлапхъә къәсштагъ.

– Сыд фәдә гъомлапхъәха?

– Хъалыгъу, лы гъәгъугъ, къуае...

– Лымрә къуаемерә лые, шІәхәу къихыжых. Хъалыгъоуи мэкІә дәд пштән фаер, дәшхын хъун къодыеу ары. – Сәмәркъәу химылъхъажыхәу Къаймәт унашъо кыфишІыгъ ыкІи Василь ыгъәшІәгъуапәу зелъәгъум кыпидзәжыгъ. – Зыщымыгъәгъупшәныр, Василь, чанәу лІыгъә зыхәлт шакІор сыдигъуи къушъхъәмә зәрагъәшхәщтыр ары. Орырә сәрырә лІыгъәнчъәуи фәмыфәуи тыкъычІәкІынәу тыгу хәлтыгъәп. ШІәхәу уиІалъмәкъ унәкІыжъ!

ЫужыпкъәкІә Василь бәрә а къушъхъә къуачІәхәм ахәхъажәу хъугъә, ау джырә нәси Къаймәтрә ежыррә зәрыкІогъәгъә гъогуp хигъәунәфыкІыжын ылъәкІыгъәп. ПкІыхъә къиныгъо, пкІыхъә гъәшІәгъон дәдәм фәдәу ыгу къәкІыщтыгъә а мәфә зытІущәу Къаймәтрә ежыррә къушъхъә кІоцІым зыдәхъәгъагъәхәр.

Къушъхъә шыпкъәр зымылъәгъугъагъә Василь бгы зәкъоупІә пәпчъ гъәшІәгъон фырикъун кыщыфәлъагъоу кІоцтыгъәх. Бгы тІокІә мәзахәхәм адәтхәу кІоцтыгъәх, тфәе мәзышхохәм апхырыкІыщтыгъәх, къушъхъәу уцы кІырыр абгы къынәсәу зәпачыщтыгъә, чІә зимыІә тІокІә щынәгъо мәзахәмә анәз рекІокІырә пчән лъәгъо цІыкІухәмә арыкІоцтыгъәх, лъагәу заІәтыти, ныбжырә осыжъым шъхъарыхъәщтыгъәх, кырагъәзыхыжыти, бгы зәгоупІәшхо куухәм ачІә ихъәщтыгъәх. ГъәшІәгъонәу ылъәгъурәр бащә хъугъәу, картинә гъәшІәгъон зәхәугуфыкІыгъуаеу Василь зәкІә шІузәхәхъәжыгъагъ.

Зы бгы чапә горәм гъәшІәгъон щтагъоу щилъәгъугъагъәр Василь нибжыи щыгъупшәжырәп. А бгы натІәм Къаймәт «чъыгы къәхалъәкІә» еджагъ. Бгычәпә кІәгъәзыкІыгъә хъазырәу, шъуамбгъоу, лъагәу зиләтәу щытыгъ, мәзәу тетыгъәр зәкІә зәфәдәу зы чъыг къәмынәу зы лъәныкъокІә икІыгъәу зәхәлтыгъ. Тфәе шъәджашъәхәр пхъә къәпы хъужыгъәхәу зәдпәбгъухәу щылтыгъәх, уазтеуцокІә, къәбән мәшә иуагъәм фәдәу, лъакъор апхырызыщтыгъ, а чъыгыжъәу зәбгырытәкъоу кІодыжырәмә ашъхъагъы, ухәкІыни ухәплъыни умы-

лѣаКІынѣу, мѣз ныбжѣыКІѣ кѣыдѣчѣыжѣыгѣаКІѣ шѣхѣащѣы-
тыгѣ. Ащ фѣдѣ мѣзышхор зѣ илѣыгѣоКІѣ тезыкІыгѣѣ фырты-
нѣ кІуачІѣр сѣд фѣдѣн фая!

ЯтІонѣрѣ мафѣм шѣкІуитІур цІыф бѣрѣ ыпѣ кѣимыфѣрѣ
гѣѣшІѣгѣон горѣм ІукІѣгѣагѣѣх. Щѣдѣжѣгѣуанѣм дѣжѣ зы псы
цІыкІу горѣм готѣу мѣз Іужѣум хѣтхѣу ахѣр кІошцтыгѣѣх. Кѣай-
мѣтѣу ыпѣ итыгѣѣм ошІѣ-дѣмышІѣу Василь Іапѣ кѣыфишІыгѣ –
сакѣ! АдыкІѣ кІуашѣѣхѣу лѣыкІуатѣ фежѣагѣѣх. МѣкІѣ-макІѣзѣ
шы лѣѣбжѣѣ тепкІѣ макѣѣм фѣдѣхѣмрѣ хѣапщѣ лѣѣшы макѣѣ-
хѣмрѣ Васили зѣхишІыкІы фежѣагѣ. Бѣрѣ пѣмытѣу мѣз Іужѣум
дѣпкѣ гѣонѣ-санѣм фѣдѣу, гѣѣхѣунѣм инѣфынѣ кѣыпхидзы
хѣугѣѣ. Кѣаймѣт кѣызѣтеуцуи, пкІѣшѣѣ Іужѣур фѣсакѣѣу
зѣІуигѣѣкІоти, Василь плѣѣнѣу Іапѣ кѣыфишІыгѣ.

Гѣѣхѣунѣм зеплѣѣм, ылѣѣгѣугѣѣм Василь ыгѣѣкѣыгѣ. Апѣ-
мычыжѣѣ шІагѣѣу, гѣѣхѣунѣ Іабгѣѣ дахѣм, домбай щѣкІ фѣ-
диз сатырѣу зѣготхѣу щытхѣу ылѣѣгѣугѣ. Ахѣр мыхѣѣхѣу анѣ
тырамышѣу домбай быгѣуитІѣу апашѣхѣѣ щызѣзаорѣмѣ яплѣы-
щтыгѣѣх. Гѣѣхѣунѣр а чІышІѣм лѣѣшѣу иубыкІыгѣѣу, лѣа-
бжѣѣкІѣ щызѣхѣтІыхѣагѣѣу щытыгѣ, – быгѣуитІум язѣзѣон
зырагѣѣжѣагѣѣр бѣшІѣгѣѣн фѣягѣѣ. Быгѣу шѣѣдѣжѣшѣитІѣу
зыпшѣѣдакѣѣхѣр кІѣчІѣ щынагѣѣ лѣагѣу, мытІырѣу дѣкІы-
ягѣѣхѣм ашѣхѣѣщтыгѣ. Зѣ анатІѣхѣр зѣгѣѣкѣугѣѣу, анѣмѣ
лѣы кѣателѣѣдагѣѣу машІѣм фѣдѣу кѣѣжѣѣыѣу зѣрѣгѣѣуцухѣ-
ти бѣрѣ щытыщтыгѣѣх. Зѣ абжѣаКІѣхѣр зѣшІѣгѣѣнагѣѣу зыр
зым ыпшѣѣ зѣшІуикІы шІѣигѣѣѣу машІѣр кѣахѣзѣрѣгѣѣхѣу
кѣезѣрѣфѣкІѣу фежѣѣщтыгѣѣх. Загѣорѣ языр кІѣчІѣ мѣхѣѣ-
дѣ илѣыгѣоКІѣ филѣыти, адырѣр, ылѣабжѣѣхѣмкІѣ чІыгур
ригѣѣажѣѣу, метрипшІ фѣдизкІѣ зѣкІифѣѣщтыгѣѣ. Яхѣѣпщѣ
щынѣгѣѣ макѣѣм нѣпѣмыкІ зѣ ахѣІукІыщтыгѣѣп. ТІум язи
джырѣкІѣ акІуачІѣ кѣыхѣлѣгѣѣ нѣшанѣ зѣ ахѣплѣагѣѣщтыгѣѣп.

Адрѣ домбайбзыхѣр, хѣтІагѣѣм фѣдѣу, сатырѣу щытыгѣѣх,
зѣ яІѣф хамылѣхѣу, быгѣуитІум язѣзѣуакІѣ еплѣыщтыгѣѣх.
Загѣорѣ шкІакІѣхѣу ащ фѣдѣу быгѣухѣм язѣзѣуакІѣ зищыпѣлѣѣ-
гѣухѣмѣ ащыщ горѣм, ыпѣ шІуцІѣ пѣкІѣкѣы цІыкІур ыщѣѣу,
щтагѣѣу зѣо гѣѣоз щынагѣѣр зыкІѣѣѣщѣу, мѣкІѣ-макІѣу
кѣахѣкІѣѣтынѣу ежѣѣщтыгѣѣ, ау ащ кѣыгот домбайбзыр ащ фѣ-
дѣм пакІѣкІѣ кѣѣоти ичІыпІѣ ригѣѣѣуѣѣжѣыщтыгѣѣ.

Алѣѣгѣурѣм ыгѣѣкѣыгѣѣхѣу, уахѣтѣу кІѣрѣр зыфѣдизыри
ащыгѣуѣпшѣѣжѣыгѣѣу шѣкІуитІум замыгѣѣхѣѣѣу еплѣыхѣу
бѣрѣ щысыгѣѣх. Тыгѣѣр бгышѣхѣѣ благѣѣм кѣуахѣѣу зѣжѣѣр

ары ныІәп, ахәр къызхәшхъожьи ягъогу техъажьын агу къызыкІыжъыгъәр.

– Адә ахәр ащ фәдәу бәрә зәзәоштха? – еупчІыгъ Василь Къаймәты.

– Зәзәоштых, тІум язы текІоу адрәр Іәхъогъум хефыфә нәс. Домбай быгъухәр чәщ-мәфә заулә зәпымыоу зәзәохәу мәхъу.

– Ары... – къыІуагъ Къаймәт, – ащ фәдә хәбзә жъалымыгъә-хәм акъылым цІыфыр зәраІәкІигъәкІыгъәр дәгъу дәд... Ары шъхъай ащ фәдә хәбзә жъалымхәр абгынәнәу джыри зиакъыл нәмысырә цІыфхәри макІәп...

Ау щытми, ащыгъум Василь гъәшІәгъоныбәу ылъәгъугъә-мә анахъ шІогъәшІәгъоныщтыгъәр ежъ Къаймәт арыгъә. ШәкІоным хәхъыжъыхъагъәу, зимышІәжъәу, ыкІуачІә гъунә имыІәу, ичаныгъәрә ыпкъышъолырә зәрәзәдиштәрәм идә-хагъә къәпІон умылгъәкІынәу, Къаймәт илІыгъә бжышІуагъә зыфәдә шъыпкъәр щилъәгъунәу Василь ащ игъо щыфифагъ.

ШәкІон ІофымкІә Къаймәт тыгъужъ ерышыгъәрә къәмыужъәжъын тыгъужъ кІуачІәрә хәлъ фәдагъ. АпәрәмкІә Василь, ежъ иныбжыкІә кІуачІә щыгугъыжъәу, ибәлахъыгъә Къаймәт ригъәлгъәу шІоигъоу, зихъу-зилъәу имыщыкІә-гъахәу бгышъхъәу зәбгъукІохәрәмә адәчъаеу Къаймәт ыпә илгъадәу къыубләгъагъ. Ау Къаймәт ащ къыжәдәІагъ:

– Хъаулыеу зымыгъәпшъыжъ, Василь, пкІуачІә узыщыкІәжъын чІыпІи тихъан, – кІәкІәу къегыигъ ар Василь.

А Къаймәт зыфиІуагъәр зәрәшъыпкъәр ежъ Василь бәрә пәмытәу зыдишІәжъыгъ. Апәрә мафәм ыкІәм дәжъ, ар пшъыгъәу, къәужъәжъыгъәу, Къаймәт ыуж итәу ерагъәу лъыкІоу хъужъыгъагъә. Адрәм кІыримыгъәчәу ыкІи римыгъәхъоу, уләугъә нәшанә гори хәмылгъәгонәу, а зәрәжъагъәм тетәу кІоштыгъә. Ар етІани ләучәцІәу зашәхәрәм къапикІухъан, якІошъәныр зыпшъә дәкІыштыгъәр ежъ Къаймәт ары. Василь мыдкІә псәушъхъәмә къалгъәгъоу, ежъ Къаймәтәу яшакІорәм тыригъәплгъәхъукІынхәу щытынәу, къыгъанәштыгъә. Ащ фәдә уләу лыягъәр Къаймәт кІәхәкІы пәтми, етІани зыкІи къыхаІәштыгъәп.

Василь шәкІо-зекІуакІәм зәрәфәмыкъулаимкІи бәрә Къаймәт егыиштыгъә. Василь ылгъакъохәмә макъәу апыІукІырәр бәщагъә, кІо зыхъурәм ылгъәцІәгъ мыжъоу къычІәтәкъурәр багъә, бгы чапәм зыгуахъәрәм мыжъор нахъыбәжъәу къыригъә-тәкъохыштыгъә. Къаймәт макъә ымыгъәІухәу къушъхъә

мыжъуакІэм щызекІон зэрилъэкІырэ шІыкІэр Василь зыкІи къыгурыІон ылъэкІыщтыгъэп. Къаймэт ылъакъохэмэ гончарыкъ Іэщ-лъэщыр дэгъоу къяфызэкІыгъэу, зытеуцорэ мыжъор, лъэкІэ ыубытырэм фэдэу, ымыгъэхъеу, макъэ пымыІукІыхэу, ылъэгу зы мыжъо такъыри къычІэмылътэтэу кІон зэрилъэкІырэр Василь гъэшІэгъонышхо щыхъуцтыгъ.

КъаукІырэр а чІыпІэ дэдэм Къаймэт зэІихыщтыгъэ, шъори лыри шъхъафэу Іэтыгъэу, тыгъэ зытемыпсэрэ лъэныкъомкІэ чъыг къутамэмэ щапилъэщтыгъэх. «Къушъхъэ жъау лъэныкъом щычъыІ, лыр тхъамафэкІи щыкІодыщтэп», – ыІощтыгъэ Къаймэт. Къызыуцурэм лэу а чІыпІэм щашхын, нэмыкІыл къаушэкІуфэ, адрэ къэуцугъом нэсфэ ашхын икъун зыдырахъыжъэнэу агъажъэщтыгъэ.

А шэкІогъум ынэгу кІэкІыгъэмэ ащыщэу зы уахътэ Василь нибжьи щымыгъупшэжъынэу ыгу къынагъ. Ар Василь изэхэшІыкІ къэгъэзапІэ фэхъугъэ фэдэу хъугъэ ыкІи щыІэныгъэм мэхъанэ лъапсэу иІэмрэ цІыфым цІыфыгъэ пшъэрылътэу дунаим щыриІэхэмрэ куоу ахигъэгупшысэгъагъ.

Ар зыхъугъэр яцэнэрэ мафэр ары. Тыгъэ къыкъокІыгъом дэжъ, зы бгы ефэхыпІэ лъэгэ дэдэ горэм Іухъагъэх. Василь къызэрэшІошІыгъэмкІэ, бгы нэпкъэ зандэм илътэагъэр километритІум къыщымыкІэнэу ары. АчІэгъкІэ бгы зэгоупІэшхом ычІэ нэр лъымыІэсэу щылъыгъ, хым фэдэу, пщэгъо Іугъошхо шхъуантІэр ущызэбгырыплътэу ащ итыгъ, ащ къыхэщэу мэхэр, бгы цэкІэшхохэр, псыхъо цІыкІу горэм ипсына нэфынэ ІонтІагъи тхыпхъэ зэхэфыгъуаеу хэплъагъоцтыгъэ.

Бгы зэгоупІэм адрабгъу бгышъхъэпэ лъагэхэм, зыр зым ыуж итхэу, Іугъошъо шхъонтІэ псыпсыр къяхъухыгъэу зыщалэтыщтыгъэ. Ащ акІыбыжъкІэ къушъхъэтх шъыпкъэр – къушъхъэ цэкІэ иныжъхэу уашъом дэбэнаехэрэмрэ пщэ фыжъ осыхэмрэ зэхэуцэрыхъагъэу къэлътэагъоцтыгъэ; оскІэ чІэгъэсэгъэ бгы шыгу пэпцІэ лъагэу а пщэ фыжъхэм ашъхъагъ пІыеу итыгъэм тыгъэу къыкъокІырэм инурэхэр дышъэпсэу къэкІыхыгъэу щытыгъ.

Къаймэт бгы ефэхыпІэм ынэз дэдэм Іухъи чІыпІэм щычъыгъ. Васили ащ пэмычыжъэу щыцуи, Къаймэт ынэхэр зытедыегъэ лъэныкъомкІэ плъагъэ. АпэрэмкІэ Василь а зыдэплъагъэм гъэшІэгъон шІагъо щилътэгъугъэп: ынэІу зэсэжъыгъэу, мы мэфищым зыхэтыгъэ къушъхъэ сурэтымэ афэдагъныІэп. Ау нахъ тэрэзыІоу нэмэ ямызакъоу гукІи зэплъэм,

ошІэ-дэмышІэу ыгу к'эууч'ыІыг'. Уаш'ом дэг'эч'эег'э а бгыш'х'э бгы пэкІэ джэдэж'хэр к'эІог'уаеу ащ фэдизым нэсэу щынаг'оу заІэтыщтыг'э.

А бгы иныж'хэм апаш'х'э еж'э зэуи армырых'эу, ил'экІи ыкІуачІи щымыІэж'ых'э фэдэу к'ыщых'уи, Василь ыгу к'ыг'экІодыг'. А ныбж'ырэ бгы джэдэж'хэм апаш'х'э еж'э сэпэцэ цІыкІум фэдэу ях'уулІэу к'ыш'лошІыг'. ЦІыфхэм аш'лоІофышхоу зыпыл'эу, ащ нэсфэкІэ еж'ыри ш'лоІоф дэдэу зыхэтыг'э ш'х'ауг'у-псэгуг'у Іофхэр зэуи армырых'эу к'ы-щытх'уж'эу, еж'э щымыІэж'э п'ал'тэ ях'уулІэу Василь ыгу к'ефэхыг'аг'.

Г'ээшІэрэ дунаир... узегупшысэрэм, ак'ылыр пш'х'ааци-фэу, гур ыг'эатхытх'эу сьдэуи иныг'эшхо хэл'а ащ! Ак'ыл-кІи, гурышэкІи к'эг'эг'эунэг'уай ар. ЦІыфхэм аш'х'э ры-кІоштыр зэуи емых'уулІэу, еж'э ныбж'ырэ хабзэу иІэм тетэу зекІоу, кІэухи пэубли имыІэу, ащ ныбж'ырэ ч'ыІэмэ щы-наг'оу к'эапихырэм ыпаш'х'э ІэпыІэг'унч'э гукІодыг'ом ыгу зекІеІулІэ. ЦІыфмэ ягуш'уаг'уи, ягукІаий, яш'ул'тэг'уи, яджаг'уи, ягуг'апи, ях'опсапи, ягухэл'и – ахэмэ зэуи ях'уулІэрэп. Иныг'эу яІэр зэряІэу, цІыф л'эпк'ым к'ех'у-л'эщтымкІи гуг'уемылІ-гукІэг'унч'эх'эу, ныбж'ырэ ч'ы-Іамэр к'эапих'эу ахэр щытыщтых. ЦІыф л'эпк'ым зекІэ к'ыкІуг'э тарих'э г'огури ахэмкІэ зы нэпІэ к'едзыхыг'э зак'уи ик'урэп...

Василь л'ыг'э тІэкІоу иІэр зекІэ ІэкІэкІодэж'ыг'. Ыгу кІодыг'апэу, зэуи армырых'эу зил'ытэж'эу, ныбж'ырэ щыІэныг'эми ныбж'ырэ щымыІэныг'эми ямзэх'э ч'ыІэ Іупл'аг'эу, ынэ дынг'эхэр ук'ыг'эу пл'эу щытыг'. Изэк'э дэдэу мы дунаишхом к'ытенаг'эу, амалынч'э кІодыпІэ ифаг'э фэдэу зыщых'уж'ыг'.

Джащ дэж'ым ащ цІыф мак'э к'ызэхихыг'. К'эаймэт орэ-дыр к'ыхидзаг'. АпэрэмкІэ ащ к'ыІоштыг'эр ж'ыу зак'ор арыг'э. Ари мак'э дэгу г'эш'х'ыг'экІэ макІэу кІыити, Василь а мак'эр к'ыздиІукІырэр ымышІэу тІэкІурэ зипл'ых'аг'. Мак'эхэр а бгышхо чІэг'ымэ к'эачІэІукІы фэдаг'. Самбырэу, гушхо пытаг'эр хэл'эу, мы ныбж'ырэ к'уш'х'эж'ым фэдэу, зыми ымыг'эгумэкІыхэрэ шІыкІэм итэу, а ж'ыу мак'эр Василь зэмкІэ чыж'эу к'уш'х'эм к'ыщеохыг'э ос к'эошхом ымэк'э дэгу фиг'адэщтыг'э, зэмкІи ж'ы фыртынэшхоу мэзышхо ш'х'аг'ым щыбыурэм фэдэу к'ыщых'уштыг'э.

Ау мары а жъыу мэкъэ самбырэу мэкъэ гъэТылъыгъэ пхъашэм ышъхьагъ ошIэ-дэмышIэу, плъыр-стырэу, гум кьи-джыкIэу цIыф псэу макъэр къышъхьащыбыбагъ. Къаймэт орэдым игущыIэхэри къыдиIоу ыублагъ.

А такъикъым Къаймэт зыдэщыти, ышIэрэр зыфэди зыди-шIэжьэу щытыгъэн фаеп. Василь ыгу ихъыкIырэм фэдэу, гъэшIэрэ дунайжъым ичъыIэ зэрэзехишIагъэм ыгу къыщи-Iэтыгъэ горэхэм афэIорышIэу, зыщыгъупшэжьыгъэу орэдыр къыIощтыгъэ.

БлэкIыгъэ лIэшIэгъухэр орэдэу къакIэныжьыгъэм къыхэ-тэджэжьы фэдагъэх ыкIи ащ ящыIэкIагъэм, банэу зыхэты-гъэм, агу ихъыкIыгъэм амакъэ цыпэ зэхэфыгъуаехэр орэдым къыхэщыщтыгъэх. КIыригъэщэу орэдым игущыIэхэу Къай-мэт къыIорэм бэнэн плъыр-жъэрэу цIыфхэр зыхэтыгъэхэри, ягубжи, ягукIаий, ялIыгъи, ягукIодыгъуи угу къыгъэкIы-жьыщтыгъэх, ыкIи сыдрэ къиныгъуи сыдрэ щынагъуи пэшIуекIохэу, ыкIэм нэсфэ бэнэнхэу теубытэгъэ пытагъэу ахэлъыгъэри къыхэлукIы фэдэу къыпшIошIыщтыгъэ. Ащ дыкIыгъоу бэнэным итхъамыкIэгъо икъиныгъошхом игукIэе гъопси орэдым къыкIэчъы фэдэу къыпщыхъущтыгъэ.

Ныбжьы ышъхъэ къимыхъагъэу, ыгуи къэмыкIыгъэ гукъэкI-гупшысэ гъэшIэгъонхэр Василь ыгоу къэбырсыры-гъэм зыкъыщалэты фежъагъ. ПчыкIэ къэнэфыгъом хилъэ-гъуагъэ фэдэу, народым иорэд кIуачIэу иIэмрэ щыIэныгъэм мэхъанэ куоу хэлъымрэ изэхэшIыкI алтыIэсыгъэ фэдэ хъугъэ. Народым иорэд ныбжьырэ дунайшхом пэджэжьэу зэрэщытыр зэхишIагъ. Народхэм язэхэшIыкI ылъэпсэ шъэф иплъагъэ фэдэ хъугъэ.

АкъылкIэ къэбгъэгъунэн умылкъэIынэу, зэкIэ зэхэзыкъу-тэу, зэкIэ къызэзынэкIэу, пэубли кIэухи зимыIэ ныбжьырэ ду-нэе гукIэгъунчъэ мэхъэшагъом ыпашъхьы къыщымыщтэхэу, цIыфым иакъыlrэ илъэкIрэ яцыхъ телъэу, ащ пагъэуцуным фэдэ лIыгъэ зыхагъотэжьызэ, народхэр къырыкIуагъэх. А ду-найшхоми цIыф лъэпкъым чIыпIэу щибубытыгъэр нахъ гъэпы-тэн, нахъ зегъэубгъугъэным фэшIы, апсэ емыблэжьынэу фэбэ-нэнхэу, мыбзэхыжьын джэмакъэр ахэмэ яорэд къыхэщы. Иджэ-гъогъу кIочIэ пстэуми апекIоу, цIыф лъэпкъыр мыкIодыжьэу щыIэныр, зиIэтзэ, ыпэкIэ лъыкIотэныр хеолъагъо. – Джащ фэд народхэмэ ныбжьырэ теубытэгъэ пытагъэу яIэр зыфэдэр. ЗэкIэ тарихъ гъогоу цIыф лъэпкъым къыкIугъэр а бэнэным итеуцопIэ

Адыгэхэмэ яорэдыжъэу Къаймэт кыпӕрэмӕи ац фэдэ джэмакъэу кыхӕлукӕщтыгъэри гъэшлӕгъон горӕу Василь ыгу кыхӕлӕгъ: ежъ зыдимышлӕжъэу къолтыгъӕ кӕуачӕл горӕхэм ыгу лъапсӕ зыкъыщӕлӕти, нӕс лӕшкӕл лӕшӕу фӕдӕу ычыи кычлӕгъолхъагъ. Ыгу кыгъӕбырсыргъэу, цӕфым фӕшъошӕн лӕфышхохӕмрӕ лӕгъӕшхохӕмрӕ зӕрихъӕ шӕлӕгъоу ыгу зыкъыригъӕпхъотагъ. Илӕгъи кыгъотыжъыгъ. Ежъыри цӕф лъӕпкъым зӕрӕщыщымкӕлӕ пӕгӕгъӕ гуӕтыгъӕшхо ищыпӕрӕу а чӕлӕм щызӕхишӕгъ.

Ау ащ фэдэу Василь ыпсэрэ игушшысэрэ лъагэу дэбыбэ-
ягъэу зэрэхъугъэм бэрэ къыкъудынгъап. Къаймэт орэдыр
щигъэтыжыгъ. Къушъхъэм ынэ тедыагъэу тIэкIурэ щыты-
жьи, ар инэу хэцэтыкIыгъ, пшъыгъэм фэдэу, онтэгъу къэхъу-
гъэу бгы цакIэм къыIукIыжыгъ.

Ау зы гулгытэу ышгхъэ кышчынафыгъагъэр – цыфым ицыфыгъэ пшъэрылъ лъапсэр зыфэдэм игукъэкӀ – ныбжыи цымыгъупшэжыынэу ыгу итгысхъагъ ыкӀи лъэшэу хигъэгупшысагъ. Ежъ Василь кызыэриложыырэмкӀэ, а минут заулам ыгу ихъыкӀыгъэм кыыхэкӀэу ыужкӀэ ар ежъ-ежыырэу еджэным пыхъанэу хъугъагъэ. А адыгэ оредыжъым кыыхэкӀэу народым ицыфыгъэ джэмакъэу гу зылъитагъэр ежъ яурыс оредыжъхэми къахэкӀэу зэхихэу, игулгытэ нахъ упэпцӀыгъэу ахэдаӀоу хъугъэ.

Народмэ а ныбжырэ яцЫфыгъэ мурад иджэмакъэр анахъ нафэу зызэхышIагъэри революцием имафэхэм, гражданскэ заоу зыхэтыгъэм ынэгү цыкIэкIыгъэхэр ары.

Ау Къаймэт ыуж ихъажьыгъэу зыщылъыкIоштыгъэ сыхъатым шъхъакIомрэ укIытэмрэ зэлъаштагъэу цытыгъ, ащ фэдэ цIыфыгъэ шъыпкъэр, цIыф лъэпкъыр ыпэкIэ зэрэлъыкIотэным иIоф зыгорэкIэ хэлэжъэн зыфэпIоным фэдэ цIыфыгъэ гухэлъхэр джырэ нэс ежъ къыхэфагъэу зыдилъэгъужьыщтыгъэп. ЦIыфыцIэр фэмышъуашэу зилъэгъужьыщтыгъэ. АщкIэ инарод ыпашъхъэ мысэу зыщылъытэжъэу, зышIомыхъэтэжъэу, ыгу ефэхыгъэу, ау ыпэкIэ цIыфыгъэ шъыпкъэм фэшъуашэ зишIыныр итхъарыIо пытагъэу ыгу щызэкъуидзэу, нэшхъэу Къаймэт ыуж итэу кIоштыгъэ...

* * *

ЗыдэкIыгъэхэм ияплIэнэрэ мафэм, пчыхъэ факIоу ары ныIэп ахэр отэрым къызыкIожьыгъэхэр. ЧыжъэкIэ къылъэгъухи, Зарэ псынкIэу къапэгъокIыгъ. Мылъэгэ дэдэу, ыпкышъол зэкIужь цIыкIукIэ ыпэкIэ закъыфищэу, ынэхэм гушIо нэпсыр къателъэдагъэу Къаймэт къепллыщтыгъэх. Ащ фэдэу пшъашъэм зыфэмышыIэжъэу, гушIом хэтэу къафэбыбэу къызэрапэгъокIырэр зелъэгъум, Къаймэт ынахэ зэхэхъагъ. Васили ащ гу лъытагъ, ыгъэшIэгъуагъ.

– Ащ фэдэу упцIанэу пчыхъэшъхъэпэ чъыIэбжъым узыкIыхэтыр сыда! – къыхидзагъ Къаймэт Зарэ егыеу. – Сыд фэдизырэ ослуагъа сэ, чъыIэ къыоокIы зэрэмышъуштыр. Укысэдэлунэу пIогъагъэба!..

Зарэ, зэрэмысэм къеуцолIэжъы фэдэу ышъхъэ риуфэхыгъ, ерагъэу зэхэпхэу къыупсэлъыгъ:

– Сыд фэдиз гумэкI сыгу ихъыкIыгъ сэ... зыгорэ къышъо-хъулIагъ сшIошIи сыщынагъ... – Ынэхэр къыIэти занкIэу Къаймэт къепллыгъ.

Ар къызэрепллыгъагъэр зыфэдэр джырэ нэфэкIэ Васили щыгъушпэжырэп. Нэпсым къыгъэжъыгъухэу ынитIу укыыгъэу, укIыти ехъакIи хэмылтыжъэу ыгу илтыр зэкIэ къыхэщэу къепллыщтыгъэ. Къыгъэзэжъыгъэу зэрилъэгъужьыгъэмкIэ гушIогъошхоу зэрэщыхъуи, шIулъэгъу псэемылэжъэу ыгу къыфилтыр зэрэзэхимышIыкIырэмкIэ губгъэн тIэкIоу къыфыриIи, мы мафэхэм зэрэгумэкIыгъэм игуштытэ тIэкIоу къыфэ-нэжъыгъи – шъотехъэ-текIэу ынэхэмэ къарыщыщтыгъэ.

Джащ дэжыыр ары Зарэ ыгу шІултэгъуныгъэу Къаймэт кыфилтыр зыфэдэр Василь кызыгурыІуагъэр.

Къаймэт ынахэ нахъри нахъ зэхэхагъ, джы ежъ ичэзыукІи ынапІэхэр ридзыхын фаеу хъугъэ, ыгу къэгумэкІыгъэу ымакъэ зэшІокІэу кыІуагъ.

– НекІо, некІо, Зара, псынкІэу уиджэдыгу цІыкІу зыщылъ. Узфэсакъыжъын фае, ар хъуна... Тэ джыри къэтыушэкІу-гъэр къэтцэжъын фай... – ыІоцтыгъэ ащ кыІлэкІахъэрэр, Зарэ ынэмэ кыраІоу ежъи ыгу илъым зэрэлъымыІэсыныр игугъоу.

- ?
1. Сыд фэдэ зэкъокІыныгъэха Зарэ фэхъугъэхэр?
 2. Къаймэт Зарэ зэрэфыщытыгъэм сыда кІэу хилъхагъэр?
 3. Сыд фэдэ хъугъэ-шІэгъэ гъэшІэгъона шакІохэм гъэхъунэм ралтэгъуагъэр?

* * *

Къаймэт ошІэ-дэмышІэу тиотэр кыызэрэтехъагъэм фэдэкъабзэу текІыжъыгъ.

Къаймэт пІэлтэ-пІалтэкІэ чэщырэ зыгорэм зэрэкІоцтыгъэм отэртесхэм бэшІагъэу гу лъатэгъагъ. Пчыхъэм текІыти, нэфшъагъом иш улэугъэ хъазырэу кытехъажъыщтыгъэ. ЗыдакІори, зыфакІори ышъхъэ кырихэу зыми риІоцтыгъэп, зеупчІыхэрэми, «Іоф тІэкІу горэ сиІагъ» ыІоти, зышъхъады-ригъэхыщтыгъэ.

ШакІо кызекІыжъ уж бэ темышІэу Къаймэт, а зэрихабзэу, пчыхъэм шыоу отэрым текІыгъ. Нэфштэгъо мэзахэм дэжъ къэкІожъыгъ. Шыр ымытІупщэу а чэщым зичэзыоу малымэ апэтыгъэ Василым къеджагъ, Зарэ кыгъэущыни кырищы-нэу къелтэІугъ.

– Зыгорэ къэхъугъа, Къаймэт? – щтагъэу къэупчІагъ Зарэ къабгъодахъи.

– Ори щыт, Василь, – кыриІуагъ Къаймэт Василэу кы-ІукІыжъынэу фежъагъэм. ЕтІанэ Зарэ зыфигъэзэжъи, ыгу зэрэбырсырырэр ыІажэ шІоигъоу, мэкъэ Іэтыгъэ мэкъэ дэгукІэ кыІуагъ: – Зар, а сикІас, сэ ащ нахъыбэрэ мыщ ситесыжъы хъущтэп... Ащ фэд сэ ситыгъужъ щыІакІэ... о сызэрэолтэ-Іурэр узфэсакъыжъыныр, зэІэзэжъыкІэу дгъэнэфагъэм тетэу узэІэзэжъыныр ары. СэшІэ сэ... унэхэм нафэу кысаІо, оркІэ сыгу илтыр уасІо пшІоигъоу. Тэ ащ ехъоу тызэІумыкІэжъын-

кӀи мэхъу, арэу зэрэщытымкӀэ сыгу илъ шъыпкӀэр осӀон: шӀу усэлъэгъу. Ар сэ сигъашӀэм къыкӀоцӀ шӀулъэгъоу сиӀэщтыми апэрэу ыкӀи аужырэу хъункӀэ енэгуягъо. Мы мэзитӀоу о услъэгъузэ исхыгъэм нахъ насыпышӀо уахътэ сэ нибжьи къысфекӀугъэп. СэшӀэ ори шӀу сызэрэплъэгъурэр. Ары шъхъаем, сэ сигъашӀэ о уигъашӀэ еспхынэу сыфитэп. Сэ – хабзэм ыкӀыб сыхъугъ. Непэми неущми, сыдэу щытыми мыпӀэлъэ чыжьэу е пыим ипцӀэшӀуащэ, е къумал нэпэнчъэ горэм ишъэфрытхъо утын сихъынэу сапэ илъ сэ. О насып шъыпкӀэмрэ щыӀэкӀэ нэфымрэ уифэшъуаш, ар бгъотынымкӀэ сыгукӀэ сишъыпкӀэу сыфай. Сигугъуи земыгъэгъалӀ ыкӀи зымыгъэнэшхъэй, сыщымыӀэжъкӀэ сылът. Загъорэ сэ сшъхъэ рыкӀуагъэм урыгъуазэ пшӀоигъоу хъумэ, къэбарэу зекӀохэрэр Василь зэхихыщтых, ащ уеупчӀымэ къыуиӀон.

КӀым-сым хьылъэ азфагу къиуцуагъэу заулэрэ зыщэтыуж, Зарэ зэнэкъокъужьэу ерагъэу зэхэпхэу къыӀуагъ:

– О джы къызыфапӀорэ пстӀэуми нахъыпаӀоуи сэ сащыгъо-загъэу сыщытыгъ. Ау сытхъаусхэрэп, шӀу узэрэслъэгъурэм-кӀи сыкӀэгъожьырэп. Сэ сиӀэр зы псэ закъу, ар къурмэн пфэрэхъу. СишӀулъэгъурэ сиубзэ лъӀурэкӀэ зыкъыпкӀэрысшӀэу хьылъэу зыпфэзгъэхъунэп, ау зэгорэм, хэт ышӀэра, уищыӀэкӀэ гъогу къыгъазэу мамыр щыӀакӀэм укъытехъажьын плъэкӀынэу зыхъурэм, зэгъашӀэ, сыдигъуи сишӀулъэгъу укъыӀукӀэжьын, укъысфаемэ... Укъысфэмыеми, нэмыкӀ бзылъфыгъэу о нахъ пфэшъошэн уӀукӀэу насып уигъэгъотыми, сэркӀэ гушӀуагъо хъущт, ар сэ синасыпкӀэ слъытэщт...

Зарэ ӀукӀыжъыгъ. ИпщыпӀэ зихъажьыным дэжъ къызэтеуцуи, чэщ мэзахэм къыхэплъэу ныбжьыкъу бзэмыӀоу Къаймэт дэжъкӀэ къаплъэу щытыжъыгъ. Мыдрэ Къаймэти мыжъосынэу чыгъэм фэдэу, Зарэ ипщыпӀэ чӀэхъажьыфэ ынэ къытыримыхэу щытыгъ.

Ащ ыуж отэртесхэр зычӀэлъ пщыпӀэшхом кӀуи хозяин кӀалэр къыгъэущи, изакъоу бэрэ дэгущыӀагъ, ащ лъыпытэу икӀа-кӀорэ икурдж Ӏалъмэкърэ ыштэжьи, шэси текӀыжъыгъ.

Ыужырэ мафэм, пчыхъэм фигъэзагъэу къээзэкъ шыуипшӀ яотэр къытеуагъэх. Къаймэт къыкӀэупчӀагъэх, отэрым тес пстӀэуми зырызыгъокӀэ язакъоу къяупчӀыгъэх. Ау пстӀэуми яӀо зэтефэу, Къаймэт зыфапӀорэр амышӀахэу, нэмыкӀ ямынэӀосэ кӀалэ горэ Асхъад ыцӀэу мы чӀыпӀэхэм щышакӀоу итыгъэу, заулэрэ яотэри къытехъагъэу тесэу хъугъэу, аӀуи уцугъэх.

Къээзэкъ шыу купыр зыфэе къэбар щыц зи амыгъотэу те-
кIыжыгъ.

Ащ дэжым пIэлтэ-пIалтэкIэ чэщэу Къаймэт зыдакIошты-
гъэри, зыкIакIоштыгъэри отэртесхэм джы къагурыIожыгъ.
Урыс благъэу иIэхэр лъэшэу къызэрыдэIэпыIэхэрэм игугъу
загъорэ Къаймэт къызэрэхигъэщыцтыгъэри агу къэкIы-
жыгъ. ЫкIи мы къээзэкъхэр къызэрэкIоштри Къаймэт къы-
зэришIэгъэ шIыкIэри отэртесхэм афэнафэ хъугъэ.

Ащ ыуж бэ темышIэу яотэр зызэкIуиIэпIэжьи нахъ къушъ-
хъахъу лъагэмкIэ кIотагъэ. Сентябрэм ыкIэхэм адэжъ былым-
хэр къушъхъахъум къырафыжыынхэу рагъэжыагъ. Зарэ пстэ-
ум апэу чылэм кIожыгъагъэ. Ар хъужыпагъэ пIонкIи хъу-
нэу щытыгъ шъхъай, зэрэхъужыгъэми джы ежъ ыгъэгү-
шIожыщтыгъэп. Зызэкъуиушъэфагъэу, гүпшысэм ыхъэу,
ренэу нэшхъэу щытыгъ. Къаймэт икъэбар горэ ышIэмэ шIо-
игъоу Василь бэрэ къеупчIыщтыгъэ. Ау ащ ехъукIэ Къаймэт
игугъу ащи къыфишIыщтыгъэп. Васили Къаймэт икъэбар зи
ышIэщтыгъэп, отэрым зытекIыжыгъэ уж бзэхыгъэм фэдагъ.
Арэу Васили къэбар зыримыгъотылIэкIэ, Зарэ нэшхъэу,
плтызэу зи ымыIоу кIэрыкIыжыщтыгъэ.

Ядэжъ зэрэкIожыбрэми Зарэ джы ыгъэгүшIожыщтыгъэп...

А кIымафэм къушъхъэ лъапэхэм адэжъ шэхъогъум уцупIэу
щыряIагъэм Василь къытырагъэнагъ. КIымэфэ осышхо чъыIэ
фыртынэр дунаим кIэрычыгъэу Василь ащ щырихыгъ.

Гъатхэм сатыу зэрашIышт шыхэр афынэу къэкIогъэ цIыф-
хэм Урыс-япон заор къызэрежыагъэм ыкIи адыгэ бэкIаи а заом
зэрэкIуагъэм икъэбар къахыгъ. Къаймэти а заом зэрэкIуа-
гъэр къыраIуагъ.

Ащ фэшъхъафэу Зарэ лIыгъэкIэ бай горэм ратынэу зэрэ-
фежыагъэхэри, адрэм ар ымыдэу чылэ гъунэгъум дэс яблагъэ
горэхэм адэжъ зэрэчъэжыгъэм икъэбари ахэмэ къахыгъ.

Охътэ заулэ зытешIэ уж, мэл-былымхэр къушъхъахъум
къыдэзыфыгъэ отэртесхэмэ Зарэ къехъулIэжыгъэм икъэба-
ри къахыгъ. А унагъоу зэкIолIэжыгъэм рихи, ипсэлтыхъо
Зарэ ыхыгъ. «Ар, щэч хэмылъэу, Зарэ ябынмэ яшIэ хэмы-
лъэу хъугъэп, – ежъ зэрашIошIырэр отэртесхэмэ къаIо-
щтыгъэ. – Енэгугъо, ябыни, а унагъоу зыдэкIожыгъи, зы-
хыгъэми яшIэ зэхэлтэу а Iофыр хъугъэкIэ. Ахыгъэ фэдэу
ашIыгъ... ПсынкIэ дэдэуи унэгъуитIури зэгурыIожыгъэ...»

Бжыхъэ кIасэу, мэл-былыммэ ягъусэу Василь къушъхъа-
хъум къехыжыгъ. Къуаджэм къызэкIожым, Къаймэт икъэ-

бар гухэкI зэхихыгъ. Урыс-япон заом щыIэзэ, Къаймэт пачъы-хъэгъум ебэнырэ куп шъэф горэм ахэщагъэу къычIагъэщи, игъусэхэм ахэтэу укI атыралъхъи ауКIыгъэу ары цIыфмэ къэ-барэу ахэлъыгъэр. Джы къэбарыр зэрэмыщIыр уигъэшIэнэу, иукIыкIэ зэрэхъугъэ шIыкIэри теубытэгъэ хъазырэу къа-Iуатэщтыгъэ. Мары къызэраIуатэщтыгъэр: Къаймэт укIыпIэм зыращалIэм, ынIэIу рахъонэу аIуагъ, ау адрэм афидагъэп. «Шъо шъунапэ шIоишъ, нэпэнчъэхэшъ, шъо чIэшъуухъум, сэ сынэгъу зыфычIэсыухъумэн щыIэп, сэ сынапэ къабзэ!» – къъариIожьыгъэу аIо.

Зарэ икъэбарэу Василь къышIагъэри нахъ тхъамыкIэгъо-жъэу къычIэкIыгъ. Зыхъыгъэм иунагъо зыщырагъэтIысхъа-гъэм иапэрэ мафэ къыщегъэжъагъэу, Зарэ губгъэн бзэмыIоу тIысыгъэу, къафэмытэджыжъэу щысыгъ. ЦIыфхэм ыкIыб къафигъээзэжъыгъэ фэдэу, унэр ыкIыбэу, шъхъангъупчъэр игупэу тIысыгъэу щысыгъ. ЕлътIухэкIи, агъэщынэкIи зи ишIуагъэ къэкIуагъэп. КъызэраIорэмкIэ, апэрэ уахътэхэм илI окIаеу еоштыгъэ. Ау лIым ыIи оным ыгъэшшъыгъ, къешIэ-кIыгъэ цIыфхэм ажи губгъэн гущыIэу тыратакъорэм ыгъэш-шъыгъ. Зарэ гъыштыгъэп, зыщэIуи къыIузыштыгъэп, зи зэхэзымышIэжъырэ хъадэ щысым фэдэу, зи ымыIоу утыни цIацIи ыщэчыштыгъэ, нэкIэ къямыплъэу ичIыпIэ исыгъ.

Ащ къешIэкIыгъэ цIыфхэр шIэх дэдэу къэщтэжъыгъэх: ар пшъэшъэ зыгъэгусакIэ гуркъэгъэ къодыеу зэрэщымытыр аужыпкъэм къагурыIожьыгъ, ар нахъ Iофышхоу, къэпIон умылтэкIынэу пшъашъэм ыгу гукIаеу илъым инэшанэу зэрэщытым гу лъатэжъыгъ. «ТхъамыкIэгъошху!» аIуи яшъып-къэу къэээрэгъэгумэкIыжъыгъэх. Джы унагъоу зэрыси, ягъу-нэгъу цIыфи – пстэури зыпылтыгъэхэр Зарэ шхын аIихын закъор арыгъэ. Ау Зарэ шхэни афидэщтыгъэп, загъорэ псырэ хъалыгъу бзыгъэ цIыкIурэ ипщыпхъу пшъашъэм ащыщ го-рэм ыIэкIэ фихъымэ, Iихыштыгъэ. КъызэраIорэмкIэ, а пщы-пхъу пшъэшъэ закъор арыгъэ Зарэ тхъамыкIэм игъусэ хъу-нэу а унагъом къахэкIыгъагъэр.

Василь Зарэ зэригъэлъэгъунэу, Къаймэт зэрэщымыIэжъыри рIонэу тыриубытагъ. «КъаймэткIэ гугъапIэ зэримыIэжъыр зишIэкIэ, – егушпысэщтыгъэ ар, – итхъамыкIагъэ езэгъыжъэу, дунаим ыгу къыфигъээзэжъынкIи мэхъу».

Ау Василь зэрэгугъэгъэ пстэумэ иIоф анахъ дэижъэу Зарэ IукIагъ. Зарэ ары Iоу ышIэжъыгъахэп. Джы Зарэу ащ ылъэ-гъугъэр нахъыпэрэ Зарэм зэрыфэдагъэр, хъадэр ипсаушъхъэ

зэрыфэдэм нахъри нахъ мэкIагъ. Мы аужырэ лъэхъанхэм ижъэгъауэ къыфежъэжъыгъау ар хэгъолъхъагъау щылтыгъ.

Василь зехъэм, Зарэ ынапIэ къыIэтэу къэплъагъэп. Ау къэгущыIи ыцIэ къызыреIом, Зарэ къыжэдэзыгъ: – «Ахъ!..» – ышъхъэ къыпхъуати псэ зыпымытыжъ хъэданэхэмкIэ бэрэ къеплъыгъ. ЕтIанэ, ыкIуачIэ ыухыгъау пIэшъхъагъым хэукIорэежьи, кIэкIау къеупчIыгъ:

– Икъэбар сыд щыIа?

Шъыпкъэр риIонэу Василь ыбзэгу зыкъигъээзэшъугъэп.

– Ары сэри сыкъызыфэкIуагъэр. Ори, щэч хэмылъау, зэхэпхыгъэщтын, ар заом зэрэкIуагъэм икъэбар, хабзэм ыпашъхъэ зыщухыижъыным пае, заом къызыкIыжъыкIэ, нафэба, ыуж икIыжъыщтых... – ащ щэхъу Васили къыфэIуагъэп, нэпсыр IашкIэ дыдж хъураеу ычый къигъолъхъагъау ытхалэщтыгъэ.

Зарэ джыри зэ а псэ зыхэмылъыжъ ихъэданэкIэ къыушэты шIоигоу фэдэу Василь лъэшэу къеплъыжъыгъ, етIанэ ынэ зэтырипIожьи аужырэ гущыIау къыIожъыгъ:

– Къаймэт псэоу къыгъээзэжъымэ, сфепIожъыщтыр ары, Василь: сыпсэкIэ сыфэшъыпкъау, сыгукIэ сыфэкъабзэу мы дунайм сехыжъы...

Ащ ыуж мазэ тешIагъау Зарэ зэрэщымыIэжъым икъэбар Василь зэхихыжъыгъ...

Ащ фэдэу а гукъэбзэ-шъхъэкъэбзэ ныбжъыкIэ дэхитIур шIу зэрэлъэгъушътыгъэх, а мэфэау зыщыпсэугъэхэри ащ фэдэу итIум абгынэжъыгъ.

- ?
1. Къаймэтрэ Васильрэ шакIо зэрэкIуагъэхэр, къалъэгъугъэр, зэрзекIуагъэхэр къэшъуIотэжъых.
 2. Отэрым Къаймэт итекIыжъыкIагъэр, аукиынэу зыфэхъугъэр шъугу къэжъугъэкIыжъых
 3. Зарэ кIодыкIау фэхъугъэм шъукъытегущыI.
 4. Повестыр зэрэпсаоу шъуадэжъ щышъуджыжьи, къыкIэлъыкIощт упчIэмэ яджэуапхэр къашъутынэу зыкъэжъугъэхазыр, IофшIэнхэри жъугъэцакIэх.

Повестыр зэрэпсаоу пштэмэ ащ имэхъан ехъылIэгъэ IофшIэнхэр, упчIэхэр

План убгъугъэ къэтыгъэм тетэу повестыр къызтегущыIэрэр къэшъуIотэжъ:

1. ТхакIом къыгъэлъэгъорэ лъэхъаныр сыдигъуа?
2. Къаймэт хъаджырэтэу зыкIыхэхъажъыгъагъэр сыда?
3. Къаймэт ихъаджырэтыкIэ сыд фэдэ политическэ мэхъана иIау хъурэр?

4. Сыда ащ дзэ пстэуми аІэкІэкІыжыын езгъэлъэкІыщтыгъэр?
5. Къаймэт Тыркуем къыщилъэгъугъэхэр, зэрэекІуагъэр къэшъуІотэжъ.
6. Къаймэт забастовкэхэм ахэлажъэ.
7. Революционерэу Федор Къаймэт изэхэшІыкІ зыкъырегъэІэты.
8. Къаймэт къушъхъэхъу отэртесмэ къахэхъэ.
9. Къаймэт Зарэ еІазэшъ егъэхъужы.
10. Къаймэтрэ Зарэрэ шІу зэрэлъэгъух.
11. Къаймэт зигъэбылгыжыын фаеу мэхъу.
12. Япон заом илъэхъан фронтым политикэ Іоф щызэрихъэу Къаймэт аубыты, етІанэ аукІы.
13. Зарэ зыфэмыем лІыгъэкІэ рагъэхъыгъэу, Къаймэт ыгукІэ зэрэфэ-шпыпкъэу дунаим ехыжы.
14. Повестым къыхэфэрэ образхэм яхарактеристикэ зэхэугуфыкІыгъэу ыкІи зэпхыгъэу къашъуІох.

Мы ІофшІэныр шъуадэжъ къыщыжъугъэцакІ:

1. ЧІыопсыр къэзгъэлъэгъорэ чІыпІэу иІэхэр къыхэжъугъуатэхи, къы-хэшъутхыкІых.
2. ЧІыопсыр къыгъэлъагъо зыхъукІэ, сыд фэдэ эпитетха, метафорха ыкІи зэфэгъэдэнха тхакІом ыгъэфедэхэрэр? Ахэр къыхэжъугъэщхи, шъуи-тетрадмэ адашъутх.

Пейзажыр

ПейзажкІэ заджэхэрэр чІыопсым исурэтхэу художественнэ произведе-нием хэтхэр ары.

Пейзажыр къыгъэлъагъозэ, тхакІом чІыопсым фыщытыкІэу фыриІэр, ащ иинагъэ, идэхагъэ гу лъыуегъатэ, чІыпІэ гъэнэфагъэ горэм, хэку е хэгъэ-гу шъхъафхэм яЧІыопс нэІуасэ уафешІы. Джащ фэд, гущыІэм пае, урыс тхэкІошхохэу А. С. Пушкиным, И. С. Тургеневым, Л. Н. Толстоим, нэмыкІхэми, адыгэ тхакІоу КІэрэщэ Тембот ятворчествэхэм пейзажыр зэ-рахэтыр. Мыхэмэ япроизвениехэм къызхэхъухъэгъэ ячІыпІэ гуфэбэ-ныгъэу фыриІэр къыхэхы.

Цэй Ибрахым

ШЪХЪЭЗАКЪУ

Повестым шыщ пычыгъу

1

Къоджэ гъунэ шъыпкъэм, псыхъо нэпкъ лъагэм шъхъащытэу унэ зэкIэупкIэгъэ цIыкIу, къабзэу зэкIэяхъыжыгъэу щыт. Щагоу къабзэу пхъэнкIыгъэм пхъэшъхъэ-мышъхъэ чъыгхэу зытIуш дэт, чъыггеч дэдзыгъэу чэу пытэкIэ къэшIыхагъ. Къэлапчъэр егугъоу уIучIыгъэу мыстхъэ пытэу зэхэIулIагъ, кыIухыгъошIу зэрэхъунэу, ылъапсэ щэрэхъ цIыкIуи чIэгъэлъэдэжыгъ. Унэм пэмычыжыэу шэщыри щыт. Къэбэртэе шы лъэпкъэу, пцIэгъоплъы чIыпцIэу шыбзы къэбзэ дэдэ а шэщым чIэт, гъэчъыгъэм фэдэу ылъэбжъэ дахэхэмкIэ тепкIэ, зием къеджэу къэщыщы.

Унэмрэ шэщымрэ азфагу итэу IэпкIэ-лъапкIэу паIохэр ащыгъэтIысхагъэу, шIоу къэяхыгъэхэу кониш дэт.

Пчэдыжъ къэси тыгъэ кыккъокIыгъом дэжъ унэ цIыкIум зы лIы, лIы кIэкI, лIы плIэIубгъоу, пытэу зэхэуIупкIагъэу къекIы. Iэ сэмэгумкIэ цы торбэ ыIыгъ, торбэм зэнтхъ илъ, Iэ джабгъумкIэ шы цIэнтхъумрэ куахъомрэ ыIыгъ. ЛIыр унэ-

пчѣІушгъхъэм теуцо, пчѣдыжъ жьы кѣабзэр ыбгъэ изэу ещѣ, ыжэкІэ шІуцІэ тІыргъом Іэ щѣфѣ, ыцѣ пытѣ цѣ фыжъыбзѣхэр чычыбжъэм фѣдѣу кѣыІуигъѣпсѣу, ІуцхыпцІыкІѣу, лѣэкъо сѣмѣгумкІэ тІэкІу хѣлѣащыкІѣу, шѣщымкІэ макІо.

Зиѣм ылѣмакѣ кѣыззѣхихыкІѣ, дѣтыпІѣм дѣмызѣгъѣжъѣу шыр мѣлѣабжѣао, гушІоу кѣѣщыщы. Зиѣми исыкухѣм Іѣ ащѣфѣ, ыпшѣтѣ теуІо: «Уипчѣдыжъ шІу, дахѣ» – еІо, шыр кѣыкІѣ-ретІѣтыкІы, шѣщым кѣычІѣщы, чѣу кІыбым дѣдзыгъѣу урамѣым тет псынѣм псашѣо кѣѣщѣ, пчѣдыжъы псы кѣѣбзѣ чѣыІѣ-шІу регъашѣо, щѣагум кѣыдѣщѣжъы, чѣй шхынлѣѣм репхы. Торбѣр шІохѣлѣѣ, едѣхашІѣзѣ ылѣэкІынѣу фѣжѣѣ.

ЛѣэкІыныр зиухыкІѣ, торбѣр шІохѣхыжъы, уц упкІѣгъѣкІѣ ІѣшІур шхылѣѣм фыдѣлѣхъѣ, джыри зѣ ишы хъѣзынѣ кѣѣп-лѣыхъѣжъышѣы, унѣмкІѣ егъѣзѣжъы.

ШІуанѣ ыІыгъѣу ЛІымафѣ унѣм кѣѣкІыжъышѣ, хѣтѣм макІо. Тыгъѣр кѣѣплѣыфѣ ац щѣѣлажѣѣшѣ, ац ыуж иуанѣ шыб-зым тырѣлѣхъѣшѣ дѣкІы, чѣщыбгы нѣсы кѣыгъѣзѣжъырѣп.

Сыдигъуи ЛІымафѣ нѣшхъѣѣу кѣѣгъѣзѣжъышѣ, зи ымыІоу шым ышхын фыдѣлѣхъѣшѣ, унѣм ехъѣжъы, зи минут закъѣокІѣ остыгъѣр кІѣгъѣанѣшѣ, шІѣхы дѣдѣу мѣзахѣу зѣхѣушѣѣгъѣу, ищѣагуи кІым-сым мѣхъѣшагъѣор дѣт, ишы зи кѣыпыІукІы-жъырѣп, лѣѣбжѣѣо-жъырѣп ыкІи кѣѣщыщыжъырѣп. Цыфмѣ ѣкѣѣбар-гущыІѣ зѣхы, бзѣгуишѣѣ зышІот блѣм фѣдѣу, ЛІы-мафѣ иунѣ цІыкІу зыкѣырѣщыхъѣкІы:

– Зѣхѣшъухыгъѣ?... ЛІымафѣ?..

– ШѣошІѣ ЛІымафѣ?..

– Пчѣдыжъ нѣс услѣѣгъѣу сшІоигъѣоу сыд фѣдизрѣ сѣ сю-жагъѣ! – ыІоти Хъѣапакѣѣмѣ ѣ Хъѣмцаѣѣ ѣгъѣунѣгъѣу шъѣузѣу ицыхъѣшІѣгъѣум, азѣфагурѣ чѣѣм еуцолІѣгъѣу, риІошцтыгъѣѣ, – нычѣпѣ сѣ сызѣрѣщцѣагъѣр, осѣІокІѣ пшІошѣ хъѣунѣп, занкІѣу спсѣ хихы тетыгъѣ...

– А ситхъѣ лѣѣапІ, сыдѣ кѣѣхъѣугъѣр?

– Лыр джыри кѣыпфѣгубжыгъѣ? – еІо адрѣри кѣѣупчІыжъы.

– Хъѣау, арѣп, лЫр кѣыпфѣгубжми дахѣ кѣыуѣІо-жъы, ар Іофа, сѣ зигугъѣу сшІырѣр ЛІымаф ары!

– ЛІымаф оІуи!

– Ары адѣ. ОшІѣ, сѣ пчыхъѣрѣ, пстѣури зыгъѣолѣыжъыкІѣ, гъѣунѣгъѣумѣ ѣшѣхъѣангъѣупчѣѣмѣ саІууцѣмѣ сѣдѣІоу сихѣабзѣ, загъѣори нибжъы пщымыгъѣупшѣѣжъыныхѣр зѣхѣпхѣу, плѣѣгъѣоу мѣхъѣу. Арѣу тыгъѣопчыхъѣ сизѣкѣо пцІырауу сисыгъѣ: лЫр Мѣ-

тымрә Къамболәтхәмрә адэжы нэгъуаджэхәр адигошчыжы-
нәу кІогъагъ; сабыйхәри чъыежыгъагъэх. Сә сизакъоу сы-
зәщәу сыщысыти, «сыкІон, Лымафә ишъхъангъупчъә сыІу-
хъан, а цІыфмә ямышъогъоу мыцІышъушІым ышІәрәм сеп-
лтын», – сІуи сежъагъ. Сежъагъ шъхъакІә, сыгу къилъаты-
ным фәдәу мэлъәпәрәпә. Щтагъо ошІа...

– Адә, мышынагъо хъуна, чәщыба шъыу! КъаІолъ, шъып-
къә, – еІо адрәм фәмышыІәжъәу, щтагъомрә къәбар фәлІә-
ныгъәмрә чъыІәлІә техъагъоу агъәкІәзәзәу Хъапакъәмә яны-
сә къегъәгузажъо.

– ЛъәпәпцІыеу шъәфәу сыкІуи, стхъакІумәмә дунәе бырсы-
рыр арыІукІәу сыгу зәгоутыным фәдәу лъатәу, шъхъангъуп-
чъәм сыІухъагъ. Сеплтымә: шІункІыбз, зыгорә ислъагъорәп,
ау зыгорә унәм щыхъупшәпшәу, щыгъумы-тІымәу зәхәсәхы.

– Джынәмә адәгушчыІәмә... – еІо гъунәгъу шъузмә къы-
хедзә. Ар къызәрәхидзагъәм Хъамцацә къыІоштыр зәблы-
ригъәхъуи, нәмыкІ гъогу тырищәгъ, икъәбар нәмыкІ лъәны-
къокІә рищәкІыгъ – къызәхилъхъәу фежъагъ.

– Зи умыІоу къәсәгъаІоба, къедәІу етІанә хъугъәм... ОшІә-
дәмышІәу гъумы-тІымы макъәм хәтәу зәхәсхыгъ: «ЯІәлахъ, а
ситхъашху, сятә-сянәрә сиІахъылхәмрә згъотыжынынәу ІәпыІә-
гъу къысфәхъу, сятә-сянәм янәплъәгъу сә ныбжыи къыздәхъу-
гъәп, зыщыщыхәри сшІәрәп. О тхъәшхоу гукІәгъушІәшху!..»

Ащ ыуж гушчыІәхәр зәхәпшІыкІыжынынәу щытыгъәхәп,
щәІу макъәрә хәщәтыкІ макъәрә щәхъу къәІужыщтыгъәп.
ЕтІанә къыхидзи, ар къәгъи къызәпыхъәм, занкІәу сшъхъа-
щыщә къыгъәтәджыгъ.

ЕтІани гъумы-тІымы макъәм хәтәу къыпчърәр зәхәсшІы-
кІы фежъәжыгъ: »...ау о гукІәгъу къысфәпшІәу укъыздәмы-
ІәпыІәщтымә, ащыгъум, сә джынә пачъыхъәм селъәІушцт, ащ
кІочІәшхо иІ, ар къысІәпыІән»...

– Сыд гъәшІәгъона пІорәр?

– Алахъәм ыпс, шъыпкъәкІә, къызәпыхъәм, сәІоба, джынә
пачъыхъәм ыцІә къызеІом, занкІәу шъхъангъупчъәм зыгорәм
сыкъыкІәридзыгъәм фәдәу, сыкъыкІәрычъи хәтәхәмкІә къы-
зәпысчи, чәу сымыІоу сыкъәчъәжыгъ. Сыкъачъә, уд шхъу-
хъашІәр къыслъычъәрәп шъуІуа, сәІо сызәплъәкІы. Сеплты-
мә, синанә гуш, Лымафә ионджәкъышъхъә зы шІуцІә пыра-
цә горә шъхъащысәу, ыбжъакъохәр ыгъәсысәу тесәу слъәгъу-
гъә. Ащ дәжым слъә кІәмыкІыжъәу себәджи, лІым ымакъә

зэхэсэхыфэ зыкъясІатыжышъугъэп. А, синанэ гуш, сыдэу штэкІаеу сигъэштагъа!..

Арэу зэгъунэгъу шъузитІур, чэу бгъуитІум зэлъыІутхэу, а гъэмэфэ чэщ фэбэ дахэм зэдэгущыІэщтыгъэх, анэгу псыгъо кІыхъэхэмэ штагъом лъыр акІифызыкІыгъэу нэгъыфыхэу мэээгъо нэфым хэлплагъоштыгъэ, анэхэри нэбэ-набэу мыупІэлэжыыхэу дыигъэхэу чыжъэу плъэщтыгъэх.

Мы бзылъфыгъэхэмэ шэйтанхэр, джынэ фыжъ, джынэ шІуцІэхэр щыІэу ашІошъ хъуштыгъэ, къашІошІырэр багъэ, афантазие иныгъэ.

Лымафэ, цІыфмэ ахэмыхъэу изакъоу зэрэпсэурэм къыхэкІыкІэ шъхъэзакъокІэ зэджагъэхэм, мыцІышъушІэу, нэхаеу бзылъфыгъэ къэрабгъэхэр яшъыпкъэ дэдэу щыштэщтыгъэх. Лымафэ ехылагъэу къэбарыпцІ Іаджи зэхалъхъэщтыгъэ.

Хъулъфыгъэхэр, бзылъфыгъэхэмэ афэмыдэу, Лымафэ нахъ тэрэзэу еплъыштыгъэх. Ермэлхъаблэ щыщ ермэлэу, адыгабзэр зэришІэрэм ихъатыркІэ адыгэу зиІуатэу, гъэпцІакІоу аІоу тегушыІэщтыгъэх.

Хэт адэ зыщыщыгъэр Лымафэ?

Ар хэти ышІэщтыгъэп, ежъ Лымафи ышІэщтыгъэп.

Зы мафэ горэм оркъышхо горэм ихъакІэщ щызэрэгъэгущыІэхэзэ, гушыІэм хэтэу, Хъаныкъо хъаджэм Лымаф зыщыщыр ышІэ фэдэу къыІэкІэІуагъэу мыдрэм зэхихыгъэ. Ышъхъэзакъо гур къыгъэбырсырыгъ, къызхэкІыгъэу лъэпкъыкІэ зыщыщыр зэришІэным игугъэу къыІэкІэхъагъэм чІыпІэ имызэгъэжъы ышІыгъ. Ау сыдэу щытэу Хъаныкъом дэжъ кІона? Лымафэ Хъаныкъомэ яхъакІэщ ихъанэ-гъуни рагъэхъанэп. Лымафэ римыкоу пылъ, ау зыщыщыр, къызхэкІыгъэр ышІэнэу зэрэфар Хъаныхэмэ яинагъэ зэрэщыштэрэм текІуи, Лымафэ адэжъы кІонэу тыриубытагъ.

Зы гъэмэфэ пчэдыжъ горэм нэфшъагъом дэжъ Лымафэ иунэ къикІыгъ.

Зыгорэм къымылгъэгъуным пае, псыхъо цІыкІум къыІухы, пхъэээкъо лъэмыджэу зэпырыдзыгъэмкІэ къикІи, занкІэу мэзым фиуэнкІи, фыхэлгъэщыкІэу Хъаныкъо хъаджэр зыдэс къуаджэм фиуэнкІыгъ.

Километрэ пшІыкІутІоу къоджитІум азфагу илъыр сыхъатитІу имыкъукІэ къыкІугъ. Лымафэ чылэшхом къызекІуалэм тыгъэкъокІыпІэ лъэныкъомкІэ ошъочапэр шэплъы къэхъугъагъ. Сэбэхъэ азенэджэ макъэри къэІугъ.

Ащ фэдэу жьы дэдэу чылэм дэхьанэу фэмыеу, Лымафэ к'юджэ г'унэм пэмычыж'эу к'уж'эе ч'ыгхэм адэж' к'ы-
щызэтеуцаг', ч'ыг л'эпсэж'ыбэу к'ыхэп'ыик'ыщтыг'э-
хэм ащыщ горэм тет'ысхьы, л'эшэу хэщэтык'и, ынат'э пк'лэн-
т'эпсыр рил'эк'лэхыг'.

«Сыд ш'у'уа непэ к'ысэх'у'л'эщтыр? – чылэм ыл'эны-
к'юк'лэ пл'эзэрэ егупшысэщтыг'э Лымафэ, – Х'анык'юм
к'ыси'он ымыдэн ш'у'уа? Ар алах'ым ерэмыд. Сэ сиш'х'э-
зэк'ю т'х'амык'лэ к'ыримы'омэ гонах'ышхо к'ых'ын». Ащ
фэдэ гупшысэхэм ахэтызэрэ, Лымафэ гу л'ымытахэу, ынэ-
хэмэ п'цаг'ор к'атырих'ы, нэпсы так'ырышхохэр ынэгу
уш'уц'ыг'эхэмэ к'арыч'эу к'ел'этэх'ыеш'ы ыжэк'лэ т'ыр-
г'уаг'эхэмэ к'ахэт'ысх'аг'.

Арэу пх'этэк'эж'ым тесызэ, Лымафэ ынэгу к'лэк'ыг'эмэ
ягупшысэ к'ыш'х'ащыуаг'. Исабыиг'ю ил'эсхэу гуш'уаг'ю
горэ зыщимыл'эг'уг'эхэр ыгу к'эк'ыж'ыг': мырары ымы-
ш'лэрэ л'ы горэм шым к'ырех'ыхы, ч'ыгум к'ытырег'эуцо,
л'ук'ыж'ынэу шым рег'эг'азэ. Шыр к'ыззк'лэуцуиш', Лымафэ
ц'ык'лум ыл'эк'ю л'энык'ю к'ытеуцо, ч'ым хеп'ыт'лэ. Лыма-
фэ ыл'ак'ю пып'ыт'ык'ыг'апэк'лэ энэг'уеш', бэрэ мэгы.

Ащ ыуж унэ ц'ык'лэу горэм, л'эп'эж'ы цунт'х'аг'эхэмэ
ахэл'эу, ыл'ак'юу х'эдэныж'хэмк'лэ ш'опхык'ыг'эр л'э дэ-
дэу узэу зэрэщытыг'эр к'еш'лэж'ы.

Ахэр исабыиг'юм щыцэу, ныбж'ы щымыг'тупш'эж'ынэу
ыгу ит'ысх'аг'эу к'ыш'лэж'ыхэрэр арыг'э. Ащ ыужы ыл'а-
к'ю зых'уж'ыг'эри к'еш'лэж'ы, а узышхоу ыщэчыг'эр
пк'лэнч'эу фылэк'ыг'эп, ащ ыужым Лымафэ ыг'эш'лэг'э
т'лэк'лум сэмэг'у л'ак'юмк'лэ ел'эщау к'ых'ыг'.

Лымафэ ик'лэлэг'уми т'х'аг'ю к'ыфек'луг'эп, хымэ уна-
г'ю хэсэу ц'ыфхэмэ к'ахэх'ух'аг'. Исабыиг'ю щыублаг'эу
к'лэлэ ибэм гук'лэг'у фэтэу ратырэ х'алыг'у так'ырым иды-
джыг'э Лымафэ к'ыгуры'уаг'; иш'эог'у к'лалэхэмэ, л'лэ-
к'юнч'эу, зыщыщыр ымыш'лэж'эу зэрэщытыр к'ырах'юнэу.
Лымафэ ш'х'ак'лэ гухэк'лэ аджи ыщэчыг'. К'еш'лэк'ыг'эмэ
пх'этэпэмых'ы к'ызэраш'ырэри зэрэзэрамыпэсырэри Лы-
мафэ ш'х'ак'лэ ыш'лэу, исабыиг'юм щыублаг'эу ибэ т'х'а-
мык'лэ шэнэу мыц'ыш'уныг'э ш'х'ээзэк'ю шэнхэр к'ыштаг'.

Нах' ины'оу зык'ызи'лэтыг'э ил'эсхэми Лымафэ гуш'уа-
г'уи ифаг'эп. Зыщыци ил'эпк'и ымыш'лэж'эу зэрэщытым
к'ыхэк'лэу, л'ытэу к'ыпфаш'ыщтыр уил'эк'юш'уаг'эрэ уиба-

игъэрэкІэ узытетым елътытыгъэти, къуаджэм Лымафэ нэплъэгъу щигъотыгъэп, дэдзыхыгъэу, Іумы-пэмы ашІэу гъа-шІэр къыхъыгъ.

Зыщыщыр ымышІэу, Іахьылэу къыкътотын имыІэми, цІыф-мэ зыгорэу ахэтыным пае, ахъщабэ иІэн зэрэфаер Лымафэ къыгурыІуагъ. Ахъщабэ псынкІэу зэрэбгътотышъунэу ащыгъум щыІагъэр тыгъоныр «Іыгъэр» арыгъэ.

Чэщ мэзахэу, нэм къыкІэІабэрэр умылътэгъоу игъусэхэм ахэтэу апэдэдэ зэрежъэгъагъэр Лымафэ непэ фэдэу къешІэ-жъы, Іоф щынагъоу зыфежъагъэм ахъщабэ къыхэкІынкІэ щыгугъышщтыгъэ. Сыд фэдиза гугъэу, гупшысэу ащыгъум Лымафэ ышъхъэ щызэблэкІыгъагъэхэр; щагу Іэхъу-лъэхъу-шхоу унэ дэхэшхо дэтэу ыгъэпсыщтыр ынэІу псынкІэу къи-таджэщтыгъэ...

Ау Іыгъэ Іофым игъэцкІэгъу къызэсым ежъ Лымафэ Іофыр зэІыгъэхъагъ. Ежъ зэрэмысакъыгъэм иягъи, ылъэкъо лъэщэ лъэныкъоу, анахъ зыщымыхъушщ дэдэм чІыгу цІынэм щыцІэнлъагъэм иягъи хэлъыгъ. Сыдми а уахътэм зишыхэр сакъэу зыухъумэщтыгъэ къэзэкъхэмэ купыр аІэкІэзгъэкІы-жъыгъэр чэщ мэзахэр ары ныІэп.

Ежъ Лымафэ мэз Іужъум хэлъэдэжъи аІэкІэкІыгъ. Ащ хъэлэ-балыкъ щынагъор шъхъащыкІыфэ хэлъи, мэзым хъэкІэ-къокІэ лъагъохэмкІэ къикІошъыжъи унэм къэкІожъыгъ. Іофыр къызэрадэмыхъугъэр Лымафэ имыІо-мышІагъэ ты-ралъхъи, купыр арэу апэрэ ежъэгъум къышщышІокІодыгъ. Ащ ыужым а купым гъусагъэкІэ Лымафэ ащыгугъынэу гугъапІэ иІэжъыгъэп. А ахъщэ фэшІыгъэ хъукІэми игугъэ щыпихы-жъыгъ.

Ащ ыуж Лымафэ а чылэр ыбгынэжъи, нэмыкІ чылэ го-рэм кІожъыгъэ, илътэсыбэрэ къиныбэрэкІэ зы унэ цІыкІурэ ахъщэ тІэкІурэ зэригъэуІугъэ. Ащ дакІоу ыныбжъи «Іы-ныбжъ хэкІотагъ» зыфаІорэм блэкІи жъыгъом зэрэфыригъэ-зыхыгъэр зыдишІэжъэу, шъхъэзэкъогъэ гукІодыгъоми нахъи нахъ лъэшэу ыгу зэлъиубытэу хъугъэ.

Мы чІыпІэм къышщыкІыгъэу, къышщыхъугъэу, Іахьыл щы-зиІэу, гупсэ щызылътэгъоу щыт цІыфхэмэ сыдым фэдизэу Лы-мафэ яхъуапсэщтыгъа! «Іахьылэу, къыпэблагъэу, узилъапІэу, узэхэзышІыкІэу, зыІэ къыпфэзышщэишщтым уигукІае епІон плъэкІыныр сыдэу насыпышхуа!» – Лымафэ гупшысэщтыгъэ.

«Нэу укъэзылътфыгъэм нэмыкІэу хэта уикъинрэ уигугъу-рэ зэхэзышІыкІышщтыр?» ыІоу, нахъ хигъэшІахьырэм къэсы,

янэу къэзылфыгъэр, лъэпкъэу къызхэкIыгъэр ыгъотыжхэмэ зэрэшIоигъор нахь лъэшэу ЛIымафэ ыгу хэтIысхьэщтыгъэ. Ащ чэщырэ егупшысэу, «тхьашхоми» елъэIунэу загъорэ джыдэдэм ылъэпкъ ыгъотыжыщтэу, мафэм ренэу янэ лъэхэсэу, изакъоу дунаим тыригъэшIахыгъэ илгъэс пчъагъэм къинэу ылъэгъугъэхэр риIуатэу щысыщтэу, а гущылэхэу риIохэрэр зэтетэкъуагъэу хъуцтыр ыпэрэ мыжъо чъылэ шъофыр армырэу, хэтэ гъэбэжъоу къычIэкIыщтым фэдэу ЛIымафэ зышIуигъэшIыщтыгъэ.

Джаузэ мэкIэ-макIэзэ, имурад шъыпкъэр нафэу къыдэхъугъапэм фэдэу зышIуимыгъэшIымэ мыхъужыным нэсыешъ, ЛIымафэ ынэ зыгорэхэр къыпэшIошIы хъугъэ: янэ къыдэгущылэрэм фэдэу чэщырэ хэлор-жъорыхъэу, иунэкъоцхэмэ къэбархэр ариIуатэрэм фэдэу, къыззереупчIыхэрэмэ яджэуапхэри апигъодзыжырэм фэдэу, ышъхъэ рыгущылэжъэу къыублагъ.

А шъхъэрыгущылэжыныр хэмылтымэ фэмыщылэжынынэу, Iофи-дэлъи ымышIэжъэу, унагъори, шъофыри, шы закъом нэмыкIрэ шIомылIофыжъэу, чэщырэ унэм зыришIыхъэмэ Iоры-жъорэу, нэф къэштымэ шым уанэ тырилъхъэмэ ежъэу, зы чылэм дэкIымэ адрэ чылэм кIоу, «слъэпкъы щыгъуазэ горэ згъотыхэнба, ярэби» ылIоу къыкIуахыщтыгъэ. Ау ЛIымафэ ылъэпкъ щыгъозэ цIыфи къыIумыкIэу, езэщымэ, ыгу кIодыгъэу, чэфынчъэу, къэкIожьымэ иунэ итIысхъажъэу бэрэ къыкъудыигъ.

КъэуцыжыгъакIэм фэдэу, ЛIымафэ къызщыгурымыкIи, гукъэкIыжыныгъэ онтэгъоу ышIагъэхэмэ зыкъахичыжьи зызеплтыхъэм, тыгъэр лъэгэ хъазырэу ылъэгъугъ; гъогу сапэр агъэутысэу, ку макъэмрэ оред цIыкIумрэ зэхащажъэу, мэкъумэщышIэхэр чылэм къыдэкIыгъэхэу шъофым кIощтыгъэх.

ЛIымафэ къызыщыкIошъи чылэм ылъэныкъо ежъагъ. ЛIымафэ зыфиузенкIыгъэ Хъан яцагу адрэ щагухэмэ афэмыдэ дэдэми, хэти ылъэгъузэ есагъэти шIэгъо дэдэу ашIошIыщтыгъэп. ЛIымафэ ащ щыгъуазэу щытыгъ, ау непэ, мурадышхоу ышIыгъэм, Iофышхоу рихъыжъагъэм къыхэкIыми, ащ нэпэмыкI горэм къыхэкIыми, щагум нахь пэблагъэу хъу къэси, адрэ щагухэмэ зэрафэмыдэр ынэ нахь къыкIэтаджэщтыгъэ – хэшыкIыгъэу, пшысэжъхэмэ ахэт пачъыхъ щагухэмэ афэдэу, шIошIэу къыублагъ.

ПэнэпцІэ чэу лъагэкІэ шІахыгъэу, цІыфыбэ зэрэщызэ-
блэкІырэм фэшъхьафэу, чэупчъэ уІучІыгъэр Іудзыгъэу,
хъуау-пщаушхоу, адрэ шагухэмэ Хъан ящагу къахэшІэ-
тыкІы. Ау шагушхом ыгупэ дэдэм адыгэ унэ кІыхъэу дэтым
урихъанэу пчъищ хэлъ. Агъунэрэ пчъэр къыІухыгъ, ащ
цІыфхэр Іут, ехъэх-къекІыжъых. Унэ кІыхъэм пэчыжъэ хъа-
зырэу шэщ-кужъау зэхэтыхэр, шэщ-чэмэщ къакъырэхэр, ащ
анэмыкІхэри дэтых. Унэ кІыхъэм къегуаплъэу хъакІэщэу
щытым ыпашъхъэ шышІоІу къобэ-бжъабэу чІэтІагъэм уанэ-
хэр ателъэу шы зэгъэпэшыгъэ корт епхыгъэу зэрэщытыгъэр
Хъаныкъом «хъакІэшхохэр» зэриІэм фэшыхъатыгъ. Агъунэ-
рэ унапчъэр зэрэІухыгъэм Хъаныкъом хъакІэхэр исобэ зэрэ-
ригъэблагъэхэрэр къыгъэлъагъоцтыгъэ.

УнэІутхэр ихъэхэу, къикІыжъхэу, ІапІэхэр рахъэу, къы-
рахыжъэу Іутыгъэх.

«Унэм сихъанышъ, селъэІун, сыгъызэ ицые къуапэмэ сябэ-
ун», ыІоу зыдэгущыІэжъызэ, ЛІымафэ Хъаны ящагу дэхъагъ.

Унэм ихъаным пае ылъакъо пчъэшъхъаІум шъхъапыри-
хын ыІуи къызеІэтым, къыздикІыгъэхэр ымышІэу Іиплі,
гъучІІэдэ пытэхэмэ афэдэу, къэІаби чІыпІэу зыдэщытым раІу-
лІагъ, ащ лъыпытэу, блэ шъуи макъэу: «Тэ уцІанлъэра, хъам
къыльтфыгъ?!» ытхъакІумэ къыхъапцэхэешъ ЛІымафэ къы-
зэкІадзагъ.

Зиплтыхъэмэ, къэцыгъуанэмэ афэдэу, зэпыфызыкІыгъэ-
хэу, Хъаныкъом зыпыхыжъыгъэ цые гъожъ хъокІыгъэхэр
ащыгъыхэу, бгырыпх псыгъоу абгымэ къякъузэкІыгъэмэ
къэмэ шъомбгъо кІыхъэхэр апышІагъэхэу, Іумбыр тхъабгъо-
шхом шхонкІэкІІ лъэдэкъэ гъожъхэр къарыщэу, оркъитІу
пчъэбгъуитІум щытэу ЛІымафэ ылъэгъугъ. Ыгу машІоу къы-
щызэхэнагъэм ЛІымафэ ылъ къырифыжьи ышъхъэ къыди-
фый ынэгу къызэкІигъэнагъ; ытхъакІумэхэмэ фэжъу макъэ
арыІукІэу, бжымхэр пытэу зэкІоцІикъузэхэи, а оркъитІур
ыпІытІынэу ыгу къыхъи шъхъай, Іофэу къызфэкІуагъэр ыгу
къэкІыжьи зиІэжэжъыгъ, губжэу ышІыгъэр зыкІоцІиушъэ-
фэжъыгъ.

– СышъутІупц, – ыІуагъ ЛІымафэ шъхъагъышъхъэу, –
сышъутІупщ шъуятэ сырихъакІ: мыр сшъхъэ, мыр сипаІо.

– Сыда къэхъугъэр? – ынэхэр къэлыдыгъэу, къэгубжыгъэу
къэупчІагъ Хъаныкъор.

– Хъугъэ щыІэп... мыдэ, бзэджэрылтф горэ мыщ къытшІуе-
цІанлъэшъ... – аІуагъ оркъхэмэ.

– Къижъугъахъ, – кІәкІәу ыІуи, Хъаныкъор хъакІәхэмэ къэбарэу ариІоштыгъэм пыхъажьыгъ.

ПчъэшъхъаІум Лпымафэ зебакъом Хъаныкъор къаплги, пчъэкъуахэм Іапэ фишІи, «ау уцу» ыІуи, хъакІәмэ зафигъэ-зэжыгъ.

ЗыдаІуагъэм уцуи, Лпымафэ унэр ыплтыхъагъ. Пкъэужъы-ехэр аІыгъэу кІәлищ дэпкъмэ акІәлтырыт; жъы дэдэхэу нэбгыритІу пхъэнтІәкІужъыемэ атес; жантІәм медэр къабзэм зәкІәцахыжыгъэу Хъаныкъор хәс. Ныбжъ шІукІәе иІәу Хъаныкъор лІы лъэгә пллэмыеу, нәпкъ-пәпкъ къабзәу нәгъой нәгушъом жәкІә зәІыхыгъә ныкъотхъур етәкъокІыгъәу, лІы шъуашІоу, лІы гъәтхъагъәу щытыгъ. Ыпашъхъә рилъагъохәрәмә зәранахъ лъагәри, анахъ зәрәхәшыкІыгъәри зәрәзәхи-шІыкІырәр къарылыдыкІәу нәгыә-нашхъохәр Іуш тхъагъә-пцІәу нәпцә джәфышхохәмә къачІәцІыукІыщтыгъәх. Шыу ныбжыкІә бланәу уанәм тегъәчтыхъагъэм фәдәу, зандәу пытәу щысыгъ. ИгуцыІәхәр зыфәгъэзагъә хъурәм гурыфәу, шъхъафитәу ыкІи ІупкІәу гуцыІәщтыгъә Хъаныкъор.

Пчәдыжъ шхәгъум иземаныгъ. Пстәумә анахъ зәрәхәшыкІыгъәр зәрәзәхишІыкІырәр, осәшхо иІәу зызәрилгытәжы-рәр ишхакІи кыхәщыщтыгъә. ПІәстә такъырәу Іәхъомби-пллымкІә кыгуихырәм лы гъәжъәгъә такъыр тырилъхәмә, хъакІәмә ахәплъахымы, зыгорәм фищәеу загъорә ышІыщтыгъә Хъаныкъом. ХъакІәм дунаи гушІор иІәу къәІабәти, пІа-стәмрә лымрә ыІәгу илъәу, пІәстә шкъой горә ІәкІәзын хъай-напә хъуным щыщтахызә, фәсакъәу, мәкІә-макІәу ышхы-щтыгъә. Ащ фәдә пІәстә Іахъ зәритырә хъакІәм адрә зәримы-тыгъәхәр ехъуапсәу щытыгъ; уздәщытым ущытәу пІәстә Іахъ Хъан яхъәкІәщы кыщыгуатыныр, Хъаныкъом удәшхагъә фәдәу рагъәкъущтыгъә.

Хъаныкъор шхәщтыгъә, гуцыІәщтыгъә, хъакІәхәр ащ едәІущтыгъәх зи амыІоу. Ау хъакІәмә ащыщәу зәупчІыгъә горә кыхәкІәу е зыгорә Хъаныкъом къеупчІынәу зыхъурәм: «О, нәфын, сыпсә, сиякъл о уипкІыхълъәгуи ыуасәп, зиуз схыжын», – ыІоти ипсалъә кыубләщтыгъә. Ари цІыф гъә-сәгъә хабзәу, ымакъә гъәшъхыгъәу, ынапІәхәр едзыхыгъәу, шъабәу кыІоштыгъә.

Ащ фәдә купрә, ащ фәдә унәрә нибжыи зымылъәгъугъә Лпымафә изәхәтыкІә-гъәпсыкІә кыыцІыцІи, сәламәу кыыри-щәжъагъәр ымыухәу зәкІәкІуи дәпкъым еуцолІагъ. Арәущтәу

зэрэхтүгъэми ыгъэукІытэжьи, ышІэн ымышІэу, делэм фэдэу, къыгъэу уцугъэ.

«Сыдэу зышІын? Сыд сІон? Сыдэу Іофышхуа адэ сызхэ-фагъэр!.; Адэ Іофэу сыкъызфэкІуагъэри Іофышхоу щымы-тыгъэем...» – ыІоу, хъадэгъу пкІэнтІаер зэрилъэкІэхэу Лы-мафэ пчъэкъуахэм къыкъонагъ.

Адэдэм Хъаныкъом икъэплъэгъу тефагъэти, Лымафэ къызжэхашлэм, тхамыкІэм ыгу щышІэрэм гу лъити шъхьам, къэбарэу ыІуатэрэр зэпигъэун ымыдэу хъакІэмэ адэжьи ригъээзкІыжыгъ:

»...Хэку правлением сихъатыршІэгъоу чІэсыхэмэ шъэфэу мыбжыхъэ апэрэ сэлат хэщыныр адыгэхэмэ адаублэнэу уна-шъо къэхтүгъ», аІуи къысаІуагъэти, лъэшэу сшІоигъуаджэ хъугъэ...

Ар Іофа, хащыштхэри Урысые гупчэм, Мэскэу ыкІыб, ащапэхэшъ, ащ щайыгъынхэри къызысаІожьым, шъошІа шъо, сэ сыгу щышІагъэр?! Ар ауштэу зэхэхыгъэу сыщысы-ныя, инэралым дэжъ сыкІуи, сэлат хэщыныр зы илъэс горэм агъэгужъонэу селъэІугъ. «ОшІэ-дэмышІэу Іофыр къяхъу-лІагъэу хъугъэшъы, мы лъэхъан дэдэм адыгэхэмэ рапэсын шІагъо ашІэцтэпышъ, арэу зыхтукІэ, гупшысэгъу игъафэх. Урыс сэлатхэмэ ахэтыхэу зы лэгъупэ ишхыкІынхэр амыдэ-щтыми тшІэрэп. Стамболы кІожьын къахэкІыщтыми хэта зышІэрэр, зэрэхэгъэгоуи тыкІожьыщт аІоуи мэхъу», – сІуи есІуи шъхъай сыдыкІэ фэшІу ухъун! ЗыкІи сыхэмызэгъахэ-гозэ ащ къинэу сэ сигъэлъэгъугъэр, сигъэлъэгъугъэр!! Аузэ, къэхъунэп-хъужьынэп, удырэ-мыдырэ сІозэрэ, яти къулыкъу зэрэдэсшІагъэу, щыгъу пІастэу зэдэтшхыгъэри ыгу къэзгъэ-кІыжьи, «блэгъэжъ пыижъ хъужьырэп» зэраІоу, сыдэу щы-тыми ерагъэу нэрэ-псэрэкІэ къытезгъэнагъ: «Хъунба, зэ джы-ри тегупшысэн» къезгъэІуагъ, – ыІуи Хъаныкъом къэбарыр къыухыгъ.

Ащ фэдэ Іоф зи щыІагъэп. Ау укІыти, цІыфыгъи хэмылты-жъэу Хъаныкъом пцІы нэрылгъэгъу къыгусыщтыгъэ. А пцІыр хитІупщхъанышъ, зэуж дэдэр фэмыгъэкощыми зы куп горэ Тыркуем ригъэкІыжынэу, чІыгоу къанэрэр къалэм дэс зэ-пытхэм афигощыжьиныр имурадэу Хъаныкъом Іофыр зэрэ-рихыжыагъэм хэти гу лъытагъэп.

А къэбархэр зызэхыхым гущыІэхэу тІэкІурэ щысыжьиыхишъ, агу кІодыгъэу хъакІэхэр шыхэмэ яшэсыжьиыхи, шъхъадж ипакІэ къэбарыр зэбгырахыгъэ.

ХьакIэхэр шышIoIум нэс ыгъэкIотэжъыхи Хъаныкъор хьакIэшым къызехъажым, ЛIымафэ къогъум къотэу зельэгъум лъэшэу ыгъэшIэгъуагъ, ау къызхимыгъэщэу:

– Зыгорэ щыуагъэшхыгъа мы унэм? – ыIуи къеупчIыгъ.

– МэлакIэ сылIэрэп, – ыIуагъ ЛIымафэ, къехъулIагъэхэу, ылъэгъугъэхэмэ шхэныр цагъэгъупшэжыгъэти.

– Адэ ащыгъум узыщыщыр, уилъэгъун къаIo, – къыIуагъ Хъаныкъом. Ащ фэдэу нэгү ихыгъэу къыдэгущыIэнхэм ЛIымафэ щымыгугъэу гузажъоу щытыгъэти, гущыIэ дахэм къыгъэчэфи, къыригъэжъагъ:

– МыIуапхъэ горэ къысIэкIаIомэ угу къысэмыгъабгъ, нэфын, «хъэ земыщэрэ лIы земыщэрэ зэфэдэ» аIуагъ, сэри сшIэрэ щыIэп, сыцIыф тхъамыкIэу, сыцIыф мыгъас... арышъы... сыпщылIэу, лъэпкъ симыIэу къэбархэр мэкэкIo. АрынкIи хъун... Ау сыгукIэ сыбзаджэп сэ... сиягъэ хэти езгъэкIырэп, згъэпцIагъэп. Мы къасIохэрэр уимыщыкIагъэхэми сшIэрэп, ау... зыми пхъатэ сыпихъырэп, къысэрэджэгух, сизэкъоныгъэм къыдэхъащхых, сызэрэлъэпкъынчъэм пае... Ар къызхэкIырэр, синэфын, къызгоуцон зэрэщымыIэр ары... Унэкъош симыIэу сызэрэхэхэсыр ары...

Загъорэ гуфалпъэу къыжэхаплъэзэрэ, Хъаныкъор ишъыпкъэу къедэIущтыгъэ.

– Сизакъу, сизэкъо дэдэу сыд фэдиз згъэшIагъэр... Сыкъызыщыхъугъэм щегъэжъагъэу, сыпсэр зикъурмэн, зы мафэ гушIуагъо горэ исхыгъэп. Оры пэгъуахы сызыфэхъун, нэфын, сызыщыгугъырэр, о зызакъор ары... Зищытхъу инэу, дахэкIэ зигугъу ашIырэ плъэпкъым ыцIэкIэ сыолтэIу, уишIуагъэ къысэгъэкI, уятэ сырихъакI.

Мы чIыпIэм ЛIымафэ ымакъэ щылтэпауи, ычыи зыгорэ ихъырцагъэм фэдэу, къыщыхъублабли, ынэпсыхэр ынэкухэмэ къатырипхъагъ.

– Хэта узыщыщыри, узыфаери сыда? – къеупчIыгъ Хъаныкъор, ынэхэр къызеIигъахъэу. Пчъаблэм аготэу, унэм ихъуахъырэм къяплъыщтыгъэ оркытIум Хъаныкъом зыдашIэу, анэхэр къызеIагъэхъагъэх.

– Сэ, зиусхъан, сыкъыздэкIыгъэр Онэубат, къызэрэсаджэхэрэри ЛIымаф, шъхъэээкъо-лъэпкъынчъэу «ЛIымэфэжъыр» зыфаIорэр сэры, ыджыри лIэкъо гъэнэфагъэ сиIэп. СиIэна сызщыщыр симышIэу, сыкъыздэкIыгъэр симышIэу, слъэпкъым ылъапсэ симышIэу...

Хъаныкъом ынахэ нахь Іаеу къызэІэхъагъ, – ыпашъхъэ итэу зыдэгущыІэрэм гу лъитэу, къыугъозыжъэу фежъагъ.

– Ым, хъэм... Адэ сэ пфаспІэмэ пшІоиғъор сыд? – ыІуи Хъаныкъор къемыгугъу шІагъоу къеупчІыгъ. Ау а къеупчІыкІэм гу лъимытэу Лпымафэ ригъэжъэгъэ лъэІур лъегъэкІуатэ:

– О зиуз схынэу, зищытхъу Къырым нэсыгъэу, зидауш Стамбулэ ичІы щызекІорэ нэфын, кыысаІу... сыхэт сэ, хэты сыщыщ, тэ сыкъыкІырэ? Слъэпкъырэ сянэ-сятэхэрэ зыдэщыІэр кыысаІу. Къурмэны сызфэхъужьын. Тхъам ыцІэкІэ сыолъэІу, плъэкІхэми сябэужьы... – ащ лъыпытэу, Хъаныкъор зэплъэкІыгъо римыгъафэу, Лпымафэ лъэгонджэмышъхъэкІэ фэхи, зыфэмыщыІэжъэу, тІыгурыгоу гъымэкъэ ІужъукІэ хъакІэщыр къыгъэдэІуагъ.

Оркъхэмэ ящхы мэкъэшхо Лпымафэ къызэхигъэшхъожьы, ышІэрэр шІогубгъэнэу Хъаныкъом иІизынчъэу къызыщыбгырымыжъы, губжыгъэу, ынэхэмэ машІор къакІихэу ичІыпІэ иуцожъыгъ.

– Зэтешъулъхь! – ыІуи Хъаныкъор хъупкІагъэ, оркъхэм зызэтыраІажи заушъэфыжъыгъ. Ицые чэпэтхъэ ІэкІапэкІэ ынэку нэпсхэмэ акІэлъэкІыхъэу, епэгъогъохэу Лпымафэ щытыгъ.

– Мыдэ къэдаІу, насынынчъ, – ыІуагъ Хъаныкъом, – ыджыдэдэм сэ ослон сшІэрэп. Моу зы тхъамафэ горэ щыгъашІи, бэрс-кэшхом зытемыгъафэу, мафэ горэм къырекІокІ. Зыгорэм сыдэгущыІэн фаешъ, сызыдэгущыІахэрэм уилъэгъун етпэсыщтым тегушшысын. Ыдж кІо, гъогумаф, тхъам сыхъатмафэ урегъажъ сыкІон пІомэ, сыкъэнэн зыпІорэм, уарышъ хъакІэщыр, кІуи ищыкІагъэхэр зэгъашІэ, – ыІуи Хъаныкъор къэ-тэджыгъ.

Чэупчъэ Іухыгъэм нэсы ІуцхыщІыкІыхэмэ зэкІэкІэуІожъхээ, оркъхэмэ Лпымафэ къагъэкІотэжъы, Хъаны ищагу къыдагІушщыжъыгъ.

Хабзэу къыздиштагъэм тетэу, пчыхъэм Лпымафэ ымакъэ Іоу ышъхъэ рыгущыІэжъэу итІысхъагъ.

– ЩыІ, Лпымаф. Джыри зы тхъамафэ горэм щыІ. А тхъамафэр тешІэмэ узыщыщи, укъыздэкІыгъи, плъэпкъ зыдэщыІи, уянэ-уятэхэри пшІэщт... – ышымэ, иІахъылхэмэ ахэсэу зышІуигъэшІыжъымэ хэгущхукІэу ис Лпымафэ.

– Ы, сыдэу ущыт синэнэ тхъамыкІ, сыдэу жъы ухъугъэ гушадэ, синан? Е-о-ой... жъы дэдэ ухъу гущи... бэрэ укъыспэплъа-

гъэу къычІэкІын, синан. Ары, синанэ дышъ, къэзгъэшІэгъэ тІэкІум сянэ сылтыхъоу сымыгъотыжъэу сылтыхъоу сыщыІагъ... моу пІэкІыІу сегъэбэу, синан... – ыІомэ ыІэ ыщэеу, зы Іэ горэ къыубытыгъэм фэдэу Іапэхэр зэкІиубжымэмэ, бжымым ыпшъэкІэ жьым хэбаоу, ынэпсхэри къетэкъохэу унэ мэхэм хэс ЛІымафэ.

Апчыхъэ дэдэм Хъэпакъэ и Хъамцацэ шхыншІэщым къилгъэдагъэшъ:

– А сишыпхъу закъоу, сидэхэ закІ, сидэхэ лъапІ, оІонэу сыкъызыфэкІуагъэр пшІагъэемэ!.. пшІагъэемэ сэІо!.. ох, ыджырэм нэсы сэкІэзэзы, сэтхытхы... – ыІуи зэкІэлтыпытэу къыритэкъугъ.

– Сыды емына къэхъугъэр, сыгу ипхэу? – ыІуи, ашъо бзыхъафэу щыуаныр зэрицІэнтхъуцтыгъэр зы ІэмкІэ ыІыгъэу, адрэ ІэмкІэ шъхъетехъо къуапэмкІэ ынэгу кІэлтэкІыхъэу, Хъамцацэ игъунэгъу къэтхыуагъ.

– ЛІымафэ зэкІокІыгъэ, – кІэзэзэу, щтэжыыгъэу, зиплъахъэу, ерагъэу хъапщэу къыуІушъэштыгъ Хъамцацэ. ЛІымафэ ишъхъангъупчъэ екІуашъи, ытхъакІумэ шъхъангъупчъэ нэзым Іуилъхъи зедатом, ЛІымафэ гъымэ цхызэрэ янэ еджэу, янэ дэгущыІэу зэхихыгъэти, ыгучІэ лъапсэ зэризыгъэр Хъамцацэ къыриІотагъ.

Ащ ыужым бэдэдэ щымышІэу а къэбарыр къуаджэм хизы хъугъэу рыгущыІэхэ фежъагъэх.

Бэрскэшхо пчыхъэм, тыгъэр къохъаным къыпэу, ЛІымафэ унэ пэІулъашъом тесэу чэщ къэхъуным фэгүзажъоу ежэщтыгъэ. Тыгъэри мэкІэ-макІэу екІотэхызэрэ тІысыщтыгъэ: уары гъунэгъу щагум дэт акацэхэм яныбжыкъухэр ЛІымафэ ищагу зэпырадзыгъэхэм фэдэу дэгъолтхъагъэхэу дэлтых. Пчыхъэ жьы чыІэтагъэри къафепщэу къыублагъ. Чыжъэу шъофым зыпакІэ горэм мэкъоо орд къыщэІу.

– Мары ыдж дэдэ ежъэгъур къэсыщт... шІэхэу къынэсыгъэемэ, шІэхэу чэщ хъугъэемэ... – еІо ЛІымафэ мэтхытхы, тыгъэр зэрэтІысэу чапэри зэхэуагъ.

Ицые хъокІыжыыгъэ ыукъэбзи, ипэІожъ ыутхыпкІи, зитхъакІи, нэмаз ышІи ЛІымафэ ищагу къыдэкІыгъ. Гъогоу Онэубатэ дэкІэу Хъантыку кІорэм тетэу мээ нэфынэм ЛІымафэ лъэктымэм исурэт елтэщаоу лъэбакъоу ежъагъ.

Хъантыку мэщытым бэрэскэшхо нэмазыр ашІынэу бэу цІыф къекІолІагъэу щытыгъ, мэщытым цІыфыр изэрэмыгъэ-

фэжьэу, сатыр-сатырэу, дыом фэдэу нэмазлыкъмэ атеп-кIагъэхэу исыгъэх. МуIазинэми азанджэныр ыухыгъэу мина-рэм къехыжыгъэу итIысыпIэ тIысыжыгъэу мехърабэм пэчIынэтIэ дэдэу апэрэ сатырэм хэс. Молэри, пегъэмбархэмэ аIыгъыштыгъэхэмэ афэдэу бэщ бжъэкъуитIу кIыхъэр ыIы-гъэу, ыжэкIэ кIыхъэ хэлэжъзэ, псым есырэм фэдэу, мысысы-хэу блэкIоштыгъ, ичIыпIэ итIысхъажыгъ, сэхъутэхэми къурIанаджэри заухыгъэр хъазырэу машIэ. Зырызэу къэтэ-джыхэу шъхъангъупчъэм иужъунтхыкIыхэрэмрэ пэ лъэкI макъэхэмрэ мэщыты кIоцIым зэщыгъоу итыр къагъэбырсы-рэу, загъорэ а зэщым къыххэкIыкIэ, «лаIилахъэ-Iилэлахъ...» ыIоу зыгорэм ыжэ зэкIищымэ мэщыт дэпкъхэр зэпигъэджэ-жъэу къэфышъхъэмэ етIани кIым-сымыжъэу зэхэхсэхэрэ, лъэ-макъэхэр щагум къыдэIукIхи, ащ лъыпытэу зыгорэм «нэфы-нэ» къакIо ыIуи, макъэ къыгъэIугъ. НэмазышI сатырхэр цэо-плIэуагъэх, зэплъэкIыгъэхэри къахэкIэу ягъунэгъухэмэ яIушъэшъэжъэу къэбырсырыгъэх.

Цые шхъонтIэ-чIыпцIэ кIэпсыкIэ фэпагъэу, дышъэ тэмэ-телъхэмкIэ ытэмашъхъэхэр гъэлыдыжыгъэу, Хъаныкъом исурэт мэщыт пчъашъхъэм къытетэджагъ. Идышъэ пырхъы къэмэ дышъэ зэрызакIэ пышIагъэу исэмэгубгъу сэхътан шIуцIэ Iумбырым егъэкIужыгъэу, кIэрэхъо пэпцIэ кIыхъэр ыдакъэ дышъэплъэу гошIагъ, ащ идышъэ кIэрэхъопсыр блэ плъыжы псыгъом фэдэу ыпшъэ зырищыхъакIыгъэу, ты-жын зэхэпхъэгъэ кIыцэхэмкIэ ыкIыбы тетэкъуагъ.

Урысыдзэхэмэ ахэтэу адыгэхэмэ япыйзэрэ къыхыгъэхэу Хъаныкъом ыбгъэ исэмэгу лъэныкъом зэдэбгъоу медаль зэ-фэшъхъафхэр къеблэблэхэу хэшIагъ. А нэшанэхэмэ дышъэ къащхэр, пачъыхъ сурэтхэр зэрытхэр ахэтыгъ. Бухъарэ хъу-рышъо пэIо дахэу шъхъарысым сарыкъы огур ещэкIыгъ.

ЧIыпIэ нэкIэу апэрэ сатырым щыфагъэхъазырыгъэм екIу-гъэу персы алрэгъум тетIысхъаным ыпэкIэ, Хъаныкъор къэ-гушчыи: «Шъузгъэгужъуагъэми сшIэрэп, бэрэ шъукъысэ-жагъа?» – ыIуи, ефэндым еупчIыгъ.

– Ар хъуна, нэфын, ыджыри уахътэр блэкIыгъэп, тIэкIурэ тыожагъэ пае сыд щышIын, о тыомыжэмэ хэта тызэжэнэу щыIэр, зиуз схын, – ыIуагъ ефэндым къэубзэу.

– Ащыгъум тэжъугъэублэ, – ыIуи шъабэу Хъаныкъом къызеIом, нэмазыр рагъэжъагъ.

Нэмаз ужым кызыщылгъэтхи, зэбгырыкыхи, гъогуз кы-
фаукъэбзи апэ итэу мэщытым кырагъэкыгъ, ежъхэри Хъа-
ныкъом ыуж итхэу, макъэ амыгъэюу кыкылоштыжыгъэх.

Иоркъхэмэ агупэ итэу, къамыщыкыкы «хъэхэр» гъогум фы-
тырафыхэу, оркъыткы ыпэ итэу, Хъаныкъор ежъэжыгъэ
шъхъай, зыгорэм ыгъэгуэмэкыгъэм фэдэу, зыгорэм лъыхъу-
рэм фэдэу зыплъыхъэу гъогум теуцуагъ.

– Гуащэкъор тэдэ щыла, непэ слэкылгъэгуахэрэп, – зыми
фимыгъазэу кыкылауагъ Хъаныкъом. Ар зэхахыгъэу оркъ шъа-
охэр рэхъатэу щытынхэя, алы дэгъэззыагъэу, абгъэ игъэ-
зыкыгъэу кылэлэ корт Гуащэкъом лъыхъунхэу зэбгырылгъэ-
ти, бэдэдэ щымышкылау, ащыщэу зы шъао горэм, адрэ шъаохэр
ехъуапсэхэу, зы лыжъ нэцэ-кыцэ жэкылэ фыжъ горэ Хъаны-
къом кыфыныгъэси къэсыжыгъ.

А лыжъым ыбгъи Хъаныкъом ыбгъэ фэдэу медальхэкылэ
зэгъэпэшыгъэу щытыгъ. Жэкылэ фыжъ кыхъэу бгъэм кы-
тегъэтэкъуагъэм а медальхэр кыиухъумэу уыгъэлгъэгушты-
гъэп; ынэхэу кыосэжъыным кыкылауагъэхэр тхъагъэпкы-тхъа-
гъэпкылау нэпкыфы куашэхэмэ кыачылгъэу Хъаныкъом щы-
мышткыу, щымыуыкытэу дэгущыкыштыгъэ. Изекыуакыкылэ Хъа-
ныкъом ишъэогу фэдэу уфэгущэфэнэу щытыгъ, ар къэзгъэ-
пытэщтыгъэр, а лыжъым нэмыкыхэмэ алыуакылэ фэдэу Хъа-
ныкъом «нэфыни» «зыусхъани» кылауагъэуи хэти зэхихыгъэп.

– Адэ, абдзэхэжъ, укыодыжыгъапы, укыэлгъэжыжыхэ-
рэп, тикъэ зыдэгъэзагъэри кыщыгушпэжыжыгъэу сенэгуе? –
кышхыпкыкылау еупкыгъ Хъаныкъор Гуащэкъом.

– Абдзахэхэр апыкыкытхэу нэгъой хъанхэр зыщэгущыжыжых
шъулау? – кыпыгъодзыжыгъ Гуащэкъом кышхыпкыкылызэ.

– Гуащэкъор, ы-ы-и... непэ сэмэркъэу ситегъэпсыхъа-
гъэп, – кылауагъ Хъаныкъом, – непэ фэдэу ушыкылауагъэу мафэ
кысэмыкыкыгъэкы къэнэнэп... Шъо шъузыфаем шъуыкы, –
кызыэлпэкыкы иоркъхэр ыткышхыжыгъэх. Оркъхэми зэ-
шъэогуыткыур кызыэлгъэханэным бэрэ пэтыгъэхэп.

– кыфэу кыкыри кысон, – кылы Хъаныкъом илгъэгъун кыу-
лагъ, – бэрэскэшхо блэкыгъэм зы кышхыкы тхъамыкылэ горэ кынэ-
убатэ кыдыкылау кысфэкылауагъ... кыымафэми кышкырэп кыкыри...
ары, а кыымафэ кыы закъор ары...

– Хъаныкъор, а кылау зыгуыгу кыэпшкырэп кышхыкы...
кылэмэ амышкыкырэми, ащ о ушыгъозэн фае... кыыфыр ежъ
ылгъэкы щымыгъуазэ пае уешъхъашымыкыкы, лгъэкыур

сыдигъокIи плъытэн фае, Хъаныкъор... – ыIуи ынэхэр зэIэ-
гъэхъагъэу къыхэбгъоуагъ Гуащэкъор.

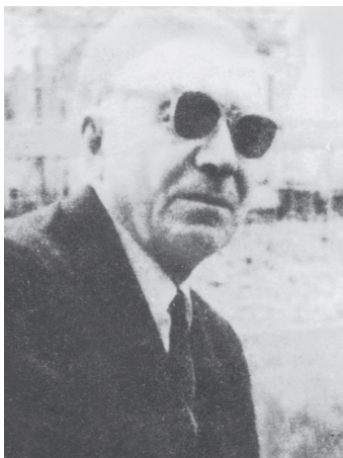
– Ашъыу ары, емынэ хахь... тIэкIу сыхэукъуагъ сэри.
Арышъы а Лымафэ садэжъы къакIуи, сэлэ, ылъэкъуацIэрэ
янэ-ятэхэр зыдэщыIэхэмрэ есIомэ шIоигъоу лъэшэу къысэ-
лъэлугъэу, илъэлукIи, ыджырэ нэсы къысэутэкIыгъэхэмэ
ялъэлукIэ фэмыдалоу зэрэщытыгъэм къыхэкIыкIэ, зэрэхъу-
гъэри сымышIэу, неущырэм шъхъай къэкIонэу есIогъагъ.
КъэкIощтэуи гъэнэфагъэ... сыдэу зысшIышт джы? – Хъа-
ныкъор Гуащэкъом къыжэхаплъи, къыIуагъэм рипэсын
зэримышIэрэр къыгъэнафэу ылэхэр зэкIищи, лIыжъым къы-
Iощтым ежэу уцугъэ.

– Шалъэ зышIырэр пIалъэм рагъотэжъын фаеу хабзэ,
зигущылэ зымыгъэшъыпкърэр цIыфэп. Ори гущылэ птыгъэ-
мэ бгъэцэкIэжъынэу къычIэкIын, – ыIуагъ Гуащэкъом. ЕтIанэ
тIэкIурэ егупшыси, – упсэ уемыблэжъырэмэ, – ыIуи пигъэ-
хъожъыгъ.

– Адэ сыдэу зысшIышт, неущы къэсынышъ, лъалоу итышт?

Гъогум тетхэу ащ фэдэ Iоф тегущылэнхэр къызэремыкIурэр
къызэхыригъэшIыкIэу Гуащэкъом Хъаныкъом къыIуагъэм
зи къыримыпэсэу пэмыкI Iоф горэм игугъу къыхидзи, ащ хэт-
хэзэ зэшъэогъуитIур Хъан яхъакIэщы нэзэрэгъэсыгъэх...

- ?
1. Сыд фэдэ лъэхъана повестым къыубытырэр?
 2. Сюжетнэ-композиционнэ план зэхэжъугъэуцу, ащ тетэу къэшъуIотэжъ.
 3. Лымафэ, Гуащэкъом, Хъаныкъом яобразхэм шъуакъытегущыл.

Клубэ Щэбан

ЮШЪХЪЭМАФ

Поэмэ-осыет

Йуашъхъэуи щыІэмэ санахъы маф,
Сэ сыЙуашъхъэу сыІошъхъэ маф,
Мэзэгъо нэгоуи сэ сынэгуф,
Дидэф паІор огум щысэгъэлъагъу³⁹.
Темыр къэзэкъри синэкъокъогъу,
Гъощэгъэ къухъэхэр сэ сэгъэгъуазэх,
Кавказ къушъхъэми къясэгъэгъазэх,
Лъэгъун-лъэгъоу хъакІэр къысфэкІо,
ЗбгъодэкІыжыныр ащ ыгу екІужъа?
ЗэкІэкІожыныр лъапІэу къыфэкІо.
ШэкІолІы лЫжъри пщыпІэм къычІэплъы,
Іэдэкъэ жъаукІэ сынапэ къеплъы.
Ошъуапщэ телъмэ, кІакор зыдешт.
Тыгъэм пэшІэтмэ, ар зыдимышт.
Къушъхъэхъум тетым щегъэхъурыхъух.

³⁹ Къушъхъэм ианыхъ лъэгапІ зыфиІу.

Шэхъо орэдыр зэпищэу кьеIo,
ЗэIурэ Iэщыри ащ к'егъэдаIo.
СиIoш'хъэ псых'охэр зибг'эщэ IэшIу
Сэ сижьы IэшIуми хитIур⁴⁰ рэбжьишIу.

* * *

Ащ фэдэу сиIoш'хъэмафэу,
Ащ фэдэ сэ сиIoш'хъэшIоу,
Л'эпк' хэбзэшIухэр ш'о ш'уфэIэкIыб,
Сибын кIасэхэри хышхом ыкIыб.
Джэгъогъоу сиIэмэ сык'атIысыхъэ.
Мых'унэу щыIэхэр ш'укIэл'гызэрахъэ,
Бзэгухъэм ибэр ахэм к'ахэкIы,
Х'унэу к'ыш'г'ухэкIрэр бзэкIэ аукIы.
СакIэл'гыпл'апэмэ, сызэгуаг'эпы,
Дыш'г'эри напэри пш'эм чIэуцуапэ,
Пах'эм инэпсхэр сачIэг'ы щэж'ох,
Мыж'окIэ ж'г'эйхэр ащ зыдег'аж'ох.
Г'озэу к'ыхифрэ саш'х'аг'ы щесы,
Пщэ фыж' Iатэу ом ащыдэсы.
Ш'уигузэж'ог'у сыш'уфег'эусэ,
Ш'х'акио ш'ухэсыхэмэ, ш'о ш'уегупшыс.
Л'эпк' ух'умакиэми ш'уздеус.

* * *

Ей, Адыгэ цIыкIoуи, сибыны кIас,
Лажъэ зимыIэмэ ш'уафэмыус,
ЕмыкIу былымым ш'о ш'уфэбанэу
Л'эпк'ым ынапэ ш'о теш'умыхэл',
Зым ишIушIаг'э зышIаг'эм теш'ухэу,
ЗымышIэг'ахэми ш'о еш'умыт.
Ш'уихэбзэ дахэхэр атэ кIэнышIоу
ЦIыфыг'э ш'ыпк'эми исауг'эт...
Ш'уятэж'мэ яIэг'э лIыг'эр,
ЦIыфыг'эу ащ ахэл'гыг'эр,
Иж'ыкIэ ш'уиIэшэ-ш'уашэхэр,
Иж'ыкIэ ш'уиш г'эджэгукIэр –

⁴⁰ Хы ШIуцIэмрэ Каспие хымрэ.

Дунай пстәум шымыцІәрыІуа,
 ЗәІурә пстәуми агу ремыхъа!
 ІәнәтІә мыхъумә шъуадәмылтыхъу,
 Шъулъәпкы ифедә шъузәдылтыхъу.
 Лъәхъан утхъуагъәу шъузәутәкІрәм
 Иарыхъуанәмә шъо шъуафәсакъ.
 Гужыгъәхъыеми шъудифызагъ,
 Лъәпкъ зәхәдзым непә зезыдзрәр
 Пыидзәу шъуиІәми иІәпыІәгъу,
 ЦІыфыгъә шъыпкыәми ахәр иджагъу,
 Шъо зышъумышІәлъ джәгъогъу гушІо,
 МыхъушІум ишІушІә напәм –
 Плъәпкыыр зәкІә ащ къегъәбжышІо;
 ШІуагъә зимыІә анәІу напәм –
 Лъәпкыыр зәкІә ащ къегъәбжыко,
 Собыны цІыкІоу ифедә лыхъурәр,
 Лъәпкъ зәхәдзым ар пәрәмышъ,
 Пыхъәрә купым шъузәдебәнәлъ,
 Щынә шъумышІәу ащ фәшъумыдәлъ,
 Къушъхъәм ифыжъ, пыидзәу шъузәмыпый
 Пый закъоу шъуиІәр къушъхъәм ишІуцІ⁴¹
 Шъо шъуижъи шъуикІи шъуІә зәкІәдзагъәу
 А пый закъори зәдәжъугъәпый.

* * *

ЦІыфым ылъәпкыәп ыкІи ылъакъоп
 ЗәхәзышІыкІрәм уасә зыфишІрәр
 Уасә зыфишІрәр ицІыфыгъ, илІыгъ
 «УлІымә улІакъу», – адыгәм ыІуагъ.
 «ЦІыфым уасәу иІәр сыд?» –
 АІуи цІыфхәр еупчІыгъ.
 «Ащ ыуасәр ицІыфыгъ», –
 БІуи джәуап къаритыгъ.
 Зәрәадыгәр ригъәкъоу,
 Къумал Іаджи джыри кышъухәкІы,
 НыбжыкІәм ибәр бәм афигъапхъоу,
 ЖәкІә ныкъотхъуи, шъхъац тхъогъаби шъухәт.
 Ащ фәдәу шъухәтыми зыдерәшІәжъ,

⁴¹ Хәбзәнчъә-цІыфыгъәнчъагъәу тицІыфмә апшъә илъ хъугъәр ары.

Къэхъурэ кІалэмэ адэрэлажъ,
 ШъуилІыкІо-лІышъхъэхэр зэфалъмэ,
 ЗыхэмылтыхэкІэ шъо шъузэфилъэу,
 Къоцылъфэу шъуилэр зэхэшъумгъэлъад.
 Адыгэу щыІэр шъуІэ зэкІэдзагъэу
 Шъуимыхъо-мышІэмэ шъузэлъябэн,
 Пыи фэкІодэу зы цІыф лъэпкъыр
 БгъэкІодыныгъэр – нацист ІофшІакІ,
 Блэгъожъы цІэплъыми ар иІофшІакІ.
 Фэдэ къончагъэ зыбгъодэмылъэу
 Шъхъаджы бгъодэлъым ар тетэу
 Бгъэфедэныр зэфэгъэ ІофшІакІ,
 Лъэпкъ лъытэн ІофшІакІ.

* * *

«ШъуипкІыхъ фэдиз сэ сиякъылэп,
 Шъуапашъхъэ ситэу сыкъэпсэлъэн.
 Мыщ фэдэ чІапІэм сэри сыфитэп,
 Фиты сыкъэшъушІымэ, мыр къышъосІон», –
 ЗаІогъэ лъэхъаныр зэтынэкІыгъэ,
 Ащ илІэшІэгъум шъукощыжъыгъ,
 «Хъун къэбгъотымэ, о ащ уфит,
 ЗэхэзышІыкІрэр зэкІэ къыбгот,
 Байколэу хэтыми о зыфэмышІ,
 Адыгэ хабзэми сатыу рымышІ,
 ЗэхэзышІыкІрэм гъусэ зыфэшІ,
 ЦІыфмэ яфедэ ори афашІ,
 Зыщымышъущтым ущымышъушІ,
 ШІэныгъэ къекІуи о зэгъэгъот,
 Тетыгъо бгъотыкІэ, цІыфыпІэм уимыкІ,
 Дунай кощыкІэм шъори шъулъыплъ,
 ЦІыфэу ащ тетмэ шъори шъуахаплъ,
 ЛІэшІэгъу пчъагъэкІэ шъузэкІэмыкІу,
 Лъэхъаным къекІукІэ шъо шъудзекІу.

- ?
1. Сыд фэдэ гупшыса усакІом поэмэм щыпхырищыгъэр?
 2. Гугъэ лъагэм инэф поэмэм къызщыхэщрэ чІыпІэхэр къыхэжъугъэ-щых, ахэмэ шъуакъытегущыІ.
 3. Тауцтэу къыжъугурыІора лирическэ героим иджэпсалъэ?

Пэрэныкьо Мурат

ЖЪОГЪУИЩ

Поэм

Кавказ к'уш'хьэм ылыц'лэ
Бгъэж' пцэ ш'уц'лэр ч'лэг'уал'хьэ,
Пач'ыхьаг'ум имац'лэ
Ц'ыф л'эпк' мак'лэр к'ъедзыхьэ.
Хэбзэж'тым ихьандэчы
Адыгэр зэк'ледзэ,
Тырку ш'х'ухьаш'лэм ифарчы
Л'эпсэ ичэу ек'уадэ.
Гук'одаг'эр хы'уш'гом
Тарих' нэш'ум еуш'эфы,
К'ьинэж'ыг'эр ч'ыгу ш'уг'гэм
Техьаг'у узым зэрефэ...
Джырэ мафэр к'эсын'к'лэ
Илэж'ыг'эр мэк'лаг'э,
АГ-анасын, зыт'эк'лук'лэ
Совет хабзэр гуж'уаг'э!..
Сытехьаг'гэу сиг'гогу,

СелъэкІонзэ сапэкІэ,
Жъогъуищ хэлъэу ыбгъэгъу
Зы лІыжъ лъащэ сыІокІэ...
Лъэхъаныжъэу блэкІыгъэм
Икъэбар ар цыгъуаз,
Егъэзыгъэу щыІагъэм
КъыІотагъэр гугъэуз.
Хъэкъэрэжъы итхыдэ
СедэІугъэшъ сэтхытхы,
Сэ слъэгъугъэшъ ащ фэдэ
Фэдэкъабзэу къэсэтхы.

I

– ЫцІагъэр сятэ Пэкъэжъ,
Сянэ шъыпкъэр – Хъакуаку,
Си Кокоери – Нэнэжъ,
Ситэтэжъыр – Тамыку,
Сянэм ятэр – ЛІыкур,
Сянэм янэр – Сикур.

ЦІыф бзаджэм икІуапІэр
Пэкъэжъы ихапІэу,
Сикурэ къеІуатэ –
Нэнэжъым сегъащтэ.
ШъыпкъэмкІэ хэкужъым
Уцыжъыр изыбз,
СеупчІышъ Нэнэжъым
Тхыдэжъыр игъыбз.
ЫПупшІэ хъублаблэу
Сикур мэхъапщэ,
Щынагъоу къеублэшъ
Гъыбзэр зэкІешы:
– А чэщыр, а чэщыр
Сщыгъупшэхэнэп;
Мэзици?.. Мэзищыр
Уныбжыгъэнэп!
Чылагъом ыгъунэ
Тыгъэр щыкъуахъэ,
Пэкъэжъы иунэ
ШПункІыр къытехъэ.

Пчыхъэм хъэдэкъазым
Макъэ къегъэІу,
Аджалыр зиузыр
Къазым кІэдэІу...
Нэфшъагъор къэмысэу
Жъуагъор къефэхы,
Ощ нэмыкІ къэмынэу
Быныр ечъэхы.
Чъыгыжъым ышъхьапэ
Тыгъэжъыр щэшъуе,
БлыныкІэм ыкъуапэ
Щэбыу нэкъуае.
Уянэ зэриІуагъэу
Укъэсэхъыжъы.
Тым зэрэшІоигъоу
Сэ усэпІужъы...
Ижъ къызэІуихъэзэ
Гъыбзэр къеухы.
Мэгъолты... Хъапщэзэ
НапІэр редзыхы.
ГухэкІыр хизыбзэу
Нэпсыр къечъэхы,
Нэнэжъым ижабзэ
ЗэкІэм мэбзэхы...
Іахъыл шІульэгъури
Ащ щысэхы,
Хымэ гукІэгъури –
Ерагъэу ехы.
Джа сисабыигъом
Егъом сефызы,
СыкъэутІэрэбгъушъ,
Набгъом сыкъезы.

II

– ЦІыф пчъагъэр
Имыкъу зэхъум
Укъэхъугъ,
СикІэлэхъужъ! –
Нэжъ-Іужъмэ къызысаІокІэ...
СырящыкІэгъэ дэдэу

Сыкъэхъугъ сшІошІәу,
СыкІәлә ІорышІәу,
Тхъәм ибә сишІыгъәу
Сыхәтызә...
Ины сызэхъум,
СыцІыф лыеу
Сыкъызэрэхъугъэр
КъызгурыІожьи,
ЗысыукІыжыныр
Сшъхъә илъәу,
Ащ иамалы
Сылтыхъузә...
ЧырәкІо пшъашъәм
СыІокІә,
ГукІәгъу къысфишІәу
Къысәплъы,
Нәплъэгъу фабәри
КъысхекІә.
ПкІантІәр къыстырекІәшъ,
Сыкъәплъы...
Зыпыслъәжына,
Сшъхъә мәуназә,
ЗысыукІыжына,
Пшъашъәм сегъэразә?!
ЕгъэзыгъитІоу
ТызэрехъылІә,
ШІулъэгъуныгъәм
ТызәгуеІулІә.
ТыІәтхъо-лъатхъозә
Тызәдәлажъә,
Тызәдәчырәзә
Уахътәм телажъә.
Бжъым кІәт цужъым
Зә зегъәпсәфы,
Чыиф унәжъым
Жъыбгъэр кІәфәфы.
КІымәфә фыртынәм
ТегъәтІыгурыгу,
Чәщыгу бандитәу

Сипчъэ къетІыргу.
Унапчъэр Іусэхышъ,
Пчъаблэр мэцІацІэ,
Уашъом сьдэплъыешъ,
Ынэ еупІыцІэ.
Узыр къыслъэкІошъ,
Утын къысехы,
Псэхэхыр къакІомэ
Сыкъегъэмэхы.
Сыкъызэхэфэжъмэ
Псы сырагъашъошъ,
СыкъыІуалъэшъужы
Хъадырыхэ Іушъо.
Шъузым сыкъеплъымэ
Ынэхэр плъыжы,
Сьздэплъыхыжъмэ
СкІышъо мэбжыбжы.
Жъыфыр къыздиІыгъэу
«Ныор» къыспъхъарыт:
– Тыдэ уежъагъа,
СилІыхъужъ джыгыт?!
Джауцтэу къысэгыизэ
Ныом ситІупщырэп,
Дунэежъ ябгэри
Сигъэбгынэжъырэп.

III

Бгъэжъыкъомэ яІэгу
Чылэгур еубыты,
Яунэшхо ышыгу
Мазэм нэсэу зеІэты.
Якъумбыл ищыгъэмэ
Щагушхор къакІуахы.
Ящагу дэхъагъэмэ
Жэукъэу зыщаплъыхъэ.
Ихъэмбар ушъагъэхэр
СатыритІоу рекІокІых,
ИчырэкІо пчъагъэхэр
ТыдэкІи щызэблэкІых...

Бгъэжъыкъ'омэ сырячырэу
 Илъэс щэк'Іэ сэлажъэ,
 Тэ к'ыик'Іына тиочыл? –
 Зэрэчылэу тэлажъэ.
 Тилэжъапк'Іэ ч'еук'ъуащэ, –
 Ызыщанэ к'ъег'ъанэ,
 Фэмыдэмэ у'гуащы, –
 Ащ сегъэш'Іы гук'ъанэ.
 Бгъэжъыкъ'ом я Пщымафэ
 Ш'хъэк'Іафаг'ъэм рэш'хъуаш'Іэ,
 Идэуак'Іо зымафэ
 Лыег'ъэш'хо к'ысеш'Іэ.
 Цыхъэш'Іэг'уджэу селъытэ,
 Л'этемытэу к'ысаджэ:
 – Тэ к'ыипхыг' уигулъытэ? –
 Нэжъык'Іэ к'ысэпыджы.
 – К'ъуаджэм дэсым зэл'еш'Іэ,
 Фэсп'Іаг'ъэр сыдэу бащэ!
 Ук'ысхэсэу ег'ъаш'Іэм
 Ус'Іыг'ыг'ъэу ог'ъуащэ.
 К'ызыоц'эм нэчыхъэуасэр
 Усп'Іужыг'ъэш' фэсэты,
 Птезыхынэу уик'Іасэм
 К'ъек'Іуг'ъэр пфисэуты.
 Сымаджэу узыщэл'тым
 Илъэсищэ усэг'ъаш'хэ,
 Сихъак'ъэу джы о птел'тым
 К'ыубытрэп уинэхаш'І!..
 – Тэ щы'Іа имыл'ку тятэ? –
 Опекуным есэ'Іожы.
 – Бэу дэг'ъуц'эу ос'Іотэн,
 О уип'Іупк'Іэ пэ'Іухъажы! –
 Джар к'ысе'Іош' Пщымафэ
 Ищагу сык'ыдефы.
 Сфэмыщы'Іэу сигук'ъао
 Зы илъэсэ сэдао,
 Хъаолыеу сэбанэ,
 Тэ к'ыисхын фэдэ Іанэ?
 Атаманыр ег'ъаш'хэ,
 Титх'эмати дэг'ъуаш'хэ,

СилэжыапкIи мэкIоды,
Сыгу кIодыгъэу сыкъежъэ,
ЕсIонэу тиефэндэ...
Ефэндэ игущыIи
КъурIаныбзэр къебэкIэу,
СигукIае къедэIушъ,
О зыщыI къысеIокIы...
ГумэкIыгъом сиштагъэу
ПIэкIорым зесэгъэкIы,
Мамрысэр зиIэтыгъэу,
Щыуаным къыщэпIонкIы.
Хъэр щагум къыщэтао,
Пчъэм зыгорэ къытео...
Мортазэкъыр къыслъэсы,
Сыгу сысэу сырещажъэ,
Правлением сыкъегъэсы.
Сыда сэIо, сэ силажъэр?

Т х а к I о р :

– Зи уилажъэп, Хъэкъэрэжъ,
Моу къэтIыси къыосIон,
Къыуаджэрэр Нэбэлэжъ,
СфэшIэшъуцтэп епIокъон.

Х ъ э к ъ э р э ж ъ :

– КъысиIоцтыр сымышIэу
ЕсIожыщтыр сыд фэсшIэн,
ГъэшIэреным, ори ошIэ,
Сызхэтыгъэр IофшIэн.

Т х а к I о р :

– Бэу сэшIэ, умыгумэкI,
Ар фэяхэп оц нэмыкI...
НекIо еIошъ сычIецэ,
Нэбэлэжъи нэцх-гуцхэу
Къэтэджышъ къыспэгъокIы,
ЫпэкIэжъ къысфегъэщы,
– Умыщын! – къысеIокIы, –
УтхэамыкIэшъ цахъ пфэсэшIы,
КъулыкъушIэу сэ усэшIы...

IV

ІэнатІэ къысфашІыгъэу
Къулыкъу Іофым джы сыІут,
Денгэнос ськъашІыгъэшъ,
СиІэнатІи мыпыут.
Ау шэу къысатыгъэр
Казеннэ зэнтхъым
Ыгъэутэшъуагъэти,
Чэтыукъо хъуатэм
Ськъыщыредзыхы.
Сызыхидзагъэр
Псынжъым иІэяпІ,
Слъакъохэр пІыхэу
ШъхъэкІэ сыхэлъ.
Сьд пай сыщылъа,
СІоныр сыгу къэкІы,
ХъантІэркъо шъалъэр
ЗэІэсэгъэзыкІы,
Дыо нэкІыгъэхэр
Сэ къыспыблэблхэу
СІаблэ ськІырэушъ,
Ськъыхэпшыжъы.
Сызыдэплъыхыжъымэ
Сылъэс лъэбыІу,
ХъабыкІужъ гъорыкІоу
Гъогум къыщыскІухъэзэ,
Псыхъом ськъэкІужъы,
Зысэлъэсыжъы, –
ЗысэгыкІыжъы,
Зысэгъэчъэпхъыжъы,
Тадэжъ ськъэкІожъы.
Сызыдэхъажъыгъэм
Щыбырсыр,
Сибын унагъо
Нэпсыр егъачъэ.
Чылэр къысэчъагъэу
Сицэгу дэт.
Шэу къэчъэжъыгъэм
СиукІыгъапэу
Къэбар зэрахъэ.

Анахъ пцІыусым
Силъэгъугъапэу
КъеІуатэ пкІыхъэр.
Зыкорті ежъагъэу
Сихъэдашъхъэ лъэхъу,
Къэхъугъэр амышІэу
Сэ сахэхъажы.
ТхъамкІэ шыкур,
О, синэскур!
Псаоу сыкъэнэжы,
Къурмэн сфашІыжы.

V

Пчэдыжыыр къэсыгъэшъ,
Тыгъэр нэгущІу,
СишІугъокІаешъ
ЩыІакІэр нахъышІу.
МэфитІу блэкІыгъэу
Правлениер кысаджэ,
Къоджэ онджэкъыпкІэр
Банкэм сигъахъынэу
Унашъо кысфешІы.
Бжыхъэм зыкъишІыгъэшъ,
Чышъхъашъор псынжы,
ХъабыкІушъо цокъэжыыр
СшІузэІэцІэлъы.
Сылъэс-лъэбыІоу
Пчэдыжыпэм сежъэ,
Еужырэу сэкІо,
Тыгъэжым сыпекІо,
ХъабыкІушъо цуакъэр
Лъэдакъэм щэкІы.
СыпкІэтэ-лъатэзэ
Хъуатэм сыкъэсы.
Сыденгэносышъ
Зысэушъэфы.
Хъэшъэфырытхъоу
Мэзым кыхэкІышъ,
ХъункІэкІо бандитыр
Сэ кыстекІые:

– Ей, денгонос,
Зымыгъэсы!
Псэзанэ Іусхын,
Е, ахъцэр къипхын!
ИкІэрэхъуапэ
СыгучІэ рехы,
Сыгу къысшІуефэхышъ,
Слѣапшъэ къыдафэ.
СыкъызэхэфэнкІэ
Зы тІэкІу иІэжъ,
Джабгъу кІэджыбэм
Илътыр къисэхы,
Гуих бандитым
Ыпашъхъэ исэдзэ.
Зыщысэдзыешъ,
Сэ сыкъыкІапкІы,
СыкъыІэкІэкІыгъэшъ,
ЗысымышІэжъ.
Жъы сымыгъотыжъэу
Конторым сынэсы,
Сыгу къысэожъышъ,
СызэкІэсысэ.
Къэсыгъэ полицэм
Допросыр слехы,
Денгонос Іофыр
Ащ щысэхы...
Ахъщэм икІодыкІэ
Ыуж зэрафэ,
Сыкъырафыжъэшъ,
Хъуатэм сыкъафы.
Псынжъэу исфыхагъэм
Хъугъэр къеІуатэ,
Саеу сызхэтыгъэм
Сицокъэжъ хагъуатэ.
Шыхъаты бзэмыІур
Тхылъым къыгуалъхъэ,
Гонахъ зимыІэм
Лажъэ сыхегъахъэ.
Тхъэр къысэуагъэшъ,
СытхъамерикІэжъ,

Сиджэныкѡжъы
Сыд пай сыкѡыдэкІи?..
Чэтыукѡ кІэи
Сыщагѡунэхъуи!
ГъучІ хѡэгѡ унэр
Джы сипщынапІ,
ГугѡепІэ закѡор
Тхѡэм игукІэгъу.
Сыгу зэгъужъызэ
Мазэр кѡыкѡокІы,
Сыжэ зэкІэкІызэ
СыхэпырхѡыкІы...

VI

Ос куушхом
ХѡампІэІоу сыхэс,
Сыд лэжѡэшхуа, –
Сыденгэнос?!.
Сынасыпынчѡэшъ,
ЧѡыІэм сефызы,
Сыамалынчѡэшъ,
Сыгу мэкІэзэзы.
Пчыхѡепэ мазэм
Зыкѡеукѡоцы,
Ошѡопцэ назэм
Сыкѡыхегѡэцы,
Зыкѡыстрешѡешъ,
КѡысэІушѡашѡэ:
Пшѡхѡэ щыгѡэзыеба,
Си Хѡэкѡэрэжъ!
Уишыкѡэрэжъи
Муары кѡэушѡы..
Сшѡхѡэ сэукѡоцышъ,
ШІункІым сыкІырэплѡы,
Сыкѡэушѡакошъ,
СынитІу зэблэплѡы.
ЧІылтэр ыгѡэгырзэу,
Сшѡхѡэ кѡыгѡэуназэу,
Зым нахѡыри
Зыр нахъ цІыкІоу,

Зым нахыри
Зыр нахь инэу,
Емынэу къакІорэм
Лъэкъуишъэр зэблехы,
Пахъэу шъхъарытым
Дубинкэр егъэбылгы.
ЫпэбзыджынитІуи
МашІор къарэлъэлгы,
Ынэ плъыжытІуи
Жъогъошхоу къекІоты.
КъызжэхэкІуатэшъ,
ЧъыІэр стырефы,
Пыф-сыфэу кІэтым
Сшъхъэ зэрефэкІы.
КъэсшІэжыын сІонти
Щэлъахъэ стель, –
Слъашъхъэ зэрэнэ.
ШхоІур сыжэ дэлъ, –
Счыишъхъэ зэтенэ.
Алахъэр зэуагъэр
Си Хъэкъэрэжъи
Хъакужъ машІом
Плъэгущъо кІежъы.
Жъамэу кыпкІаорэм
УнитІу рестыкІы.
Джы кыпкІэлъыкІорэм
МышІэр пэшІыкІы.
Ащ уІэкІэкІыжыына, –
Джыхънэм машІу
ЗыфаІорэр джарына?
СІоу сызэтесызэ,
Гъозыр кысІуетакъошъ,
ПкІантІэр кысефыхы,
КъыскІэлъыкуожъзэ,
Зыблырегъэхы.
Алахъэм уегъэпсэуи,
Сэ ситхъамыкІагъоми
Зыкысщымыхъуапэуи
УкъызблэкІыгъэмэ,
СэІошъ сыкъэчэфы.

Ау скІэхэкІыгъэр
Къэсыугъойжыфэ,
ЗыктызэрегъэээкІышъ,
ЫПу дегъэзые,
Паф-саф еІошъ,
Іугъор дефые.
Пахъэр ІуфэфыкІэу
Псы стырыр рекІыкІы,
Ыжэ къызэкІекъышъ,
Псы чъыІэр къыдекІэ.
КъызэкІэгубжыхъ,
КъызэкІэплтыхъэшъ,
Садыжы къыІохъэ.
– ИтІысхъ, денгэнос! – аІошъ,
Командэр къысаты,
Сашъхьагъы ититІур
СакІыбы къетІыргу,
СытІыгурыгузэ
Сыктызщафы.
Сыктызэхэфэжышъ,
ЗысэуІубы.
Іэб-лъэб рыкІоу
Сыдэцохъуае,
Сыдэцохъуаешъ,
Къогъум сыкъотІысхъэ.
СытІысыгъэ къодыеу,
– Хъа-хъайт! – еІошъ,
Макъэ къысешъы.
Лъэхъу-лъэушъэу
Лъэкъуишъэр ежъэ.
Сыбыр сежъагъэшъ,
Сшъхъэ къысшІуефэхы,
Мамрысэ шхыныр
Ащ щысэухы...

VII

МэшІокур мачъэ, мачъэ,
Сыкъеплты шъхъангъупчъэм,
Жъыбгъэ чъыІэр мэцІацІэ,
Сыгу цІыцІыгъэу сыщыс.

Къэрэгъулэр чъыепцІау
НәупІыцІау къыскІэрыс:
ПэкІэтхъоплтыр къысэплты,
Сыхъыемэ къәущышъ,
Хэчъыежъымэ ыпәплты
Чъыепырхъыр къыхещы.
Тыкъащәшъ нәмыкІ чІыпІә
Тивагони зәблахъу,
Щысхъозэ ситІысыпІә
СакІыбышъо сетІэхъу.
– Уихъагъа хъацІәупхъапІәм? –
Къэрэгъуләм къысеІо.
Армырмэ гъэхъужыпІәм
Сә сащәна есәІо...

VIII

Сыбыр тыкъэсыгъәшъ
КІыщым тыщалъахъә,
Тищыгъын цунтхъагъә
ЧъыІәри егъатхъә.
Жъы дәдәу пчәдыжъым
Этапы ташІыгъәу,
Лъәсәу тыращажъә –
КІапсәм тыпышІагъәу,
Жъыбгъә ос фыртынәм
Дунаир егъахъә,
Гъогоу тызытетым
Мылышъэр тырепхъә.
Напци, жакІи, пакІи
Сәхъым зыкъыпешІә,
ГукІәгъур имакІәу
Жъы чъыІәр мэхъушІә.
КІапсәу тызпышІагъэр
Ерагъәу зетәхъә,
Кулъәшъоу тежъагъәшъ
Мәзищым тытехъә.
Неричинскә тыблащы,
Каре тыращалІә,
СызыкІыгъу тІокІищым
Ызыщани малІә.

ЛӀэрэр тэгъэтӀылъы,
Гъогум тытехъажъы,
Фыртынэр тэгъэтӀылъы,
Лъэхъур къытэожъы.
Жъыбгъэм, къысаомэ,
Зэрымыры сешӀы,
Къэрэгъулэ шыумэ
Ӏэбжымыр къысфашӀы.
Сапэ иты лӀышхор
КъысфэгумэкӀы,
Ащ ыплӀӀэӀу шъомбгъошхо
ЗытесэгъакӀэ.
ГукӀэгъу зиӀэ цӀыфым
Къиныбэ къыздехъу,
Гъогум сытетыфэ
НэӀуасэ къысфэхъу.
Сэ къыздэхъужъыгъэм
Ренэу сегупшысэ,
Къиныр стезыхыгъэм
ИлӀыгъэ сехъуапсэ:
Семен ихъатыркӀэ
Псаоу сыкъэнэжъы,
Семен ищыӀакӀэ
Мощтэу къеӀотэжъы:
– СыныбжыкӀагъ. Сятэ
Пачъыхъэм зеукӀым,
Гапоны иуахътэ
Сызештэу гухэкӀым.
СикӀэлэгъу гуплъырым
ИшъхъакӀо зэкӀаблэ.
Тихъэблэ шъолъырым
Апэу щысэублэ:
Марксистмэ сагуахъэ –
Пачъыхъэм тебэны.
Лениныр къытхахъэ –
Шъхъэу фэхъу тибыны.
Тызыпылтым иӀофы
ЦӀыфыбэр зэкъуещэ,
Пщэ шӀуцӀэр тырефышъ
Россиер къэушы.

Щамбулыр кѣэблагѣ,
МэшІо лыгѣэм зидзышт!
КѣэшІагѣа, сиблагѣ,
Пачѣыхѣагѣур кІодышт?!
Джауштѣу илѣэситфѣ
Семены сегѣасѣ,
Сыщеджэшѣ, сычІэсыфѣ,
Сыбыры ихѣапсы...
Сѣ ащ кѣысфишІагѣэм
ГушІуагѣор кѣысфехѣы,
Жабзѣу кѣыситыгѣэм
ШІэныгѣэр кѣысхелѣхѣэ.

IX

Бжыхѣэ мѣзѣ щтыгѣэм
Зыкѣеушхѣорѣцы,
Бжѣэцѣу кѣэуцыгѣэм
Уашѣор зѣлѣеупІыцІѣ.
Шѣхѣацыр кѣыгѣэтѣджѣу
Шыблѣри мѣгѣуагѣо,
Ошѣогум щыджѣгоу
ПчыкІѣри кѣэлѣагѣо.
Семен зыфиІуагѣэм
ИпІалѣэ кѣынѣсы,
Шахтѣу тызычІѣтым
Ипчѣэ кѣегѣѣсысы.
Волга ипсыхѣуадзѣ
Нѣпкѣымѣ кѣадѣкІы,
Шыблащѣр зѣридзѣу
ГукІаер зѣкІѣкІы:
ГѣогукуІѣм илѣагѣо
Ленин кѣегѣэлѣагѣо...
ГушІуагѣор ымыдѣу
Деникин кѣэтѣджы,
Колчаки джащ фѣдѣу
Сыбыры щѣбзаджѣ.
Пыджѣлѣ псыцужѣу
Нѣмыцыр кѣытфелѣы,
Нѣкѣыплѣ дунаижѣыр
Блѣгѣожѣу кѣэгѣолѣы.

ТкІуачІэ етхыылІэнэу
Лениныр кытаджэ,
ТылъапцІэу, тыпцІанэу
Пыим тыпэтэджы...
Дзэ Плтыжыыр зэкІэкІы,
КІеІэжыы Антантым,
Советмэ тэдыкІи
Хабзэр щаубыты.
Гражданскэ заори
Хэгъэгум екІыжыы,
Апэрэ жъуагъори
Схэлъэу сыкъэкІожыы.

Х

Быным игушІуагъошъ,
Чылэр къысфэгушІо,
Хэти егъэшІагъо
Елъэгъушъ, сибжыышІо.
– ЛышІоу укІэхъукІы
Уишинелы шхъуантІэ, –
ЕІошъ къысеІокІы,
Нэбэлэжъ ХъатІатІэ.
Къэхъуцтыр ымышІэу
Гужъыр мэхъупшІапшІэ
БэшІагъэу сэ сэшІэ,
Нэбэлэжъ ишхъуахышІэ.

Ибандиты гъусэ
Сыбыры сыщыІукІи,
ЗыпцІи къымыусэу,
КъысиІуагъ сэ зэкІэ:

«Ахъщэр птезыхыгъэр
Сэрыгъэ, Хъакъэрэжъ,
Ау ар зиІэшІагъэр
ПшІэния?.. Нэбэлэжъ.
ТыгъуакІом ябандэр
ЗэкІэ ац зэрещэ,
Тыгъон зимурадыр
Нэбэлэжъ дэгъуащэ...»

Ащи тхьамэтагъор
ХьапскІә еухы,
Бандәу зыкІыгъугъэр
Гъуим щагъэбзэхы...

Тхьэмэтә къулыкъур
Къуаджәм цызесэхьә,
СашІохьэрә-къурәу
Іаджи къызжэхахьэх.
Къуаджэр зәІагъахьә
Баймә зыкъаІәты,
Ащи яхылагъә
Фэшъуашәр егъоты.

Сә илъәс пшІыкІубгъо
Тхьэмагъу сәлажъә.
ЯтІонэрә жъуагъор
Схэлъәу заор къежъә.

Лажьэр къыкъокІыгъәу
Зызгъэгупсәфына?
Уныбжъ хәкІотагъәшъ
АІокІә сыдәна?..

Фронтым сызыІохьәм
Семен сыІокІәжъы,
Командир лъэрыхьым
Идзә сыхәфәжъы.

Арәу зыкІәхъугъәм
Хэлъәп бгъәшІәгъони,
Полкәу сызготхагъәм
СыкІожьын фәягъи.

Псауныгъә хъати
Арми сә сиІагъәп,
Жъагъэр къыззятәм
Синасып къыхьыгъәп.

Заом ижъотыгъом
СыкъыщәуІәжъы,

Ящэнэрэ жъуагъор
Схэлъэу сыкъэкIожьы.

– Джары, сишгау, тыктэсыжыгы,
Опсэу, дэгъоу сыктэщэжыгы!
Тадыжы кьеблагъ, щыси,
Фязгъэшын тхачэт щыпси, –
Къысфэчэфэу лыжтым къысею.
– Тхъауегъэпсэу, – сэри есэюшъ,
Машинэм сыктэкIужы,
Сигъогу сыкътыхъажы.

1. Дунэежъым инэпэеплэу Пщымафэ, Нэбэлэжы яобразхэу поэмэм кыбытыхэрэр кыхэжыгъэщых.
2. ДунэакIэм игъэпакIоу, ибэнакIоу Хьэкъэрэжэ зэрэхъурэр сыд фэдэ лъэхъанха поэмэм кызызцигъэлъагъохэрэр?
3. Жьогъуиц Хьэкъэрэжэ кыфагъэшъошэныр сыда кызызхэкIыгъэр?
4. ЦIфыгъэм, лыхъуныжыгъэм, зэкъошныгъэм ятемэ поэмэм зыщыпхырыщыгъэ чыпIэхэр кыхэжыгъэщых, шъукъядж.

АСЛЪАН ПАЩЭМРЭ БЭДЖЭ ХЪОРШЭРЫМРЭ

Зэфэмьдэ кыыздашжорэн,
зэмышжогъу зэдэуджырэн.

Баджэжтьем шыхъу
 зельтэжы,
 Еж нэпэмыкІу
 мэзым дыхэсмэ, —
 Мор мысэ,
 мыр дысы
 ариІоу фежъ.
 Ау Аслъаныр
 ыдэжъ къынэсмэ
 Баджэр мэІасэ,
 Іушъабэу мэубзэ,
 ЗыІуишІахъэ
 къыделъэрэзахы:
 — Зиусхъан,

оц нахь кІышъо кѣабзэ
 Тимэзы хэсэп,
 сыоушхъуахьы, –
 Тхъэм кѣыуитыгъэ напэм
 сыкІырэплъы,
 Сыкѣыоплътышъ,
 пшъхъэ сыкѣехъуапсэ,
 Пэ илъ псэушъхъэмэ,
 ренэу салъэплъэшъ,
 Уизабыт шэны
 тырахы щысэ.
 Сыдигъуи хабзэ,
 щытхъур зигонэсмэ
 ЯтІасхъэ хъоршэрыр фыкѣокІы,
 Ау гухэкІэу хъугъэр,
 ар зикІасэмэ
 Аслъаныр ащыцэу кѣычІэкІы.
 Мо баджэм ишъхъэкІэфагъэ гу лъетэшъ,
 ІэнатІэ реты:
 – Оц нахь тэрэзыІо
 СиІумэтмэ ахэмытэу сэлъытэшъ,
 Шъэфэу уалъыплъэнэу осэІо...
 Джащ щегъэжъагъэу Бэджэ хъоршэрыр
 МэшакІо. ЛэучэцІыр регъэзы,
 ЗэшІуекъы, «кѣабыл» хъунэу ушырыр
 Аслъан-пащэми регъэкъузы.

 Сикѣошхэр, мыщ мэхъанэу иІэр зы, –
 Фэдэ зиусхъаным ылыцІэ шъуфызы.

- ?
1. Баджэр Аслъаным сыдэуцтэу фыщыта?
 2. Сыдэуцтэу зекІора баджэр?
 3. Баджэмрэ Аслъанымрэ яшэн-зекІуакІэхэм ялѣытыгъэу сыда кѣа-
пІолІэн плъэкІыцтыр?
 4. Авторым изэфэхъысыжъ гушчыІэхэм шъукъяджэжъ, кѣызэрэжъугу-
рыІорэр кѣашъуІо.

ЩЫДЫР НОМЕНКЛАТУРЭ ІОФЫШІ

Шъыпкѣэ дэдэмкІэ,
 ыпэкІэ регъэхъу,

Ау тыфаеп,
 тэрыкІэ мыхъущтым,
 АІуи
 Алашэр хъэрамэу зафэхъум
 ІуагъэкІыгъ
 ІэнатІэу зыІутым...
 Ау цІыфмэ ашІогъэшІэгъоныр –
 Хэты ышІэни псэушъхъэми
 Номенклатурэри яІэныр? –
 Гулътэ яІэцтын ахэми!..
 Аслъан лъэрыхъым иІэмыркІэ,
 Щыдыр яІорышІэ хъазырти,
 Къытпэуцужьыщтэп
 ар зытшІыкІэ
 АІуи,
 номенклатурэ рати
 Дахъыагъ
 Къыдырыкъомэ я Щыд.
 Щыды тхъэма тэм фэдэ огъот,
 Къыомытэна,
 тхъэм ерэмыд!
 Дэзыхъыагъэмэ пытэу агот.
 Щыдыр зитхъэма тэхэмкІэ нафэ,
 Фэмыфыр пащэу къафашІына?!
 Ежъ зышІыгъэхэмкІи
 щыдыр зафэ,
 Фэдэ шэн зыхэмылъыр хъуна?!
 Аслъаным хабзэр ыІэ елътыфэ,
 Щыды зафэр тхъэмэтэ дэгъугъ.
 Хъугъапэр:
 Баджэр ревизорыфэ,
 Заушъэфзэ унагъор рашъугъ.

* * *

Аслъаныр нахъ дэкІоягъэти,
 Хъугъапэр зэхэфыгъуаети,
 Баджэм лъэужыр ыгъэкІодыгъ,
 Щыд ІорышІэри хыеу хэкІыгъ.

- ?
1. Сыда Алашэр иІэнатІэ зыкІыІуагъэкІыгъэр?
 2. Щыдым иІэнатІэ сыдэуцтэу ыгъэцакІэра?

3. Сыда щыдыр хыеу зыкыхэкыгтэр?
4. Сыд фэдэ цыфха баснэм ыумысыхэрэр?

ПКІЭШЪЭХЪУМРЭ БЖЪЭМРЭ

ПкІэшъэхтұр чъыгым дэцохъоягъэу
 Къэгъагъ лъакъор зэпигъукІэу зэхтұм, –
 Ылъэгтұрэр Бжъэм ыгъэшІагъоу,
 ПкІэшъэхтұм фэгубжы: пшІэрэр хтұнэп!
 О, ныбэхтұ, цыфмэ зэрар яохы,
 Сэ Іэээгтұ шъоур ащ къыхэсэхы!
 Нэхаеу ПкІэшъэхтұм ышъхъэ къеІэгы
 Шоделэу Бжъэ Іушым джэуап къыреты:
 – Хэты ищыкІагъ, уипсапэ хъатыр?..
 Сигъатхтұэу кІэсэштұ сэ ащ псэу кІэгтыр.

* * *

Джащ фэдэ цыдэ тэри къытхэкы,
 Пымылтұэу ежъ ифедэ нэмыкы.

- ?
1. Баснэхэу «Аслъан пащэмрэ бэджэ хъоршэрымрэ», «Щыдыр номен-клатурэ ІофышІ», «ПкІэшъэхтұмрэ баджэмрэ» зыфиІохэрэм сыд фэдэ гупшысэ шъхъаІа яІэхэр?
 2. Хэтха ем изехъакІохэу авторым къыгъэлъагъохэрэр?
 3. Емрэ шІумрэ язэбэн щыІэныгъэм гъогупэу щыхихрэр шъо къызэрэ-жъугурыІагъэу къэшгъуІотэжъ.
 4. Сыд фэдэ гущыІэжъхэ мы баснэхэм япхыылІэн плъэкыщтхэр?

Лъэустэн Юсыф

ШЪЭОКІАСЭ ИКЪЭБАРХЭР

ШъхьакІом сырихьыжъагъ

Сэ сцІэр ШъэокІас. Зэхэшъухыгъа ащ фэдэ цІэ? Ащ къэбар пылъ, ари къэсІотэщт, шъумыгуІ. Ренэу кІалэмэ сырагъэзы: «ШъэокІас, джыри зыгорэ къытфэІуат». КъафэсэІотэзэпыт, езэшъхэрэп, сэ къысэхъулІэгъэзакІ, сикъошыныжъ ныбэшъу из, сеІаби къысэхы, сеІаби къысэхы, хэкІырэр къыхэхъожьы. Мары джыри зы къэбар. Ар сикъэбармэ япэубл.

ШъэокІасэр сят ары къыстезгъэнагъэр. Тым икІалэмэ цІэ афи-усы хабзэп, ау арэуцтэу мэхъу Іоу ышІагъэп, цІэ къысфиусыгъ.

Мафэм чылэ чІыгур агощи, шъхьадж ихъасэ гъэнэфагъэу зэбгырыкІыжыгъэх. Зы Іахъ ныІэп тятэ къытефагъэр, сянэ чІыгу Іахъ къыратыгъэп. Бзылфыгъэм чІыгу Іахъ фашІы хэбзагъэп. Хъульфыгъэ телъытагъ.

ЧІыгур агощыгъахэу сятэ къызэкІожьым, сэ сыкъэхъу-гъэу къытефэжыгъ.

«Афэмгъот, шъао уиІ, тыпфэгушІо» зыраІом, гушІуагъэми сшІэрэп, ау мэуцтэу къариІуагъ: «Къэгужъуагъ, шъэо кІас, чІыгум хэныгъ, Іахъынчъ. КІо, щыІэмэ, къыкІэлъыкІощт

гощыгъом хэфэн, къэхъумэ цуао сфэхъун, къэкІасагъэми шыкур, хъульфыгъ».

«Шъэо кІасэ къэхъугъ» сятэ зеІом, цІэ сфамыусэу, гущыІи-тІур зэпагъэуцожьи, «ШъэокІас» кыыстрагъэнагъ. НэмыкІ-рэ цІэ нибжьи сиІагъэп.

Сятэ къэсшІэжырэп, шъорэкІым ыгъэлІагъ, нэужым сани ары, ар бэу узы Іее, узы щынэгъуагъ, цІыфыбэ ыгъалІэщтыгъ, зыр нэшъоу къыгъанэщтыгъ, адрэм ынэгу ыулыІуцтыгъ, сэри ащ сигъалІэ пэтыгъ, ау сыкъелыжыгъ шъхьакІэ, сицІыкІугъом шъорэкІ ужжэр Іунэ-Іунэу сынэгущъхъэмэ къатыринэгъагъ, шъыпкъэ, бэп ащ фэдэу сынэгу хэсыгъэр, ау мыбэми къыхэщы-хэба. «Ар Іофэп, шыкур, укъелыжыгъэмэ, ины ухъумэ хэкІокІэжыщтых» ыІозэпытыщтыгъ сянэ. Ар сыдигъу зыхъу-щтыр? Зыгорэ сахъо Іоу сшІэщтыгъэп, сызэрэшыбыкъ цІыкІу, сынэтІэ къэб, сынэпцэ зэхакІ, сымыдахэми сынэджэ-Іуджэп, ау сыдэу сшІын, зы нэгу лъэныкъом шъорэкІ нэрынищ хэс, ины-хэп, ау къыхэщых. ХэкІокІэжъхэ сшІоигъоу сэгүІэ, сани къе-чъыхъэ, сыд епшІэмэ хъуцт еІо, удрэм еупчІы, мыдрэм еупчІы, уцхэри къыщцефэх, пчэдыжъым жъэу сэр-сэрэу пхырысыутыгъэ псыхъо мылгъуанэми пчъагъэрэ сынэгу хэстхъэкІагъ, пчэдыжъ чэмыцуй фаби тхъэмафэрэ щысфагъ, ари мыхъоу кукуу Іупси щысфагъ, ар сымыгъотэу бэу бэрэ сылтыхъугъ, къэзгъотыгъ. ЕсшІэфынэу сянэ къыраІорэр зэкІэ есшІэлІагъ. ЯшІуагъэ къэкІуагъэп.

Сэ силажэ пІонэу, кІэлэ джэгухэм сазыхахъэрэм къысфэ-губжырэм «шъорэкІнап, шъорэкІнап» еІошъ, къысехъоны. Сызыхамыгъахъэуи къыхэкІыщтыгъ. Сыгъыным сынэсэу сыгу къеощтыгъ. Анахъ къысфэбзэджагъэр Хъамодэ кІыхъ ары. Ар анахъ иныгъ, зэкІэри ыгъащтэщтыгъэх. Сэ анахъ къысфэкъаигъагъ, кІалэмэ сахефышъ, тадэжъ сыдегъэзыхъа-жы, сфэмылтъэкІыжъэу сыжэхэбанэуи хъугъэ, ары шъхьакІэ сыфырикъуцтыгъэп.

Пчыхъэ чэм къэфыжыгъом чэмхэм тапэгъокІыгъэу «Губ-гъом» тыщыджэгүзэ, «джэгум паго къекІы» зэраІоу хъугъэ. Чылэгум шъоф хъурэе дахэу иІэм «Губгъор» аІошъ еджэх. Алрэгъу шхъуантІэ ибзагъ пІонэу, ар гъэмафэрэ дэхэзэпыт. ПэкІитІумкІи чъыг зырыз щыт. Зыр – «ПщыукІ ичыгай», адрэр – «Къужъэе маф». ТхъэлъэІупІ. ТІури къобэ-бжъабэх, иных. Чыгаер нахъ щэджашъ, нахъ лъэчІабгъу, ижъау чы-жъэу, чыжъэу ІокІы. Мыр лІыжъхэм якІуапІ, уц къашхъом

хэсхэу зыщагъэпсэфы, къэбархэр къыщалауатэ, кIэлэ джэгухэм яплъых, чэмхэм яжэх.

А чыыгитIур къангъэбылъ, е «Джанкъылыщ», е Iагуао те-шIэ хъумэ тиеIэжыпIагъэх. Къангъэбылъым фэдэп, «Джанкъылыщ» джэгукIэр ары сэ сикIэсагъэр. ШъошIа ар зыфэдэр? Бэу джэгукIэ дэгъу ар. КIэлэ джэгухэм купитIоу загощы, апэ къезыгъэжъэщтыр пхъэдз радзэ, зипхъэдз къикIыгъэ купым илэжъ адрэмэ яджэ: «Джанкъылыщ!» Адрэмэ ялэжъ къыпэджэжъы: «Шыу джэрышI». Мыдрэм макъэ регъэIу: «ЗэпэкIэрэкIэу, зэпэкIэрахъоу ШъэокIас къэубыт» еIошъ, къырищажъэрэм ыцIэ къыреIо. Игъусэмэ къаухъумэ, заримыгъэубытэу еIэжыпIэм нэсыни еIэжынын фае. НахыбэмкIи ращажъэрэр анахъ чъэрыр ары. Ар сэ бэрэ къыстефэщтыгъ. СыцIыкIуми сычъэрыгъ, сычъэрын Iомэ, хъампIырэшъо тэмабэ слъэгущъомэ ащысфагъ. Ащысымыфэ хъуна, ренэу мэщтэу нэ-нэжъ зыщэIэм къысиIоштыгъ: «А си ШъэокIас, къурмэн сызыфэхъун, чъэры ухъу пшIоигъомэ хъампIырашъохэр къэу-убытыхи, атамэхэр плъэгущъомэ ащыф, чъэр ухъушът, цIыф къыпкIэхъащтэп, плъэгущыпфэгъэ хъампIырашъом фэдэу убыбыщт».

ХъампIырэшъо фыжьи, шхъуантIи, къолэн-сэлэни къээгъэнагъэп, сыд фэдиз сэ слъэгущысфагъэр! Пчыхъэпэ чэм пэгъокIыгъом ахэри джэгущтыгъэхэмэ сшIэрэп, къежъэхэти бэу-бэу шъоф хъурэе дахэм щыбыбатэщтыгъэх. Анахъ псын-кIэр къахэсхыщтыгъ. Арэу къычIэкIын чъэр сызыкIэхъугъэр. «ШъорэкIнап», «НэкIуй» къысамыIонкIэ сэрэшIи, слъэгущысфэн пакIошъ, зэрэпсаоуи хъампIырашъор сыдырынба! Джарэу сыгу селэжыныщтыгъ. Сызыхэзмэ шIукIэ сакъыхэщы сшIоигъуагъ.

Джа къызэрэсIуагъэу «Губгъом» тыщыджэгущэ тыкъызы-зэдачъэм, сэ сакъытечыгъ. Арэу сычъэрми ышIагъэп Хъа-модэ кIыхъ. Зыгорэм къыригъэкIи къысщыхъагъ, сыриути, чIыр пэкIэ сигъэжъуагъ. КIалэмэ сакъыхифыгъ. «НэкIуй! НэкIуй! Джынэщыр!» КъысиIорэмэ ари къахигъэхъуагъ. Пшъэшъэжъыехэр щытхэу мыскъарэ сызэришIыгъэр сыгу къырифыгъ, шъхъакIо сщыхъугъ, ау сыкIожъэу сяни, сятэшъи сятхъаусхылагъэп. Нибжьи ар къысхэфагъэп.

Хъамодэ кIыхъ кIэлэ джэгумэ сакъыхифыгъэу сыщытзэ сызызэплъэкIым, тимахъушэ гъожъышхо уцым щыхъоу слъэгъугъэ. Сятэшым икъалмэкъ благъэ махъушэ гъэрищ

кЪырити, тищагу шЪэджашЪэ дэхЪухЪагЪ. ЫпшЪэ дунаир
икЪыхЪагЪ, ысыджитЪу ІалЪмэкЪ ушЪагЪэхэу кЪеушЪошЪо-
хых, еж ошЪогуи кІао. Е-е! Ащ бэу кІалЪырыхЪэгЪуай, губ-
жыпх. НахЪыжЪхэри щэщынэх. Ыгу кЪыомыІумэ, губжыни
кЪыпштеужЪунтхэщт. А зы махЪушэм фэшЪхЪаф тичылэ дэ-
тыгЪэп. Адыгэмэ махЪушэ ахЪурэп, яІэп. Арыти, апэрэмкІэ
агЪэшІагЪоу бэ плЪакІо кЪакІоцтыгЪ, ау джы нахЪ есэжЪыгЪэ-
хэми щэщынэх.

УцІыкІуми шЪхЪакІом урефыжЪэ. «КЪеплЪ, ХЪамодэ кІыхЪ,
сыкЪэрабгЪэмэ» зсІоужыи, сыгу кЪилЪэдагЪэри сымышІапэу,
сыгу мапэти, махЪушэшхом сечЪэлІагЪ. СыкЪышІэжЪыгЪ. За-
гЪорэ сырегЪэшэсышЪ, ар сятэшым псашЪо сегЪацэ, ІупхЪэ
есэты, епІощтхэри сэшІэ, тызэгурэІо.

Чы горэ кЪэзгЪоти, згЪэІыстынэу сыфежЪагЪ. Ыпэрэ лЪа-
кЪомэ сатеуІэзэ есэІо:

– Чок! Чок! Чок!

ШЪошІа ащ кЪикІырэр? ШЪушІэрэп. «ТІыс» ыІоу ары.

МахЪушэр кЪэгубжы, кЪыстегЪуаргэ, ау кЪыстеужЪунтхэ-
рэрэп, сыкЪешІэжЪышЪ ары. Сэри сытекуо, селЪэкЪуао. «Чок!
Чок! ТІысыба, тІыс» сэІо!

КІалэхэр кЪытэчЪэлІагЪэх, мэщхых, зэрэгЪэкуох. «Еу, еу,
нэкІуй, неущ тІысыщт» еІо, ХЪамодэ кІыхЪ мыскЪарэ сешІы.
КЪысэмыдэІурэ махЪушэми сыгу фэшлЪы. ХЪамоди сыгу фэш-
лЪы. ШЪэджашЪэр сфэмытІысымэ, ХЪамодэ кІыхЪ нахЪ Іэяхэу
кЪыздигЪэхЪащхыщтых, сыгу машІом есты.

– Чок! Чок! Чок! ТІыс, сэІо, тІыс!

– Еу, еу, нэкІуй, неущ тІысыщт!

СфэмылЪэкІыжЪэу лЪэшэу махЪушэм сытекууи, чыр зэ-
пезгЪэутэу селЪэкЪоуагЪ. ТхЪаусыхзэзэ, ыпэрэ лЪэкЪуитІур
ритІупщэхи, чІиутІонкІагЪэх, ыужырэ лЪэкЪуитІури ригЪэ-
ІылЪэхыгЪэх. Ох, ох! Сыгу жЪы дэкІыгЪ. СэгупІо.

ЕрагЪэу сидэпшыишЪ, махЪушэ сиджитІумэ азфагу сы-
дэтІысхЪагЪ. Джы сечэпао.

– Гач! Гач! Гач!

Ащ кЪикІырэр «тэдж!» ыІоу ары. ЕшІэ ежЪ.

ИгЪэтэджын бэрэ сыпылЪыгЪэп, зыкЪыІэтыжыи гЪоргы-
зэ ежЪагЪ. ЛЪэгу шЪомбгЪо шЪабэхэр кЪыпхЪуатэзэ хэу-
шЪыкІы. КЪэгубжи сырихЪыжЪагЪ. КЪаигЪэкІэ згЪэтІыси,
сызешэсым, шхо зэрэтемылЪыр сыгу кЪэкІыжЪыгЪэп. Джы

плъэкІымэ къэгъэуцужь! ШхомлакІэр пІыгъыми ерагъ. Ар бэу лъэш. Ошъогум ситэу сэбыбы. КІалэхэр зэтекуожьых, шъэджашъэр гъоргызэ мэушъы, ылъэгу шъуамбгъомэ чІыр хауфанэ, етІэ такъыр жъгъэйхэр лъэгу чІэгъмэ къачІэбы-быкІых, тапэ къифэрэ шы щтагъэмэ кІалэжъы, чэмхэр хэхьа-жъых. Чэмы-шы зыфэпІощтхэр лъэшэу махъушэм щэщтэх.

Тигубгъо дахэ бырсыр. ЛІыжъхэри мэцІацІэх: «Хэт сэІо махъушэм рихъыжъагъэр? Шхо телъэп, шъоІуи? Еплъ а шъхъэубатэм ышІагъэм!»

Сыд фашІэна лІыжъхэм сэ сезыфыжъагъэр! Махъушэр арэп сезыхъыжъагъэр, шъхъакІор ары нахъ. Хъамодэ кІыхь илажъ. Ренэу ащ ымакъэ стхъакІумэ ит: «НэкІуй! ШъорэкІ-нап». Сэ силажъа? Бэу сыгу фэплъы сэри а шъорэкІыжъым. Сятэ ыгъэлІагъ, ар имыкъоу сяни ыхъыгъ, сэ сынэгу ыулы-Іугъ. Хъамодэ кІыхь мыхъугъэмэ сэри рэхъатэу кІэлэ джэгумэ сахэтыщтгъагъэ. Джы сидунай сыхыгъэ, ау сыгъырэп, серэукІ фаеми, Хъамодэ къыздэзгъэхъащхыщтэп.

ШъхъэфакІоу чъэрэ махъушэр чъыгъежъ чІэгъым зы-чІэлъадэм, къутэмэ гъугъэшхоу къыххэщэйигъэм сиджанэ къышІуани сыкъыпынагъ, махъушэр къыззетемыуцоу чІэ-чъыгъ. СаІу къегъэзыыхыгъэу сэлІэтІэрао сыпылъ, лъагэ. Зэ чІым сытерэуцожьы нахъыбэ сыфаеп, ащ нахъ лъэгэ Іаджми сыкъяпкІэхыгъ, сыкъыпэрэзыжъы ары ныІэп. Лъэшэу сы-къызыкІырэум, сиджанэ зэлэтхъи, ыныкъо чъыг къутамэм къыпынагъ, сэ сыкъыпызыгъ. Зи къысэмыхъулІэгъахэ фэдэу тичэмхэр къэкІожьыхэти, сапэгъокІыгъ.

КъысэхъулІэщтхэм ар егъэжъапІэ афэхъугъ. Ащ Іаджи къыкІэлъыкІощт.

- ? 1. ЦІэу «ШъэокІас» зыфиІорэм пылъ къэбарыр къэшъуІуат.
2. «Джанкъылыщ» зыфиІорэ джэгукІэр сыд фэдагъа?
3. Сыд фэдэ шъхъакІуа ШъэокІасэ езыфыжъагъэр?
4. Сыд фэдэ мэхъана кІэлэгъум, шъхъакІом авторым аритырэр?

Хъэм сыкъегъэнэжъы

Псынэпкъ гъогум сытетэу тадэжъ сэкІожъы, чылэгум сы-нэсыжъыгъ, пхъэшъэбэ чъыгышхо зэхомэ акъогъу тиуни къыкъоплъыгъ, псыІушъом пэблагъ, лъэбэкъу заул ныІэп псы дэхъапІэм нэс.

Гъэмэфэгү. Тыгъэр къеІыхы. Дунаир тынч, цІыфыпсэ къэ-
лъагъорэп. Типсыхъоу Псэкъупсэ дахи рэхъат, мэхъые. Шъо-
шІа Псэкъупсэ зыфэдэр? ШъушІэрэп. Бэу псыхъо гъэшІэгъон
ар! Синэ къытесымыхэу сыхаплъэ, сымытхъытхэу сэкІо-
жы. СикІас типсыхъо, сезэщырэп.

Джыдэдэм псыр дэгугъэу диз, Пшызэ инышъ, дигъэкІы-
рэп, тыдэ кІона, идэчъыплэ фэшІыгъ, кыкІичэу къэлапчъэр
кыІуехыфэ джауштэу типсыхъо дэгугъэу псыр дэтышт.
Джырэ фэдэм ар къаргъо, апчышъоу шхъонтІашъу, мэхъые
Іоу пшІэрэп, псыолъэ цІыкІу гори ыштъхъашъо рычъэрп. Гъун-
джэм къещых пІонэу, нэккычІэ пцел чъыг бырабэхэр кы-
редзэх, псы чІэгъыри чІылъэм фэдэу дахэу кыыпщэхъу. Гу-
мэкІ ямыІэу пэгэ бзыиплъхэр псы кІыІум щызэблэшых.
Ухэплъэ зэпытми уезэщынэп. Ары джыдэдэм зэрэщытыр.

Ау ауштэу щыт зэпыт зышІошъумыгъэшІ, бжыхъэ уаехэр
кызыежъэрэм Псэкъупсэ Іэлы, къушъхъэпсыхэм кырафы-
жъэ, лъагэу кыдэкІуае, нэккычІэхэр чІешыхкІых, чыгхэр
кычІетхъыхэшъ, епхъуатэх, тхъурбэ шІоркъхэр течэрэгъуахъ-
хэзэ ехыжъагъэу, гуихэу блэчъы. Ыпэ зыкъимыгъаф.

ПсыхъокІэ сыд кыфэт! Илыгъэу шъуамбгъоп, бгъузэ пІон
плъэкІынэп, инэккъхэр лъагэх, дысых. Огъу-огъоу илгъэсым
пчъагъэрэ зызэрехъокІы, зэ ынэ къекІы, зэ лгъэкІэпІэпс мэхъу.
Джыдэдэм зытетым фэдэр ары щынагъор, рэхъат, къаргъо,
плъэгъункІэ хъопсагъо, ау икъэбар умышІэрэмэ уигъэпцІэшт.

Сэ сэшІэ ащ ишэнхэр, сыкыІухъухагъ псыхъо Іушъом.
Е-е! Дэгъоу есыкІэ пшІэныр бэу былым. Ащ укыгыгъэнэжъэу е
егъэзыгъэ хъугъэ горэ кІодыплэ ипщын плъэкІынэу кы-
хэкІы. ЕсыкІэр тамэм ычІыпІ. Арэу кыгчІэкІын нахыжъхэр
тштъхъащытхэу есыкІэхэм тазыкІыфагъасэщтыгъэр. Тыкы-
зэрэзэпагъачъэщтыгъэм, тызэрэзэрагъэбэныщтыгъэм кы-
щымыуцухэу есыкІэхэр тагъашІэщтыгъ, «Іэрхэдз есыкІ»,
«кІыбесыкІ», «чІэгъырыс», «хъантІэркъоесыкІ». Анахыбэ-
рэ псы чІэгъым кычІэтырэм шы сурэт пряник, анахь Іазэу
псынкІэу ееырэм ежъ лЫжъхэм ашІыгъэ джэгугалъэ горэ ра-
тыщтыгъ. Арышъ, есыкІэ Іазэхэу тичылэ кІэлабэ дэсыгъ. Са-
хэныгъэп сэри ахэмэ. Адэ псыхъо Іушъом уІусэу есыкІэ
умышІэмэ хъуна! Бэрэ тызэнэкъокъуштыгъ.

Тхъэмафэ нахъ хъугъэп сызидэкІыгъэр, сянэшмэ адэжъ
сыкъэтыгъ, ау бэрэ сыдэмысыгъэу кыысщэхъу, зэкІэми сафэ-
зэщыгъ, слгъгъурэр зэкІэ шІодах, зэкІэри сыгу хэтІагъ. Укы-

зыщыхъугъэ чIыпIэм нахъ дахи, нахъ лъапIи, нахъ тхъагъуи дунаим тетэпщтын! Шъо сшIэрэп, ау джауштэу сэ къысщэхъу. Тищагу сызыщыдэхъажьыным псыхъо гузэгум шъэожъые горэ илъэу сынэ къыпэшIофагъ. ЫIу къыдэгъэзыягъ, хъантIаркъом фэдэу ыIитIуи ылъэкъуитIуи Iудзыгъэх, хъыерэп, пцIанэ. АпэрэмкIэ зешIы сшIошIыгъ, есыкIэ Iазэхэм зашIытэжъэу бэрэ къыхэкIы. ТэкIу дэдэрэ сеплъэу сыщытыгъ. ЕтIанэ, лIыжъ горэ зэрэфэпагъэу а шъэожъыем есылIэу зысэлъэгъум, шIу зэрэщымыIэр къызгурыIуагъ. Азэнэджэ лIыжъыр ары.

Згъэчэрэгъуи кIэсIагъ, сычъэзэ сицуакъэхэр къызыщы-сыдзыгъэх, сипаIо зыщысыутыгъ, сиджанэ къызэсыдзэкIыгъ, сыкъызэтеуцуи, сигъончэдж псынкIэу зыщызгъэкIошъыгъ, ащ лъыпытэу псым зыхэсыдзагъ. ЗычIыпIэ имыкIэу Iэо-лъэ-орэ азэнэджэ лIыжъым сыкIахъи, сытекIыжъыгъ, занкIэу кIалэм дэжъ зезгъахъыгъ. Псым ытхъэлагъэу къыдихъыягъэмэ, зычIэожъырэм бгъотыжъыщтэп. СесылIи ылэ къэсыубытыгъ. СыкъыздикIыгъэ лъэныкъоу чылэр зыдэгъэзагъэм нахъи мыдрэ нэккъыр нахъ благъэти, сыгу къызэрэкIыгъэри сшIэрэп, псы чIэгъ зэрэмышъуным сыфэсакъызэ нахъ нэккъ благъэм еслъэшъулIи, нэккъычIэм телсхъагъ. ПсынкIагъоу хэсхыгъ сIомэ пцIы хъун, сыдэу Iо фаеми оштэ, хъуцтыр пшIэрэп, псымрэ машIомрэ афырикъугъуай, ар сэшIэ, ау къин дэди къысщымышъоу сиIоф тэрэзыгъэ.

СыкъызызэплъэкIым, шъэожъыем ятэжъ, азэнэджэ лIыжъыр, псым етхъалэ, чIао-къычIэужъы. Амал иIэп, сыпшъыгъэми, джыри псым зыхэсыдзагъ. СесылIи, иджэнакIэ къэсыубытыгъ, адрэ IэмкIэ, лъэкъуитIур къыздезгъаIэзэ къэсэкъудыи, ау къысатхъошъ, ерагъэу зыIэкIэсэутыжъы, сэлъэшъу шъхъакIэ, къин, хэзгъэкIырэр макIэ, къысэтхъо зэпыт, титIуи тычIэзэрэгъао, ащ нахъ сфэмылтъэкIыжъэу сыпшъыгъ, къарыу сиIэжъэп, сыфырикъурэп.

Ащ дэжъым джэмактэ къэIугъ: «Мардж, умытIупщ! Тыкъэсы». КъысшIошIыгъа хъауми зыгорэ къеса? Ерагъэу сшъхъэ къэсIэти сыплъагъ, нэбгыритIу итэу къуашъор къафы, игъом къэсыгъэх, къиIэбыхи ныкъотхъалэ хъугъэ лIыжъыр къуашъом ралъэшъуагъ, нахъыпэ рапшIэу нэккъычIэ тешъом телъыгъэ шъэожъые хъадэр къыралъхъи тэ къытэкIолIагъэх, азэнаджэмрэ кIалэмрэ къуашъом илхъэу нэккъым, чылэр зыдэгъэзэгъэ лъэныкъом фагъэзэжъыгъ, сэ псыгум сыкъынагъ, сэри сифэщтгъагъэ а къуашъом, ар бэу къошъошху, кур тырагъэуцопшъ, зищыкIа-

гъэм адрабгъу рещы, лъэмыдж телъыгъэп псыхъом ащыгъум, ары, сыхъынагъ псыгум, къуашъом итхэм сэ сырялофыжыгъэп, къэсыжыын алуагъэу кычIэкIын.

ТIэкIурэ сесыгъ сшIошIыгъ, ау хъатэ хэзгъэкIыгъэн фаеп, сIэ лъэныкъо згъэхъыен слъэкIыжърэп, къарыу сиIэжъэп, сыгу кIодыгъэ.

Анахъ цынагъор угу кIодыныр ары. Сыгу зэкIодым, сижьи нахъ макIэ хъугъэ, сынэхэри пщэгъо къэхъугъэх, сIэпкъ-лъэпкъхэри зещэгъуае хъугъэх, сфэмылкъэкIыжъэу сыпшъыгъ, сыхъу сшIын, сэц нахъ лIылохэри егъэпшъых сэ сызэрыфэгъэ чIыпIэ къыным фэдэм.

Зыми сыхъылъэгъурэп, сшIэзэ псым сетхъалэ, сэджэ шъхъае, зыми зэхихърэп, нэпкъыр чыжъэ, лIэныгъэр благъэ, сыфэмы-яхъу селъэшъу.

ГоIэным сыхъэтэу джыри ерагъэу сшъхъэ къыхэсIэтыкIи нэпкъым сыплэгъ, зыгорэм сыхъылъэгъухъонба, сыщыIэ сшIоигъу. Сыхъылъэгъугъ. Сиджэ макъэ зэхихыгъа, хъауми сищыгъынхъу тикъэлапчъэ дэжъ къыIусыдзагъэхэм амэ къеугъа, хъэ Iушыр мэкIэ дэгъу, игулъыти ины, хъэ Iуш горэ цыIэмэ, сэ си Батыр нахъ Iуш хъужьырэпщтын, нэпкъым къепкIэхы, псым зыкъыхидзагъэу синэплъэгъу къыридзагъ. Ар псынклIэу къызэрэс! КъысэсылIагъи зэ ыпэ къысщехъо, зэ лъакъокIэ къысаIэ, мэгъумыгъу, мэгъуIэ, убытышIэ схи-гъуатэрэп. Сэри сэгъуIэ, псым ыхъырэр къурэм лъэбанэ аIоба, хъэм сылъэбанэ, селъэIу: «Батыр! Батыр! Семыгъэтхъал! Семыгъэтхъал, сидах!»

Зэрэхъугъэри сымышIэу, сылъыбани, хъэм ытхыцIэ сыбгъапэ телъэу итIумкIэ зыхэзгъэнагъ. ГъэшIэгъонба, хъэр ащ фэагъэу кычIэкIын, ащ лъыпытэу псыуалъэхэр къызэринэкIэ сырихъыжъагъ. Ар бэу хъэ лъэш, ыцIэм фэд илъэшыгъи, тыгъужъ лъэпкъ.

КъэсымыIотэн слъэкIына а хъэм икъэбар. Ежъ-ежьырэу къыкIуи хъугъэ-шIагъэм къыхэхъагъ, къэбарым цыщ хъугъэ.

Тигъунэгъу шэкIожъэу ШэкIозещ зыфаIорэм тыгъужъ щыр цIыкIу къыситыгъагъ. КъэсшIэжьырэп, мэзитIу горэ нахъыбэ ыныбжыгъэнэп сэлэ. Тыгъужъ бэдэдэ тимэз хэсы хъуи, былым къамыгъанэ зэхъум, шакIоу дэсыр зэкIэ дэкIи, мэзыу ашIыгъ. ШэкIозещэ нибжьи IэнэкIэу къыдэхъажыгъэп, тыгъужъ анэр къыукIыгъ, ищыр цIыкIу къыубыти къыздихъыгъ.

«ШъэкIас, мы тыгъужъ щырыр осэты, о цIэ фэус, уегугъумэ, хъэ лъэш хъущт, тыгъужъ лъэпкъ» ыIуи къыситыгъ. Сэ

сызэрэгүшІуагъэм ибагъэ къэсІон слъэкІынэп, тыгъужъ щы-
рыти ары. Батыр фэсыусыгъ. Типсыщурэ тичэмрэ щэу нанэ
къакІихырэр тыгъужъ щырым резгъэшъугъ, семызэщэу
згъэшхагъэ, слъэкІыгъэ, згъэпкІыгъэ. Ащ сэ фэсымышІагъэ
щыІэп. Зылъэгъурэм ыгъэшІагъоу хъэ шхъонтІэшхо хъугъэ.
Нахъ ин тичылэ хъэ дэлъэп. Ушыузэтесми укъыритхъыхын.
Зэрэиным изакъоп, кІалэмэ сызэрадэгущыІэу сыдэгущыІэзэ,
есІорэр гурыІоу сшІыгъэ. Батыр нахъ хъэ дэгъу чылэм дэлъэп.
Джыдэдэм хъэм игъэрищ зыфаІорэ ныбжьым ит. Джары джы
псым сыкъыхэзыхыжьырэ хъэм игъотыкІэ. Сызэрэдэулэу-
гъэр хъаулые хъугъэп. Хъэ дэгъум лІапІэ урещы, аІуагъ.
Шъыпкъэу къычІэкІыгъ.

Хъэр нэпкъым есылІэжьи ыпэрэ лъэкъуитІур къызепхъуа-
тэм сыкъефэхыгъ, ау синасыпти псы гъунэІу шъыпкъэм ычІэ
сынэсыгъ, лъэбэкъуитІу нахъыбэжьэп къэнэжьиыгъэр, ары
шъхъакІэ, а тІэкІури ерагъ, зи къарыу сиІэжъэп. Іэб-лъэбэу
сытхъозэ псым сыхэпши нэпкъычІэ ятІэм сІэбжъанэхэр хэз-
гъэнагъэх. Е-е! ЛІэныгъэм ебэны зыхъурэм бэу цІыф цІыкІур
лъэш. ЩыІэным пай ылъэкІ къыгъанэрэп. Сыд фэдизэу сыгу
макІэми, гъунэм сынэсыгъэу къысщэхъуми, сиякъыл къы-
сеІо: «Мардж, ШъэокІас! Зэ джыри Іэбэжъ! Зэ! Зэ!»

Бэрэ сыщылъыгъэми макІэрэ сыщылъыгъэми сшІэрэп,
сынапІэ къызысэІэтым, сятэшымрэ гъунэгъу шэкІожъымрэ
сапашъхъэ исых, сихъэ шхъонтІэшхуи зэтесэу слъапэкІэ щыс.
ТимэркІо чыгышхо чІэгъ пІуаблэу чІэлъым сытелъ. ПкІыхъ
сэлъэгъумэ сшІэрэп, зи къызгурыІорэп. Сыкъызэтетыстагъи,
щысхэм сяплъы, тэрэзэу сымылъэгъоу къысщыхъугъэмэ
сшІэрэп, сынэхэр сэлотых. Сэ зи къэсымыІозэ, гъунэгъу лІы-
жъым къыІуагъ.

– Дэгъу, дэгъу, тхъэм ыІомэ, гумэкІыгъо щыІэжъэп, дэхэ-
кІаеу учъыягъ. Бэу непэ лІыгъэ зепхъагъ, азэнаджэмрэ ишъэо
цІыкІурэ къэбгъэнэжьиыгъэх.

– Къэбгъэнэжьиыгъэх оІуи? Ытхъэлагъэхэба? – сызэрэхъу-
гъэр сшІэрэп, сыкъыкІэщтагъ.

– Ытхъэлагъэхэп, къэнэхъэжьиыгъэх, ау о уатекІуадэ пэ-
тыгъ аІуагъ. Шыкур...

– Батыр мыхъугъэмэ ситхъэлэгъэхэагъ, сыкъигъэнэжьиыгъ.
Синасып тыгъужъ щырыр къызэрэсэптыгъагъэр, – цхэнкІаеу
къызэрэсІэкІэІуагъэр нэужым къызгурыІожьиыгъ.

ЛІыжитІур нэшІо-гушІохэу къэщхыпцІыгъэх.

– Ари ауштәу хъунәу тхъэм ыӀуагъэти, хъугъэ, – ыӀуагъ шэкӀожъым.

Нахъ сыкъызэрәшӀажьы, сиякъыл къызэкӀожъым, сяупчӀыгъ:

– Сыдәуштәу тадәжъ сыкъыдэфәжъыгъа? КъәсшӀәжъырәп...

– КъәпшӀәжъынәу щытыгъәп, сикӀәлэхъу. Мәтә ныкъошӀым сыпәсәу мы чъыг чӀәгъым сычӀәсызә хъәр къыӀулъәдәжъыгъ, – къыӀотәжъыгъ сятәшым. – МәгумәкӀы, мәгъумытӀымы, зы чӀыпӀә изагъәрәп, сыкъеухъәджахъы. КъәсшӀагъ зыгорә зәрәщыӀәр. Псы къиугъәр арыба тә ренәу гумәкӀ къытфәзыхъырәр, матәр къызәсыдзәкӀи, сыгуӀәзә псынәпкъым сыдәкӀыгъ, Батыри сапә итәу мацъә. Сыкъызнәсым, къуләджә псы гъунәум уӀулъ... Орыми сшӀагъәп, уянәшмә адәжъ укъәтәу тӀоцтыгъә. Укъәсхъыжъзә ШәкӀозеци азәнаджәмә адәжъ къыкӀыжъы пәтәу сапә къифагъ. Янасыпти ари игъом арихъылӀи, аришӀәфын фаер ешӀәти, къыгъәнәхъәжъыгъәх...

Пшысәр къызәраухәу джауштәу зәкӀә тыкъәнәжъыгъ. Ау ар пшысәп, сикӀәлэгъу илӕәсипшӀым изымаф.

- ?
1. Псыхъоу Пшызә изытет сыда авторым къыриӀуалӀәрәр?
 2. КӀаләмрә лӀыжъымрә ШӕәкӀасә къызәригъәнәжъыгъәхәр къәшъуӀуат.
 3. Хъэм изекӀуакӀәу новелләм къыӀуатәрәм сыд фәдә еплъыкӀа шъо фышъуиӀәр?
 4. Хъэм ехъылӀәгъә гущыӀәжъәу новелләм хәтыр къыхәшъутхыкӀ, шъо шъушӀәрә гущыӀәжъхәри шъутхых.

ГъукӀәм ипсын

Джар ыцӀәу тигубгъо псынә итыгъ. «А псынәпсым емышъуагъәр псы ешъуагъәп» аӀоцтыгъ. Ар зипсынә Къангъурым сә сыдәгъукӀагъ. СыкӀәлә зишӀугъоу, Ӏә лъәнныкъомкӀә имыжъобгъу къәсӀәтәу сыщытыгъ, ежъ гъукӀәр лӀыжъ жәкӀәф лъәчӀабгъоу, мыгумәкӀыхәу, шъабәу кӀуашъәу кӀыщым чӀәтыгъ. КӀыщ цӀыкӀур кощым пышӀыкӀыгъәу ихъәпӀә шъхъаф иӀагъ. Идәпкъмә пкъәужъыехәр ахәгъәчәрәзагъәу, мәкӀәе зәтет яшӀыӀагъәу, ахәмә Ӏәдә-уадәхәр ателъыгъ, пылъәгъән фаери пылъәгъагъ. Ӏабәмә зыфаер къыштән ылӕәкӀынәу ичӀыпӀә илъыгъ. КӀыщым Ӏәдә-уадәу чӀәлъыгъәм нахъыбәр ежъ зәрәфаеу ышӀыгъәх. ЧӀахъәрә цыӀәмә Ӏыстынәу пхъә такъыр пыхыгъәхәри чӀәтыгъәх. Еуалӕцтыгъәх а пхъә такъырма атеӀыстәнхәри. Зым гъукӀәм зыгорә регъәшӀы, адрәр дәӀуакӀу, кӀыщым Ӏаджи къыщәӀуатә.

Къангъур игъукІакІэ уеплтынэу плъакІо укІоми хъуныгы.

ГъукІэр тигъунэгъу дэдагъ, сэри ышІырэм сеплтынэу загъорэм кІыщым сычІахъэщтыгъ. Ащ фэдэу джыри сыкІуагъ.

– УкъэкІуагъа, ШъэокІас? Дэгъу... Іоф уимыІэмэ, мэу тІэкІурэ цыдыбжым къысфеу. Хъуна? – ыІуи, къысІугушІуагъ.

– Сыд пай мыхъушт? Бэу сыкъеон, – сІуи, сыгушІозэ цыдыбжым ыкІэ сыубытыгъэ, «пыф-сыф» езгъаІоу цыдыбжы ныбэшъур, ушІункІыжынэу ежъэгъэ жъокумэ ястІупщыгъ, хъампІырэшъо бын сыхэуагъ пІонэу, ежъэ нэпІэ шъабэхэр къыдэбыбэягъэх, машІор къэзэрэшІэжи, гъучІ такъырэу пэлтыр плъыжыбзэ къэхъугъ. ГъукІэр ІадэмкІэ пэІаби, гъучІ плъыгъэр сыджым тырилъхъагъ.

Къангъур, ыІэсэмэгу ІонтІагъэу, хъатэу къыдемыІэжъэу Іэ джабгъумкІэ гъукІэщтыгъ. Іэ зэщыкъуагъэм къарыоу хэлтыгъэри Іэ псаум къекІужыгъ пІони, ар отэшхомкІэ гъучІ плъыгъэм теоу плъэгъугъэмэ. ГъукІэр сыджым тео зэхъум, орэд къырегъаІо сшІошІыгъ, езгъэхъащырыгъ орэд макъэ горэм. Ежъ Къангъури кІочІэ закІэу зэхэлъэу сапашъхъэ итыгъ, лъэкурэу, плІэІу шъуамбгъоу, Іэпшъэ-лъэпшъэ гъумэу, ыІэгущошъхэр, ыІэхъуамбэхэр мэшІожым ыпсэхыжыгъэхэу пытагъэх. ЫпэкІэ шъуамбгъохэри, ынапцэхэри цыдыбжы машІом ыгъэгъопчагъэх, ау жэкІэ упхъуахыгъэм ышъо зэрэщытэу къэнагъ, е гъуапчэрэр тыриупхъукІымэ, фыжъыр къычІэщыжынкІи хъун.

ГъучІ такъыр плъыгъэр хъурджанэу къэхъуи, сыджым къытырихыжыгъ, пхъэ хъэкъошъо цІыкІоу цытым псэу итым хигъауи, пахъэр къыхыригъэхыгъ. ЕтІанэ тутын ыщыхы, цыдыбжы машІом ІэхъуамбэкІэ зы тэп къыхихи, ыІэгу илъэу рихъылІи тутыныр хигъэнагъ. ИгъэпсыкІэхэр сшІогъэшІэгъонэу Іабэ къэси сеплты, сезэщырэп, узэщына, гъучІ такъырэу джэхашъом телъым псэ къыпэкІэшъ, кІыщым чІэкІы.

Ащ ышІыгъэ шІуанэ, къазгъыр, Іадэ, мэшІохылыгъэ зиунэ имылъ, иодрыхъу шІыгъэ зикутакъэ темылъ чылэм къыдэкІынэп.

ГъукІэ лъэкурэр гущыІэрыягъэп, «мэфэ мыгущыІэ иІ, а мафэм зытемыгъаф» аІоуи зэхэпхыщтыгъ, ау ыжэ къытІатэмэ щимыгъэтыжъэу, шІагъо горэ къыІутэкъуштыгъ.

КъызэрэсІуагъэу, ыІэгущо тэпыр илъэу тутыныр хигъани, къыІуагъ:

– ГъукІә ухъунәу угу къихъэрәба, ШъэокІас?

– Ащ фэдә сыгу къихъагъәп, сә гъукІә сыхъуна? – сІуагъә.

– Алахъ, гъукІә ухъугъәмә дэгъугъәшъ! Ащ нахъ сәнэхъат пшъхъапә хъужьырәп, ШъэокІас. Цыфмә урящыкІәгъә зәпыт, хәти уиІәшІагъә фәныкъу, ащ пәпчъ гуапә ошІә, гуапәр – псапә, уигопә шІагъә Іатәу огъәшәсы, зәщымыкъожьәу гопә-псәпә Іатәр егъашІи щытыщт.

Сыригъәхъуапсәу гъәшІәгъонхәр къыІуагъәх, «гъукІә сәрәхъу» сІоу сыгу ышІыгъ, ау сыхъугъәп. Сыхъун сІомә сызыкІырыплъын щыІагъ, гъәшІәгъоныби еслъәгъуллагъ, ау ащ фэдә гухәлъ сшІыгъәп. Ар зәкІәми къадәхъурәп, гъукІәр ІәнәтІә псынкІәп, ар синәрлъәгъугъ.

Къангъур зэрәгъукІә Іәзагъәр зымышІәрә чыләм дэсыгъәпщтын, игугъу бәрә къашІыжы, ау «ГъукІәм ипсын» зыфаІоу тигубгъо итыр къызәрәхъугъәр зымышІәрә Іаджи дэсыгъ. Сәри ащ фәдизәу «ГъукІәм ипсын» зыкІаІуагъәр сшІәу щытыгъәп, илъәсыбә тешІәжыгъ, гъукІәм ыцІә псынәм къызытенәм, лІы зишІугъуагъ, ащ ыуж бә къыгъәшІәжы, лІыжы хъужыгъә. Джа ижъышъхъәу къәслъәгъужыгъәр къызәрәсІотагъәм тетәу дунаим ехыжыгъ.

Зыщәләм, сыд пай о пцІә псынәм фаусыгъ, сІоу сеупчІышъугъәп, ежъ къыІотәжъәу зәхәсхыгъәп, джаущтәу сшІән фәягъәр сІәкІәкІыгъ. Арыба зәрәхъурәр, нәужым тылъәбәнәжы шъхъакІә, тыкІәхъажьырәп. Сыд фәдиз аущтәу тихъишъә хэзыгъәр! Ащ гъунә иІәпщтын.

ГъукІәри щымыІәжъәу, тыхәтзә, псынәм икъәбар дэгъу дэдәу зыщызәхәсхын чІыпІә сифагъ.

ПкІәныгъоу цІыфыр губгъом изыгъ. Ренәу псы пхъәчаижъые, пцел къутамәхәр техъуагъәу, чъыІәтәгъәным пай, губгъом зыдәтәщә. Псы умыІыгъәу Іоф пшІән плъәкІыщтәп. Мафә горәм, псы къыигъәчъыпІә гъуанәр тәрәзәу тащыщ горәм ымыгъәпытәжъәу псыр зәкІә ичъыжыгъ. Щәджагъом зыдгъәпсәфынәу хъасәм тыкъызыхәкІым, пхъәчаир нәкІәу къычІәкІыгъ. Тику зәкІәсшІи, зы гъусә сшІәу «Къангъур ипсынә» (аущтәуи еджәщтыгъәх) псыщә тыкІуагъ. Хәшъогуит, тпәчыжъәп, ау пхъәчаикІә псы къәпхын плъәкІыщтәп. Мары тыздәкІогъә псынәм изәрәщытыгъәр. Псынәм ышъхъә тепІо иІ, псынәкъуау лъагә шъхъащыт, псыкъых бәщәу пылтым щалъә пыІуллагъ. Цыфыбә къызәреуалІәрәр къәпшІән, псынә Іухъәгъур зәрәІуубыкІыгъәр зыплъәгъурәм. ТпәкІу улъы-

кІуатэмэ, чыггэ шхьэтабгъоу хъотэ Іушъом Іутым ычІэгъи чІэубыкІыгъ, ылъакъохэр чІым хэтІагъэу, егъэкІыплэ иІэу пхъэнтІэкІу кІыхъэ жъаум чІэт, пхъэмбгъоу теІулІагъэр, теІыстэхэзэ агъэхъокІи, жъыутэхэу хъугъэ. Чылэгъо заула зэпызычырэ гъогури пэчыжъэп. Арышъ, гъогурыкІохэри псашъо кыІохъэх. Гъэмафэрэ ГъукІэм ипсынэ бэрэ зэгъокІы хъурэп. Ащ нахъ чІыплэ зэгъэфагъэ губгъом итэп.

Пхъэчаим псы чыІэ къаргъор изы къэтшІи, тигъэпсэфыплэ тыкъэкІожьыгъ. Псы чыІэ ешъонхэу гъунэгъухэри къэкІуагъэх, гъомлапхъэу аІыгъыри кыыздахыгъ, зэшІогъэбылт ямыІэу яІэр зэдашхэу хашъом щыхабз. Арыба, «ЗэдапшІэрэр ІэшІэх, зэдэпшхырэр ІэшІу» зыкІаІуагъэр. Хэти кыырихыылІагъэр зэдашхи, псынэпс чыІэ ешъожьыгъэх. Анахыжъэу ахэтыр зыІулъэкІахыжьи, кыІуагъ:

– Къангъур тхъэм джэнэтыр кыырет, псэпэ псынэ кыыцинагъ, ицІыфыгъэ иІэшІугъэ фэдэу псы ІэшІу, ыгу икъэбзагъэм фэдэу псы къаргъу. «Шу шІи, псым хадз» зыфаІорэр ащ ыгъэцэкІагъ, ишІушІагъэ псынэм илт. ТхъамыкІэм ыІэ лъэныкъуи а псынэм хилъхъагъ, ау ащ пай тхъаусыхагъэу, кІэгъожьэу, ыгъэчэфынчъэу цІыф зэхимыхэу дунаим ехыжьыгъ. Іэ лъэныкъор зычІенэми гъукІэныр ыгъэІылъыжъэу икІыщ зэфишІыжьыгъэп. Щэлэфэ Іэ лъэныкъомкІэ гъукІагъэ, иІэшІагъэ щыкІагъэ фишІыгъэп. Зы илъэсэп, илъэситІоп, илъэсыб. ШъэокІас, гъукІэ лІыжъыр о уигъунэгъугъ, загъори икІыщ учІахъэщтыгъ, ищыдыбжъ уфеоу зэгорэми сыкыырихыылІагъ, о кыыпфиІотэжъыгъэу кыычІэкІын, ау мы щысхэм «Къангъур ипсын» зыкІаІуагъэр зымышІэхэрэр ахэт.

– Хъау, сэри хъатэу сшІэрэп, сеупчІы сшІоигъо зэпытэу, есымыкузэ, дунаим ехыжьыгъ, – сІуагъэ.

– Адэ кыыпфиІотэжъыгъ сшІошІыгъ.

– Ипсыни ыІи ягугъу кыысфишІыгъэп. НэмыкІ къэбар Іаджи кыысфиІотагъ.

– Джары ар зэрэщытыгъэр. «Сипсын» ыІуагъэп, «сІэ екІодылагъ» ыІуагъэп. Зи къемыхъулІагъэ фэдэу щылагъ. ЛІыти ары, лІы шъыпкъэр сыд къехъулІагъэми тхъаусыхэрэп, ишІушІагъэ кыыкІиІотыкІыжъырэп, шІу пшІэмэ цІыфмэ къашІэнэп плоу уемынэгуй, къашІэщт. Псынэм иІоф кыызкІезгъэжъагъэр ары. Къангъур цІыфмэ афэгъукІагъ, ыпкІи ышъхьи ыІуагъэп, хэти ищыкІагъэр фишІыгъ. Ар римыгъэкъоу, хашъом псынэ ришІахыгъ. Хашъор чыжъэ, Іэгъо-блэ

гъум псы итэп, псы пхъэчае зыдэзыщэри ахэт, ау псы къум-
гъан зыдэзыхьырэр нахьыб, зыфагъэхъун алошъ, загъэ-
шъокIэу ешъохэрэп. «Псапэ хъун, тихашъо псынэ горэ ерэт»
ылуи фежъагъ. Зыми римыгъашIэу, ятIэр къыритэкъун
елъэкIыфэ етIагъ, етIанэ, къэбар зашIэм къэлогъу рамыгъа-
фэу, зым къазгъыр, адрэм щалъ, яцэнэрэм кIапсэ, ощы, хэти
псынэ тIыным ищыкIэгъэшт горэ зыдиIыгъэу екIугъэр бэ.
Узэдэлэмэ сыдрэ Iофи IэшIэхба, псынкIэу псынэр атIыгъ, псы-
нэ дэпкъым къырагъэIылъэкIышт гъурыжъыри Къангъур
къыгъэхъазырыгъэу ищагу дэлъыти, хъакушIэ Iазэу дэсым
елъэIухи, пытэу, дахэу рилъхъагъ. УмышIэмэ, ежъ фашIыгъ
пIонэу «тхъашъуегъэпсэу, къэнагъэр сэ сиIофы» арилуи,
иIэпыIэгъухэр ытIупщыжыгъэх. Псынэкъуаор дахэу зэригъа-
фи ыгъэуцугъ, чъыгэе чIэгъым пхъэнтIэкIу чIишIахьыгъ.
Къэнэжыгъагъэр псынэкъуаом псыкъых бэщыр пигъэуцо-
жыныр ары. Псынэ напшIэм тетэу псынэкъуау бэщыр пилъ-
хъажызэ, ылъакъо кIэцIэлъи, псынэм ифагъ. Мыхъун зыхъу-
рэм лажъэр чыжъэу щыIэп ныIа! УгужъуакIэ дэс. Псынэм псы
къычIэкIынэу фежъэгъэ къодыягъ, ау щытми, лъашъхъэм
къыблэкIэу псыр къыхъогъагъ. ГъукIэр зыдэхъугъэр амы-
шIэу зы чэщ щышIагъ. Псынэ нэлум зэрэщыпхъашIэщтыгъэр
зылъэгъугъэ щыIэти, пчэдыжъым жьы хъазырэу, къэплъэн-
хэу лыхъуакIохэр псынэм екIугъэх. Езэрэгъэбэнхи, Къан-
гъур псынэм къыралъэшъужыгъ. ЛIы пытэ зишIугъор чэщ-
зымафэ зандэу псынэпс чъыIэм хэтыгъ. Псаоу кыызэтенагъ,
ау псынэм зефэхым ыIэ лъэныкъо, сэмэгур, зэпыкIыгъ. Къуп-
шъхъэ фыкъуагъэмкIэ адыгэмэ Iэзабэ ахэтыгъ, цIэрыIохэу,
ящытхъу аIуатэу. Ащ фэдэ Iазэ гъукIэм кыфащагъ. Iазэр
еплъи, гъукIэм къыриIуагъ: «ЗэпыкIыгъэ къодыеп, зэхэшъ-
хъэшъхъагъ, къупшъхъэ такъырхэр зэхэзгъэуцожыни, пIэ
къыпызгъэнэнэу усэгъэгугъэ, пIэ ужэ фэпхыжъын плъэ-
кIынэу, уигъончэджшъхъапс рыпхыжъынкIэ къыпшъхъэпэ-
нэу сшIын слъэкIынэу сэгугъэ, ау ащ нахьыбэкIэ узгъэгугъэ-
рэп, уатэ ыIэтын ылъэкIыжыщтэп». ТигъукIэ Iазэм риIуа-
гъэр шъошIа? Ыгу кIодэу ышъхъэ къышIозыгъэп, къэщ-
хыпцIи, «гъончэджшъхъапсыр анахъ Iоф, ар рыспхыжъын
слъэкIынэу пшIыжъымэ, ащыгъум Iэ спытба, уатэр Iофэп, а
гъончэджшъхъапсэу зыфапIорэр ары нахъ Iофыр». Ащ фэди-
зэу зыIэ зэхэшъхъэшъхъагъэр етIани Iазэм есэмэркъэуи ыгъэ-
щхыгъ. Нэшхъэигъэ кызыыхигъэфагъэп, лIыгъэ зэрихъагъ.

Іазэм зэриІуагъэу Къангъур ыІэ ІонтІагъэ хъугъэ, ау къарыу хъатэ хэмылгыжъми къешъхъапэ, ыІэхъуамбэмэ зыгорэ аубытын алъэкІы. Къангъур ыІэ зэфыкъо нэужым, кІыщым чІэуцожъи, жъы охъуфэ Іэ лъэныкъомкІэ цыгъукІагъ. Псынэм «ГъукІэм ипсын», е «Къангъур ипсын» ыцІэу къытенагъ.

Ац фэдиз лІыгъэрэ шІушІагъэрэ гъукІэм къолъ Іоу сшІагъэп сэ, ац икІыщ сychІахъэу зыщэтым. ТэшІэ тшІошІыми тымышІэрэр нахъыб, семыупчІэу блэзгъэкІи, щымыІэжъ зэхъум икъэбар сшІэжъыгъэ.

Псынэ чІыпІэм зы дагъо фэслъэгъугъэти, къэбарыр къэзыІотагъэм есІуагъ:

– Чъыгъе дахэр Іумыдзыгъэу псынэм ышъхъагъ итыгъэмэ дэхэ дэдэ хъуштыгъ.

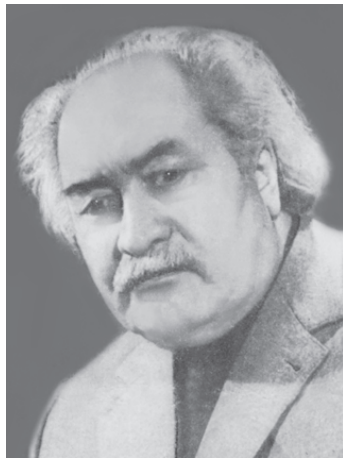
– О узакъоп ауштэу зыІуагъэр. Сэри ауштэу зесэІом, къысиІуагъэм Къангъур зэрэІушыгъэр къызгуригъэІуагъ: «Хъуштэп, чъыгаем ылъапсэ лъэш, чыжъэу куоу макІо, къэзыубытын щыІэп, псынэ дэпкъыр ыкъутэшт».

Ац рыгъунэу егушшысагъ, ар тэ тыгу къэкІыгъэп. Джауштэу гъукІэм ипсынэ къэхъуи, ишІушІагъэ тыхашъуи къинагъ. ШІу зышІэрэм шІукІэ игугъу ашІыжъы.

- ?
1. «ГъукІэм ипсын» цІыфмэ аІоныр сыда къызхэкІыгъэр?
 2. ГъукІэу Къангъур характеристикэ къешъут.
 3. Новеллэм хэт гущыІэжъхэр къыхэшъутхыкІых.
 4. ШІушІэным ехылІэгъэ гущыІэжъхэр шъугу къэжъугъэкІыжъых, шъутых.

Еутых Аскэр

НЭФЫН

Чэщыр чэщ шІункІыгъ, ар екІыфэ зи къылтымыкІонэу ары ежъ зытриубытагъэр – плъакъо зыдэбгъэуцуцтыр плъэгъурэп, мыжъохэр, куандэхэр минэхэмкІэ узэндыгъэх, узэрэнэс къо-дыеу, зэрэбгъэсысыхэу къэоштых... Чэщыр текІыфэ зи мыщ къыхэхъанэп, ІэпыІэгъу ыгъотынэп, кІо, пчэдыжбыр къэсымэ, нэфылтыр къыштэмэ – джащыгъум зыгорэ къылтагъэкІон...

Ау ащ нэсы ежагъэп.

Минэхэр зэрылъ шъоф мэзахэм омакъэр къызыщыІугъэм сыхъат тешІагъэу, а шъофым илъ солдат уІагъэм макъэ горэ ытхъакІумэ къыридзагъ – лъэмакъэп къэІугъэр, улъэбакъо-зэ урыкІонэу гъогу мыщ иІагъэп. Макъэр нахъ къэблэгъагъ. Солдатым дэжъ зыгорэ къыІуцохъуагъ. Ар зэрэцІыфыр, ар ежъ ыдэжъ къызэрэкІуагъэр солдат уІагъэм къызешІэм, гушІуагъэ, зи ымыІоу ыдэжъ къэкІуагъэм ыІэ къыгъоти, ыубытыгъ... ІэпыІэгъоу къэкІуагъэр къэупчІагъ, тара уІагъэр ыІуи, а упчІэ макъэр солдатым зызэхехым – къэкІуагъэр зэрэбзылфыгъэр къышІагъ...

Бзылфыгъ Іолъ, санитарка... Солдат уІагъэр – адыгагъэ, бзылфыгъэу ар къэзыхъыжынынэу мыщ къагъэкІогъэ сани-

таркэр урысыгъ... Мыщ кѣкІуагъэр хъульфыгъагъэмэ – солдат уІагъэм иІоф зытетыр кѣыІопэни, слѣакъомэ осколкэхэр ахэлъышъ, пшІэ пшІоигъор шІэ, сылъэшъужъ нахъ, сыбэкъон слѣэкІыщтэп, сызэхэукІыхъагъ – ащ пэмыкІ Іаджи риІони. Ау бзылъфыгъэм... Бзылъфыгъэм ыпашъхъэ щытхъаусыхэнэуи, ащ зыригъэхъыжъынэуи? Хъау, адыгэ солдат уІагъэм ар фэшІэшъугъэп; зэгупшысагъэр а бзылъфыгъэу мыщ кѣагъэкІуагъэр мы шѣоф Іаеу минэхэр зэрылъым зэрэрищыжъыщтыр ары. ЗищыІэзэ, зы щэІу макъэ ыжэ кѣыдимыгъэкІэу солдат уІагъэр цохъуагъэ, санитаркэм гъогу фыхихызэ тІуми а шѣоф Іаер кѣабгынагъ... Солдатыр госпиталым арагъэщагъ, хъужыи, ичасти кІожыгъэ, санитаркэмрэ кІалэмрэ зэІукІэжыгъэх. Ар шІу ылъэгъоу, ащ фэдэ зи ыгу илгыгъэп кІалэм, ау щыт нахъ мышІэми, Кущева Марина – ары бзылъфыгъэм ыцІагъэр – нэмыкІ хъульфыгъэ горэм готэу, е дэгущыІэу, санитаркэти – иІэнатІэ кѣыубытырэ Іофым ыпкъ кѣикІэу хъульфыгъэ горэм зеплъыкІэ, зыфѣулэукІэ – ар мыдырэм ыгу римыхъэу хъугъэ. Маринэ ащ гу кѣылъытагъ, а хъульфыгъэм шІу кѣызэрилъэгъурэр кѣышІагъ.

Ары, шІулъэгъуныгъ раІорэр ащ фэдэм. Бзылъфыгъэм игущыІэ макъэ е иорэдыІо макъэ зызэхихыкІэ Маринэ кѣызыщыхъугъэ станицэу Лабэ кІэрысыри, ежъ кѣыздэхъухъэгъэ адыгэ чылэу ащ пэмычыжъэри солдатым ыгу кѣэкІыщтыгъэ, губгъошхор, ащ онгъо кѣашхъоу шъхъащытыр, псыхъо макъэр, ку-трактор макъэхэр а кѣэээкъ пшъашъэм иорэд ыгу кѣыгъэкІыжыщтыгъэ.

Ау заом нэбгыритІур бэрэ зэкІигъэгъугъэхэп, часть шъхъафшъхъафымэ ахэфагъэх. Днепрэ псыхъошхом изэпырыкІыпІэхэр тидзэмэ аштэу зежъэхэм, Маринэ кѣауІагъ, госпиталым чІафи, ащ кѣызчІэкІыжъым дзэм кѣыхагъэкІыжъи, ядэжъ станицэм кѣэкІожыгъ. ИІэнэтІагъэр ратыжыгъ: детдомым чІэтыгъэти, ащ чІэхъажыгъ. КІэлэцІыкІоу ащ чІэхэмэ ни, ти, Іахыли яІэжыгъэп – зеошхом ыхъыгъэх. А цІыкІумэ ахаплъэ зыхъукІэ загъорэ Маринэ кѣышІошІыщтыгъэр – мыхэмэ ежъ икІали ахэтэу ары. КІалэу имыІэр, ау зэгорэм ыгъотыщтыр шІокІэлэ дэхагъ – ышъхъац шІуцІэу, нэкъарэу, ынэгу шхъомчышъоу, щэІэгъэшхорэ лІыгъэшхорэ хэлъэу... КІалэу кѣыфэхъункІэ зыщыгугъыщтыгъэр ятэ фэдагъ, фронтым кѣэнэгъэ адыгэ лІы шІагъоу, кІасэу фэхъугъэм исурэтыгъ... Фронтым кѣикІыти, станицэм дэт детдомым письмэхэр кѣакІо-

щтыгъэх, а письмэхэр мэкIагъэх, кIэкIыгъэх, ерагъэу зэхэп-шIыкIыщтыгъэх, адрэмэ зэрашIэу-зэраIоу – «сикIас, синэ-фын, сыпсэм фэд» – ащ фэдэ гущыIэхэр арытыщтыгъэп, ау щыт нахь мышIэми, письмэмэ Маринэ ыгу зэгоутыщт пIонэу яжэщтыгъэ, къызыIэкIахъэкIэ тхылъыпIэ тхьэпэ цIыкIоп ар, нэкIубгъо мин зыдэт тхылъ пIонэу, мэфэ заулэ ыджымэ-кIиджыкIыжъэу къыздырихъакIыщтыгъэ.

Зэ Маринэ адыгэ чылэу псым ыкIыб щыIэм кIон фаеу хъу-гъэ, ибитIу ащ къыдищынышъ, детдомым къыщэнхэу. А лъэхъаным щыIакIэр псынкIагъэп, ашхыщтыми, ащыгъыщт-акIэлъыщтыми цIыфхэр щыкIэлщтыгъэх, арыти, ежъ шIу ылъэ-гъугъэ адыгэ кIалэм янэрэ ятэрэ а чылэ дэдэм дэсхэти, зэзгъэ-лъэгъуных, сишIуагъэ гори язгъэкIын ыIуи, къээзэкъ пшъа-шъэр ахэмэ адэжъ кIуагъэ. Адыгэ пшъэшъагъэмэ ар ащ пфи-шIэныеп – мыдырэм нахь дэгъукIи, е нахь дэикIи арэп, тэ, адыгэхэмкIэ, шэн дэхэ Iаджи тхэлъ, ау икъун фэдизэу зизэ-рар къакIорэ шэныжъ Iаджи тхэлъ – ар аущтэу къызыкIа-сIорэр, зытыубыжыным фэшIэп, шэн дахэхэр нахь къызэ-ребэкIыным пае нахь. КъекIу-къемыкIуми, къээзэкъ пшъа-шъэр зэнкIабзэу, ыпэрапшIэу яунэ зыдэгъэзагъэмкIэ кIэ-упчIи, икIасэ иунагъо кIуагъэ. КIалэм ятэу Iэгум дэт лIыжъым хъугъэр зэкIэм къышIагъ. «Къеблагъ, Iыст, зыбгъэпсэфын», – риIуагъ пшъашъэм. Шъыпкъэр пIощтмэ, пшъашъэм: «шъуи-кIалэ шIу слъэгъугъэшъ, ащ пае сыкъэкIуагъ» ыIуагъэп. Лъэшэу укIытэзэ Iэгум дэхъагъ, «шъо шъуикIалэрэ сэрырэ зы часть тызэдыхэтыгъ», – ыIуагъ, зылъэныкъо уикIыгъэу заом узщызэIукIэкIэ бэу узэрэгъэгущIо... Ау лIыжъыр – Якъуб ыцIагъэр – лIыжъ делагъэп, къээзэкъ пшъашъэм ыушъэфы-гъэми гу лъитагъ. Къээзэкъ пшъашъэм ишIуагъэ къаригъэ-кIынэу зеIом, Якъубэ ар ыдэгъахэп – шъыпкъэ, ыIуагъ, тытхъэкIэ арэп ар зыкIасIорэр, заом игъом утхъэныри къе-кIурэп, ау ащ тиIоф нэсыгъэп, тшхын тIэкIуи, алахъэм ыIомэ, тэгъоты ыIуагъ. ЛIыжъым ыгу тIэкIу къемыIу фэдэу пшъа-шъэм къыщыхъугъ, ау къызыхигъэщыгъэп.

Маринэ станицэм нэс ыгъэкIотэжьи, Якъубэ къэкIожъыгъ, иIэгу къызэрэдэхъажъэу апэу зэгупшысагъэр – икIалэрэ ежы-рырэ зэрэзэхэкIын фаехэр ары; сэ унэжъ горэ зэзгъэгъотын, зэхэспцэн, мыр кIалэм къыфэзгъэнэн, къызыкIожъкIэ чIэрэс, хэти щэрэщ, орэ цыджан еблэми – къыщэ шIоигъор къерэщ!

Джаущтэу мы зигугъу къэтшIыгъэ цIыфмэ ящыIакIэ маим, илгъэс минрэ шъибгъурэ тIокIитIурэ тфырэм къынэсыгъ. Маим

итфым Якъубэ тхылъ кыиІукІагъ; а тхылъым итыгъэр – ыкьо зэрэщымыІэжыыр ары. Командирым къаригъэхъыгъ.

Е Маринэ тхъамыкІ! ЛІыжъым ыбгъэ зыгІидзи, зыфэмыщыІу къээзэкъ пшъашъэр гъыгъэ. Ар огъыфэ адыгъ лІыжъым кыгурыІуагъ, ыкьорэ мы пшъашъэмрэ шІу зэрэзэрэлъэгъуцтыгъэхэр.

– Умыгъ, сищаш, умыгъ, дочка... – бзитІури зэхэтэу, тІури шІузэхэкІуакІээ, кыиІуагъ Якъубэ.

А мафэм щегъэжыагъэу Якъубэ изекІокІэ-шІыкІэхэм зэхъокІыныгъэ афэхъугъ.

Джы тхъемафэ тешІэщтыгъэп станицэм Маринэ дэжъ мыкІоу. КІоти, столым ІутІысхъэти, Маринэ итхылъмэ ахаплъэу, сабий цІыкІум фэдэу, Іэсэ-Іасэу цысыщтыгъэ. Тхылъмэ афэ-шъхъафэу, а столым глобус тетыгъ, ащ псыхъоу, хэу, къэра-лыгъоу тешІыхъагъэмэ атеІэбыбыхъээ, глобусыр ыгъэчэрэгъуцтыгъэ, глобусым еплъы къэс ышъхъэ ыгъэсысыщтыгъэ: гъэ-сэныгъэм кыизэриІорэмкІэ, дунаеу тызтетыр мы глобусым фэд, хъурай, ау ор-орэу а дунаеу узытетым узытеплъэкІэ – боу чІы зэшъхъэзашъу, боу губгъохэр губгъо зэныбжъ – джащ фэд дунаеу Якъубэ ылъэгъуцтыгъэр зытетыгъэр нахъ, мы глобусым фэдэу хъурэягъэп.

– ГъэшІэгъоным, оуи-уиу, – ыІощтыгъэ Якъубэ; гъогу кІэкІыкІэ, псым зэпырыкІыти, ку гъогур кыухъэти ядэжыи кІожыщтыгъэ.

Джы унэгъуитІу кыыгъэгъунэщтыгъэр: чылэм дэт унагъомрэ, станицэм дэт унагъомрэ. Коцыр къатэу кыызаригъэхъаджыкІэ, хъаджыгъэ фыжъэу пуд зытфых къаригъэшІыщтыгъэ, «ныо, мы хъаджыгъэм щыщ схын станицэм, зи фэІуагъэп, ащ пае тыунэхъунэп» ыІоти, хъаджыгъэр Маринэ фихыщтыгъэ; ар гушІомэ ары ныІэп лІыжъыр зыфэягъэр, ащ ихъяр кыыгъэгъунэщтыгъэр, а зыр ары икІалэ фэдэу кыыфэнэжыыгъэр... Іаджи риІощтыгъэ къээзэкъ пшъашъэм, – занкІэу, ежъ фэгъэхъыгъэп, ау бзылъфыгъэм мыр хэлъымэ нахъышІу, моу зишІымэ нахъ тэрэз – ахэр кыыфиІуатэщтыгъэ, а станицэми а чылэми бзылъфыгъэу адэсмэ Маринэ анахъ дэхэнэу, шэнышІонэу, анахъ Іэдэб хэлъынэу ары лІыжъыр зыпыхъагъэр. А пстэумэ апылтыгъ, а пстэумэ агъэгумэкІыщтыгъэ, ау гумэкІэу ежъ зыхэфэщтым, кыыфыкьокІыщтым зыкІи егушшысагъэп.

Ау а пІалъэри къэсыгъ.

Джы Якъубэ станицэм къакІо къэс кІалэ горэм ІукІэ хъугъэ – лІы къуапцІэу, ныбжыиІэу, ар бэрэ Куцевымэ яунэ

рилъагъо хъугъэ. Цыхъэ фимышлэу ары Якъубэ ащ зэрэплъыщтыгъэр: сыда зыфаер, къызыкIакIорэр, зымыгъэуцурэр, укIытэ зыфаIорэр ышIэрэба, къекIурэри-къемыкIурэри зэхышIыкIыжырэба? А лыр Якъубэ ыгу рихъыщтыгъэп. Ыгу рихъыщтыгъэпыр хэгъэкIи – пыи ышIыгъ.

ЩыIакIэр зы чIыпIэ итына – щыIакIэр лъэкIотэ зэпыт, зыкIылъыкIуатэрэри – мы дунаим тет цIыфмэ апай: ежъ, Якъубэ, ыгу илъыгъэр, къыгъэгъунэщтыгъэр – икIалэу заом хэкIодагъэр ары, дунаим темытыжыр ары. Сыда Якъубэ зыфэягъэр? Ежъ уеупчIыгъэми ар къыуиIошъуныеп, ау зы-закъоу ыгу къэмыкIыгъэр – Маринэ нэмыкI шIу ылъэгъун зэрилъэкIыщтыр ары. Лыжъыр пIомэ – лIыжъым лъытэ-ныгъи фишIыщтыгъэ, къэмыкIоу тIэкIу зытыригъашIэкIэ Маринэ фэзэщыщтыгъэ, сымаджэмэ хэт ышIэрэ ыIоти, кIэупчIэщтыгъэ, фэгумэкIыщтыгъэ, ау джы Маринэ ыгу римыхъын шэнхэр лIыжъым къыхафэ хъугъэ... Зэ къэлапчъэм дэжъ а къэзэкъ кIалэр къыщигъэуцуи, угу хэмыгъэкI, ау оIон фаеу къыстефэ, мэуштэу пшъашъэм иунэ укIонышъ, ащ уихъаныр адыгъэми, урысыми къырагъэкIурэп, уцысын оIомэ – ныбджэгъуи уиIэщтын, зэрашIы хабзэри ошIэщтын, сэ узгъэ-сэжъынэп риIуагъ. Къэзэкъ кIалэм ыгу хэкIыгъ, Маринэ пхъашэу еушъыигъ, а лIыжъэу зиIоф зыми хэмылтыр, ыжэ къыдахъэхэрэр зыIорэр иунэ римыгъэхъажъынэу фигъэпытагъ. Ау Маринэ ар кыфидагъэп.

КIалэмрэ пшъашъэмрэ зэфэгубжыгъэх...

* * *

Тхъаумафэр ары ар ауштэу зыхъугъэр. Икъэзэкъ благъэ горэ къыIукIи, ошIа, знаком, къэхъугъэр – Маринэ дакIо къыриIуагъ. Шыблэ омакъэм фэдэу а къэбарыр Якъубэ къышъхъащыуагъ. Зипхъуати станицам ежъагъ.

Маринэ унэм исыгъэп. Джэгум игугъу къашIызэ, Маринэ янэ зэ гушIом хэтэу щхыпцIыщтыгъэ, зэ, ошIэ-дэмышIэу, къэгъыщтыгъэ. Пчыхъэ зэхъум, Марини къэкIожыгъ. Унэр зэп-рагъазэ пшIошIыни – пшгэшъэгъумэ пчъэхэр IуаубгъукIыгъэу къачъыхъэщтыгъэ, зыгорэхэр агъэкощыщтыгъэх, пщынаор ара, хъауми духовой оркестрэр ара аIоти зэнэкъокъуштыгъэх.

Зыми зи иIоф хэмылтыжъэу, зи къыдэмыгушIэу, зэкIэмэ ащыгъупшагъэу Якъубэ бэкIаерэ щысыгъ, фэмыщыIэжъы хъуи Маринэ къеджагъ, унэм рищи садым дэхъагъэх. Пшъа-

шъэр тІэкІу къэщтагъ, ау мыкІон ылъэкІыгъэп. Мы чІыпІэр, уц къашхъоу чъыгышхуитІумэ яныбжъыкъу чІэтэу къэкІыгъэр Маринэ икІэсагъ, алрэгъушъо фэдэу яІэр мыщ щибгъуи, Якъубэ ащ тесэу, шхын ІэшІу горэ мыщ щыригъэшхыщтыгъэ... ТІуми якІэсагъ мы чІыпІэр.

– А кІалэр зытІо-зыщэ слъэгъугъэ фэдэу къысшІошІы, – джауштэу къыригъэжъагъ Якъубэ, ау арарэп, арары гушэп ыгу илъыгъэр, пэмыкІ къыІо шІоигъуагъэр. А лІым ыцІи ышІэщтыгъэ, ау чапычэуи ар къыридзэщтыгъэпти къыІуагъэп, пхъатэ пихъыгъэп.

– Шъузэрэлъэгъугъэн фае, – фэсакъызэ къыІуагъ Маринэ.

– СызэрэнэгурэмкІэ, лІы дэин фаеп. Хъау, дэин фаеп, – къыпигъэхъожъыгъ лІыжъым, ащ лъыпытэуи ыгукІэ зыфэгубжыжъыгъэу мырэуштэу ышъхъэ фигъази зэриІожъыгъ: арэп, сыбзэгу зыгорэм къыІонтІагъа, хъауми а лІым сыкъигъэщтагъа – сыда сыщымытхъу мыхъунэу сезыгъэзыгъэр. Сыда сыгу илгы шъыпкъэр къызыкІэсымыІорэр, пцІы зыкІэсыгусырэр... – О ар сыдэу къыпшІошІыра, – ыІуи пшъашъэм еупчІыгъ.

– Станицам уасэ щыфашІы, – фэсакъыпэзэ, ерагъэу зэхэпхэу, къыІуагъ Маринэ.

Ау джащ нахъыбэ фэщыІэжъыгъэп Якъубэ – ыгу римыхъырэм щытхъунэу ащ фэдиз тхъагъэпцІыгъэ зезыхъэхэрэмэ ащыцыгъэп.

– Марина, – ыІуагъ лІыжъым, – сымыгъапцІэу къысаІу: о уфаеу ара, е, хэт ышІэра, уянэ къыуиІуагъэу, зыгорэм ихъа-тыркІэ арэу ара? – зэшІуанэзэ къэупчІагъ Якъубэ. – ПшІэрэр зэхэпшІыкІэу ошІа, хъауми уагъэгъоццагъа... ЕгупшысаІу...

– Сыда ар зыкІапІорэр! – ыдагъэп Маринэ. – ОшІэба, сыушъэфыгъэп, згъэбыллыгъэп – сэра емыжагъэр, сэра пэмышлъагъэр? Ащ нахъ гушІуагъо сиІагъэп сэ, – лІыжъым ыкъу а пстэур зэхъылІэгъагъэр, ау ащ ыцІэ къыриІуагъэп, кІалэм ыцІэ къэпІоныр адыгэ хабзэмкІэ къызэремыкІурэр Маринэ ышІэщтыгъэ, – насып горэ дунаим тетэу сыфэягъэмэ – сызыфэягъэр арарыгъэ, ау сэри къыздэхъугъэп, ежъыми къыдэхъугъэп... Ащ сэ сызыкІежэщтыгъэр, шъыпкъэныгъэ фысиІэу сызыкІыпаплъэщтыгъэр – о пІощтыр арэп, зыгорэм ыІощтыр арэп, сыгу илгыти ары... Ау... Ау... ЩыІакІэр зыпкы итэп... СыцІыф, псэ спыт сэри... ЩыІакІэр...

– ЩыІакІэр... ЩыІакІэр оІо... – а гущыІэр джынэсы зэхимыхыгъэ фэдэу, джы зэхихыгъэ къодыешъ, къыкІырэм егупшысэ пІонэу, лІыжъым игущыІэ зэпигъэуагъ. – ЩыІакІэр... КІо, сэІо, ихъажь унэм, чъыІэтагъ щагур...

Унэм фагъэзэжъыгъ.

– ЩыІакІэр, – джыри къыкІиІотыкІыжъыгъ а гущыІэр. – Сэ угу къысэмыгъабгъ, Марина, сэ шэн Іаджи схэлъ... Сэ сиІагъэр а зы кІалэр арыти, ари сиІэжъэп... Оры сиІагъэр. СикІалэу ары о сызэрэоплъырэр, ар сэри сигушІогъуагъ. Джы... Джы... сыд, джащ щытэхуы... Хымэм тыфэд джы... Сыд адэ, Марина, щыІакІэр ауштэу зыкІыщытыр: зым зи насып имыІахэу, адрэм ихъоеу, ы? Тэрэза адэ ар?

– Хымэп... Ухымэп о сэркІэ, умыІо ар! Сэ сызыфэягъэр – хъуштыр охъуфэ укъытхэтынэу ары... Ты сиІэжъэп сэ, сянэ закъу... Мы унэр сыбгынэрэп – мыщ о чІыпІэ щыуиІагъ ыкІи щыуиІ.

– КІо, сэІо, чъыІэтагъ щагур, – къыІуагъ лІыжъым. Маринэ унэм ыгъэкІотэжъи, Якъубэ Іофмэ афежъагъ. Адыгэ лІыжъым зигъэлІэн, ау ІаекІэ ыцІэ раригъэІонэп, щытхъурэ дэхагъэрэ къызыфихъыжъын – Якъуби джащ фэдэ лІыжъти, Іэгум щыупхъуагъ, а къээзэкъ кІалэу Маринэ зыщэрэм иІахъылхэмэ алахъ-алахъ, тикІалэрэ тиунагъо фэдэрэ щыІэп, Кущевымэ япшъашъэ къафищагъэмэ орэгумІох зэрамыІонэу Іофхэр зэшІуихыгъ, Маринэ ятэ щыІагъэмэ унагъом зэритынэу Якъубэ ащ итыгъ: къэлапчъэри хилъхъэжъыгъ, мэл пІэшъэ пцэр зыщэрэр зэригъэгъоти, къыщэфи, ыукІыгъ, ышъуи тырихыгъ, лыр ыукъэбзыгъ. Унагъом ихъулъфыгъэ закъоти, а Іофхэр зэрихъагъ, – станицэм ар дэтэу узеплъыкІэ Якъубэп, ар, Яков нахъ, ылъэкъуацІэри Куцев – джар уигъэІонэу гъусэ зыфэхъугъэ къээзэкъ унагъом иІоф зэрэфэшІэу зэригъэфагъ...

Джэгум хэтыгъэп, кІуагъэп, иІофхэр зеухым, джащ зэкІэ щысыухыгъ, станицэм сыкъызкІакІоштыгъэри джы щыІэжъэп ыІуи, ядэжъы кІоажъыгъэ. Мы Іофым джащ гъунэ щыфишІыгъэу ары ежъ зэрэгугъэщтыгъэр.

ЛІыжъ дэдэу Іыстыжъыгъэмэ ащыщыгъэп Якъубэ. ЛІыжъмэ хъупхъэр къябэкІы, ау тхъагъэпцІыкІаехэри къахэкІы – губгъом ихъан фае зыхъукІэ загъэжъэу, ау яунэгъо ІофкІэ хъупхъэхэу: ащ нэмыкІ лІыжъхэри щыІэх: губгъуи унагъуи ашІомыІофэу, ау альэкІыштымкІэ лъэшэу ежъ ашъхъэ егугъужъыхэу, – чэмым пэгъокІы фэдэуи зыкъашІы, зэІукІэхэми

зыблырагъэхы, – Якъубэ ахэмэ афэдагъэп. Лыжъ кIочIэшIoу, шIoуи Ioф ышIэу, шIoуи псэоу – хъопсагъо, насып ащ фэдэ уичылэ дэсынклэ. ПхъэшIагъэ, а сэнэхъатыр хэлъыгъ – ау пхъашIэ зыфаIорэ пстэури зэфэдэп: пкъэу зыIучIырэ пстэури пхъашIэп, джы пхъашIэм плани раты, шапхъэхэр фагъэунэфы, тебгъэфэн фае. Якъубэ пхъэшIэ шъыпкъэмэ ащыщыгъ, ар пхъашIэмэ ябригадирыгъ. Джы ахэмэ къакъыр кIахышхохэм идэпкъхэр агъэуцугъэу, бгыкъухэр тыралъхъагъэхэу, пхъэцухэр агъаIэщтыгъэ. Бзылъфыгъэмэ аищтыгъэ. Пхъэцумэ джыри зэ сяплъыжъын ыIуи, щэджэгъо гъэпсэфыгъом Якъубэ ядэжъ мыкIожъэу къэуцугъ. Адрэхэр шхэнхэу кIуагъэх. Лъэоир ыгъэуцуи, дэпкъым дэкIоегъэ къодыеу, щыцIанлъи Якъубэ къефэхыгъ, чIым къытефагъ. Ощэу ыIыгъыр IэкIэзи, ари зыгорэм фагъэ. Бзылъфыгъэмэ агучIэ изыгъэу кууагъи къахэкIыгъ, пхъэшIэ нэбгырэ зытIущ, зыкъагъэпсэфыгъэу къэкIожъыгъэхэти, къечъэлIагъэх. КъаIэтыгъ Якъубэ, къагъэтIысыгъ. ЦIыфхэр къэзэрэуэгъоигъэх. Ахыжынынэу заIэтым, цIыфмэ къахаплъи, щытхэр ежъ фэдэу лIыжъ заулэти, мэуцтэу къариIуагъ:

– Сыхъужъымэ – къурмэн сшIыжъын...

– Дэгъуба, дэгъу! – аIуагъ иныбджэгъумэ.

– УкIэмыгъожъ, смотри! – ыIуагъ зыгорэм, зигъэсэмэркъэоу.

– СыкIэгъожъынэп, – ишъыпкъэу, тхъэлъанэ ышIыгъ Якъубэ.

Шъыпкъэу пIощтмэ, бэшIагъэу ар ыгу илтыгъ: ешхэ-ешъо тIэкIу зыфаIорэм фэдэр зэтыригъэпсыхъанышъ, анахъ иныбджэгъу гъусэгъухэр ыхъакIэнхэу. Ар ыгу къызыкIыгъэр – Маринэ зыдакIo нэуж. Ар зыдэкIуагъэм щегъэжъагъэу Якъубэ станицэм дэхъажыгъэп. Лъэшэу изакъоу, зэкIэмэ абгынагъэу ары ежъ зэрэзплъыжъыщтыгъэр. Маринэ иIэжъэп, ар тырахыгъ, ау иIэх нэмыкIхэр, шIу къэзылъэгъурэ ныбджэгъухэр – ахэр ригъэблагъэ шIoигъуагъ Якъубэ.

Ау къурмэн сшIыщт зэриIуагъэмэ агъэшIэгъуагъ: Якъубэ хъужыгъэ, сымэджэщым къычIэкIыжыгъ, иIэнатIи Iухъажыгъ, шIукIаий тешIагъ, ау къурмэн гугъур къышIыжъыщтыгъэп. Хэт ышIэра, къурмэн пшIыныр сэмэркъэоп, Iаджи ищыкIагъ, текIодэщтыр бэ, фэмыукIочIынкIи мэхъу – ащ фэди зыIон къахэкIыгъ цIыфмэ. Ау шъхъасэу, имыIэ паеп къызыкIанэщтыгъэр Якъубэ. ЕгъашIэм джы иIагъэм фэдиз

иІагъэп пІоми ухэукъоныеп: коцыр армэ – иІ, натрыфыр ихъой, чэт-тхъачэтыр Іэгум дэзэрэгъэфэжырэп. Хъэрамыгъэп. Ахэр арэп Якъубэ икъурмэн зэщызыгъэкъуагъэр. Ар пшІэу, оц фэдэу чылэм къыдэнэгъэ лІыжъхэр зыуугъоихэкІэ Іофышхо ухэфэ: пчыхъэм рены зигугъу ашІыщтыр – «алахъ» алахъэу зынэшІу къытщыфагъэр, ахърэт-дунаир, джыхънэм-джэнэтыр – а пстэум ІэшІу кІэзыгъуатэу, емызэщэу пылгы-шъунэу Якъубэ къылгытагъэр зэрэхъуштыгъэр нэбгырэ зыт-фых ныІэп, ау ахэр Якъубэ ыгу рихъыштыгъэхэп – ежъ тхъэр ышІошъ мыхъухэу арэп, ари зыдиІыгъыгъ, сыда пІомэ – щыІэп пІоныр къинэп, ау щыІэп пІозэ щыІэу къычІэкІыжъмэ, ащыгъум ушІонагъ зыІорэмэ ащыщыгъ Якъубэ. Якъубэ мы Іофым зэу мыхъунэу хилъэгъожыгъэр, тхъэлъанэ зешІым щыгъупшагъэр – щыІакІэу ежъ ышъхъэкІэ зыщыщыгъэр, Іофэу зэрихъэщтыгъэр, цІыф жъугъэу зыхэтыгъэр ары. Къакъырым къефэхі чІым къызтефэм ахэр щыгъупшагъа-гъэх, ау джы ахэр ары зэгупшысэщтыгъэр, ахэр ары ригъэ-благъэ шІоигъуагъэр.

– Къурмэнэу сэ сшІышт зыфэсІуагъэм врачыр къэкІохэнэ-пышъ – ар зы, хэкІыгъ, – ыІуи, къыпчъынэу къыригъэжъагъ Якъубэ. – Парторгыри къэкІонэп – о тхъэм иІоф сыпылтын пІомэ, хабзэми партиеми иягъэ къызэрэуимыгъэкІыштым фэдэу, ац пымылгъхэмэ агу хэбгъэкІыныр хъухэнэп.

Ныор къэщтагъ.

– Докторым зи ыІонэп, делэп ар, – ыІуагъ ныом.

– Докторыр тхэмысынэуи? – кыкІэкуукІыгъ Якъубэ. – Ары мыхъугъэмэ Іэрыгъэтэджэу сыкъэнэщтыгъэ – докторыр тхэмысынэуи? – ыкІи ыдэгъахэп лІыжъым.

Докторыр пхэмысымэ къызэремыкІурэр, зэрэхъайнапэр ныоми къыгурыІоштыгъэ, ау къурмэн сэшІы пІоу сыдэуштэу ар къыпфэкІона, сыдэуштэуи пхэзэгъэна.

– ТикІалэ езгъэджэгъэ учителыр тэ тэбгъэхъышта? – ыІуи пхъашэу къэупчІагъ лІыжъыр. – КъэкІошта ар, ац фэдэ къур-мэн шІыкІэм?

– Коммунистхэр къурмэн-тхъалъэІум къэкІонха, пІорэр гъэшІэгъоны, – ыІуагъ ныом. – Бащ, ямыІу, емыгъэзых.

– Ащыгъум ац фэдэ зэІукІэ сиунэ щысшІынэу сыфаеп! – уцугъэ Якъубэ. – Сызэсымаджэм къысфэгумэкІыгъэх, само-леткІэ врачитІу къысфарагъэщагъ, анахъ уц дэгъоу щыІэри,

пенициллинри кыысфагыотыгъ, типарторгарба «сикIал» о запIорэр? Сыфаеп, ахэр зыхэмысыштхэ къурмэн зэIукIэ сшIыштэп.

– Алахэр кысауи, ащ фэдэ цIыф еIуа! – къэщтагъ ныор.

– СшIэрэп... – зыблыригъэхыгъ лIыжъым. – СшIэрэр марышъ, оIон: цIыфмэ кыысщауахышштмэ – сыфаеп сшхыштыми, мы унэми сыфаеп, мы Iэгуми сиIоф хэлъэп, дунаими сытерэмыт! ЩыIагъэх ефэнди тхьи егъашIэм, ау тикIалэ рагъэджагъэп, тэщ фэдэр Iоф тэрэз рагъэкIолIагъэп, данэ аIомэ тыхъуапсэу, щазымэ зиIэм тенэцIэу кыытагъэххыгъ. Хэта тракторыри комбайнэри къэзыугупшысыгъэр? Ошъогум къепсыхыгъэха?

– Укоммунист шъыпкьи, лIыжъ! – кууагъэ ныор.

– Сыкоммунист! – пытэу кыыпиупкIыгъ лIыжъым. – СытекIодэщтыми сIуагъэшъ, сикIэгъожьырэп! Саштэнэп, тхылъ кыысатынэп нахъ – оккупант мин къэрэуцу еблэми: сыкоммунист! ЩыIакIэр тфэзыгъэпсыхэрэр ахэр ары, сэры зыгъэпсырэр а щыIакIэр, джары, сукI: сыкоммунист!

– А лIыжъ! – кууагъэ ныор.

– Ашъыу сагъэстыштыми джары, сафытекIышштэп!

– О лIыжъ, – джыри ныом ымакъэ къэIугъ, – ахърэт-дунай...

– ОшIа ащ щыIэр? – лIыжъыр ылъакъокIэ зытет чIыгум теуагъ. – Нефть ащ чIэтыр, нефть!

– О лIыжъ!

– Хъугъэ! – ыдагъэп Якъубэ. – Хъугъэ, ныу, тижъышъхъэм тызэщымыгъэхъажъ, одэ хъаджыгъэ фыжъыр къахыи, а тхъужъожьыгъэу зэIубгъэкIагъэри къэхыжьи, штэ, егъажъ, тигъу-нэгъумэ ащыщэу IэпыIэгъуи зэгъэгъот, сэ малыр шIосыбзышт. Неущ пчыхъэ сиешхэ-ешъу. Хэти къэрэкIу – жьи, кIи тхъэр зышIошъ хъуи, зышIошъ мыхъуи, – щыIакIэр зыгъэпсыхэрэр ары сэ езгъэблагъэхэрэп!..

* * *

Ау Якъубэ ыгу зэрэхэлъэу хъугъэп – тызэхэсыных, тыщысын, тыгушъIэн, пчыхъашъхъэ садэжъ къэкIокI зэриIуагъэмэ ащыщэу къэкIуагъэхэр – джа лIыжъ дэдэхэр ары, адрэхэр, патефоныри пластинкэхэри кыызфихыгъэхэр, къэкIуагъэхэп. Чылэм «пчыхъэ ешхэ-ешъо тIэкIу сэшIышъ, шъукъакIу» заIокIэ, сыхъат гъэнэфагъэ фагъэуцурэп, ау пчыхъэм щыщэу хэкIыгъэр бэти, егъэжъэгъэн фаекIэ игъоу Якъубэ кыIуагъ. Ныом кухнэм зыфигъэзагъэу, ащ зыкIи кыикIыгъэп – агъэ-

жъагъэри, агъэжъуагъэри бэ, а пстэум уазхаплъэкІэ – мышц
щахъакІэщтхэр цІыф къызэрыкІохэщттын уигъаІоштыгъэ.
Якъубэ шыу ыгъакІуи, райцентрам ичайнэ пивэ щащэти къа-
ригъэхъыгъ. ЗытІо-зыщэ зы чІыпІэ имызэгъэшъоу, анахъ
зыфэкІэщтыгъо цІыфхэр къызфэмыкІохэрэр шъхъакІо щы-
хъугъэу, Якъубэ Іэгум къыдэкІи, урамым рыплъагъ, ау зы-
фэягъэмэ ащыщ зи тырилъэгъуагъэп. Чэщ рэхъатэу, уашъор
къабзэу, жъуагъохэр ипхъагъэу, чэщ дэхагъ, псым ымакъи
загъорэ зэхэпхыщтыгъэ. Тыгъэ къохъапІэ лъэныкъомкІэ уп-
лъэмэ – чылэм псэуалъэмэ анахъ инэу, Якъубэрэ ащ ипхъэшІэ
гъусэхэмрэ къаІэтыгъэ къакъыр кІыхъэр мазэм къыгъэнэ-
фыгъэу къэлъагъоштыгъэ: къушъхъэшхом фэдагъ ар чыжъэ-
рыплъэкІэ...

ОшІэ-дэмышІэу урам къэгъээзэгъум цІыф макъэхэр къы-
къозэрэхыгъэх. Якъубэ къыгъэкІэрахъуи, Іэгум дэхъажыгъ, –
хъакІэу къыфемыблэгъагъэхэмэ апаплъэшъ щыт зэрамыІо-
ным пае.

Ау цІыфхэр мышц ыдэжъ зыдакІоштыгъэхэр. Зыгорэм къэ-
лапчъэр зэІуиубгъукІыгъ, зэкІэ ащ дэхъагъэх. Якъуби гуІэээ
апэгъокІыгъ, къакІорэмэ Маринэ апэ итэу ылъэгъугъ.

– Сэ укъысэджагъэп! – къыгъэмысэщтыгъэ Якъубэ ащ,
къыкІэлъырыхъи, ІаплІ зэращэкІыгъ. – Сэр-сэрэу сыкъэ-
кІуагъ! – зыщытхъужыщтыгъэ Маринэ, ыуж итэу цІыф ку-
пышхор Іэгум къыдищэзэ. Ахэмэ Якъубэ имынэІосэ цІыф-
хэри ахэтыгъ. Маринэ ахэмэ зафигъази – мыхэри къыздэ-
сщагъэх, – ыІуагъ.

– Бэу сигуапэ, къыздэпщагъэмэ дэгъуба, – Маринэ ыІэ
ымытІупщэу, ытІупщымэ шІокІодынкІэ мащтэ пІонэу, къы-
Іуагъ Якъубэ.

ЗыІэсэмэгу пымытыжъ колхоз тхъэматэм – ары, Мыхъамэт
ыІэ сэмэгу заом щыпаутыгъ, – блокнотыр къышти, зыгорэ ыт-
хыгъ, тхылъ тхъапэр кІалэ горэм рити, командэ фишІыгъ:

– Ары, кладовоим! – Артиллеристэу бэрэ къулыкъу ышІагъ
Мыхъамэт, артиллеристмэ ягушцыІэ кІэкІымэ ясагъ. Ау тхъа-
матэм тхылъ ытхи, зыгорэ къаригъэхъынэу кладовоим зэриІо-
фытагъэр Якъубэ ыгу рихыгъэп.

– О уикомандэ щызгъэзыенэу ащ фэдэ лъэкІ сиІэп, – ыІуагъ
лІыжъым, – ау зыфэбгъэкІуагъэхэр зыгорэушцтэу сэ мы зэхэс-
счагъэм ехъылІагъэу щытмэ...

– Щыт, – ылуагъ Мыхъамэт, кІэкІ дэдэу.

– Щытмэ, – ыдагъэп лІыжъым, – кладовоим къырахынышгъ мыщ къахынынэу, сэ симыІэу зи ащ чІэлъэп...

– ЧІэлъ!

– ЧІэлъэп шъыу! – ыдагъэп Якъубэ.

– Хъугъэ!

Садым щызэхэсынхэр нахъ къекІоу тыраубытагъ, – нахъ чъыІэтагъ, нахъ хъоо-пщау. ПхъэнтІэкІухэри столхэри унэм къырахыгъ. Колхозым ипарторгэу Хъусен столым глобус ин къытыригъэуцуагъ.

– Сыд мыр? – къыкІэупчІагъ Мыхъамэт.

– Глобус, – адрэм кІэкІэу гущыІэу зэрихабзэм фэдэу, Хъусени кІэкІэу джэуап къытыгъ.

– Сыд пай?

– Маринэ иподарк.

– Хэт зэритырэр?

– Якъуб.

– Ары, ары, – къылуагъ Маринэ. – Детдомым чІэс цІыкІумэ ашІыгъ. О, – Якъубэ дэжъкІэ плъагъэ Маринэ, – лъэшэу уикІэсагъ глобусым уеплъыныр.

– Мыр нэмыкІ глобус, – ылуагъ Якъубэ. – Адрэм тетхэр зэкІэ къызгурылуапэщтыгъэп, жъгъэиыгъэх, телслагъоштыгъэп, мыр лъэшэу зэхэугуфыкІыгъэу шІыгъэ. Типсыхъуи тет мыщ! – гушІуагъэ Якъубэ. – Тикъэрал зэрэпсэоу ит.

– Советскэ глобус ар, – къылуатэщтыгъэ Маринэ, – ащ пае зы бжъэ тэжъугъэІэт!

– Есть! – къыдиштагъ Мыхъамэт; ар Маринэ илІы госыгъ. – Джы тиІоф ары. Десять ноль-ноль. КъасІорэр ары...

– Хъау! – ыдагъэп Хъусен.

– Сыд?

– Тэ тызтегущыІэрэр Іоф ин, Іоф дах, о ащ зы гущыІэкІэ ублэкІышт. Сыд зигугъу тшІырэр?

– Гэс, – кІэкІ дэдэу къылуагъ Мыхъамэт.

– Джарыба! – щхыгъэ Хъусен. – Сэ моуштэу къасІо сшІоигъу: гидроэлектростанция!

– Нахъ дах, – къешІугъ Мыхъамэт. – КъаІо.

– Сэ лъэшэу сигуапэ, Якъуб, о пчыхъэу зэхэпщагъэмрэ тихъакІэмэ якъэкІогъурэ зэрэзэтефагъэр. Товарищ Остапенкэр – Хъусен Маринэ илІы еплъыгъ, – станицэм дэт колхо-

зым итхъамат, типсыхъо гидроэлектростанция тыришIыхъанэу ыгу къэкIыгъ, ащкIэ тирайисполком дэгущыIэнэу къэкIуагъ. КIэлъэIунэу. Ау сыда тызыфыкIэлъэIущтыр? Станцияер тэри боу тиццыкIагъ – зэдэтшIынба...

ЗэкIэ Iэгущъо теуагъэх.

– Моу мыщ дэжъым, – глобусымкIэ къыгъэлъэгъуагъ Остапенкэм, – псыхъом къызцигъазэрэм дэжъ тепшIыхъанкIэ дэгъу, специалистмэ арэу зэдаштэ. Мыщ щегъэжъагъэу ти-станции нэс – километрик ныIэп. КIуачIи тыфырикъун – строительнэ бригадэу станицэм иIэр зэкIэ мыщ фэдгъэзэн.

– Тэри тиI бригадэ, – къыIуагъ Якъубэ.

– ТиI, – къыдиштагъ Мыхъамэт.

– Нэбгырэ тIокIитIурэ щырэ, – къыпчыгъ Якъубэ.

– Джыри хэдгъэхъонба!

– Значит ащкIи тиIоф мэхъу, – къыIуагъ Остапенкэм. – Iоф дэгъу станицэмрэ чылэмрэ зэдаштагъэр.

– Нэфынэм пай, ти Дружбэ пай! – къыIуагъ Маринэ.

– О убзылфыгъэ Iуш, – зэрэгущыIэрэу къыхэщэу къыригъэжъагъ Якъубэ. – О сызыюплъыкIэ – тибзылфыгъэмэ анахъ шэн дахэу ахэлъын фаехэр пхэсэлъагъо... Сэ къасIорэр – сыгу илъыр ары. А о къэпIуагъэм пае сэри бжъэ сIэтын, ныбжьи сIэтыгъэп, ау джы сIэтын! ЗэкIэмкIи шъуIэты! – афигъэпытагъ Якъубэ.

Зэу Якъубэ щымыгъупшэщтыгъэр – Мыхъамэт кладовоим зэриIофтагъэхэр ары. ЛIыжъым ар лъэшэу ыгу къеощтыгъэ. Сыда хъакIэмэ ямыIэр? Гъэжъагъэр гъэжъагъ, гъэжъуагъэр гъэжъуагъ, сыда щымыIэр? Пцынэри къагъэсыгъ. Кладовоим агъэкIогъэ кIалэри къэсыжъыгъ.

– Сыда ар зыфэбгъэкIогъагъэр? – Якъубэ еупчIыгъ Мыхъамэты.

– Бензин, – ыIуагъ Мыхъамэты. – Угу псэфыгъа?

– Псэфыгъэ, – кIэкIэу, щхыпцIызэ къыIуагъ Якъубэ. КъэгущIожыгъ лIыжъыр, ыпсэ къыпыкIэжыгъ.

Къэлапчъэм зы грузовикрэ зы «Победэрэ» къыIухъагъэх.

– Ори укъыддэкIон фае, – ыIуагъ Остапенкэм, Якъубэ фигъази. – Мы тэ етхыжъэгъэ IофымкIэ о лъэшэу уишIуагъэ къытэкIынэу ары тызэрэпщыгугъырэр. – Шоферым готIысхъанэу, а чIыпIэр Якъубэ къыфигъэнагъ, ау лIыжъыр Маринэ готIысхъагъ.

– Оуначальник, о ащ щыс, сэ сипшгъашгъэ сыгосышт, – ыгуагъ Якъубэ.

Машинэмэ урамыр къагъэнэфызэ шгофым фаузэнкІыгъ. ЧыпІэм еплъыхи, чылэм къагъэзэжыгъ. Садым зи дэсыжыгъгъэп – зэкІэ псым кІуагъэхэу кычІэкІыгъ.

Якъубэ иунэ собэ хэтыгъ. Ыкъо заом кыкІыжыгъу кызищэкІэ кІалэмэ джар яунэнэу ары тымрэ нымрэ зэраІогъагъэр. Якъубэ остыгъэр кІигъани собэм ихъагъ. Маринэрэ ащ илІырэ Мыхъамэт ригъэблэгъэных ыІуи шъхъае, Якъубэ ар афидагъэп. Джы собэм ахэр ыщи, остыгъэр къафырихыи, ежы кыкІыжыгъ. Остапенкэм ищазымэхэр зыщихыгъэх, гъолтыгъэ. Ау Маринэ а чэщым бэрэ щысыгъ, – мы унэр зыфагъашІоштыгъэр ары къэээкъ бзылъфыгъэм ыгу илтыгъэр. Остыгъэр ыгъэкІосагъ Маринэ, ау гъолтыгъэп, – шъхъангъупчэ Іухыгъэм дэжы Іысти, а чэщыр джауштэу рихыгъ... Чылэр кІым-сымыгъ. Уашъом жъогъохэчъхэр кыщылыдыщтыгъэх. Гидроэлектростанциер зыщашІышт лъэныкъомкІэ мафэ кыпшІошІыщтыгъэ...

Якъубэрэ ныомрэ садым дэсыгъэх.

– Лагъэу гъунэгъумэ къаІыпхыгъэхэр зэхэмыгъэкІуакІ, – ыгуагъ Ілыжъым. – Неущы афэхыжы.

– ЗэхэкІокІэнха, химическэ карандашкІэ лэгъачІэ пэпчъ тамыгъэ тезгъэуцуагъ.

– Ар дэгъоу угу къэкІыгъ.

Ныом псы кыыхын ихысапэу щалгъэр ыштагъ, ау Якъубэ Іаби, кыІихи, псы кыыхыгъ.

– Сыда джыри? – еупчІыгъ ныом.

– КІо, зыгъэпсэф, – ыгуагъ ныом. – Упшъыгъ, непэрэзымафэм ууцугъэп...

– Сыдэу сыпшгъэу! – ыдагъэп Якъубэ.

– СэшІэба сэ! – ыгуагъ ныом. – Псыубытыр о пшІышт агуагъ...

– Шлюз раІорэр.

– Шлуз, – ыгуагъ. – Адыгэ пхъашІэмэ ащ фэдэ джынэсы ашІагъэп. Зыгъэпсэф, зыфэгъэхъазыр...

– Хъау, ныу, сыпшгъыгъэп сэ... Сэ кыызэрэсшІошІыщтыгъэр – тичылэ дунаим мыр иинагъэу, мыр ыгъунэу... Хъау, ар тэрэзэп... Тистанции, ащ нэмыкІыби къеубыты тидунай... Мары ренэу уинэплгъэу кыубытын фаер, – глобусышхом еІагъ Якъубэ; дунаир зэрэдунаеу кыгъэлгъагъоштыгъэ а глобусым. – КІо, тІэкІу чъые, ныу, а лагъэхэр неущы птхъакІыми хъун.

– Умыкуу шъуу! – ыдагъэп ныом. – Тизакъопи...

Сыд аОми, джауштэу чэщыр рахыгъ, нэбгыритЮу яунэ илтымэ ярэхъаты фэгумэкІыхэу, ахэр ягъэшІонэу; пчэ-дыжъ тыгъэнэбзыйхэр садым къызыдапсэхэм – глобусы-шхоу советскэ дунаир зытетэу Маринэ къыххыгъэм тыгъэр къытепсагъ, дахэу дышъэпс егъэшъуагъэм фэдэу къыгъэ-нэфыгъ.

Тыгъэшхор къыкъокІыгъ...

- ?
- Мы планым тетэу рассказым имэхъанэ (содержание) кІэкІэу къэшъу-Іотэжъ:
1. Адыгэ дзэкІолІэу фашистхэм къауІагъэмрэ санитаркэмрэ нэІуасэ зэрэзэфэхъухэрэр.
 2. Маринэрэ дзэкІолІым ятэу Якъубэрэ яцІыфыгъэ зэфыщытыкІ.
 3. Маринэ къээзэкъ кІалэм ежъ фаеу зэрэдэкІуагъэр. Якъубэ ыпхъу дэ-кІон зэхъум зэрэфэгумэкІыгъэр.
 4. Якъубэ Іоф ышІэзэ уІагъэ тецагъэ зэрэхъугъэр.
 5. Якъубэ зэхъужьым къурмэн фашІыжыгъ. Ащ Маринэ зэрэхэлэ-жъагъэр.
 6. Маринэ глобусышхоу къыфыхыгъэм Якъубэ еплъы, рэгущо.
 7. Заом, мамырныгъэм яхьылІэгъэ гущыІэгъэхэр шъугу къэжъугъэ-кІыжых, шъутых.

ЛЫЖЪМЭ ЯШЪЭФ

1

Гъэмэфэ пчэдыжъэу, – гъэмэфэ дэдагъэп, уцыри къаш-хъоу, акацэм къэгъагъ мэлэшІу къыпыоу, коцыми фемыжъа-гъэхэу, загъэхъазыр къодыеу, – ау гъэмаф уигъаІоу фабэу, тыгъоснахьыпэ оешхуагъэу, джы лъэс гъогухэр къыххэжъы-укІыжыгъэу, чылэр зэфэдитЮу зыгощрэ гъогум ытхыцІэ шІуцІи къэгъушъыжыгъэу, гъэмафэ пІоми хъуцтыгъа-гъэ... Ащ фэдизэу, зэхифэу, гъатхэмрэ гъэмрэ ягъунапкъэ зыгъэуццтыгъэр ищагу къыдэкІыгъэу, бэщым зытыри-гъэкІагъэу, псынэпкъым Іутыгъ, зыми иягъэ къемыкІэу, – зыми иягъэ къемыкІынэу ары ежъыри зыфэягъэр: бэмэ ягу-пшысэнэу къыдэкІыгъ... Нэф къэшъ къодыеу, къэмышъы-гъапэу.

«Гъэтхэ уаехэр текІыгъ, коцыми игъо хъугъэп, ащ фэдиз дэдэу ар егъэзыгъэп, – зыми зэхимыхэу ахэр къыпчъыгъ, –

шыкузэкIэтыри дэгъу, зи есIуалIэрэп, шыушыри къекIу... – шыушым зынэсым лIыжъыр тIэкIу хэцэтыкIыгъ, икIэлэгъу ыгу къэкIыжыгъэу... Ау кIэлэгур тэ кIипхыжын, псым чIихъагъа, уаемэ ралъэсыкIыгъа, нэпкъыр гоуи ыхъыгъа, цыIэжъэп... гъэретыри къэмэкIагъ. – Ар ыIуи, лIыжъыр тхъаусыхагъэ. – Гъэретыр арба Iофыр... Шхыныри хъои, нахъыпэм фэдэп, аупIэпIырэп, къэлэ шIыкIэхэри къыхагъафэу мэпщэрыхъэх, ау цытми гъэретыр, о гъэретыр гъотыгъуае, хэкIы нахъ, къыхахъорэпI».

Ахэр ыIоу, тхъаусыхэу, псым хаплъэу нэпкъым бэрэ Iутыгъ... Джолэ Исмахылэ лIыжъ дэдагъ, ежъыри къыфэмылътэжъэу, иIахъылхэми тэрэз дэдэу къамыпчъышъоу, – ау цытми загъорэ «чэтэщ сэшIы» ыIоти, пчэгъу горэ ыкIыб илъэу, къамыл бганэхэр зэрихъэу плъэгъущтыгъэ... «Унэ сэшIы сIоу сежъэшъунэп, джы унэхэр чырбыщ, хъаныкъоми текIожыгъэх, къакъыри сыфежъэшъунэп, ащи шIыкIэ шъхъаф фыхахы, ау чэтэщ горэ »... ахэр ыIозэ пчэгъухэр чIисэщтыгъэ, ышIахъыщтыгъэ. – «Джы етIэ тIэкIу ешъуупцIыжъи»... ыIоти, нысэхэр ритIупщыщтыгъэ, джаущтызэ, унэкъошхэри къыкIуахъызэ, чэтэщ зытфых оди, мыди дигъэуцуагъ, зищыкIагъэми, зимыщыкIагъэми... «Пытыри псэолъэ дэгъу, ионджэкъи ищыгъэу, пцелычыри хъои, къэзгъотын», – ыIощтыгъэ, нысэхэр ригъэхъопсэн ихъисапэу, ау «гъэсэхъуджагъэх, – ыIощтыгъэ лIыжъым, – плитэ фалIэ малIэх, онджэкъым мохэр пфычIэтына!»

– Тынэ Iугъом ребгъэшъу пшIоигъомэ... – къызэдаIощтыгъэ нысэмэ.

– Алахъэм ерэмьд, бащ! – кIэгъожъыщтыгъэ лIыжъыр. – Шъо шъуфэмыемэ...

– Тыфаеп... Щыс, зыгъэпсэф...

Ар къыраIо къэс гъыным фэдэу лIыжъыр иунэ ихъажъыщтыгъэ. Радиоприемники иIагъ, Стамболи къыубытэу, нэмаз макъэхэри къэIоу, ау нахъ зыфэгъуалэщтыгъэр – уаемерэ ошIумрэ Краснодары къытэу, е «къэзыIорэр Мыекъуапэ» къызыхидзэкIэ ары. Ау мызэгъэгум ахэри шIоIофыжыгъэп. Приемникми афемыIэжъэу, чэтэщ шIыни имыIэу, пытым нысэхэр фэмыеу, «сигъэрет ащ цысэхухы» ыIуи, ар ыгу къихъагъ.

– Докторым тыкъеджэн, – аIуагъ кIалэми, нысищми.

– Нибжъи зыIусымылътхъагъэр порошок, – ыдагъэп лIыжъым. Агу къызэригъэгъу шIоигъоу мыри къыIуагъ: – СежъугъэгъалIэ шъушIоигъомэ шъукъедж, ари шъуфэсшIэн...

– Алахъэм ерэмыд! – аІуи, нысэхэр мэхъэшагъэх.

Адрэ лІыжъмэ ямышІыкІэу, Джолэ Исмахылэ зэлъэхэмыхъэ иІагъэп. «Ар сиделагъэп, – ыІоцтыгъэ, – сазэрэхэплъэжырэр синасыпэу, ащ зыхэзгъэнынэп», – ахэр ыІозэ нысищми афэулэуштыгъэ: «Орэчъых, пшъыгъэх, цІыфых мыхэр»... ыІозэ пчэдыжърэ яшъхъангъуупчъэ ещалІэхэр къыІуаригъэхыштыгъэп, пІалъэу ежъ ыгъэуцугъэр къэмысэу; нысэми ар къашІагъэти, зыгорэм фаехэу, – е лагъэ, е джэнапхъ, е телевизор, – яІымэ амыдэ зыхъукІэ, лІыжъым раІоштыгъэ: тат, лэгъэ дэгъухэр къащагъ тучаным, зэбгырахых. «Зэбгырахын адэ! – зыкъипхъуатэщтыгъэ лІыжъым. – Шъочъые нахъ... А зым шъуфэІаз», – губжыгъэ фэдэу, ау нысэхэр зыфаем лъыгуІэу, иахъшалъэ «кІакъ» ригъаІоу къызэтыригъэпкІыштыгъэ, икІэлэгъум зэрашІыштыгъэм тетэу... Ау иахъшалъэ нэкІэу, дэлъми – макІэу къычІэкІыштыгъэ; лІыжъым ахъщэ тІэкІу ІуагъакІэщтыгъэ, ау «канфот Іэбжыб горэ...» ыІозэ, чылэ кІалэмэ ахигуащэзэ ыухыштыгъэ.

– Тэ щыІа а делэр? – упчІэщтыгъэ. «Делэ» ариІоштыгъэ икІалэмэ. НахыжъымкІэ къыригъажъэти. – КъэжъугъакІу... хэтыми хъушт, – ар ыІуагъэу иунэ ихъажъыти Іыстыштыгъэ, ипаІуи шъхъащысэу, икІыІухэр гъэупкІэпкІагъэу, зиупсыгъакІэу, бэщыри ыбэкъу дэтэу.

«Делищмэ» яз горэ къэсыштыгъэ, зытефэрэм тефагъэу.

– Сыд къэхъугъ? – къэупчІэщтыгъэ, пчър къыІуихыти, тутын ыІыгъымэ чІидзыгъэу. Ятэ ыпашъхъэ щешъоштыгъэхэп.

– Арэп, – къэгубжыштыгъэ тыр, – сыдигъо цІыфы шъухъушта, ы? Хъауми шъумыхъухэнэу къышъутеІуагъа? Ащыгъум сэщ нахъ насыпынчъэ мы дунаим тетэп.

– Сыд къэхъугъэр?

– Мор къызэрэупчІэрэр!

– Адэ, сшІэн фаеба...

– Фае! Фэе дэд! Акъыл уиІэмэ!.. Алахъэр къысэуагъ, уиІэп... Лагъэ тиІэп аІоу жъугъэтхъаусыхэхэу сыд, тэрэза? КъэкІуа? Мы чылэмэ къялыжъыгъэр мыдрэмэ къалъэІуфэу – къэкІуа, ы? КІо, кІо, сэІо, яупчІ... Зыфаер афашІ.

Е моуштыгъэ:

– А зэрыплъэхэрэр мы чылэмэ къялыжъыгъ! Муары, Одэжъдэкъомэ якІэлэцІыкІуи ригъэуцуагъ! Шъо сыд, ы? Шъужэ укъэу шъухэт нахъ...

Къащэфыгъ телевизор. Лыжъми шлогъэшлэгъонэу, быным хэсэу еплъыгъ. Ау зэ, ошлэ-дэмышлэу, комбайн къэтэгъэ-лъагъо аюзэ, зэпыуи, оркестрэхом къыхидзи, дэхэ дэдэу пшгъэштищ кылъэдагъ... Хъау, щэп, нахъ багу... Ащыгъи щымылэу... Ащымыгъыхи фэдэу...

Джолэ Исмахыл ащ щегъэжъагъэу телевизорым афекло-лэжыгъэп. «Сынэмэ къягуао» ылуи. Ау тлэклу тешлагъэу, Джолэ – Одэжъдэкъомэ къащымыуцоу, нэмыкІми телевизор-хэр зэрагъэгъотыгъэу, хэгъуашъхъэм зыщызэлукІэхэкІэ алъэгъугъэхэр къафэмылотэжъэу, агъэшлагъоу, ежъ ахэныгъэ фэдэу, егупшыс-къегушысэжъи «сигъэлІэнэп, зэ джыри сиплъэн» ылуи, кІуи Іыстыгъэ, джыри, апэрэм фэдэу, апч да-хэм комбайнэ горэ къихъагъ, адрэ хъесапэми нэсыгъ, мыдрэ-ми, кыгъгази, къэсыжыгъ, «хъам кыльтфыгъэр фэлээн фае, карт тырахыгъ, къагъэлъагъо» ыгуагъ Джолэ Исмахылэ, ар ылогъэ къодыеу къэкІуаси, етІанэ кыызэкІэнэжъи, нэмыкІ сурэт кыыридзагъ, – Іэгуао ешлэхэу, ешлэхэрэр пшгъашгъэхэу, яджанэхэр, алэгъуап умылощтмэ (кІэкуагъэх) тэрэз хъазыр-хэу, ау адрэр мытэрэзэу, – «нэм къегуао, шгъо шгъушыс» ылуи, ахэкІыжыгъ, губжыгъэ фэдэуи, ау кыызхимыгъэщыпэу...

«Мы дунаир зыгорэу гъэпсыгъэ, – ахэмэ ягупшысэщтыгъэ лыжъыр, – тэ егъашІэм тишапхъэ горэ дэтІыгъызэпытыгъ, тшлотэрэз дэдэу, ау, сенэгуге, Іаджыри нахъыпэжъэп... Сэ хэ-кум сызимыкІыгъэр, мары, къэсэлътытэшъ, илъэс тІокІ-щэкІ фэдиз, налог Іоф горэ сиІэу районым сукІоу къыхэкІыгъ, лъэ-сэу, ку згъотымэ коу... Станицэ благъэми сикІэу хъугъэ, вер-стих ныІэп... Районыри, уары, уплъэмэ олгъэгъу... КІалэр сыхъойти, сІофytтэн згъотызэпытыщтыгъэ... Нэмыцхэр кы-зехъэм, кэнаутІы тафыгъагъ, – ари чыжъэп, хэгъуашъхъ... Олахъэ ари мыхъун! – кыхэкІуукІыгъэ фэдэу кыщыхъу-жыгъ. Ауцтэу ыгукІэ зелом. – У къагъэлгъэгъорэ заулэм сыхэ-мыплъагъэу гъашІэр икІыгъ, тфу, – ужъунтхэ фэдэу зишІыгъ, губжыгъэти, – ауцтзэпытына, сеплъын» ылуи, джыри кІуагъэ унэшхом, арыти телевизорыр зэрытыр, гъунэгъухэри къа-кІохэти, Іысти иплъагъ апч-нэфынэ дахэм: джыри а комбай-нэ дэдэр ары пІонэу къихъагъ, адрэ хъесапэми нэсыгъ, кыгъга-зи, мыдрэми къэсыжыгъ, зигъэхъупхъагъ, – апчыр кІуаси, «Соч шгъодгъэлгъэгъуцт» алуи, кыырадзагъ, иунэхэр дахэу, ичъыгхэр кІырэу, «хъярба моуцтэу уипхъэнтІэкІу утесэу ду-наим оуцтэу ухэплъэныр» ылогъэ къодыеу, хыр кыыридзагъ,

ихылушъо цыфыр туткъуагъэу – адрэ къашъоштыгъэхэри, мыдрэ IэгооешIэхэри къэпштэжъыни!

– ЖъугъэкIуасэ мыр, – къэгубжыгъ лIыжъыр, чэм уасэ тефагъ, джэгуалъэм... Нэшъу техъулIэшт!

Ащ нахъэу къафекIолIэжыгъэп.. А къагъэлъагъорэр ары нэмыIэмэ, сэрэмылъэгъу ылуи ирадиоприемник нахъ шIотэрэзэу, ащ тутIысхъажыгъ.

ШукIае тешIагъэу, игубж кIэкIыжыгъэу, радиом къыIорэр бэдэдэу, ау зи къымыгъэлъагъоу, «мы Iаеи къэзыIорэр Мыекъуапэ еIо нахъ, къэзгъэлъагъорэр Мыекъуапэ ыIорэп, сеплтымэ – шкIэхъужъ уас!» – ащи фэгубжи, хымыгъэнэжъэу заулэ тешIагъ...

Телевизорыр нахъ гъэшIэгъоныгъ: къыгъэлъагъоштыгъэ. Къерэмылу еблэми. Къымылуахэми нахъышIугъ, уимыудэгоу...

«Адэ, адыгэхэр джыри нэсыгъэхэба тильвизым?» – бэрэ упчIагъэ лIыжъыр. ЩымыIэу къыраIуагъ. Ыгу къеуагъ. Хэку тхъэматэм лъэшэу ыгу ябгъагъ: адрэ IофхэмкIэ чан дэдэх, мыр афэгъэпсыгъэп... – Хэт ышIэрэ, – тIэкIу-тIэкIузэ ар ыгу къыхъагъ, – къагъэлъэгъон ямыIэнкIи мэхъу... Къытэу зыгорэ атIупщыни, къытын щыIэпщтын... Комбайнэ горэ къечъэкIынэу, хъоймэ хъоир ары, ау зэблэпхъузи пшIын фае. Краснодары зэмлIэужыгъоу къыгъэлъагъорэр бэ...» А пстэур зыкIиIоштыгъэр – дэкIы шIоигъуагъ, ау зыдэкIоштыри, зыкIыдэкIын фаери ыушъэфэу... БэшIагъэба зыдэмыкIыгъэр, бэшIагъэ... Нахъыпэм, ауштэу ыгу къызыкIыкIэ, «Iоф сиI» ыIоти ежъэщтыгъэ, зыми емылъэIужъэу... Нахъыпэм! Ар тэ кыпхыжъын... Джы, уары, гъэретыр еухы...

ФэмыщыIэжъэу, «сидэкIыгъо къэсыгъ» ылуи, кIэлэ нахъыжъым нахъ щыгугъэу, «олахъэ, зымафэ горэм сыдэкIэу сакъы-хэплъагъэмэ дэгъугъэм» ылуи, фыхигъэпсыгъ. Адрэм зи ылуагъэп, шыкузэкIэт иIэу, щэрыхъмэ щыфэ афишIэу, коцыр къэсмэ ылоу ащ паплъэщтыгъэ...

«У Iаеи укъызэхышIыкIына!» ылуи, лIыжъыр губжыгъэ, ылуагъэ щымыIэу. Мэфэ зытIущ тешIагъэу, кури зэтэгъэпсыхъагъэу, кIэлэ нахъыжъыр ежъ унэу зэрысым къыхъагъ...

– Уахаплъэ пшIоигъомэ, мэфитIу гор нэмыIэмэ, Iоф сиIэпышъ, – ацкIэ къыригъэжъагъ. – Хэтмэ адэжъа?

– Олахъэ сымышIэ, – ылуагъ лIыжъым, еушъэфыти, – одрэхэри, мыдрэхэри... Агу къысабгъэ сэлэшъ ары нахъ, егъэзыгъэ Iофэп...

- Адэ, ухъазырмэ...
- Сыхъазыр дэдэу арэп...
- Ащыгъум, о къаІо. Сэ сыхъазыр.

ЛЫжъыр зэгупшысагъэр – шыкузэкІэтыр мыхъунэу ары. Чылэ гъунэгъумкІэ дэгъу, райоными унигъэсын, ау... Ежъ зыдэкІоштыр нахъ чыжъаІу.

КІэлэ гурытыр грузовикым исыгъ. ФыкІаеу зэрифэщтыгъэ. Непэ ежъэти пчыхъашъхъэ къыдэлъэдэжъыщтыгъэ – къалэми нэсыгъэу. Машинэм ыгу нахъ фэщагъэу, лЫжъыр зытІо-зыщэ екІолІагъ, кІалэм ащи щыфэхэр фишІэу, хъашъоу кІэтхэр ыгъэшщэу. Къыплъахыгъ, хъураеу къыкІуахыи.

– Сыд, – къеупчІыгъ икІэлэ гурыт, нахъыжъым нахы нахъ неутхаІоу, – машинэ дэй оІошъ ара?

– Дэгъу дэдэмэ ар зыхагъэхъанэп, – мыри мыхъунэу арыгъэ, ау «хъушщтэп» оІо къодыекІэ... Мыщи зыгорэхэр къыфэгъотыгъэн фае: шыкузэкІэтым тэ уицэн, ар хэкІыгъ, мыдрэр шІукІаеу мачъэ, ащкІэ къебгъажъэу «хъушщтэп» оІокІэ... НэмыкІ горэм лъыхъушщтыгъэ лЫжъыр. Къыгъотыгъ шІошІэу икІалэ ыумысыгъ: – Гупсэфэп... Зыгорэм укІон фае зыхъукІэ одэ, еплъ, уздэпшыещтым...

– Кузовым идгъэІыстэхэрэр шъхъафы, – ыІуагъ кІалэм, – ошщ фэдэ лЫжъ тызырихъылэкІэ, къызготэгъэтІысхъэ... Шъабэу зетэщэ.

– Ахэми гу алъыотэмэ дэгъу.

– Адэ, тятэмэ яІыстыпІэ тымышІэу тыхэт пшІошІа!

– О ар къыбгурэІо... Одрэм, – нахъыжъыр ары, – къыпфигъэуцушщтэп аркъодыекІэ.

– Ащи зегъэжъба. Къамыгъэуцупхъэу къагъэуцугъ шІошІы зэпытэу... Ежъыри лъэсэу плъэгъушщ, шымэ ашъхъасэу...

– Адэ, ашъхъамысэу... Машин пшІошІа, кІэлэ нахъыжъыр правленми хэтыгъ, партийнэми ахэтхагъ.

– КъиІыст, катацэ уезгъэшІэн, – ыІуагъ гурытми, иІофхэр ыухыгъэу.

– Тэ сышщэнэу?

– Губгъом уиплъэнба...

– Комбайна сымылъэгъугъэр!

– Комбайнэ закъоп... Щэчэлъэ дэгъуи тедгъэуцуагъ токым. Зэрэмашинэу къещэчы.

– Лъэшэу гъэшІэгъон шъушІагъэ... Одэ телевизрэм иплъ, нахъ мыстыІохэр къегъэлъагъо... Къээзэкъ-урысмэ яІэу. Шъо зыкІышъуимыІэр?

– Тэри зыгорэхэр тиІ...

– «Зыгорэхэр» еІо, делэм!

– НекІо, укъесщэкІын...

– Іоф симыІэу сыдэсэп сэ, – ыгу ыхъыгъэп лІыжъым. – Мары, еплъ, чІэудзи уежъэжыгъ, сэ ар къэсштэжъын фæе, – ІункІыбзэр, еІэбæхи, къыштагъ.

– Адэ, зыгорэ тхэмызыхэу...

– Шъухэзышъ арба...

КІалэр дэкІыгъ идэкІыгъо къэсыгъэти. ЛІыжъыр кІэлъыплъи «хъау» ыІуагъ, грузовикыр ыгу ымыхъэу. «Мы Іаемэ зашІоІуш дэд, легковой горэ къызкІамыщэфыгъэр сшІэрэп, чылэмэ къялыжыгъ...» – джары зыфигъэзагъэр: гъогум те-хъэу, адыгэ хэкум зихъэкІэ зэ иныбджэгъугъэхэр къыІукІэщтых, яІэгу легковойхэр адэтэу, ежъ шыкузэкІэтэу е грузовикыжъым исэу... «Джолэ Исмахылэ къежъэгъагъ, – аІощт, – лъэшэу гъэкІэрэкІагъэу, къэтэбэ зэпылтыр щыгъэу, бэдзэогъу мафэу, хъурышъо паІом чІэпахъэу... олахъэ, ари Іофым, ари къыхэхъагъ: пэІо тэрэз иІагъ, къэбэртае горэм щичэфыгъэу, ипэурэ сомэшъиир рити, ау фэбаІоба... Шляп тэрэзыри дэеп, шъхъам, хъам къылъфыгъэхэр къыпкІэнэкІэщтых: «Джолэ Исмахылэ къэкІогъагъ аІуагъ, шляп шхъуантІэ шъхъащысэу, зышІошІыжъэу, икІэлищмэ къагъахъэрэр ашІуигъэбылтызэ ыщэфыгъэу»...

* * *

Тэ кІощтми («районым», е гъунэгъу чылэм, е губгъом – вер-стихы нахъыбэхэп) Джолэ Исмахылэ сэбахъым дэкІыщтыгъэ, икІалэми а шапхъэр адиІыгъыгъ: «Мэчъыех! АІупшІэхэр къырижъыжыгъэу! ШъудэкІын шъуихъисапыба непэ?» – ауштэу яцІацІэщтыгъэ. «ТыдэкІын тихъисап шъхъаем, сыхъа-тыр пшІым къэкІуалІ аІуагъ, – къыІуатэщтыгъэ шоферым, – хъаулиеу сыщытына, сыдэкІы пае...» «Шъо Іоф инмэ шъуа-пылъ, ау къыжъудэхъуштэп, – ыІощтыгъэ тым, – сыхъаткІэ шъупсэунэу ары... Ащыгъум тыгъэр зыфыщыІэр, ы? Къыз-гурыжъугъаІу ар зыфыщыІэр, тІумэ язэу нахъ тэрэзыр: ара, хъауми шъо шъуисыхъат шъхъахына?» ГурыбгъэІон пІонти, ежъ ыгу римыхъырэр ныбжъи гурыІощтгъагъэп, ытхъакІумэ уикууагъэкІи, ежъ зытетым тетызэ гъашІэр кыхъыгъ.

– Адэ, мэчъыехи, тыгъуасэ бо загъэхъупхъэщтыгъэ, – ыІуагъ лІыжъым, Одэжъдэкъомэ яІэгу даплъи. – «Москви-

чыр» хъазыр, зезыфэщтыр щыIэп нахъ... – Унэм IухъанкIэ укIытэу, иджыбэ иIаби, иахъщалтэ къырихи, ыIэ теужъунт-хи, зызэригъээзэкIи – ари пэсэрэ шэнэу хэлъыгъ, иахъщэ къамылтэгъунэу, – «зы, тIу» ыIозэ тыгъопчыхъэ рены пшIэ ылъытэгъэ сомэхэр джыри зэпыригъэзагъ, ахъщалтэр ыут-хыпкIыгъ, зыгорэ дэфагъэу, къыдзэын шIошIэу – ащ фэди хъуцтыгъэ. «Къыдзэына у Iаем», – фэгубжыгъ иахъщалтэ, дилъхъажьы, «кIакъ» къыригъаIоу зэтригъэпкIэжьы иджы-бэ ригъэкIужьыгъ, ари тэрэзэу хъугъа-мышъугъа ыIуи, игъон-чэджы телэбэбахъэу тIэкIурэ щытыгъ, зиуфи, гъончэдж лъа-пэми еIагъ, – пасэм, гъончэджыр жъэу, джыбэри чIэтхъыгъэу, зыгорэ зиплъхъэкIэ пшIокIодэу, ащ фэдэхэри хъуцтыгъэх. Ау джы щыгъыгъэр кIэпсы, пытэ, анахъ къэтэбэ тэрэзым щыщэу, нысищмэ зэдадыгъ, журналхэр даIыгъэу, шапхъи тырахы-гъэу, «алахъэм пай сиджыб, сиджыб ары, кууIоу шъушIы, джырэ щэндж шIыкIэм тешъумыхэу!» – ащкIи агъэлтэIо-жыгъэу, джыбэр джыбэ куугъ.

«Джы, къэтэджынхэшъ тыпщэрахъын, тышхэн фае аIонышъ, ащ пыхъащтых», – гъумыгъугъэ лIыжъыр. – Ежъ гонэкIэу къыдэкIыгъ, зыми зи римыIоу, зэриIони цымыIэу – ахэри чъыецтыгъэх.

«Осэпсыр темыкIызэ тыдэкIыгъэмэ хъярыгъэба», – ари къыпигъэхъожьыгъ, тэ кIоми осэпсым къыгъэшъоу есагъэ-ти, ежъ ыпэ дэкIыгъэхэр къырыпшIэу, аужхэр хэщыгъэу, хэты ицуакъи къэнэфагъэу – пасэм осэпс ужыри зэрафэ-щтыгъэ.

Къыгъази, урамым къытехъажьыгъ. Псыр арыти зэмызэ-щырэр, Iухъагъ, хэплъагъ, къурэшхо горэ хадзагъэти, ехи къыхихыжъыгъ, урамым тыримыдзэу, ыхъи чэупчэгъум шIохилъагъ, – урамыр зэригъэкъабзэрэм фэдэу загъорэ щэ-мэдж ыIыгъэу къыдэкIыщтыгъэ, псыуцыр IуиупкIыщтыгъэ, «псыхъом фэмыежъхэмэ сшIэрэп» ыIозэ... Загъорэ тучанми, кладовойми, хъамбарыми анэсыщтыгъэ, «сомэ ыуас, мы узы-тесым» ыIоти, ящикэу къырадзыгъэхэр раригъэхъажьы-щтыгъэ...

Урамыми рыкIуагъ, псыри къыплъыхъагъ, пцэжъыяшэ горэм IукIи, нахъыпэм ежъ зэрешэщтыгъэр къыфиIотагъ: псыр къызиукIэ куахъор ыштэти пэго пшъэкIэкIхэр зэри-лIыщтыгъэр, – «джы къиужьыхэрэп» ыIуагъ пцэжъыяшэм, зи къымыубытыгъэу... «Къыубытын! – кIэнэкIагъ лIыжъыр. –

Ари чъыеу Іусыгъ... чъыеныр ары зэмызэщыхэрэр... ХэлІахъыщтых, амышІахэу, тэчъые аІозэ...»

Ыгу къэкІыгъ ышІэщтыр: «хатэр ары, хатэр агъэкІоды, щыу, щыу!» ыІуи куокІаеу кууагъэти, чэти, тхъачэти щымыІэу... Ащи зи кыфэгъэушыгъэп. «Псы атепкІэнкІэ дэгъу» ыІуи, ащи ехъопсагъ, зэкІалэм ежъ бэкІаерэ кыытыракІагъэти. «СэрэкІуи сэрэгъэбыумэ сшІэрэп, – ащи ехъопсагъ, ау егупшысэжъи кыыригъэкІугъэп, тэрэз дэдэуи ышІэщтыгъэп «Москвиным» ипчъэ зэрэІупхыщтыр, – тхъагъэпцІыгъэ Іаджи ащ хэлъ, сыфежъэшъунэп» ыІуи, нэмыкІым егупшысагъ, ыгу рагъэлэжыгъэу...

Ау а сыхъатыри къэсыгъ, къэушыгъэх, кыикІыгъэх, псы лэджэни кыыракІутыгъ, жъэрымэ тІэкІуи къэугъ, – «сынэ-тІупцІэу зыкъязгъэлъэгъунэп» ыІуи, ыгъэзэжъи, иунэ ихъажъи, Іыстыгъэ, кыызлгыгъакІохэ шІоигъоу, – зи фэІуагъэп, тefэщтыгъэ...

– Умышхэу уежъэнышъ, хъайнапэ тыпшІыщт, – ынапІэхэр чъыем ыгъэпщыгъэу нысэ нахъыкІэ цІыкІур кыипкІагъ, лъэпэо зэпытэу, гоІэлэ дэдэу, кыфэгумэкІы зэпытэу, – кыакІо... зытхыкІ...

– ЗыстхыкІи шъэрэ стегъукІыжыгъ, армэ зыфапІорэр, – у цІыкІум ыгу хымыгъэкІы шІоигъо зэпытэу, ауштэу кыыІэкІэІуагъ.

– Урафыжъагъ пІонэу...

– Удэ! – ыгу ыхъыгъэп лІыжъым. – Удэ ушъ кыысиІорэр!

– СэІо, сэогъаІошъ...

Адрэхэр ащ фэдагъэп, шапхъэ горэ зыдаІыгъ зэпытыщтыгъэ, кыаІощтым фэсакъыхэу, мыдрэм ахэр ышІэщтыгъэп, «десят класс» зыфаІорэм кыыраши, нысэ кыысфашагъ – зэ, ыгу хэкІэу, нахъ нысэ тэрэзыІокІэ гугъэу, пІытІыгъэ цІыкІоу зельэгъум ауштэу кыыІэкІэІоугъагъ, иджагъо фэдэу илъэса-тІуа, пхъатэ пимыхъэу хэтыгъ, адрэри кыыщыщтэ фэдэу... Ау зымафэ горэм, чэтэщ сэшІышъ, сыбгъэн ыІуи дэкІоягъэу, кыефэхы, унэм кыырахъажыгъэу, быныр ыгъэщтагъэу, зэригъэчъагъэу, мафэри икІи, чэщи хъугъэу, кІэжъукІыжыгъэу «жыы тІэкІу къэсцэн» ыІуи кыызекІым, адрэ цІыкІур ипчъэІупэ Іусэу, ытхыцІэ зэфэшагъэу, ышъхъэ егъэзыыхыгъэу ылъэгъугъ, мэчъые пІонэу... Ау кыызщылъэтыгъ... «Сыд?» ыІуи лІыжъым екІолІагъ, ынэ кІэплъагъ – зэрэгъыгъэр кыышІагъ... «сыд, сицІыкІу?» – ІаплІ рищэкІи, ыгъэтІысыгъ,

готысхьагъ... «Сятэ ащ фэдэу кьефэхи...» ащ щэхъу кыфэмылоу кыгъыгъ, ыбгъэ зыкыкIидзи...

Джащ щегъэжыагъэу «тат» адрэм зиIокIэ, мыдрэм ар ышIошъ хъоу кызыэрищэлIагъ, псы ешъоштми, шхэштми, тхъаусыхэщтыми – псыр а цIыкIум кызыритыкIэ зэмзэныпс шIошIэу, шхын кызыфытыригъэуцокIэ – шъоупсэу, итхъаусыхэ зыриIуатэкIэ ыгу кыдищэежъэу, непэ зытIо-зыщэ зыIумыкIэкIэ зыгорэм хэныгъ пIонэу, а цIыкIур ауштэу хихыгъ... «Каструль дэгъу аIуагъэти, бэкIае ечъэлIагъэу, аухы пэтэу»... ахэр ыIозэ кыщэфыти фихъыщтыгъэ, е Iудэнэпхъэтет, е шъхъатехъу, е оредыр зытетхэгъэ пластинк... Нысэ нахыжъхэр Iэгум дэгупсэфыхъагъэхэу, аныбжьи шIукIае хэкIыгъэу (мыдрэ цIыкIум елъытыгъэмэ), ащ фэдиз дэдэу зечъэжыщтыгъэхэп, кIо, яIахыл, ягъунэгъу, – мыдрэ цIыкIур лъэпэрэпэ зэпытэу, «кино къащагъэкIэ сенэгъуе» ылоу, нысэ нахыжъмэ амыдэу, – зэ, ауштэу, цIыкIум кьецIацIэхэу, лIыжъым зэхихыгъ... Тэрэз кIай кыраIощтыгъэхэр; «Джолэ Исмахылэ инысэ киноум чъагъэ аIощт, тэтэжъ ары мы чылэм шапхъэу кыфэнэжыгъэр, райцентрам е къалэм тызыкIокIэ кино теплъы, тыкъилъэгъурэпышъ, ыгу хэтымыгъэкIыным пае, зыIаж, улIэнэп».

УлIэхэнэп... Кино ямыIэу адыгэмэ бо бэ къагъэшIагъ... А зэхихыгъэм бэрэ егупшысагъ. «КIо, сэ сесагъэп ыIуагъ, сикIэлэгъум джэгум тахахъэщтыгъэ... тыкъашъоштыгъэ... Шъор зетхъэщтыгъэ... Зыгорэм ылъакъо кызыпаутыкIэ икIашцэ тыкIощтыгъэ... Зи, кином фэд, нахъ дэихэп... Джы кIапщи ашIыжърэп, алъакъохэри зэпыкIыжърэп... Одэжъдэкъо цIыкIур комбайным шIуафи, больницэм щащхэжыгъ, хэмышIыкIэхэу...»

Нысэ цIыкIум ыгу егъоу, лIыжъыр мафэ къэс дэкIэу кыублагъ, дэкIымэ хэгъуашъхъэм щыплъэу, зажэрэр цIыфымышIэу, ежъыри зи кымылоу, езэщи, губжыгъэу тхъэматэм зыIуигъэкIагъ, моуштэу риIуагъ алоу къаIотэжы:

– Зэгум, лIэхъупхъ, къэуцу сэлIо!

ЛIыр къэуцугъ, ыIапи кыубытыгъ, кыыкIэупчIагъ зыгорэм уфамэ ылуи...

– Сыффэ дэд...

– Адэ, уфамэ, къапIомэ ары...

– КъасIомэ кысфэпшIэщта?

– Апэ пенс зыфагъэуцугъэр оры. Булгархэр мыщ зыдэсым, хэтэрыкIхэр яхъоеу, ори уахэт зэпытэу, колхозы тыхъуи,

булгармэ хатэ тфашИ, ахъщэ шІукІае хэтхэу, якъэралы зэ-
кІожьхэм, «сэ къэзгъэкІышт» пІуи, уатекІожьыгъ... Джы,
уары, тихатэ фэдэ итэп. Ахэр цІыфмэ къашІэжьырэп пшІо-
шІа? КъаІо, Исмахыл, узыфаер...

– Сызыфаер сІонэу, ауштэу арэп... Шхыныр къытэлыжьыгъ,
щыгъыныри къытІэкІафэ, шыкур... Сэрэп, ар шъхьам, шап-
хъэр... Чылэмэ къялыжьыгъэр тэ тымыгъотэу загъорэ ауштэуи
мэхъу...

– Ар дэдэу тыщытэп, Исмахыл...

– Сэри сшІошІыщтыгъэ... Гу лъысымытэу. Карт ешІэнхэ
нахы кино горэ алъэгъумэ нахъ сшІотэрэз...

Тхьаматэр ригъэгупшысагъ. Зынэсын фаемэ анигъэсыгъ,
шиферыр гъотыгъуаеми, ари къагъоти, клубыр абгъагъ, айгъ,
агъэлагъ... Зы пчыхъэ горэм, укІытэ фэдэу, шІукІаеу зифэ-
пагъэу, ащ кІо шІоигъоу, ау игъогу фыхэмыхэу, ар игъэпсы-
пІэу лІыжъым гуцаф ышІи, риІуагъ инысэ цІыкІу:

– Гъусэ зэгъэгъоти, шъукІу... Зи фэІуагъэп... Джолэу укъы-
зхэфагъэхэр хъапсэІутхэп – анахъ Іаер сэрышъ, сэри ауштэу
осэІо: кІо, къеплъ... Тэрээу къеплъ – къэозгъэІотэжъышт!

ИкІэпхынэ цІыкІу дидзыезэ, лъэпэрапэу, тІо горэм лъэпэ-
уагъэу, чъагъэ ягъунэгъумэ адэжъ, Асе щыгугъэу, – адрэм,
служащ раІоу, нахъ къыфрагъэкІущтыгъэ кином кІоштми, зэІу-
кІэм ахэхъащтми, комиссиеу санитарнэ зыфиІорэми хэтыгъ...

А пстэур лІыжъым ыгу къэкІыжьыгъэу:

– Сыд сэгбгъэшхышт? – ыІуи, еупчІыгъ, нысэ нахыкІэм.

– О пшхырэр нэмыІэмэ... – ар ыІуи къалмэкъщаер къыгъэ-
сыгъ, кІыгъун фаер кІыгъоу. Ахэр охъуфэ Тимури къэсыгъ,
ыІупшІэхэр тхъум къыгъэжъыугъэу.

– УкІэгъожьыгъ сшІошІыгъ, – ыІуагъ лІыжъым. – Адэ,
ащыгъум... – тІэкІу къэштэжъыгъ пІонэу тэджи, икІыгъ, ма-
шинэм еплъи, лъэрыгъым иуцошт пІонэу, ибгырыпхы
еІэжъыгъ, жьыбгъэм пэчъэшт пІонэу, ипаІуи нахъ къызщикъу-
загъ, иджыби еІэжъыгъ, ахъщалъэр изыгъэмэ ыІуи... КІалэ-
хэр дэсыгъэп. Нысэхэр къыІулъэдагъ, дзэм макІо пІонэу...

– Сыпрызывникэп сэ, шъуихъажъ, – ариІуагъ, – шъукъэ-
гъынышъ...

– Тыгъына – тыохъуапсэшъ ары, – ыІуагъ нахыкІэм, ма-
шинэм Іэ щифэзэ...

– СызгобгъэтІысхъащта, хъауми пшшъэбы сыкъыдаплъэу
ара? – къэупчІагъ лІыжъыр.

– УкъызготЫсхъан, конешно, – ыІуагъ Тимуры. – Ау, нахъ пшІогупсэфымэ...

– Сыщысышт джа начальникхэр зыдэщысырэм... – Лпыжъыр тІысыгъэ. – Машинэ симытЫсхъагъэу арэп сэ... Ау мы чІыпІэр къысІукІэу хъутгъэп.

ТІысыгъэх, пчъэхэр къыфашІыгъ, зыкъигъази, шъэбэшъабэу «москвичыр», зыпшІошІыжъ хъазырыри къыдыхэтэу, дэкІыгъ, нысэхэри къэлапчъэм нэс дэкІотагъэх, сэпэ тІэкІу къазытеом, «ай!» аІуи къыкІаІагъ, егъашІэм сапэ къанэмысыгъэ фэдэу, ауштэу зыкъашІэу, анахъыкІэр лъэпауи, нахъыжъым къыубытыжыгъ, тыримыгъафэу, гурытым къешъхъэшъуао фэдэу зишІыгъ: «ренэу мыр!» ыІуи. Зэрэгъэцхыхэзэ ихъажъыгъэх...

Джар идэкІыкІэу, мылгъэсэу, мышэсэу, Джолэ Исмахылэ дэкІыгъ, «сакъыхэплъэн, жъы зыкІэзгъэун, гъэретыри къэмэкІагъ, хэт ышІэрэ...» ащ пытын фаер къыфэмыІоу. Ащ пытын фаер бо хъэзаб, – зы къамыл кІахъ, шапхъэ птырахынэу, уичэтэщышъхъэ къыхалгъэшъутгъэу, лыягъэ атІынкІэ шъхъахыхэу... Зы къамыл кІахъ, зы псыщалъ, къыпштыраутхэжъынэу... ГъэІылъыкІэ тэрэзи ашІэжърэп, – ефэнды аІоу дэсым зэманым «шестъдесят шестъ» ешІэу, «очко»-кІэ къашІуихъэу, бзэ тэрэзи Іулгъэп, зэ къурІэнаджэмэ ахэтыгъэти, тефагъ, пэмыкІ амыгъотэу, егъашІэм мылэжъагъэу, гъунэгъу къалмэкъщайкІэ хэкІыжъэу...

«О дунэе хъэзаб! Дунэе хъаф гущ!.. О-ой!.. Зыгорэм сеутэкІэу сиукІымы хъау сиІэп, больницэ Іоф къыхэрэмыфи», – ахэмэ ягупшысэщтыгъэ Джолэ Исмахылэ, машинэм исэу, шъабэу-шъабэу, гъогур мыл джынджыу фэдэу, кІэнкІэ щыбгъэчъагъэми щычъэнэу... Сыхъати тешІагъэп, чылэ гъогухэр къаухи, ащ телгъэдагъэх. ИІагъэп мыщ фэдэ гъогу... Мыжъо тетэкъуагъэу цытыгъ, «шкъы-шкъышкъ» къыІоу, апэ зашІым «сыдэу мыжъокІэдаха» аІоу, зесэжъхэм «мыжъокІэ тэрэз у Іаемэ тыратэкъоныя!» аІожъыгъэу, машинэхэр дигъэпкІаеу: мыжъокІэжъгъэир апэм ыкІыІугъ, катокхэри рыкІуагъэу, ау тІэкІу-тІэкІузэ жъгъэир еІыстэхы, къэбым фэдэу мытІырхэр къыдэкІоягъ, ялгъэпаохэу... Загъорэ ащ фэдэ мыжъо горэ щэрыхъым чІафэти, къыгъэчэрэгъути машиначІэр къыпхыреуты уигъаІоу къеощтыгъэ, тыди тыригъафэщтыгъэп, о къыпфиучІынэтІыщтыгъэ, ыгу къыпфэплэу, – зыгорэм къыщэгъагъ аІо, ащ фэдэ мыжъо, имашинэ къифи...

«Тыздачъэрэри тыда, – зэупчІыжыгъ лЫжъыр, – сэ си-
мыгъогуми ышІэрэп... Зыгорэ еІогъэн фае мы кІалэм...» Ау
зи риІуагъэп, тІэкІурэ чъэ шІоигъоу, ыгъатхъэу, икІэлэгъуи
ыгу къэкІыжыгъэу... ЕІ, тэ къипхыжын, осым фэдэу
тежъукІыгъ, уц къашхъом фэдэу текІодыкІыгъ, тэ къипхы-
жын гуц! О-ой-о-ой, щыІэжъэп...

Машинэр ошІэ-дэмышІэу къэуцугъ.

– Сыд къэхъугъ? – упчІагъэ лЫжъыр.

– Зи, – ыІуагъ Тимуры. – Щэрыхъмэ сяплъыгъ... Тормо-
зым. Тэрэзых. КъаІо тыздэкІоцтыр.

– Олахъэ сымышІэ... – къыригъэжъагъ лЫжъым, зыфаер
къыфэмыІоу, – оди сыкІон фае, мыди сыкІон фае сІоу, сежъэ-
штунэп сшІошІэу... Джы хэсхыщтыр сшІэрэп...

– Егупшыс, – ыІуагъ кІалэм.

– Акъыл уиІэми ари дэгъу... Мо сэри къысэт ац фэдэ горэ...

– Уешъорэпи!

– Ушъхъаса, зыкъом фэбэгъон! Пачкэ къыпфэсщэфыжын,
къаштэ, згъэстыщт...

– Гъэсты, уфаемэ...

– Сыфаеу арэп... Ыхъы! – тутын Іугъом ыгъэпчагъ, ау чІи-
дзыгъэп сигаретэр. – Зыми есымыІуагъэу... КъэдаІу, Тимур, –
лЫжъыр нахъ гупсэфэу къэІыстыгъ, ари фимыкъоу, – мо
тигъэкІ, мыщ къыщысфэІоцтэп, сшъхъэ гъучІ къытеу-
Іубагъэу, – ыІуи къикІыгъэх машинэм. – Нахъ хъоо-пщауІоу
тыгъэтІыс, уц къашхъом... – Кюветым шъхъапырыкІыхи,
уцым хэтІысхъагъэх, – мыдэ, мы хъам къыльтфыгъэм зызцигъэ-
былтыгъэр! – арыІуи, амброзие зытІуц къэкІыгъэти, ричыгъ. –
Уц Іай, бзаджэр... АркъодыекІэ узтыригъэкІоцтэп... – Ичан
къышти, уц лъапсэм етІагъ. Ар ыухыгъэу, чаныр ылъэкІи
зедигъэпкІэжьи, рилъхъажыгъ. – Пасэм джары адыгэмэ
къыздырахъакІ зэпытыщтыгъэр: зы чан, зы лъау, зы дыд...
Джы о, уары, ІалтмэкъитІум арыз уиІункІыбзэхэр... Джау-
щтэу щыІакІэм къыхэхъуагъ... – Адрэ къыригъэжъэгъагъэр
ыгу къэкІыжьи, ащипыдзэу къыІуагъ: – УасІо сшІоигъор ары,
Тимур... Сэри шъзогъухэр сиІагъ сызэкІалэм, ащыщхэр,
шыкур, непэ псаух... Ахэмэ сахэплъэжыгъэмэ сихъярэу...

– КъаІоба, тычъэнба...

– О улІэхъупхъ... Ори, уимашини... Мыщ фэдэу сызежъэ-
кІэ джы мы къэтчыгъэр зымэфэ гъогугъ, сэбахъым щегъэжъа-
гъэу джацэм нэсэу... Ныбджэгъу горэ сиІагъ, къыздырихы-

гъэр сымышІау, мылӕку шІукІае ІукІагъау, сехъуапсәу, ау къысымыІоу... Непэ нэс сегупшысәшъ, къэсшІэн слъэкІырәп...

– ЗаймәкІа къыхъыгъәнкІи мэхъу...

– Ох, ох, ох! – ыгъатхъау цхыгъа лІыжъыр. – ЩыІагъәп, дел, урыс ІуакІәкІа двенадцатый год зыфаІорәр ары, четырнадцатый зыфаІорәр къыдиубытәу – а илъэс зытІущым кІодыгъагъа: тум-тәкъашъ! Тә хъугъа? Зыми ышІәрәп! Олахъа дәим, тхъамыкІәр сІозә, къыкъоужыгъ, кІәракІау, зышІомыдәеу... Уни аригъәшІыгъ, чырбыщәу, зыгорәхәри къыІоу, хъапсәми чІафәу... Тыгъуагъау арәп – ыІуагъау... Хабзәм пфимыштә-щтхәр ыІуагъау... ІуакІа ышІәщтыгъа. Советскәр зытекІом правленми хагъәхъагъ... КІо ахәр сәри къысәхъулІау хъугъа, актиуй-сиди, ау адрәр ары: тә къәпхыгъа, хъам къылъфыгъ, чырбыщ унә уасә сІоу сызеупчІыкІа къысымыІоу... Джы, мары, титІуи тилІәжыгъо къәсыгъ – къысиІуапхъ...

– Адә тыгъакІоба, чыжъәп-сыдәп...

– Чъә ащыгъум! КІәгъан! – лІыжъыр къәтәджыгъ. – ДжащкІа едгъәжъәнышъ, адрәми танәсын... УкІаләшъ, осІо-шъунәп, ау сәри шъәф горә зыдәсІыгъ... Зәпстәумә апәу арарынкІи мэхъу моущтәу сыгу къыридзагъәр – илъ зәпыт, имыкІау, сикІәлэгъум щыублагъау...

– Шъо, слъэгъухәрәр, шъәф закІау шъугъәпсыгъ, – щхыгъа кІаләр, ичІыпІә тІысыжыгъау.

– Щхәнәп ар... – ыгу ыхъыгъәп лІыжъым. – Сигууз... О гу лъыптәрәпышъ, ощхы...

– Адрәм ишъәф сшІәрәп пІуагъа... УигъәгумәкІау...

– Адә ары.

– Ори шъәф уиІ.

– Сәри сиІ.

– Ори умыІуатәу?

– СІотәнәп! Ныбжьи сІотәнәп!

– Адрәми арба ыІорәр...

– Шъәф пстәури зәфәдәп!

– Адрәм къәбгъәІон уихъисап?..

– КъыІон, фәмыхъуми!

– О къәпІон уихъисапәп?

– Сә сишъәф мылӕку Іофәп, нәмыкІ!..

– Сәри къысәпІоштәп?

– Орыба зәсымыІохәщтыр!

– Сыда, цахъ къысфәпшІырәба?

– Миллион сиІагъэмэ – ма, Іыгъ сІони, остыни... Ау ащ фэдэп сэ сишъэф...

– Сэрмэ къэсІотэщтгъагъэ...

– Ори уиІ шъэф горэ, цІыф емыІуатэу...

– Олахъэ ныбжьи симыІагъ!

– Тхъэ умыІо, дел!

– Тхьи сІон!.. ЦІыф сукІыгъэп-сэдэп...

– Сэ сукІыгъэу ара, дел? – къэгубжыгъ лІыжъыр, мэхъэ-шагъэу. – Чэт Іаджи шІосыбзыгъ, мәли, шкІи... Ау нэмыкІ хъакъ стелъэп... Шъэф сиІэп еІо...

– СиІэп, конечно...

– УиІ!..

– КъыздапшІэрэр?

– КІо, еу, къыбдасшІэрэр сэ сиІофы...

Чэщыр ары ыгу къэкІыжыгъэр, пшъэшъэ цІыкІур у кІалэм зэречъэллагъэр, ыбгъэ зыкІидзи зэрэгъыгъагъэр... Ащ фэдэ горэ Джолэ Исмахъили ыгу къэкІыжъ зэпытыщтыгъэ, икІэлэгъум щегъэжъагъэу, адрэри пшъэшъэжъыеу... Мы аужырэ заори къэси, ярэби, зыгорэ къемышхулагъот ыІозэ, заори текІи – псау, мэлсэу аІоу, ащ фэдэ къэбар цІыфмэ къахихыгъ... ГъашІэр тешІагъ, ау ыгу имыкІау, хэтІысхъагъэу, къызецъами адрэр цымыгъупшагъэу, – «псау, зыдэкІуагъэм дэкІуагъэу», ащ фэдэ къэбар зэхихымэ, «кІо, псаумэ ары ныІэп...» ыІозэ, гъашІэр икІыгъ... Зэпэчыжъагъэх, одэ адыгэмэ агъун пІоми хъунэу, а чылэм ащагъ, а зызакъоу дунаим ежъ шІу тырилъэгъуагъэр...

Арары джы къезыщъэжъагъэр, егъэшІэрэ шъэфэу зыдиІыгъыгъэр, игъэрет къэмэкІагъэу, «дунаим сиехыжъыгъо къэсыгъ» ыІуи ар ышІошъ ыгъэхъужъыгъэу, слъэгъужъыгъагъэ гуцъэмэ ыІозэ ыгу къиххъагъ: сыд хъуштми зэзгъэлъэгъужъын, сежъэн... Ыкъомэ ащэщтгъагъэ, Сыбыр-Іуашъхъ ыІуагъэми, ау ыкъо кІыгъоу... Ар фэшІагъэп, къыригъэкІугъэп.

Джы мы кІэлэцІыкІум ещэ...

АкІуштыр акІуи, мыдрэ чылэу а лІэу зишъэф къезымыІуагъэр зыдэсыгъэм дэхъагъэх... О уныбжъым фэдиз адрэми ыныбжъэу, моуштыр, къыпІуфэфыкІэу, уІулъэдэныр къекІурэп, – хэт ышІэрэ, Іаджи мэхъу, о гушІуагъом ухэтэу адрэмэ яхъэдагъэу...

– Зэгу, – ыІуагъ лІыжъым, зынэсхэм, – хэгъуашъхъэм убрэмекІ... Одэ у чъыгмэ адэжъ... Сэ сикІын...

– ТыІулъэдэнба, – ыІуагъ Тимуры.
 – Іулъад о уиблагъэ горэм дэжъ, дэсмэ...
 – Дэсы дэдэх...
 – Адэ дэгъуба... Сэ тІэкІу зысплъахъын фае... О кІо...
 СыздэщыІэр кыуаІон... ТызэшІокІодынэп...
 – Имысмэ?
 – Сэ сыздакІорэри? Сэ сызфакІорэмэ ауштэу акІэупчІэхэрэп: исыха-имысыха? Псауха-мыпсауха, джауштэу ары нахъ... Тыгъуасэ дахыгъэми сшІэрэп мы Іаеу зыдэжъ сыкІорэр, – зигъэсэмэркъэу фэдэу зишІыгъ лІыжъым, ау исэмэркъэу къэштыпкъэжынкІэ щтэу къэхалтэм ылтэныкъо плъагъэ. – КІо, сикІал, кІо, ахахъ уиныбджэгъумэ, гъэгушІох, ори гушІо... Сэ моу сыдэхышт!..

- ? 1. Сыд фэдэ адыгэ шэн-хабзэха мы пычыгъом кыыгъэлъагъохэрэр?
 2. Сыд фэдэ цІыфа Джолэ Исмахылэ?
 3. Пычыгъор зэрэтхыгъэ жабзэм шъукъытегущыІ.

Кэстэнэ Дмитрий

ХЬОТ-БОРЭН

Къарбэч тхылъ зэгохыгъэр ыпашъхъэ илъ, шъхъангъупчъэм ынэгү фэгъэзагъэу столым кІэрыс. А зытхъапэм зеджэрэр сыхъатныкъоми къехъугъ, ау ышъхъэ зи къыхъэрэп. Заджэрэм зыкІи емыхъылІэгъэхэ гупшысэхэр къышІуежъэх, шъхъангъупчъэм еплъышъ щыс.

Пчэдыжъ нэфшъагъом къыублагъэу къесы. Уашъор зэй-кІэу ежъэшъо-фыжбышъу. Осыр, техъон фыжбыбзэу, чІыгуи, бгъагъи ателъ хъугъэ, тэдыкІэ уплъэми – фыжбы закІ. Трубэхэр шІуцІагъэу къыхэмыщыщтыгъэхэмэ, унэхэм шъхъэ атемылъэу къыпшІошІыныгъи, джащ фэдэу чІыгум итехъон фыжбырэ уашъомрэ зэхэкІуакІэх.

Къарбэч изакъу, яни ышыпхъуи исхэп, унэр кІым-сым. Дунаири джащ фэдэ къабзэу кІым-сымэу ащ къыщэхъу. Шъабзэу, мытхъытхъыхэу къебыбэхырэ осыцэхэр къэмылгъагъо-щтыгъэхэмэ, зэкІэ дунаир мыхъыежъэу, чыыгъэу къыпшІошІыныгъи. ЧІыгум зиушъэфыгъэу а осыцэмэ акІэдэІурэм фэд. Урамым зы нэбгыри, зы псэушъхъи теплгагъорэп, зы чыыг къутами, пкІашъи хъыерэп.

Псыхъом Іут шцелымэ ашъхьапэхэр Іугъом хэтхэм фэдэу чыжьэкІэ къэлъагъох. Гъэмафэм ахэр зэрэшхъонтІэбзэ дахэри, ахэр зышъхьащыт псыхъо къаргъом ухэсыныр зэрэтхъагъори Къарбэч ыгу къелъадэ, ащ лъыпытэу гушІори гумэкІыри зэхэтхэу къызэрэуаерэр къызэхешІэ. Ежь ищыІэкІэ гугъэ дахи, гумэкІ шъэфи кыыхэзылътхьэгъэ мафэр ыпашъхьэ къеуцожьы.

* * *

Къарбэчрэ Махьмудырэ зэгъунэгъух, зы унагъом кыихъухьагъэм фэдэу къызэдэтэджыгъэх. Ежь янэ шъузабэу къани, ежьыррэ ышыпхъу цІыкІурэ ыпІужьыгъэх. Къуаджэм зэрэщыхабзэу, Махьмуд ятэрэ янэрэ ягъунэгъу шъузабэм анаІ тырагъэтыщтыгъэ. Къарбэчи унагъом щыщым фэдэу пэгъокІыщтыгъэх. КІэлэцІыкІуитІури шІу зэрэлъэгъуштыгъэх, зэгъусэ зэпытыщтыгъэх. Махьмуд мзэз зытІукІэ нахьыжъыгъ, итеплъэкІи нахь лъэпэ-лъагэщтыгъэ. Ащ фэшІыкІэ Іофтэбгагъэр Къарбэч фэгъэзагъэу хъугъэ. Махьмуд ис пэтми, ащ янэ-ятэхэм Къарбэч аІофытэу бэрэ кыыхэкІыщтыгъэ. Ины зэхъухэми а зэфыщытыкІэр къахэнэжъыгъагъ. Нахьыбэрэм Махьмуд янэ ыІоу зэхэпхыщтыгъэ: «А Къарбэч, мо тучаным чъэри, щыгъу кыисфахьыба», «Мо пхъэ тІэкІу кыисфэкъутэба»... Загъорэ Махьмуд иджан, игъончэдж е ипаІо гори кыыратыжъыщтыгъэ.

Школми зэдычІэхьэгъагъэх. Къарбэч кІэлэегъаджэхэр кыыщытхъухэу дэгъоу еджэщтыгъэ, ау яблэнэрэ классыр кызеухым кыычІэкІыжъынэу хъугъэ. Янэ дэІэпыІэн фэягъэ. Махьмуд япшІэнэрэ классыр къеухыфэ еджэн ылъэкІыщтыгъэ шъхьаем, ябгъонэрэр зеухым афеджэжъыгъэп. Апэрэ илътэсым зи ымышІэу щысыгъ. ЕтІанэ учетчикэу бригадэм Іухьагъ. А Іофыр дэхэкІаеу зэрихэщтыгъэ. Ятэ елтэІу-къелтэІужьызэ кыыригъэуцуалІи, мотоцикл ыщэфыгъ, ащ тесэу непэ заулэрэ къуаджэри, бригадэри кыызэпечъахьыжъы.

Къарбэч ездовоеу Іоф ешІэ, ишрэ икурэ къахэщэу зэрехьэ.

Колхоз правлением зычІахьэм, Ламыкъо Юсыф къеджагъ. Ар ишъыпкъэу къеплъызэ кыыриІуагъ:

– Іоф инкІэ сыпщэгугъы, уишыхэр зэкІэпшІэни зыгорэм унэсын фае, – ащ зэпигъэуи Къарбэч къеупчІырэм фэдэу къеплъыгъ. – Агрономыр райцентрэм къыдэкІыжъыгъэу телефонимкІэ къаІуагъ, гъогум тетэу мыщ хиубытагъ...

Къарбэч адэдэм ежыри зыдимышІэжъэу гумэкІыгъ, ынэгу къызэхъокІыгъ.

– Укъегъашта? – къеупчІыгъ Юсыф.

– Сыдигъуа ар къызежъэжыгъэр?

– Хъотыр къызыщиублэн дэдэм дэжъ.

– Ащыгъум сежъагъ сэ.

– Зэгугу, – ыІуагъ Юсыф, гъусэ горэ уиІэн фае нахъ хъуштэп, Махъмуди сыкъеджагъэшъы, джыдэдэм къэсышт, тІуми шъу-зэдакІу.

Ар зыщиІорэм, Махъмуди къихъагъ, ащи Іофыр зытетыр Юсыф зэхыригъэшІыкІыгъ.

– Тауштэу ар тэ къэдгъотын тлэкІышта? – ыІуагъ Махъмуд. – Нэм кыкІэІабэрэр плъэгъурэп. – Зэрэштэрэр пшІэнэу, ащ ынэгугу кІыфы къэхъугъэу щытыгъ.

– Къэжъугъотын фае. Гъогур гъэнэфагъэ, чъыгмэ чыжъэу шъуагомыкІ, загъорэ шъуджэзэ шъушІы...

Уахътэу кІорэр шІуабэу Къарбэч гуІэштыгъэ:

– НекІо! – ыІуагъ ащ Махъмуд фигъази.

Къуаджэм зыдэкІхэм, зыхэхъагъэхэр гукІодыгъо дэдагъ. ШІункІыбз. ТыдэкІэ унэгугу бгъэзагъэми, осы пхъашэр жъыбгъэм кыкІетакъо. Жъыбгъэр къызынэсырэр тырилыбжыкІырэм фэд. Шыхэр ерагъэу макІох.

– Зи кыкІыштэп, хъаулыеу тэри тыхэгъошахышт, – ыІуагъ Махъмуд.

– Тауштэу ар пфаІорэ – бзылъфыгъэр ІэпыІэгъунчъэу итынэны дгъээзжына! – пигъодзыжыгъ ащ Къарбэч.

Зи амыІоу джыри тІэкІурэ кІуагъэх. ЧъыІэ къалІэхэуи къаублагъ. Жъыбгъэр щыгъынми къапхырыкІыштыгъэ. Шыхэри загъорэ къыззетеуцо. Къарбэч ерагъэу вожжыр егъэсысышъ регъэжъэжыых. ЗыгорэкІэ Санет ІукІэхэмэ тыраубгъонэу зыдырахыжъэгъэ джэдыгури зытраубгъуагъэ шъхъа-ем, ащи ишІуагъэу къакІорэр макІэ, жъыбгъэм атрехы, ар даІыгъын фаеу мэхъу.

– Джащ нахъ чыжъэу тызыІукІырэм, къуаджэри къэдгъотыжыштэп, – еІо Махъмуд.

– Хъау, тыкІошт.

– СыкІоштэп, делагъ ар! – Махъмуд къэІабэшъ, Къарбэч вожжэр Іихынэу ежъэ.

– О умыкІошtmэ гъээзжъ, сыкІошт сэ, – Къарбэч шыхэр къегъэуцу. – ИкІ! – къытекуо ар ишъэогъу.

Махьмуд жэм кьепкIышъ, псым чIэбыгъэм фэдэу, шIун-кIым хэкIуадэ.

Къарбэч изакъоу пчэгум къызэринагъэм егъэтхытхы. Ар шымэ адэгущыIэ:

– Шъукъэмыштэх, сидахэх, уцужьын ари зэгорэм. Сэ шъузгъэтхъэжьи ащыгъум... Бгъээзжыгъэу цIыфмэ тауштэу уахэхъажьи? Санети мыш фэдэу зыгорэм хэт...

ЕтIанэ ыгу къелъадэ: зыгорэкIэ ащ ыгъээзжыгъэу районым екIужыгъэнкIи мэхъуба? Арымэ дэгъу. Ау хиубытагъэу хэтмэ, е ыгу кIодыгъэу осым чIегъэсэнкIи мэхъу.

– Санет! – маджэ, ау ыжэ бзыуцыф дэубагъэу къыIорэм фэд: ымакъэ жьибгъэм зэхецунтхъэшъ зэбгырелъэсыкIы.

– Санет! – маджэ Къарбэч. Хэт къыпэджэжьи шъоф нэкIым хъот-борэным риубытэгъэ кIалэм.

– Санет!

Бэрэ кIэдэIу. Жьибгъэ зэпымыужьым ибыу макъэ зи къы-хэлукIырэп. Чъыем ригъэнэцIэу чъыIэм къыгъэпIыкIагъ. Жэм екIы, ащ готэу кIонэу ежъэ шъхъаем, жьибгъэм ыгъа-кIорэп. Осыр чIэпIэ-чIапIэу ыбг къэсы. Шыхэри нахъыбэрэ къызэтеуцо хъугъэх. Зэрэпсаур, дунаим зэрэтетыр ежъ ышIошъ ыгъэхъужьиным пае, джы маджэ:

– Санет!

ЧIапIэу зынэсыгъэри, уахътэу кIуагъэри къышIэжьиэрэп. Ежьиэрэ мы шитIумрэ ары ныIэп джы мы дунай зэхэкъутэ-жьи пекIорэр. Ау кIон фае. Юсыф къыщэгугъы, къуаджэр къаплъэ, Санет къежэ.

– Санет! – маджэ, ау ымакъэ ежьири ерагъэу зэхехыжьи.

Шыхэр къегъэуцух. ЗанкIэу ыкIыб жэм фэгъэзагъэу ежъэшъ макIо. Гъогум Iут чъыгмэ анэсынышъ, чIапIэр къышIэнэу ары зыфаер. Зы лъэбэкъу, лъэбэкъуитIу, щы, плIы... Джы нэс еолIэн фэягъэба. КъызэплъэкIы. Шыхэмрэ жэмрэ къэлъагъо-рэп. ЫпэкIи зи шIуцIагъэ щыIэп. Къэгъагъ фыжъэу апытхэм мэлэшIур апихэу акэцэ чъыг сатырхэм гъэтхэ мафэм зэра-блэкIыщтыгъэр ыгу къэкIыжьи. ЕтIанэ ошIэ-дэмышIэу а гъэтхэ сурэтым хэтэу псынэкъуаор зыIут унэ закъоу гъогум Iутыри инэшIэхъ къетаджэ. Ау чъыгхэр къыгъотыгъэп. А чъыг сатырыр ары дунай нэфым иIэпэ-цыпэр. Джыри лъэбэкъу заулэ едзы. ЫбгъукIэ зэплъэкIынэу ышъхъэ егъазэ. НатIэкIэ еутэкIыным фэдэу шIуцIагъэ горэ джабгъумкIэ къышъхъа-щыт. Чъыг кIышъо пхъашэм телабэ. Джащ нахъ ыгъэгущIоу

нибжьи Къарбэч чыгы лъэпкъ рихьыллагъэп. Цыфы е псэушъхъэ кIасэ горэ ыгъотыжыгъ пIонэу зыфищэигъ, IаплIрищэкIыгъ. Чыг лъапсэм зыригъэкъугъэу ышIэщтым егушшысагъ.

КъызэрыкIогъэ ужхэм Iэбы-лъэбэу алъыхъузэ, шымэ къякIужыгъ. Ахэр кIэзэзхэу, атхыцIэ осыр Iужъоу ателъэу цытыгъэх. Яубзэм адэгущыIэзэ ашъхъэхэм Iэ ащифагъ, аIупIэ ыубыти, рицэжъагъэх. Жэр хэщтахыгъэти, тIо еIэгъукIэ ерагъэу кыгъэкощыгъ. Сыдэу ышIми шыхэр чыг лъапсэм рицэлIагъэх. Джэдыгушхор шымэ атхыцIэ тырихъуи, жьым атримыдзынэу атрипахъ, постромкэхэр къыпитIэтIыкIыгъ. «Шъумыщт, шъумыщт шъо, сэ къэзгъотыщт ар тэдэ хъугъэми», – ыIозэ Къарбэч адрэ чыгым нэсынэу ежъагъ. Чыгхэр зэпэчыжъэу къыщыхъугъ. Минут горэм зигъэпсэфи, зэхафэмэ къэтэджыжъзэ, ежъэжыгъ. Къэпшъэу ыублагъ. Джы чыгэу къызэринэкIырэм пэпчъ ылъытэщтыгъэ. Гъогум Iут унэм нэс къэнэжыгъэр зыфэдызыр зи къызэришIэн цыIагъэп.

ЯпшIэнэрэ чыгым зынэсым лъэш дэдэу зэрэпшъыгъэр къызэхышIагъ. ПкIантIэр ыкIыб къехыщтыгъэ, пэIокIадэр цIынагъэ, ау къызэрэзэтеуцагъэм тетэу зэкIэдыещтыгъэ. Ыпу гъукIагъэ. Осым хэIаби, тIэкIу ыжэ делъхъэ. ЕтIанэ кIуачIэу иIэр еугъоишъ ежъэжы. Джы лъэбэкъоу ыдзырэм пэпчъ зэтеуцо, зегъэпытэ, ау жьыр нахъ лъэш къэхъугъэшъ, хигъэкIырэр макIэ. ЧIэпIэ-чIапIэкIэ осыр бгъэкIэ зэикъунэу мэхъу. Уахътэу кIорэри зэхышIэжъырэп. Жъыбгъэм къызэкIидзэжъэуи кыхэкIы. Сыд фэдиза ыкIугъэр? Сыдэу чыгым нэмысыра? ОшIэ-дэмышIэу Къарбэч ыгу щэч къелъадэ: чыгымэ сагокIыгъакъомэ? Осым бгъэкIэ зытредзэ, ыпэкIэ плъэн еIо, ау ар ылъэкIырэп: жъыбгъэмрэ ащ кыхыырэ осымрэ ынэхэр къызэкIырагъэхырэп. Къарбэч хьалъэкъуиплIыкIэ мэшшы. Зэгорэм, нэгъэупIэпIэгъу закъокIэ ынапIэхэр зэтрихын зельэкIым, нэфынэ цIыкIу горэ къэпсыгъэу къышIошIыгъ, ау ар етIанэ къэлъэгъожыгъэп. Джы кIуачIэу иIэр зэриухырэп нафэу зыдишIэжыгъ. НэпIэхъым хэтым фэдэу, чыIи, псыфалIи къызэхимышIэжъэу ащ къыщэхъу. Моу мыхъы-ежъэу, осым зыхиухъумэу хэгъуалъхъэмэ шIоигъоу мэхъу, шъхъаукъэ IашIур къышъхъащэо. Ау кIуачIэу иIэр зэкIеугъуаешъ, зыкъеIэты. Ухэчъыеныр зэрэхъадэгъур ащ дэгъоу ешIэ: ежъ ыушэтыгъэп, ау къаIуатэу Iаджыри зэхихыгъ.

* * *

Жыыбгъэм зэрэКичыгъэри, осыр нахъ макІәу къыхъы зэрэхъугъэри Къарбэч къышІагъэп. Джэныкъо мэшІо зэпэщыхагъэм ыгузэгү илъ жъокум фэдәу, ащ ыгу зы гупшысә пыт илтыгъэр: сэхъыефә, сәкІотәфә сыщыІ, сыщәІәфә – сыкІошт, Санет къэзгъотышт. Жъоку машІом фэдәу, ащ ыкІоцІыкІә къыгъәфабәзә пшыщтыгъә...

Гъогум Іут унәу, гъогур ремонт зышІырэр зычІәсым, чәщныкъом дэхыгъәу пчъэм зыгорә къепІәстхъәу, къеІәй-лъәеу зәхахыгъ. Унәм чІәс лЫжъри, ишъузи, якІаләхәри чъыежыгъагъәх, ау лампыр агъәкІосәжыгъәп, унә кІоцІыр нәфынагъ. Бжыхъә уаехәм е джырә фэдә кІымәфә чәщым унәм ипсырә нәфынәм имәхъанә а унәм чІәсмә дэгъоу ашІәщтыгъә. Ащ яшъхъангъупчъә ипсырә нәфынәм зы гъогурыкІоп зыгу къыгъәчәфыжыгъәр, ащ ящай стыр зы нәбгырәп къыгъәпсаужыгъәр.

– Тыу алаурсын! Ащ къызәхишІыхъэрәр, – ыІоу лЫжъыр къихъажыи, остыгъәр хигъани тІысыгъә къодыагъ, а нәфынәм къырищәлІагъәхәу Санетрә ащ игъусә шыкоо кІаләмрә пчъэм къызытеуІохәм. – Зыгорә ащ къытфихыгъах, – ыІуи лЫжъым пчъәр Іуихыгъ. – Шъукъихъ, шъуеблагъ!

* * *

– Мыр къемыжыагъәмә, тынәсыжыщтыгъә джы нәс, – Санет егупшысагъ. – Непә тә теджән фәягъә – къысәжәщтых, телефонкІи сызэрәкІожъырәр араІуагъ.

– УзыфынәмысыжыгъәмкІә справкә имыщыкІәгъәжъәу ащ агуригъәІон, ау гумәкІыных нахъ.

* * *

Щай стыр ешъохи, ныом пІәхәр къафишІыжыгъ. Санет адрә унәм ит пІәкІорым хагъәгъолъхъагъ, кІаләр мыдрә унәм хъакум пәмычыжъәу, гъолъыгъә.

* * *

Санет чъыецщтыгъәп. Гупшысәу щылъыгъ. Пчъә зәфагур Іухыгъәти, ащ лЫжъыр зэрәщысыри, етІани зэрәгъолъыгъәри ылъәгъуцщтыгъә. А къепІәстхъы макъэри зәхихыгъә, ау зи ыІуагъәп. КъызыхәкІыри ымышІәу щтә горә къызәхишІагъ.

КъепІәстхъы макъэр нахъ лъэшәу къәІугъ, пчъэм зыгорә къеолІагъә фәдәуи кыщыхъугъ. Санет лІыжъым еджән зыщІорәм, адрәр ежъ къәтәджыгъ, пчъэм екІолІагъ.

– Хәт ар? – джагъә, ау кыбІожыщтым емыжәу, фәсакъәу Іуихыгъ.

– КыбІух! – ерәгъә дәдәу кыбІуагъ пчъә кІыбым щыІәм.

ЛІыжъыр еІәбәхи ыІә лъәшхәмкІә цІыфым ыблыгухәр кыубыти, пчъәшъхьаІум кызәприхыгъ.

– Джыри зы нәбгырә кытфихыгъ, – ыІуагъ лІыжъым. – Ау иІоф дэин фәе, лъәсы.

Санети къәтәджыжыгъ, кычІәкІыгъ. Махъмудыкъомә ыІоу зә ыгу кыилъәдагъ. Щыгъынәу щыгъыри умышІәжы-нәу, осыр тецтахыгъәу щыль цІыфыр апәрәм Санет ышІәжыгъәп, етІанә ар къекІуалІи зыжәхаплъәм, цтагъәу къәкууагъ:

– Къарбәч!

– Санет! Ора? – ыІуи, Къарбәч ынәхәр кыгъәплъагъ, щхыпцІы макІәм ыІупшІәхәр кыгъәхъубләблагъ, етІанә хәпәзәжыгъ.

– Спирт щыІа? – къәупчІагъ Санет. Ар кызехъакІәм фәмыдәу, джы унәм исыри, илъыри ежъ ыІә илъ пІонәу зекІо-щтыгъә.

– Мо шъутІәкІахы! – ариІоцтыгъә ащ лІыжъымрә шыкоо кІаләмрә. – Шәм хәжъугъәгъуальхы!

– ШъуІоты! – Ылъакъохәр, ыІәхәр! – ежъ Къарбәч ынәгушъхъә ыІәгу шъәбә цІыкІухәмкІә ыІотыщтыгъә.

Къарбәч къагъәнәхъәжыгъ. Иакъыл кызәрешІәжъәу ащ ынәхәмкІә Санет кыгъотыгъ. Ар къәгъотыгъоягъәп. Пхъән-тІәкІум тесәу ыпәшъхъә дәдә исыгъ. Анәхәр зәІуупІагъәх. Къарбәч гушІор ынәхәм къакІәпсыгъ, къәщхыпцІыгъ.

– Укъәзгъотыжын Іоу сшІагъәп, ау укъәзгъотыгъ, – ыІуагъ Къарбәч. ЫгукІәми ыжәкІәми кызәриІуагъәри ежы-ри зәхифыжын ылъәкІыныгъәпи, джарәу макІәу кыбІуагъ, ау Санет ар зәхишІыкІыгъә. Ежыри кІаләм Іуплги гушІуа-гъә, чыхІәныр кІиупкІагъ.

– Чъые, Къарбәч, къин плъәгъугъә.

– Хъун, Санет, – кыбІуагъ Къарбәч. Джащ лъыпытәу ынапІәхәр къефәхыгъәх, хәчъыягъ. Ащ куоу, зәкІәлтъыкІоу жы кыщәщтыгъә. Щынагъор шъхъарытыжыгъәп.

Санет бә ыгу къәкІыжыгъәр, зәгупшысагъәр. Ыпси, ышъхы ямыбләжәу хъот-борәным кышхырыкІи, къәзгъотыгъәр

Къарбэч. Ащ фэдэ цыфыр сыд кын ухэфагъэми гъусэ пыт, зэ-
кIакIо зимыI.

ПкIыхъэ дахэ зылъэгъурэ сабыим фэдэу, гушIо щхыпцIыр
ынэгу илъэу чыерэ кIалэм Санет джыри гуфaplъэу еплъыгъ.
ГукIэгъуи, кIэсагъи пшъашъэм ыгу къыщыбырсырыгъэу,
ышъхъэ риуфэхыгъ. Нэпсыхэр ащ ынэхэм къячъагъэх.

- ?
1. Сыда мэхъанэ шъхъаIэу мы пычыгъом иIэр?
 2. Къарбэчрэ Махъмудэрэ зыфэдэ цыфхэм шъукъытегушыI.
 3. Санет иобраз пычыгъом кыизэрэщылъагъорэр къэшъуIуат.

ЦЫФЫМ ИШУШIЭ КЮДЫРЭП

Повестым цыщ пычыгъу

Мурат икIэлэгъум губгъом щилъэгъугъэ псэушъхъэ горэ
ыгу къэкIыжыгъ. А псэушъхъэр, жъонакIохэм ягъомлапхъэ-
хэр нэрызы хъумэ къякIуцтыгъэ, Iалъмэкъхэр зэхицунтхъэ-
ти арылбыр ышхыщтыгъэ. Цыф макъэ кыизэрэIоу кIиIэ-
жыщтыгъэ, куандэм хэлъэдэжыти, ынэхэр къицIыукIэу
къаплъэу кыыхэтIысхъэщтыгъэ. Ащ ынэгу хъакIэ-къокIэгъэ
ебгагъэри кърэбгъагъэри хэплъагъоцтыгъэ.

Рау ынэхэмэ ыгу къагъэкIыжыгъэр ежыри шIогъэшIэ-
гъонэу, Мурат джыри нахъ гуфaplъэу ащ ынэгу кIэплъагъ.
Гухъэ-гужъ горэ ащ ынэхэм къакIэщырэм фэдэу къыщы-
хъугъ. Адрэми ынэхэр ригъээзэкIи кыIуагъ:

– ЗэнкIэ дэдэу сэкIо сIоми, сыкыизэплъэкIымэ, скIэ IонтIа-
гъэу сэлъэгъу, – блэм ыIуагъ. Ащ нахъыеу, сэри сыхэмыукъо-
жыхыхэнэу сIорэп, ау ори ухэукъо...

– КъаIоба сызэрэхэукъорэр, е сэ кыисэмыIощтымэ, пар-
тийнэ организациер тегъэгущыIэба.

– Орыба партийнэ организациер. Сиунэ джы нэс укыизэри-
мышъагъэр тэрэза? Ар сэ сиIофы пIонкIи мэхъу, ау тэ шъхъадж
иIофи государственнэ Iофыри зэпхыгъэу арыба тызэрэплты-
рэр? – губгъэн тIэкIур инэплъэгъу хэушъэфагъэу, ар щхыпцIызэ
джы къаплъэщтыгъэ.

Мурат джы нэскIэ унэм ихъанэу зыкIыфемыкущтыгъэм
Рау гу лъитагъэу къыдэхъащхэу къыщыхъугъ, ынэгушъхъэ-
хэр фабэ къэхъухэу лъыр кыизэрэчъэрэр кыизэхихIагъ. Ар
Iофым кызыхахъэкIэ, зэдэгущыIэгъуае хъуныгъи. Мурат гу

кІуачІәу иІәр рихьылІи ышІыгъә гуцафәр зәкІифагъ, а Іофыр щымыІахә фәдәу джәуапыр ритыгъ:

– Унәм уисыхәрәп, сыкъихъәми уизгъотәщтәп, узыщызгъотыщтыр сәшІәба сә.

– Сә симысымә мыдрә исхәр цІыфба, уашхыныкІә ошта? – щхыгъә Рау.

Джыри а гуцафәр Мурат ыгу къихъажьыгъ. ЯгущыІә ащ фәдә гъәзапІә фәхъуным ежәгъахәп.

– Ар гъәтәрәзыжыгъуаеп, – ыІуагъ Мурат къәщхи, – мафә къәс сыкъихъәу сыубләнышъ, шъуезгъәзәщчыжыных.

– Значит, ар зы хәукъоныгъәу уеуцолІәжыгъәба? – къеупчІыгъ Рау. – Цахъ къысфәпшІырәп, арыба? Сәри сыкоммунист, угу зыкІәмытІасхъәрә щыІәмә къысапІо мыхъунәу щытәп ныІа? Адрә цІыфмә ялыягъәу сә анахъ цахъшІәгъуджә сыошІымә, ащ лъапсә горә иІән фае.

– Джы узыхәхъагъәр сшІәжыыхәрәп, – Мурат ишъыпкъәу къыІуагъ. – ЦахъшІәгъудж, цІыфмә ялыягъ! Ахәр зыкІи къыхахъәхәрәп. Сә сшІотәрәзым тетәу сызекІуагъ, пшІомытәрәз щыІәмә къәпІон фәягъә, етІанә зәІукІәми къыщыпІон плъәкІыщтыгъә. О зызәкІоцІыуушъәфагъәу ухәт!

Сыдәу щытми, шъхъашыгуихыгъә шъыпкъәу, ежъ Мурат зәрәшІоигъуагъәу, зәдәгущыІән зәрамылъәкІыгъәхәр зыдишІәжъәу зәбгырыкІыжыгъәх. Нәрымылъәгъу дәпкъы горә азфагу илъым фәдәу Мурат къыщыхъущтыгъә. Рау ежъ ыгу илъы шъыпкъәр къегъәІогъоягъ.

Непә ышІагъәр шІомакІәу, Іофәу зәшІомыхыгъәу къанәрәр шІуабәзә, ышъхъә хәгъәнагъәу Мурат Іоф ышІәщтыгъә. Ар зәплъәкІыжынышъ, зәхъокІыныгъәу колхозым хәхъуахыгъә зауләр зәфихъысыжынәу, гъәхъагъәу ашІыгъәхәр зәубытылІагъәу ыпашъхъә къыригъәуцонәу игъо ифәщтыгъәп. Гъәхъагъә пәпчъ ІофыкІәхәр къыкІәлъыкІомә, Іофхәм язәшІохын куоу хилъасәзә, Мурат псәущтыгъә. Ау джы дәгъоу ашІагъи, афәмышІәу къәнагъи, щыкІагъәу яІи зәкІә зәфихъысыжын фаеу, илъәсыр зәрәкІуагъәм мафә пәпчъ лъәбәкъоу партийнә организацием ыдзыгъәм хәгупшысыхъан фаеу хъугъә. ТхъәмәфитІукІә отчет къышІыни парторганизацием исекретаръ хадзыжынәу щытыгъ.

Мурат жьы дәдәу къәтәджыгъәу столым кІәрысыгъ. ЗәІукІәхәм япротоколхәм, ащ къащаІуагъәхәм, планәу мазә пәпчъ атхыгъәхәм ахәплъәжыщтыгъә. Гупшысәхәу ышъхъә къи-

таджэхэрэм гъунэ ялагъэп. «Мыщ фэдиз зэлукIэ пчъагъэ щылагъ, тызытегущылэгъэ Иофхэр мары, дгъэцэкIагъэхэр мары, тымыгъэцэкIагъэхэри, щыкIагъэу тилэхэри мары пIоу, етIанэ пшъэрылъэу тилэхэри марых пIоу докладыр къэшIыгъуаеп. Ау зэлукIэ пэпчъ, къэгущылагъэ пэпчъ, Иофэу агъэцэкIагъэ пэпчъ ухэгупшысэ хъумэ угу къагъэкIырэр бэ, апэ гу зылъымытагъэ Iаджыми уанэсы.

Иоф горэм егупшысэнэу ежъэ къэс, цIыфхэр ыпашъхъэ къетаджэх, ащ аIуагъи, ашIагъи ыгу къэкIыжъы. Зы гущылIытхын ымылъэкIэу сыхъатитIо фэдиз щысыгъ. ЕтIанэ къэтэджи, шъхъангъупчъэм Iухъагъ.

Апэ ынэ кыыкIидзагъэр акэцэ чъыг лъагэу ягъунэгъу Iэгум дэтыр ары. Чъыгыр джыри пцIанэу щытыгъ, пчэндэхъу унэ цIыкIу шIыгъакIэр ащ ышъхъагъ еIулIыгъагъ. Осыр чIэпIэ-чIапIэу жъугъэу, гъонэ-санэ хъугъэ шашыф ушIоигъэм фэдэу, чIыгум телъыгъ. Тыгъэр къепсыщтыгъэ, осыр зытекIыгъэ тыгъэплъыпIэхэм уцы жъгъэир къыщытырипхъэгъэхагъ. КIымафэм шIуцIабзэу щытыгъэ чъыгыпкъыхэри кIыфы хъугъэхэу къутамэхэри нахъ къэпсаужьыгъэхэу къышщыхъу-щтыгъэ. Ылъэгъурэр ыгъэшIагъоу Мурат зимыгъэхъеу щытыгъ. ОшIэ-дэмышIэу цIыргъ-щыргъ макъэр къагъэIоу пчэндэхъуитIу къэбыбыгъ. Зыр унэ цIыкIум ипчъэ, коридор пIонэу къыIущырэ пхъэмбгъум тетIысхъагъ, адрэр гъуанэм ибыбагъ, ыбгъукIэ гъонэ хъураеу иIэм ышъхъэ къыригъэщи, зиплтыхъагъ, занкIэу къаплъи, «кIыу-кIыу, сэ, кIыу-кIыу, сэ», – ыIуагъ. Ежъ къылъэгъугъэу къыдэгущылэу Мурат къыщыхъугъ.

Непэ Джахъфар гупшысэу, ыгу илъыри зэкIэ къыIуатэмэ шIоигъоу зэрэщытым Мурат гу лъытагъ. Ащ фэдэу игухэлъхэр къызэрэриIуатэу, къызэрэрихъылIэрэр Мурат лъэшэу игопагъ.

– ЦIыфым ишIушIагъэ кIодырэн, Мурат, – ыIуагъ Джахъфар. – ЦIыфым зэкIэ шIэныгъи, гулъыти, сэнэхъати хэлъым кIопIэшхо язгъэгъотырэр тэ тихэгъэгъу, тисоветскэ щыIакI. ШIушIагъэ къызэрэпкIэныжъыщтыр пшIэу ущылэным нахъ насыпыгъэ зи щылэп. Непэ пшIэн плъэкIыщтыр неущрэ Иоф умышIы, арэу зыпшIырэм, ори узэтыгъожъы, хэгъэгуми уетыгъо. Щылэх джыри цIыфхэр, ахэмэ мыр шIэ пIомэ ашIэщт, рагъэхъущтэп, ежъхэм зи хагъэхъощтэп. Гупсэфэу псэунхэр якIас... Ащ афэдэхэр умысыгъуаех: зи амышIэуи пIон плъэкIыщтэп, унашъо пэпчъ япапкэ дэлъ, ащ ехъылIагъэу ашIа-

гъэри дахэу зэгъэкIугъэу тхыгъэ, ежъхэмэ шIоу къаIуатэ. Неущ къэхъущтым ахэр ыгъапэрэп. Ащ фэдэ цIыфхэр щыIэх.

Ащ фэдэ цIыфхэм афихъырэм ацIэ къыIуагъэп, ау ежъ Джахъфар Iоф дэзышIэрэмэ зэращыщым Мурат гу лъытагъ. Рай-исполкомым итхъаматэу Гъулэкъо АюбэкIэ гуцафэ ышIыгъ.

– Арышъ, Мурат, тэдэ ущыIэми, – къыублэжыгъ Джахъ-фар, – уишIушIагъэ нахъыбэ зэрэхъуным пылъ, джащыгъум цIыфмэ шIу уалъэгъущт, пIорэр ашIошъ хъущт, Iофыри дэгъоу кIощт...

Джахъфар ар занкIэу Мурат къеплъэу къыIощтыгъэ. ЗэкIэ ащ къыриIорэр Мурати ыгу хапкIэщтыгъэ, гупшысэ куухэр ыгу къыщиIэтыщтыгъэ. Мурат армием къызекIыжым, Джахъфар а зэрилъэгъугъэм фэдэу егъашIэми щытыгъэу, ащ нахъыжъи мыхъужьынэу ежъ зыдимышIэжъэу арэу гугъэ-щтыгъэ. ЫкIуачIи, игущыIакIи ежъ зэрилъэгъоу зэсагъэм фэ-дагъ. Ау джыдэдэм Джахъфар ынэгугу зыкIэплъапэм, ащ жъы-гъэр къызэрэкIошъагъэм гу лъытагъ. ЫначIэхэм зэлъапIэр бэу яIагъ, ынэгущъхъэхэр иуагъэх, ыкIыб къызигъазэкIэ, ыпшъэ кIыб лъынтфитIур лъэшэу къыхэщы, ащ азфагу къуашъом фэдэу хъалыгъуанэ зэриIэр олъэгъу. «Ары, Джахъфар жъы хъугъэ», – ыгу къыхао Мурат. «ЦIыфым ишIушIагъэ мыкIо-дырэмэ, а районым о фэпшIагъэр хэти щыгъупшэнэп», – зэре-Iожъы Мурат. Ежъ якъуаджэ дэт амбулаториємрэ школымрэ ащегъэжъагъэу район центрэм ипарк ныбжъыкIэ нэсыжъэу Iаджми ащ ыцIэ япхыгъ. Колхоз пэпчъ, унагъо пэпчъ, нэб-гырэ пэпчъ ащ ишIуагъэу якIыгъэр, гур къэзыIэт гущыIэу ариIуагъэр, гъогу лъэгъо тэрэзыр зэраригъэлъэгъугъэр, цIыф пчъагъэу ащ хэукъоныгъэм щихъумагъэр – а пстэур зэхэгъэ-хъожъи, анахъ отчет инми къыщыпщчъынхэ плъэкIынэп».

Мэкъэ Iэтыгъэ чанкIэ Джахъфар джы къеIо:

– Лъэбэкъу ин тшIын фае. Тэ гъэхъагъэу тшIыгъэмэ тятупсэфылIэгъаIоу, тызэсэгъэ Iофхэм ташIомыкIыжъкIэ гу-цафэ сэшIы. Джары Рауи а изекIуакIэу о угу римыхыххэрэр къызыхэкIырэр. Ар зэ зэсагъэм тетэу Iоф ешIэ: гектар пчъа-гъэу планымкIэ къыраIуагъэр, лэжыгъэ зэфэшъхъафэу къы-фагъэнэфагъэр, былым фермэ пчъагъэр ригъэкъуным щэхъу ар егупшысырэп. Хэт ар илажъ – тэры. Илъэс пчъагъэм зэкIэ-лъыкIоу ащ едгъэсагъэх. Ау лэжыгъэу гектар пэпчъ къит-хырэр нахъыбэ зэрэшIыгъэн фаем иамалхэр, чIыгоу тылэжъы-рэм зэрегъэхъугъэн фаер – ахэм икъоу тадегупшысэрэп. –

Джахьфар Мурат кьеупчІәу кьеплтыгъ: кьыбгурәІуа кьыб-гурәмыІуа зыфәпІоным фәдәу. – Ләжыгъәр нахьыбә шІы-гъәнымкІә амаләу тиІә пстәур дгъәфедәрәп. ЕгъашІәм пхъә-Іашә зыхәмыІәгъә чІыгукІәу гектар мин пчъагъә районым илть. Чыжъәу тыкІорәп, шъо шъуиколхоз гъуим илтьәу ащ фәдәу иІәр тхьапш хъун – уегупшысагъа? ОсІон: гектар шъи-хым къехъу.

Мурат адәдәм, а чІыгухәр ыпашъхъә къитәджагъәх. Джы ар Джахьфары ыгъәшІагъоу еплъыщтыгъә, джыдәдәм ыпашъхъә исыгъә лІыжъыр арыжыгъәп. Ымакъә чанәу, Іәтыгъәу, чәфыгъә хәлтыгъ, ынәхәм ныбжыкІагъәр къакІә-устхъукІыщтыгъә. Мурат гушІом ыгу зәлтыштагъ. Заом фәгъәсәгъә шы дәгъур, атакәм ежъәнхә зыхъукІә, афәмыІәжәжъәу зәрәхъурәр Мурат ыгу къилъәдагъ. Ащ фәдагъ Джахьфари. А зигугъу къышІыгъә лъәбәкъур зәрәдзыгъән фаер ащ ылъәгъугъах, джы ар къәуцуцтәп.

– Егупшыс, Мурат, шъо гектаришъә лыеу мыгъә чІыкІәу шъожъо, хәшъолъхъә, адрә колхозхәм ар ашІә, етІанә районым, хәкум, краим, хәгъәгум илть чІыкІә гектар миллион пчъагъәр къәтәІәты – ащ ләжыгъә пуд миллион пчъагъәу къарахыщтыр!

Джы а пстәур Мурат ыгу къәкІыжыгъәу егупшысә. ЗәІу-кІәр а пшъәрылъхәми атегущыІән, унашъо ышІын фае. Къин хъуцт, кІуачІәу бә ехьыләгъән фаер. Ежъ яколхозкІә а Іофыр къырагъәжъәным фәшІ ары, Джахьфар а пстәур Мурат къы-зыкІыриІуагъәр – ар МураткІә нафә. Джахьфар ар ыгу къә-кІыгъәмә, районым щыпхырыкІыцт. Ари нафә. Бюром а Іофым щытегущыІагъәхәу, унашъор аухыгъәу, аужырә гу-щыІәр Джахьфар къызәриІоцтыр Мурат къызышІуигъә-шІыгъ: «Унәшъо дәгъур Іофым иублапІ ныІәп, нахьыбә тапә-кІә щыІ, тхылъыпІәм итхагъәр чІыгум тетхәжыгъән фае. Ау пшъәрылъыр нафә – цІыфхәр зәкІә къыфәжъугъәуц, зәхашъуц, тигухәлть нәбгырә пәпчъ игухәлтьәу шъушІы – джащы-гъум тиунашъо гъәцәкІагъә хъуцт. ТІәлджәнәшъо дәщәягъәу Іофым тыфәжъугъажъ».

Джащ фәдәу ыгу къәкІыжыхәрәр, щымыгъупшәным пае, тхылъыпІә тхьапәм тыритхәзә, Мурат бәрә щысыгъ. Ыужым ащ ахәпләжъәу зыфәжъәм, тхьапибгъу ытхыгъахәу къычІә-кІыгъ. «Ей, зәІукІи, протоколхәми, планхәми чІыпІә яләжъә-пи», – ыІуагъ Мурат ыгукІә. Ахәр зәкІә зәкІиугъуаехи Мурат ежъагъ. Рау дәгущыІәгъән фае.

Рау ипаIo щыгъэкIoтыгъэу, ыIэ лъэныкъо бгырыпхым дэгъэнагъэу, адрэ IэмкIэ IэутIэшхо ышIызэ, тракторнэ бригадэм ибригадир риIoщтыгъэ:

– Колхозым ышIэн фаер шъо къытэжъугъэлъэгъунэу арэп. Шъо договорым ит Ioфхэр жъугъэцакIэх, тэ хатлхъэри, къитхыщтыри зиIoфыр тэры. Зэхэпхыгъэба, «акт на вечное пользование земель!» Джары...

– Чылапхъэр зэрэмытэрэзыр слъэгъузэ язгъэпхъынэу ара! Зи сиIoф хэмылгъыхэми, сысоветскэ цIыф, сыблэкIыщтэп сынэ сыупIыцIэу. О лэжыгъэу къипхыщтым тэ тиIoф хэмылгъыгъэемэ, государствэм МТС-хэр ыгъэпсыныгъэп...

Рау зы шэн дэгъу хэлгыгъ. Ежъ анахъ ымыдагъэу, анахъ зыгъэщтэрэ Ioфыр арыми, ар шIэгъэн фаеу ышIoшъ зыхъукIэ, ар зэшIуимыхэу къэуцужыщтыгъэп. Анахъэу арэу зыхъуцтыгъэр, районым е хэкум къикIэу унашъо ылъэгъумэ арыгъэ. Ежъ колхозым щыц цIыфхэм къырахыжыгъэ Ioф горэ районымкIэ щысэ хъуным, е хэкум щамышIагъэ горэ икъуаджэ къыщежъэным фэмыеу арыгъэп. Апэ жъоныр ыухыгъэу е поставкэр ыгъэцэкIагъэу загъорэ гъэзетым яколхоз къихъэмэ ар лъэшэу игопагъ, арэу хъуным пылгыгъ. Ау зыми щамышIагъэ горэ къырихыжыжэнэу ежъ зыщыгугъыжыщтыгъэп – «зэкIэ пшIэн фаер къаугупшысыгъах», – ыIoщтыгъэ ыгукIэ. Ежъ къыфэмыугупшысырэр адрэ колхозникхэм къаугупшысыныр зыкIи къыдилгъытахэщтыгъэп. Ау Ахъмэд электростанцие цIыкIур аригъэгъэпси, учетым иIoф партийнэ организацием къызеIэтым ауж нахъ зэплъэкIы хъугъэ. ЕтIани ащ фэдэ Ioфхэм ащымыщтэн ылъэкIыщтыгъэп. Джыдэдэми Мурат къыIoгъэ Ioфыр райкомым иунашъоу щытыгъэемэ, Рау емыгупшысэжъэу ар гъэцэкIэгъэным пыхъэщтыгъэ.

ЧIыкIэм ижъон, гъуим иукъэбзын цIыфхэм ажэ зэрэдэмыкIырэм Рау гу лъитагъ. Пчыхъэм, наряд тыгъом, правлением цIыфхэр щызэрэугъоигъэу, Рау къызычIахъэм, зыгорэ къэупчIагъ:

– Гъуир IэкIэ хэтыупкIыщта, хъаури МТС-м ащ фэдэ машинэ иIа? – ар зэупчIыгъэр Раоп, ятIonэрэ бригадэм ибригадир ары.

Бригадырым къыIуагъ:

– Мары, руководством къерэIу, – ыкIи щхыпцIызэ Рау дэжъ къэплъагъ.

Джэуапэу ытыщтыр ымышIэу Рау егупшысэзэ, истол дэжъ екIолIагъ, тIысыгъэ.

Мурат ятІонэрэ секретарэу мэзищ нахьыбэ Іоф ымышІа-
гъэу, Джахьфар сымэджэ хьылгэ хьуггэ, хэку больницэм
ащагъ. Апэрэ секретарыри, ятІонэрэри джы ежъ Мурат ары-
ггэ. Іофым ыштхэ хэгъэнэгъагъ, ау тхьамафэ пэпчъ больни-
цэм кІошттыггэ. Чэфынчъэу къэкІожьыщтыггэ. Джахьфар
нахь дэи зэрэхъурэр нэфаггэ. Ащ къэс ежъ Мурат ІофымкІэ
нахь хьашхъурэІу хъущтыггэ. Сыд Іоф ышІэн хъуми, Джахь-
фар ащ зэрэпэгъокІыщтыггэр, риІолІэщтыггэр къызышІуи-
ггэшІыщтыггэ, бюро пчъаггэу ар зыщилъэгъуггэр, цІыф-
хэм ахэтмэ ариІошттыггэхэр, ежъ къызэрэдэгущыІэщтыггэ-
хэри ыгу къэкІыжьыщтыггэ. Мурат зыфэеггэ закъор, Джахь-
фар къыггээзэжъымэ Іофхэр зэрэкІорэмкІэ рэзэныр ары. Ау
Джахьфар къыггээзэжъынэу хъуггэп. Ар хъужьи больницэм
къызычІэкІыжъым, пэмыкІ чІапІэ ІофышІэ агъэкІуагъ. Му-
рат ар лъэшэу ыгу къеуагъ. СекретарыкІэу къаггэкІоштыр
хата? – ыІоу егупшысэщтыггэ.

Аужым Джахьфар дэжъ зэкІом, ар ишъыпкъэу Іофхэм
къызэракІэупчІэщтыггэр, гектаришъэрэ тІокІиплІырэ Рау
чІыгукІэу аригъажъуи, зэрэзэхилъхьаггэр зыреІом, ащ ынэ-
хэр гушІом къызэриггэжъыущтыггэхэр Мурат джы ынэгу
кІэкІыжъы.

– Джы сыд уихьисап, – мэкъэ макІэкІэ ар къеупчІыгъагъ.

– Колхозым иактиврэ тракторнэ бригадэхэмрэ районми,
хэкуми ит колхоз пстэуми, МТС-хэми а ІофымкІэ яджэнхэу
Ахьмэд ыггэхъазырынэу сшІыггэу, шІэхэу бюром тыщыте-
гушыІэщт...

– Дэгъу, тэрэз, – ыІуагъ Джахьфар, ащ ынэхэу узым чІи-
лъэшъуаггэхэм гушІор къакІихыщтыггэ, ынэгу од щхыпцІы
дахэр къечъэгъагъ.

Мэфэ заулэ тешІаггэу райкомым пленум иІагъ. Джахьфар
ычІапІэкІэ апэрэ секретарэу хадзыггэр ежъ Мурат ары. Пле-
нум ужым райком унэр зэІахыжъы зэхъум, секретарым иІэ-
пыІэгъу пшъашъэу Рае, зэгорэм Мурат къыриІогъаггэр ыгу
къэкІыжьыгъ. Рае унэр Іузыхыжырэм дэжъ кІуи, столыр,
Мурат зэриІогъаггэу, агъэуцужьынэу фежъаггэх. Ау столыр
аггэкІотэнэу зелэхэм, тІуми агу къихъаггэр зыти, алэхэр
къытрахыжъхи зэплъыжьыггэх. А столыр бггэкІотэныр джы
унэр зэІыхыжъыггэным щыщ Іоф цІыкІу къодыеу ахэмэ алгы-

тэщтыгъэп. Ащ кІэрысыгъэ цІыфыр зэрэдэмысыжъым пае, ащ илъэуж кІодэу ары зэращыхъуштыгъэр.

Зэплъыжъэу тІэкІурэ щытхи, етІанэ столыр занкІэу агъэуцугъ. Рае къызэмыплъэкІыжъэу икІыжъыгъ.

Пчэдыжъым Мурат ІофышІэ къызэкІом, Рае зэрихабзэу, истол цІыкІу кІэрысыгъ, уборщицэри ащ ыпашъхъэ исыгъ. Ежъ ехъылаагъэу ахэр зыгорэм рыгушцыІэщтыгъэхэкІэ гуцафэ ышІыгъ. ТІури къэтэджыгъэх.

– Гузэжъогъу Іоф зи щыІэба, зи телефонкІэ къытеуагъэба? – еупчІыгъ Мурат.

– ЩыІэп.

Мурат кабинетым ихъагъ. Зы зэхъокІыныгъэшхо горэ ихъухъагъэу ащ къыщыхъугъ, ау апэрэ минутым хъугъэр къыгурымыІоу пчъэшъхъаІу дэдэм къыщызэтеуцуагъ. Адэдэм ащ ошІэ-дэмышІэу Джахъфарырэ ежъырырэ шъхъангъупчъэм иплъыхэу зэрэщытыгъэр ыгу къэкІыжъыгъ, ыгу къэузыгъ. Хъугъэми гу лъытагъ. Столыр ежъ зэриІогъагъэу агъэуцугъ. А дэдэм ар Рае къеджагъ.

Пшъашгъэр къихъагъ, къеупчІэу къеплъыгъ.

– Мы столыр тэрэзэу тэгъэгъэуцужъ, – ыІуагъ Мурат.

УпчІи гушІуи зэхэтэу пшъашгъэр ащ къеплъыгъ, псынкІэу столым къечтэллагъ.

– Тауштыгъэ ара зэрэдгъэуцуштыр? – къеупчІыгъ ар Мурат.

– Зэрэщытыгъэм фэдэкъабзэу ары, – ыІуагъ Мурат.

Столыр загъэуцужъым, Мурат ащ кІэрыуцуагъ, пшъашгъэм къеплъыгъ.

Пшъашгъэми, джыри секретарыкІэм унашъо горэ къыфишІыштымэ ыІоу къежэщтыгъэ.

– ЦІыфым ишІушІэ кІодырэп, Рая, – ыІуагъ Мурат. – ШІушІэ зиІэр ежъ тэ кІуагъэми ышІагъэр къанэ, ар цІыфмэ ащыгъупшэрэп...

Мурат зэрэзекІуагъэми, къыІуагъэми ыгу къагъэбырсырыгъэу ащ нэшІукІэ еплъызэ тІэкІурэ щыти, Рае къикІыжъыгъ.

Мурат шъхъангъупчъэм иплъэу щысыгъ. Бэ ащ ыгу къэкІыжъыгъэр. ЕтІанэ ежъ зэриІожъэу къыІуагъ:

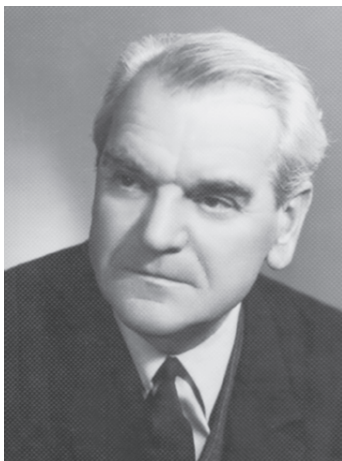
– ЦІыфым ишІушІэ кІодырэп.

? 1. Сыд фэдэ чІыпІэхэр ара лІыгъэр, цІыфыгъэр пычыгъом къызщыхафэхэрэр?

2. Джэхьфарырэ Муратрэ яобраз пычыгъом къызэрэхафэхэрэр къыхэжъугъэш, къэшгъуІотэжъынэу зыкъыфэжъугъэхъазыр.
3. ШІушІагъэм ыкІуачІэрэ игъашІэрэ авторым къыриІуалІэрэр сыда?
4. Пычыгъом художественнэ амалхэу авторым цигъэфедагъэхэр къэжъугъэнафэх.
5. ШІушІэным ехылІэгъэ гуцыІэжъхэр шъугу къэжъугъэкІыжых, шъутых.

Яхъяулэ Сэфэр

СЫДЭУ УДАХА

Уихъэсэ шIагъэхэр сыдэу гухахъуа!
Щытхъоу о уиIэм щысэ тырахы.
СичIыгу гупсэр сыпсэм ихахъуа,
Дышъэу сихэкур, сыдэу удаха!

О уидэхагъэм гур къегъэкIэжъы,
Уижъы мэлэшIу сыдэкIэлэжъы.
О жьыкъатиблыр – нэплъэгъу закъуи
Ом сисыхъанба зэ о къысаIуи!

Зэ о къысаIуи тыгъэм инурэ
Нахъы нэфынэу къыпфезгъэпсыни.
Насыпы жъуагъоу о къысэптыгъэр
Дунаим тетэп непэ зэстыни.

Зэ о къысаIуи, жъогъо зэшиблыр
СIэгуйтIу илъэу о къыпфэсхъыни.
Сихэку класэу, сэ сызыпIугъэр,
О къызэрэпIоу зыкъыпфэспIыни.

Уихьэсэ шІагъэхэр сыдэу гуахъуа,
Щытхъоу о уиІэм щысэ тырахы.
УицІыфы лъэшхэм агу хэбгъахъоу,
Сихэку кІасэр, сыдэу удаха!

- ? 1. Сыда авторыр зыфэусэрэр?
2. Ихэку шІульгъоу фыриІэр сыдэуштэу усаКІом къытлгъгъэІэсыра?
3. Адыгэ Республикэм шъузэригъэгущорэр къишъуІотыкІ.
4. Джырэ лъэхъаным тиреспубликэ зыфэдэм шъукъытегушыІ.
5. Хэгъэгум, республикэм яхьылІэгъэ гуцыІэжъхэр шъугу къэжъу-
гъэкІыжъых.

ШЪХЪЭГУАЩЭ

Хъунэ Муратэ фэсэтхы.

Фышты лъапсэ
Псыхъожъьер
ЩыхъушІалэу къыщэбыу.
Ошъутен дысым
Ар къедысышъ –
Осы самэхэр зэхегъао.
Ордэ Іуашъхъэм
Псыджышъхъэ
КъыкІэщтагъэу
Ом зырецэ.
ЩынэгъуапІэм
Ар ифагъэшъ,
Бгы ІонтІагъэу
ЗызэкІешы.
Шъхъэгощэпсэу, –
Псыхъо хъарзэр
Мо иныжъым
КъыфычІэплъы.
Ыгу плъыгъэу
Ошъутен Іуашъхъэр
Пщэ гъоццагъэмэ
Адэшэплъы.
Лъынтфэ шхъуантІэу
ІонтІэ-щантІэу
Шъхъэгощэпсым

ЧЫр зәҗбзы.
 БгычІә мэзым
 Ылъягуанә
 Зы нәплъягъум къеукъабзы.
 ЗеузенкІышъ –
 Бгым речъакІы,
 Къушъхъә тІуакІәр
 ЗәренәкІы.
 Мэзы кІырәу
 Шъхъарыуагъәр
 Ипсыутхәхәм агъәпкІы,
 ПкІәтә-лъятәу
 Ипсыорхәр
 Тишъолъярхәм
 Къанәсых
 Зәпәлыдәу ипсыутхә
 Тә тиунәхәм
 Къащепсы.
 Шъхъәгощәпсәу
 Псыхъо нашхъор
 Тиурамхәм ащәжъыу
 Сишъхъәгуащә иорәди
 Сыгу къыздеІәу
 Сыдежъыу.

- ?
1. Псыхъоу Шъхъәгуащә ыкІуачІә, идәхагъә сыда къариІуалІәрәр авторым?
 2. Шъо шъуипсыхъорә Шъхъәгуащә зыфәдәу къәтыгъәмрә зәжъугъашпә.
 3. Сыд фәдә шІуагъа псыхъомә яІәр?
 4. Псыхъоу Шъхъәгуащә ихъишъә зәжъугъашІә, къәшъуІуат.

Хьэдэгьэлэ Аскэр

ПСЭЕМЫБЛЭЖЬ

Баллад

*Советскэ Союзым и Героеу
ШууцIэ Абубэчыры фэсэтхы*

I

Сэ услъэгъугъэп,
УсинэIуасэп.

Тэ зы чылагъо
Тызэддэсыгъэп,
Ау о, лыхъужъыр,
Анахь дэгъу дэдэу
СшIэрэ пстэумэ
Уахэсэлъытэ.

...О уянэ Хьао
СанэIу зэрит:
«Абубэчыр мыр», –
КъысеIо фэд.

Уисурэт гъэпкIагъэ
Дэпкъым къыпехы:
«Хыдзэм хэтыгъэгуц!» –
Сэ зэхэсэхы.

Хышхор къэуалъэу
Сэлъэгъу фэд.
Хышхом ымакъэ
Зэхэсхы фэд.
ХыдзэлIхэр ежъагъэу
Пыим жэхахъэх,
ЯпцэшIо машIо
Дырагъэхъых!

Хъаом ымакъэ
АкIыIу къэхъужы,
Нафэу сапашъхэ
Ар къеуцожы.
«Ятэ Батырбыим
Шъаор теплъагъэп, –
ГъашIэр зеухым,
Ар къэхъугъ ныIэп.

Хъаблэм ипащэу
Игъом дэсыгъ,
Чылэм ипащэу
КIалэм къекIугъ.

Ичэзыу къынэсышъ,
Дзэм ар сэгъакIо...
Щытхъухэу бэрэ-бэрэ
ЫцIэ кыраIо!..

Ыкъо Хъазэнталэ
Тхылъхэр кыфэкIо:

«Пшыпхъу Рыкъуеты
Фэсакъ о! – кыреIо, –
Сэ къэзгъэзэжъмэ
Хым укъэсщэцт,
Анахъ къуахъ фыжъкIэ
Хым утесщэцт!..»

II

Гъопчагъэу, щэнэбзэу зэтелъэу
Лыхъужъым иписьмэ къэсэштэ.
Итхагъэр гъашIэм къеухъумэ.
Лыхъужъым итхыгъэ сырэплтэ:

...Мэлъалъэ мэшIошхор! Къылыгъоу
Лыгъэшхор сатырмэ арэчъэ.
Фашизмэ ашъхъачэ чIауты,
Раутхэшъ, ыпэкIэ лъэкIуатэх!

Мариуполь иIэгъо-благъо
Благъоу пым зыкъщегъэлъагъо.

Чачэу пулеметхэр Абу зэхехы,
АкIыбкIэ кыдэхышъ, апсэ кыIуехы.

...Хымэ пцэшIуацэм ар къеутхъабзэ,
«ЗэуапIэр тыбгынэу ац фэшI тихабзэп!»

Мэлъалъэ зэошхор... Къылыгъоу
Лыгъэшхор сатырмэ арэчъэ...

III

А пстэури мо письмэм къикIыгъэу
ЫбгъукIэ тетхагъэм сыкъеджэ:
«УкъэупчIэ, сикIал: «Тадэжъы
УкъэкIожъыцта о шIэхэу?»
Николаев хэкум сыщыI сэ.
ТIэкIу зытэгъэпсэфы,
Фашистхэр тэ зэкIэтфэжъмэ,
Сыкъэсыжъын, кIэлэхъу!
ЗыгъэлI, Хъазэнтал, зыгъэлI,
Бэп кытфэнэжъыгъэр!..»

IV

«Элеватор зэтетыр шъуубыти,
Фашистхэр заокIэ зэшъуцалI.
ШъуилIыгъэ къежъугъахы, портышхом –
Къутэгъу имыфэу – шъхъащышъуф!..» –

Николаев к'алэр ш'хьафиты
Тидзэмэ аш'ынэу за'эты.
...К'уаш'ьохэр нэпк'ым есыл'эх,
Хыдзэл'хэр к'алэм к'ыдэх'эх
Приказым зэритэу, ш'эф-ш'эфэу,
Элеватор унэшхор зэл'аштэ,
Пулеметг'аор к'аук'ыш' –
А к'алэм ыч'ып'э еуц'ош',
Пыидзэм х'алэчыр хиг'ах'эу
Пэнэхэс ш'аор жэхао!..

Янэ Х'ао ымак'э ш'хьащ'итэу
«Тэрэзэу озек'о!» к'ыри'оу

К'ыщэх'у. Ш'х'эр мэк'эрах'о,
Ш'х'э зэк'эпхаг'эр – л'ы зак'э,

Зэп зэрау'аг'эр мо дзэл'ыр,
Зэп зэрщ'уаг'эр ак'ылым –

Зык'ээреш'эж'эу, гранатхэр
Пый автоматчикмэ ахедзэ!

Чэщ реным зэол'хэр зэуаг'эх,
Зэк'ак'о ямы'эу бэнаг'эх.

Нэмыцмэ ятопхэр к'аг'а'э,
Нэмыцмэ огнеметхэр к'аг'ао.

Атакэм ыужы атакэу,
Штурмк'э к'язаох л'ых'уж'эмэ.

Танкхэр к'эц'анл'эх зэужэу,
Ж'эраж'эу г'уч'э к'алэу мэх'аджэх.

«О марджых!» – Ш'уц'эм зэхехы,
Гранатхэр танкышхом пег'охы.

Псэхэхэу, х'адэг'оу пэтэджы,
Тандж танкым ыныбэ к'ег'аджэ!

Ш'х'эджэ-псadjэу фашистхэр зэк'ак'о,
Тидзэл'хэр пыйхэмэ атек'о!
Ч'энаг'эу аш'ыг'эм пымыл'эу
Гу'альэу ятанкхэр к'ат'упщы, –

Мэхьапцэх, мэбыух, мэупцІэх...
ТицІыфмэ япчъагъэ къыщэкІэ!
ЗэкІапхагъ къэнагъэм нахьыбэр,
Зым – ыныб, зым ылъакъу уІагъэр.

Автоматыр ІэкІэлъэу мо кІалэр
ЛІэбланэу мэзо: «Медведэр,
Россиер егъашІи къэщтагъэп!
Чумаченкэу, украинэу сикъош,
Акренэу, татарэу силъапІ!..
Полундра, Абдулэу Мэджыд!»

Топхэмэ чІы бгъэгур зэлъажъо,
Жъот макъэм ошъогур зэлъебгъэ,
ЧІы бгъэгур танкмэ рауфанэ,
ЗэкІэнагъэу дунаир зэлъэсты.

Зэгъэтыгъэу аплІэІухэр, тидзэлІхэм
Пыижъым хъэзабыр рашІылІэ!..

Лъым зэкІидагъэу, джанэу ащ цыгъыр,
Лъым зэлъикІугъэу, ышъхъэу ащ пхыгъэр

Дэпкъ пэтэгъаем Абу кІэлъырыт,
Автомат машІор пыим тырекІут!..

(Ащ фэдэу зэолІым итеплъэ
Илъэсхэм уапхрыплъмэ олъэгъу).

Верховнэм къэбарыр псынкІэу лъэІэсы,
Псэемыблэжъхэм осэ ин къарепэсы.

Арэущтэу, тІокІитІурэ плІырэм игъатхэ
Тикъэрал лІыхъужъмэ ШІуцІэр ахетхэ.

VII

ЛІыхъужъым илІыгъэ
ЦІыфхэмэ аІуатэ,
ЛІыхъужъым игъашІэ
ЫпэкІэ лъэкІуатэ!

Солдатым иписъмэу
Щэнэбзэу зэтелъым,

СшІолъапІәу, сшІошІагъоу
КІәрыкІәу сыхәплъә:

«Мәлъалъә шхончыжъхәр...
Мәгъуахъо топыжъхәр...
Атакәм зәлъәкІох...
«Полундра!» – мәкуох...

ЗәолІым ымакъә
КъысәІоу къысщәхъу:
Ишхонч ащ Іәтыгъәу
Игъогу хегъахъо!..

Солдатым иписьмәу
Щәнәбзәу зәтелъым,
СшІолъапІәу, сшІошІагъоу
КІәрыкІәу сыхәплъә:

«Пшыпхъу Рыкъуеты
Фэсакъ о, сикІалә.
О зыкъәпІәтмә,
Гъәдахә сичылә!»

ЗәолІыр! Уичылә
Бәу дахә, кІәракІ.

ТыгъәпскІә гъәлагъәу
Нахъ лъагәу зыреч!

Пәнәхәс джы непә
Къәлә гоІу нахъ фәд,
Школышхом иунә
Чылә пчәгум щәлыд.

Пынджләжъышъ, джы непә
Пәрытәу кІәщакІу,
Ищытхъу ащ хәгъәгум
ГушІуагъоу щәзекІу!

Уисынә къоджәшхом
ЩагъашІоу щәлъагъо,
ШІулъәгъоу къыфряІәр
Цыфыгум щәбагъо.

- ?
1. Хьугъэ-шагъэу мы произведением лъапсэ фэхъугъэр сыд фэда?
 2. Хыдзэлыхэм лыхъужьыныгъэу зэрахъагъэр авторым сыдэуштэу кыыгъэлъагъора?
 3. Советскэ Союзым и Лыхъужьэу ШИуцIэ Абубэчыр иобраз шъукъытегушыI. Сыда ащ анахъэу кыыхэщэу хэлъ нэшанэр?
 4. Отечественнэ зэошхом хэлэжъагъэхэу шъуичылэ дэххэм заIужьугъаI, ягукъэкIыжхэр къяжъугъэIуат.
 5. Отечественнэ зэошхом хэлэжъагъэм ащыщхэу псаоу цыIэхэр шъуичылэкIэ зэжъугъашиIэх, къэшъутых.

БАЛЛАДЭР

БалладэкIэ заджэхэрэр гум ихъыкIырэ-ишIыкIырэр егъэлыягъэу кыызшагъэлъэгъорэ сюжет зиIэ усэр ары. НахъыбэрэмкIэ балладэхэр лыхъужьыгъэ е хьалэмэтыгъэ (фантастическэ) Iофыгъохэм афэгъэхьыгъэх. Джащ фэд, гуцыIэм пае, ХьэдэгъэлIэ Аскэр ытхыгъэ балладэу «Псэемыблэжь» зыфиIорэр. Шъуэджэм нафэ кыызэрэшъуфэхъугъэу дзакIохэм лыхъужьыгъэу зэрахъагъэм ар кыитегушыIэ. Лыхъужьыгъэм, псэемыблэжьыныгъэм язэхэшиIэ ин а усэм хэлъ. Сюжетэу балладэм иIэр ренэу кыызэрыкIоу щыт. Ар зы Iофыгъо закъо горэм фэгъэхьыгъэу агъэпсы. Лыхъужьэу балладэхэм ахэтымэ яхарактерхэр игъэкIотыгъэхэу къащагъэлъагъохэрэп. Ахэмэ анахъ къахэщрэ янэшанэмэ ащыщ гор ныIэп анаIэ зытетыр. Балладэр зытхырэм ащ исюжет кыыриIотыкIын къодыем кыыщымыуцоу усэр кыызтегушыIэрэм епхыгъэу ежъ ыгу ихъыкIыхэрэ-ишIыкIыхэри къегъэнафэ.

Мэщбэшлэ Исхьякъ

ТЩЫГЪУПШЭЩТЭП

Сигупшысэ хэтэу а лЫр
Садэжь кЪаКЮ,
КЪэмыпсалтэу ыбгъэ дэлтыр
НитIумэ кЪаЮ.
– КЪэошIэжъа а гъэмафэу
Мэфэ стырыр?..

Гум кЪэкIыжъа зэо зафэу
Зэо плтырыр?..

Iэпхъо-лЪапхъоу дунай машIор
ЧIылтэм щыгъэIагъ,
Лъыпсы нэпскIэ дунай хашъор
Тыгъэм ригъэIагъ.
ЛIыгъэу хэлтыр тарихъ хъугъэу
ЗэолI пхъашэр щылъ.
Ыпсэ хэкIми, пым лъыхъоу
Федзы инэмыплъ.
Зэо мыгъоу тпэкIэкIыгъэр

Тауштэу тцыгыупшэн,
А бэлахым кытфихыгээр
Сыдым едгээпшэн!

Ренэу, ренэу а лЫр
Садэжь кьакIo,
Къэмыпсалтэу ыбгээ дэлтыр
НитIумэ кьаIo:
– КъэошIэжъа а гъэтхапэу
Къыдэтхыгээр?..
Гум кьэкIыжъа лЫггээ напэу
ТекIoныгээр?..

Быракъ плтыжьем фэдэу тыггээр
Огум шъхьэцэтэджэ,
Чэф-гушIуагъоу кьэтIэтыггээр
ЧIылэм хэтэгъаджэ.

Джэrpэджэжым имэкъамэ
Псаумэ алтэIэсы,
Фэхыггэмэ якъэмэ
Уцыр ацэсысы.
Ахэм ныбжьи зэкIэкIoныр,
Ныбжьи амышIагъ.
Запхъотэни ац задзыныр
ЛЫггээ хабзэу ац яIагъ.

Сигупшысэ хэтэу а лЫр
Садэжь кьакIo,
Къэмыпсалтэу ыбгээ дэлтыр
НитIумэ кьаIo.
Жъогъо плтыжыыр жъыутэхэу
Бггэм кыхэщы,
Сиджэ макъэ зэхимыхэу
Ар IокIыжьи.

Осы чIэгъми, жъогъо нэгуми
Ахэр цырэхъатых,
Зэо мыгъоу цIыфы гугъуми
Ахэр ишыхъатых.
Титыггэпсхэу, гуггээ гъашIoу
Ахэр оцхы шъабэм,

Тимамыры иухъумакЮу
Ахэр зэолІ пытэх.
Мыжъо джанэр дахэу къякЮу
Ахэр чІылъэм тетых.

- ? 1. Лирическэ героим ыгу къякІыжъхэрэр сыда?
2. Сыда Отечественнэ зэошхор тихэгъэгу цІыфхэм зыкІащымыгъушпэ-
жырэр?
3. Отечественнэ зэошхом ехылІэгъэ тхылъэу шъузэджагъэхэм ацІэхэр
къэшъутх.

ХЪЭМАМ

Зэо блэкІыгъэм сэ сыщыІагъэп,
«О мардж!» кызаІом кыкІырэри сшІагъэп...

Тянэмэ, тшыпхъумэ ягуІэ макъэ
Джы кызнэсыгъэм стхыакІумэ икІрэп,
ЧІылъэм имашЮу ошъо гъунапкъэм
КІэнэгъэ лыгъэм Іугъуамэу пыкІрэр.

Усабий о ыЮу кысэбгъукІуагъэп,
Топыщи шъуеу кысшъхъарыфагъэп,
ЕгъашІэм заом сэ сыщыІагъэп,
«О мардж!» кызаІом кыкІырэри сшІагъэп...

Чылэ хъамамэу тэ титэмашъхъэ
ТырашІыхъагъэм непэ сызехъэм
Заом ипчэгу
Сифагъ,
Заом ынэгу
СычІэфагъ!

Псы гъоткІо стырыр къефэхы кІашъом,
Пэхъэжы Іужъум нэр егъэпщагъо,
Ащ сыпхырэллышъ, тичылэлІымэ акІышъо
УІэгъэ тыркъохэр атесэлъагъо,
Ахэр
Дыжыгъэх,
Ахэр
КІыжыгъэх...

АкIыбхэр ахэм афэсIотыгъ,
Iэр зимыIэжъым псыр есхьылIагъ.
Лъэкъончъэм хъафэу слъакъо естыгъ. –
Непэ заом сэ сыщыIагъ!..

- ? 1. Мы усэр къызтегушыIэрэр сыда?
2. Отечественнэ зеошхом хэлэжъагъэхэм шгузэрафыщытыр къэшъуIуат.

ХЫУАЙ

III

Пчыхъэшъхъэ чылэу бырсырыгъэр
ДаIоль, хыр, бжъэ пчIыгъэм фэд.
Бзылъфыгъэ цIыкIоу ащ къыдэчъыгъэр
Гъызэрэ мачъэ: – А си Къазбэч!..

Ар мэлъэпао, зэкIэтэджэжъы,
Жъыбгъэм джэмакъэр шъофым релъасэ.
Хъасэм икIасэ хэтышъ, ащ дэжъы
ГуIэм зэрифэу Щамсэт зегъазэ.

ГухэкIы нэпсэу непэ зэкIэплъагъэр
IупшIэкIэ тIуакIэм чъэзэ дэлъадэ,
Iэшъэ гъумышIоу шъхъац шIуцIэ благъэр
Лъэпао къэси, ытхы щэлъатэ.

«Щамсэта сэIо?.. Ащ иджэмакъ...»
Къазбэчы бгъэкIэ ипхъэIэшэкIы
ЗытырегъакIэшъ, цуитIур хегъакъэ.
ЫнатIэ пкIантIэр ащ релъэкIэхы.

– Къэхъугъэр сыда?.. – Къазбэчи маплъэ.
– Тыркум екIыжъых!.. – Щамсэти мапчъэ.

IV

Мэщытым дэжъ цIыфэу щызэфэсыгъэм
Къазбэчи пшъыгъэу абгъодэлъадэ.
Азаны джапIэу лъагэу Iэтыгъэм
Тетым ипсалъэ чыжъэу мэлъатэ:
– Хэта мо тетыр? – Къазбэчи маплъэ.

КъызэришIэжъэу гур къэчтыIалIэ.
«Лаужъкъо къуапцIэр, джы сид уимурад?!»
ЗэIикъузэ цIыфхэм нахь ахэкIуат.

– ...Гъунэгъу хэгъэгоу быслтымэн Тыркум
Икъэралыпчъэ тэ къытфыIуехы!
Пачтыхъэ чIыгоу джауры чIыгум
Къинэрэ цIыфым лыер зэрехы.

Джауры диныр ипчыпэ пылгъу
Тэ тихэгъэгу пачтыхъэм къеххы.
Лыгъэрэ лъырэкIэ адыгэ чылэу
Чылэгъо Iэджи ащ егъэпэххы!..

КIахь-лахь зэIукIэр тэшъумыгъэшI,
Алахъэм гукIэгъу тэ къытферэшI.
Пчэдыжъ зышъуIэти, хы ШIуцIэм шъуекIу,
Къухъэхэр Iутых!.. – щытмэ къарелу.

Нэкъое жьыбгъэу бгъэкIэ къилтыгъэу
Ахэм ашъхъагъы псалгъэр ефарзэ,
Абзэ ащ Iуихи, бзако ышIыгъэу
Щтэгъэ нэплъэгъур зыр зым фегъазэ.

АзаныджапIэм теты ныбжыкъум
Мазэр ыубытэу хэти къыщэхъу.
Мэзэ шъогъуабзэр хъырбыдзы ныкъоу
НапIэр зыIэтэу плъэрэм елгъэгъу.

Адыгэ лIыжъхэр зыр зым лъеушъхэу
ЧэупэкIэ къогъумэ шгъэфэу зараты.
Щхымэкъэ закъуи ошIэ-дэмышIэу
Чылэм дэлукIрэп. Чэщыр рэхъаты.

– Тыркуе чIыгур хэт зищыкIагъэр?!
– Пачтыхъэ пчыпэм сид пыплгъэгъуагъэр?!
Чылагъом ыбгы джар щэлущъашъэ,
Унэрыхъ-икIэу цIыфмэ зэлъашIэ.

Чэщыбгы шIункIым гупшысэм хэтэу
Къазбэч гузажъоу ядэжъ къэкIожьы.
Гум пиIонтIыкIэу, бгъэгум дэлъэтэу
«Тыркур къэсэштэ!.. – ежъ зэреложьы, –

Урысые чІыгур хэт зищыкІагъэр!..
Икъун пачыхъэм сэ къысишІагъэр!..
Иджаур пчыпэ тыр пыкІодагъ,
Икъэлатыщэ скъош хигъэфагъ.

Быслтымэн чІыгум сыктыхэплъэнышъ,
Нэр ыгъэразэу хапІэ хэсхын,
Мыхъу зыщыхъурэм сыбыслтымэнышъ,
ЗыгІ къазгъырыжэ сэ щызгъотын...»

Къазбэч ащ фэдэу умыплъырыщ,
УищыІэныгъэ пкІэнчъэу умыщ!
Сыдэуштэу пІорэр бгъэм къыдэкІышъура?
ХымэкІэ хэкур тауштэу пхъожышъура?!

Узыщальфыгъэу, узыщапІугъэу
Бгъэнышъхъэ унэм къэгъаз къыуеІо,
Апэ лъэубэкъур о зыщыбдзыгъэу
ЕтІэ джэхашъом къэгъаз къыуеІо.

Хъэринэ чъыгхэу уисабыигъом
УиІэгъэ чъыгхэр ІэкІыбы пшІыштха?
Сыдэуштэу ахэр хымэ нэплъэгъум
ЛъэгукІэтынхэу къыфэбгъэнэштха?!

Модэ зэ плъэлъ, Къазбэч, олъэгъуа!..
КъэнэтІэхэсмэ зыкъагъэсыса?
Хъауми сэплъэхъуа, джауштэу къысщэхъуа?
ПшІэрэмкІэ, Къазбэч, сыдэу умыса!..

V

– ...Джаур сыхъункІи сызыщальфыгъэу
Сятэжмэ ячІы ІэкІыб сфэшІыштэп!..
– Зэтелъхъ осэІо!.. – Къазбэч губжыгъэ, –
Ащ къыдэкІыгъэр тхъэм къыпфидэштэп!

ЯсиІэлахъ, мы зэхэпхыгъэр
КъытфэбгъэгъункІэ о сыолъэІу... –
Сыд къехъулагъэр, сыд къыщышІыгъэр?
Щынэ чъыІалІэм Къазбэч зэлъекІу, –

Орырэ сэрырэ тІуми типым
Ылъ пфэзгъэчъэныр непэ къыстедфэ,

Ау ыпкышъолы хэлъы сабым
Ар сфешІэшъущтәп. УнәшІу къысщәф.

Зы сІә къихъащтыр: джауры цІыфым
Сызэрәфазәу ылъ фәзгъэчъән!..
Тхьалъәнә лъапІәкІә егъәшІә чІыфәу
Ар нәузырәу джыдәдәм сштән.

Сыд узфыщытыр, штәри амдәз
Нәмаз едзыгъо тхъәм фыпәгъох!.. –
Къазбәч мәІабәшъ, Іапшъәр кІәззәу
Нәмазлыкъ гъуапчәр пчәгум реубгъо.

Щамсәт зыгорә къыІонәу зежъәм
Къәмә къипхъотыр лІым ригъәшІыгъ:
– Ащ джы къыбләщи, мәзәгъо чәщым
Лъыр пкІәзгъэчъын, хъабзыпәшІыгъ!..

Щамсәт джыдәдәм сыда зыфитыр,
Тыращәягъәу къамәр шъхъәрыт.
Щамсәт джыдәдәм сыда ышІәщтыр,
ИщыІәныгъә ежъри фимыт.

Лъәгонджәмышъхъәу къыбләм жәхәсышъ,
«Къульфолыхъыр» Щамсәт къехъы.
Зыр нәрымылгъәушъ, зыр къыбгъодәтышъ,
ТхьитІум апашъхъә Щамсәт щәпәхъы:

«Хъарам дәсІыгъәп а псәлгъә джагъом,
Гонахъ-псәкІодыр къысфыкъуегъәкІы.
Сыдәу пшІыхәна, титхъамыкІагъо
Гум имылъ Іәджи пшІуретыгъукІы.

Муары олгъәгъу, ошъопщә шІуцІәу
ТхъамыкІәгъошхор тә къытшъхъәщәхъә,
Адыгә чІыгур зәхиуцІыцІәу
Ишъыгъо пщагъо ащ кІоцІещыхъә.

ТитхъамыкІагъо тә зедгъәзәгъәу
Тызэрәпсаоу гъәрәу зеттыщта?
О закъор ары тиІәр упчІәгъоу,
Сыд тиамала, сыд тфәшІәшъущта?..»

VI

Къушъхъ шыгу лъагэм шъхъщылты огум
Мэзэ гъоццагъэр ыбгъэ къыдэщы.
Шыгъэчъэхъаблэ ечъэрэ гъогум
ГуІау шыуитІур чылэм къыдещэ:

– Адыгэ цІыфмэ, укъысэупчІымэ,
ТызкІагъэпыйрэр сэ къызгурэІо, –
Уанэу зэрысхэм итдзынэу тежъэмэ,
Заухъумэжы, шъуцІыфэп аІо. –

Джыдэдэм чыжъэу ащ игупшысэ
Урыс шъолъырмэ ахэтэу мацъэ.
Пачъыхъ жъалымым гукІэ едысы,
КъышІузэкІаблэшъ, къежъукІы гучІэр.

– Мы чылэ цІыкІум тыдэмыгъахъэу
КъэтэгъэкІухыи... – Укъащта сэІо!.. –
Псалъэр Іапехышъ, къызэпиплъыхъэу
Павел Амлинскэм шъоогъум реІо.

– Щтагъэ хэлъыхэп... ДаІолъ мо зэ...
Чылэ хъадагъэм гур егъэузы.
МэшІо къамыщыр шыблэ Іэдэжъэу
Къыблэ лъэныкъом гъуагъоу къыщещэ.

Бырсырышхоу чылэм шъхъащытым
ЗызэтраІажэшъ, тІэкІурэ едэІух,
Бгъэнышъхъэ унэу зидэпкъи бытым
Щамсэты гъызэ итхъэ щелъэІу.

– ...Мары олъэгъу, ошъопщэ шІуцІау
ТигухэкІ гуао тэ къытшъхъащэхъэ,
Адыгэ чІыгур ем зэхицІыцІау
Ишъыгъо кІакІо тыкІоцІещыхъэ.

ТитхъамыкІагъо тэ зедгъэзэгъэу
Тызэрэпсаоу гъэрэу зыттыщта?
О закъор ары тиІэр упчІэгъоу,
Сыд тиамала, сыд тфэшІэшъуцта?..

ОшІэ-дэмышІау урыс джэмакъэу
Щамсэт къеІугъэм шъхъэр регъэпхъуатэ,

Пхъуантэм хъап-щыпхэр псынкІәу детакъошъ,
Щтагъәу пчъэкъуахэм Щамсэт къолъадә.

Щамсэт гумәкІәу къэджэгъә кІаләм
ГукІә еупчІы: «Тә укъизыгъа?!
Пшъхъә уфимытәу алахъэталәм
Къазбәч ичатә укъыфифыгъа!..

Нәмазыр ешІы, къызэхимыхзә
ІузгъәкІыжбын!..» еІошты екІы.
Бгъәгум къыдәкІрәм утын къырихзә,
Бзылъфыгъэр цІацІәу къэлапчъәм дәкІы.

Къазбәч гузажъоу нәмазыр псынкІәу
КъызәшІуигъәкІи, къызщылъэтыгъ,
ГуІәм дыхәтәу унәм зәрикІәу
Урысы псалъэр къылтыІәсыгъ.

– Адыгәм хъакІәр рагъәблэгъәнкІә
Фәдә щымыІ... Мы пІорәр тәркІә
Щыпәзэхэхышъ, тхъәуегъәун,
ТыкІумыхъагъәу зыщыдгъәхъун...

– Ац фәдә ашІа!.. – Къэлапчъэр Іуехышъ,
Щамсэт ецІацІәу Къазбәч къыдәкІы, –
Фәсапщи, хъакІәх, – шІуфәс арехышъ, –
ШъухъәкІә шъыпкъ, чыжъәу шъукъекІы.

VII

Къәхъущтым паплъәу, лъәшәу ыгъапәу
Пчъә гъуанәм Щамсэт загъорә дәплъы.
Нәузырым щәштәшъ, гур лъәпәрапәу
Лъапәм екІужьәу бгъапәм къыщелъы.

Лшымә япсалъәу Щамсэт зэдәІурәм
Ирәхъатыгъә гупсәф къыхелъхъә.
Стамбул икІыжбым гущыІәр зекІурәм
Мәкъәнчъәу щымы тутын ащыхъә.

– ХъакІәу къәкІуагъәм бысым унагъом
ИІоф хилъхъаным емыкІу хелъагъо.
Ау шъо шъуиІапІәмә язэхәлтъыкІә,
Сымыгъәмыс, сегъәгумәкІы.

– Узгъэмысэштмэ, сибгъагъэ ипчъэжъ
Сыдэу пфыгъухэу уезгъэблэгъэн?
Плъэгъурэм уигъапэу укъыкIэупчIэшъ,
ТитIукIи хэлъэп, хэлъэп губгъэн.

Пчэдыжъы тыгъэм къыдэтэджныи
Чылэр гъогууанэ неущ техъащт.
Сэ сиунагъуи зызэкIипхэни
ИкIыжърэ цIыфмэ ауж ихъащт.

– Тыдэ шъукIощта? Бэлахъы гъогум
Шъузэрэтехъэрэр зэхэшъошIыкIа?
ЦIыфы къинэжърэп адыгэ чIыгум,
Шъугу къыфэмыгъоу къызэшъонэкIа?!

– УпчIэу зэхэсхрэм джэуапэу естрэм
СихъэкIэ лъапIэ ыгу хигъэкIыщт,
Адыгэ хабзэм, арэуштэу зыхъурэм,
Нэмыплъ есхыныр сфэмылъэкIыщт.

– Сыурыс забытышъ, уитхъамыкIагъо
Сэ къыпфэсэхъэу о къыбгурэIо, –
Павел Петрович инэплъэгъу пщагъоу
Къазбэчэу щысым егыи, реIо, –

Ураутыгъэшъ, бгъэнышъхъэ унэм
ПшъхъэпхэтыкукIэ зыфэогъазэ,
Джэгум ычIыпIэ нысэ лэгъунэм
Ипчэгу гукъаор щышъогъэхъарзэ.

ПчыкIэу хъупскIагъэм шъукъегъэщынэшъ,
Бзыужъыем фэдэу набгъор шъобгынэ!..

Х

ОшIэ-дэмышIэу
Хым зыкъепхъуатэ,
Нэпкъым щыхъушIэу
КъызжэхэкIуатэ.

Орыпсы самэр
Мэбыбы, малъэ,
Синэпкъы тамэ
Къеошъ, мэлъалъэ.

Зэ хэцэІукІы,
Зэ хэцэтыкІы,
Зэ зыдедзые,
Зэ зыредзыхы.

Иуджы къашъо
Хэтэу къысеІо:
– Еплъэлъ, сыбгъашъо
Гъыбзэр къырэкІо.

ЧІыгур дэгуІэу, къушъхъэр дэгырзэу
Гъыбзэ гухэкІыр къелъышъ, къызнэсы.
ГучІэм чІэІабэу бгъэр зэригъэзэу
Бзылъфыгъэ макъэм нэпсыр къыпэзы:

– ТапэкІэ тыплъэмэ – пщэгъо корени,
Тикъушъхъэ шыгумэ пщэр ятехъони,
Хэкур тэбгыни,
О-уи-ии!

Кужъы щэрэхъмэ мыжъор агъаджэ,
Іахылыр къаджэмэ темыгъотыжьи,
Хэкүм текІыжьи,
О-уи-ии!

Ти Іошъхъэмафэ гуІэу къытхаплъэ,
Сабыймэ тяплъмэ тыгур мэлъалъэ,
ТшІэзэ тэунэхъуи,
О-уи-ии!

Сиджэнэ шхъуантІэ сыдэу сфэкІэкІи,
ЗигъашІэ кІэкІ хъунхэм тызэлъагъапцІи,
Тынасыпынчъи,
О-уи-ии!

Къухъэ онджэкъмэ кІыхъэу зыращы,
Тыгъоцэжъыгъэу, Стамбул тыращы,
Хэкур тІэкІачи,
О-уи-ии!..

ХІ

Хыпсыр гурымзэ:
– Ащ нахъ мы гъыбзэр

Сфызехъажьыщтэп,
Сфэщэчыжьыщтэп!..

Ллэшлэгъум къехъушъ,
Сиоры хэт.
Нэпсклэ сещыушъ,
Сыдыджы дэд.

Адэ зэ закъуи
Игурым макъи
Сыбгъэгуи дэкІрэп,
Сашъхъагъи икІрэп.

Непи, нычэпи
Сэ къыздэуалъэ,
Непи, нычэпи,
НацІэу къышъуфалІэ!..

Бжыхъэпэ мафэм клэпщыкІрэ жьыбгъэм
Уашъор ушъуашъоу зэлъегъэшхуашІэ,
Ошъутен шыгуфэу жэкІэф ищыгъэм
Пщэфы зырызмэ бгъэкІэ зыклашІэ.

Дунаир зэкІэ зэлъыушъорэкІэу
Щамсэты плъэмэ непэ къыщэхъу.
Хъыкумы лыжъхэу сатыр зэйклэу
Ыпашъхъэ исхэр сыдэу гопэгъух!..

Лаужъкъо къуапцІэм ышъхъэ блэ онэу
Купым къахэщэу Щамсэт елъэгъу.
Ным ищынагъо зыхешІэ пІонэу,
Шъом хэлъ сабыир бзылъфыгъэм къегъу.

Чъыгъе гъугъэм клэрыс хъыкумым
Дэжъклэ гумэкІхэу цІыфхэр джы маплъэх.
Зигъэрэхъатэу Къазбэчи шыми
Еупхъо фэдэу къэхъущтым паплъэ.

Адыгэ хабзэм изын ыщыІэзэ,
МашІо клэмылъэу лЫр зэхэстыхъэ.
Ныбджэгъум фэдэу шым дэгущыІэзэ,
Тутыным ыуж тутын ещыхъэ.

Мо пцэми огум зыреушъуакъо,
Ау жыбгъэм ефмэ, сьд ишъхъафит!..
Чъыгы дэчъэхы плонэу изакъоу
Лыжъмэ апашъхъэ Щамсэти ит.

– А пIуагъэр, сищакъ, сьд къызхэкIыгъэр? –
Ефэндыр шъабэу Щамсэт къеупчIы, –
Хэт а гонахъыр угу къэзгъэкIыгъэр? –
Инэмазщыгъи ефэндым епчъы.

– Ар зыкIэсIуагъэр чIыгоу шъубгынэжърэм
ШъукIэдэIукIи, джэуап жъугъотыщт.
Тыгъуасэ сIуагъэм сыфыкIэгъожърэп,
Джыри зэ сэлэ, джыри шъосIощт!..

Хъугъэр амышIэу хъыкумы лIыжъхэр
Зэплъ-къызэплъыжъхэу Щамсэт къегъанэх,
Ашъо къыхихэу ефэнд-хъаджэжъхэр
Бзылъфыгъэ кIыбым нэкIэ лъэбанэх.

– Мо нэхъоинчъэм, – ефэндыр къаджэ, –
Сьд, джэмэхъат, фышъуимурад?
Iофым фэшъуашэр тэжъугъашIи, къуаджэр,
Марджэ хъужъын, лъытэжъугъэкIуат...

ХII

Гъогогъу зимыIэу мо пцэ пытхъафэм
Сьдым фишIэна чIы кIыIум щыхъурэр?
ЦIыфыр щэгүIэ дунэе хъафым,
Зы чъыгыр мээп, зизакъор къурэ!

Къушъхъэ лъэпачIэу чIыныбэ хашъом
Къинэгъэ цукур хыжъым зэпэбзы.
Зыбзэ къытIупщи, къэгъыгъэ уашъом
Ынэпс-ощхыцэ цэрыцэу къедзы.

– Ащ такIымыгъумэ тыхэгъощэнэу
Ара джы ахэм къазэрэщыхъурэр?!
ЧъыIэр Iэбжъанэм дахъэшъ, сепщэнэу
Ара джы ахэм сэ къысапэсрэр!..

Арэущтэу зыхъурэм олахъэ занкIэу
Къушъхъагумэ цукур апхырысщыным,

Шыгъэчъэхьаблэ олахъэ занкІау
ТхьачІэгъы мэзми афычІэсщыным!..

КІэкІо гъэІагъэм чІэсы унагъом
Хихыщты лъагъом ишъэф зэхефы.
ГущыІэ фабэу Къазбэч къыІуагъэм
Щамсэт ыбгъачІэ гукъаор чІефы:

– Хъун, ащ фэдизэу зызэлъебгъэкІоу!..
Шъхьэр дэлэтай, тІэкІу ІугушІукІ,
Къэхъугъэ щыІэп, – есэмэркъэоу, –
Гъогоу тызтетыр къэмыгъэушІункІ.

Тхьаркъожъы тхьапэу жьыбгъэм зэрихъэу
Шъофым ифагъэм Къазбэчи фэд.
Унэгъо цІыкІоу щтагъэу зызплъахъэу
Огу чІэгъым чІэтым сыдыр къыфэт?

Гъогу зэхэкІиблэу зыІууцуагъэм
Ащыцэу тара лъагъоу хихыщтыр?
Сыдым фишІэна насып унагъом
Ахэмэ язэу зытригъотэщтыр?

Къазбэчи плъэмэ сыд фэдэ лъагъуи
А зы гухэлъыр атырелъагъо.
Щамсэти плъэмэ занкІау икъуаджэ
ЕкІужьрэ гъогум гукІэ тетаджэ.

Ау сыдэу пшІына, гухэлъы нэпцІым
Къазбэч игъэрэу зыфаем ещэ...
Фимыдэ фэдэу Фыщт къушъхъэ тхыцІэм
МэшІо къамыщыр шыблэм тырещэ.

ПчыкІэр хэпчыкІзэ кур зыфырэ лІым
Ышъхьагъ щыхъупскІау къыщызэпэкІы.
Адыгэ чІыгур кужъ щэрэхъиплІым
Дунай зэблэкІау ачІэгъы чІэкІы...

ХІІІ

Пыцундэ дэжъы къыщегъэжъагъэу
Хым дырекІокІау ЦІэмэзы нэсы
ИкІыжьрэ цІыфмэ зыІуатэкъуагъэу
Шыури шыу, лъэсыри лъэсы.

Ежъашъор ашъоу, Іагушъом чІаплъхэу
Ахэр гумэкІхэу хыгумкІа маплъэх.
Хы ШІуцІа орхэр фыжышә-шәплъхэу
ГугъуемылІхэу шъабэу мәуалъэх.

«Зиджәнэтыпчъа» къафзәІуихынэу
ЗыІогъа Тыркур джау мәгушыІа.
Адыгә лъәпкъыр хым рырицынэу
КъыгъэкІошт къухъэхэр тыдә джы шыІэх?

Бгъәгъәнчъа закІау икІыжърә цІыфхэр
Мәзищым къехъушъ, хынәпкъым тесых.
ЧъыІалІәм естых ясабий-бынхэр,
Жъыбгъәр къахапщә, осыр къатесә.

Тхъамәфә пчъагъәм ягъомылапхә
Арегъаухышъ, гъабләр къахахъә.
Плъыр-стыры узым ахәмә абгъә
Егъэзыхыгъау зәхегъэстахъых.

Уахътәр кІо къәсми къәнәтІэхәсхәр
ХыІушъо нәпкъым къыщыІотаджәх,
Зәкошъоожъхәу, къушъхъә чІәгъ мәзхәр
Хъадәгъә шъузхәм къызәпагъаджәх.

Лаукъо ефәндым мафә бләмыкІау
Хъадәхәм джыназ атырешІыкІы.
Мыщ фәдә чІыпІа хәмыбаикІау
Ащ блигъәкІына, мылъкур пеупкІы.

XIV

Щәджәгъо уахътәм хы тамәм тесәу
Апәрә къухъәр нәпкъымкІа къәсәу,
Къазбәчы плъәмә, хыгум хелъагъо,
ГушІопсы нәпсым нәр егъәпщәгъо.

Зәужы итхәу, чәзыу-чәзыоу
Агу сысәу къухъәм зәлтъыкІәрәхъәх,
Нәпсыр кІилъакІау адыгә нъом
ЕтІа Іәбжыбыр иджыбә релъхъә.

Ныхәм сабийхәр абгъә къакІачхәшъ,
АІа кІәззәу чІым рагъәбәух.

Къэлатхэр лIымэ кызыбгъодаххэшъ,
Сэлам ахыжьзэ, жьым щызэблэху...

Мэлы Iэхъогъур Iапчъэм дигъэкIрэм
Фэдэу тыркулIым цIыфхэр елътэх.
Хыны иныIo зыIыгъ кыызхэкIрэм
КIэнакIэу мэуштэу жэм кыдэлъэты:

– Мылъкунчъэу щыта а шъуздэкIoжърэр?
Шъузфаер зэкIэ ащ ижъугъотэшт...
ШъушIэхэлъ мыдэ, жьыбгъэу кыыкIэпщрэр
Гъогогъу тфэхъуштышъ, кыыздедгъэIэшт.

Къазбэч Iэдэжьэу ыIыгъ шыкъарэм
ТыркулIыр еплъы, нитIур Iэпехы.
ПсынкIэу къечъалIэшъ, Iэ щифэу фарэм
Мыхэр риIуалIэу Щамсэт зэхехы.

– Черкес шы лъэпкъа, тхъапша ыныбжър?
Мыщ пелэныш Тыркум кыикIышттэп!..
Ау сыдэу пшIына, цIыф къэзгъанэу мыр
Хым адырабгъо сэ сфищышъушттэп.

Ионэ шыгъи къолъхъэшхо фэдэу
Къазбэч ещэи, къамыщри гуелъхъэ.
Ахэр земыдэм, губжыгъэм хэтэу
Шыкъэрэ пэфыр нэпкъым IуетIупщхъэ.

КIэкIэу къегъазэшъ, иш кIэлъымыплъэу
Шъхъэр шIозэу къухъэм Къазбэч ехъажьы.
Ар езгъэшIагъэм ыгу ебгъэу, фэплъэу
Лъыпсыр гум пыткIoу хъылъэу мэхъапщэ.

Къазбэчы плъэмэ, модэ ылъэгъурэр
Дэу гъэшIэгъона!.. МашIор кыыхехы...
Ащ ишы хэта къухъэм кызыщэрэр?!
Ичъэ дыхэтэу нэлат ащ рехы.

– Сэщ нахы мы шыр о нахъ пфэшъуаша!..
IэутIэ фишIэ, тыркум тепхъашэ, –
ОсэIo, къухъэм сишы кыимыщ!..
– Мыдэ, черкесыр, ащ кыыблэмыщ!..

ШхомлэкІэ к'уапэм етх'о римыт'эу,
ТыркулІыр к'еІэш'т, К'ъазб'эч к'ыІуедзы.
Ар к'ызел'т'эг'уым гуІэм дых'эт'эу
Л'ых'эм ад'эж'ы Щамс'эти к'ъасы.

К'ъазб'эч к'ъэмал'т'эм к'ырепх'отыкІыш'т,
К'ъэмэ маис'эр техакІом хеф'э,
Бг'ъэгум етх'ож'ьзэ к'ых'экуукІыш'т,
К'уух'э дж'эхаш'том тыркулІыр теф'э.

К'элат к'эщаг'эр тыращ'эяг'эу
Щамс'эт зел'т'эг'уым л'ым зып'эІуедзэ,
О мак'эм нитІур з'эл'т'иг'эпшаг'эу
Бзыл'т'фыг'э бл'эбг'ур п'цашІом з'эгубзы...

К'ъэх'уг'эм щ'эшт'э пІон'эу гуз'аж'оу
К'уух'эм х'ыр ыж'оу ныдж'ыр ебг'ын'э.
К'ъазб'эч'эу г'эрыр кІыф'эу, х'адаш'оу
ІэпыІэг'унч'эу Щамс'эт к'ыш'цен'э.

Бырсыры мак'эм урысы шыух'э
ХыІуш'том Іутх'эр к'ызэл'т'ег'ъасы.
Х'уг'эр амышІ'эу цІыфм'э яупчІ'эу
К'ъэээк'х'эр яшым'э к'ызэл'т'япсыхых.

Нэпл'т'эг'у з'эридз'эу, бзыл'т'фыг'эу щыл'тыр
Павел Амлинск'эм псынкІ'эу к'ешІ'эж'ы,
Щамс'эт ечІалІ'эш'т, уІаг'эу тел'тыр
Бзыл'т'фыг'э бл'эбг'ум к'ыш'чычІег'эщы...

XVII

Шы п'цІэг'опл'тищм'э ал'табж'тэ машІор
Г'югу мыж'о цакІ'эм к'якІыраг'эхы,
Файтон щ'эрэх'м'э ямых'тэ хаш'гор
К'ызэпаг'адж'эу пл'эрэм з'эхехы.

– ...УІаг'эу стел'тыр х'уж'ыг'эу щытми,
Сыбл'эбг'у итырк'о тырк'оу к'энан'эж'ы.
Сыд ф'эдэ дани еог'эбыл'тми,
Нэрымыл'т'эг'оу ычІ'эг'т к'ычІ'эщы.

Адыг'э зак'о чІыл'тэм тетыф'э
Гух'экІ-гук'аор ыбг'э д'эл'тышт.

Сэ сыщәІәфә, лъфыгъэр псауфә
ТызыгъэпцІагъэм нэләт етхышт!

Мэзә заулә нахъ зымыныбжъыр
Янә Іуплтыхъәу плъызәу мәдаІо.
Сыдым фишІәна, ошІәмә къаІо,
Мо шъэожъыем джы къыпәщылгъыр?

Зыщыщы лъәпкъыр зәлгыгъәфабәу
Сыд фәдә тыгъә къыфыкъокІышт?
Гъатхәм дунаир джы зәрифапәу
Сыдигъо ичІыгу зызәІуихышт?

Щамсәт ипсалгъә лъапсәу фәхъугъәм
Павел Петрович егъэгупшысә.
Ежъ ипачтыхъәу лыгъэр зыдзыгъәм
Шъәфәу епыйзә гукІә лъәІәсы.

Плъырыгъәу ыбгъә къыдәтәджагъәм
Мәстәпә лъыгъәу ылы зыхесә,
Ау къыхәмыщәу псалгъәу къежъагъәм
КІәух фимышІәу джыри къыпедзә:

– ...УасІорәр игъоу пшъхъәкІә олгъәгъумә
Сшыпхъум уфәдәу тадәжъ усщән,
ОрыкІә ари мыхъунәу хъумә,
НахъышІу хъуштыр нахъ дәгъоу пшІән.

– Сә къәзгъәшІәщтым о къысфәпшІагъэр,
Сыд сищыІакІәми, сщымыгъупшән,
Къиныгъоу зәкІә къытпышлгъәгуагъэр
ДахәкІә цІыфмә афәсІотән.

Зәшы-зәшыпхъухәм сыд фәдизычІри
Азфагум илъми, Іахъыләу къанәх.
Арәуштәу зыхъурәм Россие чІыгури,
Адыгә чІыгури тәркІә зы анә!..

Гъәтхәпә уахътәу сәбәхъы кІасәм
Шыгъәчъәхәблә Щамсәт къәсыжъы.
Уашъор зыупІыцІәу пщә шъхъәмыгъазәм
Ерәгъә дәдәу тыгъэр къыхәпсы.

XVIII

– Модэ зэхэтхрэр
Сыды орэда?
Щыща шъуитхыдэ? –
Къаджэх хыбзыухэр.

Хыри ардэдэм
ТэкІуи зэкІакІо,
Нэпкъэу зыдэтым
Дэплъы, мэдәІо.

Сэплъэшъ, къушъхьэхъум
Теты мэлахъом
Ымэкъэ къабзэ
Гум хэчэразэ.

Ичэпэ лъагэ
Уцыр щэсысы,
Иорэд дахэ
Хэти лъэІэсы:

Нэфшъэгъо тыгъэм сызыдэтэджрэм,
Хэкоу сикІасэр сэ синэплъэгъу,
Гур сфэмыІажэу бгъэм зыдэлъэтрэм,
Сыздырищажэу ренэу къысщэхъу.

Пщэ фыжъ отэрых пІонэу симэлхэр
Хъурыхъоу чапэм щызэлъекІокІых,
Джахэм афэдэу сэ сигухэлъхэр
ГушІопсы нэфхэу бгъэм щызэІокІэх.

Нэм къыфэмыплъэу нэхъой зэикІэу
Гъунэ зимыІэр сэ синасып,
Къушъхьагуи, хыгуи ашъхьагъы икІэу
Сыгу иорэди гум ерэбыб.

Зэкъош хэгъэгоу сихэку зыхэтым
Итыгъэ нурэ тыбгъэгуи диз,
Хэтхыгъэ гъогоу непэ тызтетым
Сигухэлъ дахэ – тизыбз...

– Ар нэпсы тхыдэп,
Гъыбзэ орэдэп!.. –

Хым иджэуап, –
Насып къекIуапI!

Гъыбзэр сиджабгъукIэ
Щызэхэпхыштэп,
Ау сисэмэгукIэ
ЩыIэп сфэIощтэп.

Орыпс щыугъэм
Зыкъегъэлъае,
Нэпкъы гъэчъыгъэм
Тхыдэр егъае.

Зэ хэщэIукIы,
Зэ хэщэтыкIы.
Зэ зыдедзые,
Зэ зыредзыхы.

Иуджы къашъо
Хэтэу арелo:
– Шъуеплгъэлъ, сыбгъашъо
Гъыбзэр щэзекIо!..

- ? 1. Сыд фэдэ хъугъэ-шIагъа поэмэр зэхьылIагъэр?
2. Адыгэхэр Тыркуем икIыжыныхэр къызхэкIыгъэм ехьылIагъэу шъу-
шIэрэр къэшъуIуат.
3. Щамсэтрэ Къазбэчрэ яобразхэм шъуакъытегушыI.
4. Павел Петрович зыфэдэ цIыфыр къызэхэшъуф.
5. Хым иобраз усакIом къызэригъэлъагъорэм шъулыплъ. Ащ фэгъэ-
хьыгъэ чIыпIэхэр къыхэжъугъэщыхи шъукъядж.

Іэшъынэ Хъазрэт

УІЭГЪЭЖЪХЭР

Апэрэ гукъэкІыжъхэр

Хъабибэ илъэс зытфых горэ ыныбжъыгъ, ятэрэ янэрэ къалэм кІохи гъончэджыкІэрэ сандалетрэ къызыфахъым, гъончэджыр шІуцІэу, сандалетыр гъожъэу. Ащ фэдэ кІэу зыгорэу къызыфащэфыкІэ, щагум къыдэкІыфэ ышІуабэ шІэщтыгъ. Адэ хъаблэм дэсмэ аригъэлъэгъун фаеба! Джы иджэнэ фыжьи къабзэ, ащ гъончэджыкІэу джыбэ куухэр зиІэхэр пылъ, сандалетхэр цыгъых, ыІитІу иджыбэ илъэу урамым къытехъагъ. Хъаблэм шъэожъыеу хэсхэр зыдэхъугъэхэр ышІэрэп; зафеплъыхъэ шъхъаем, ылъэгъухэрэп. Зыгорэм кІогъэнха? Тыда зыдэкІоцтхэри?

Джаущтэу дунаир зэрэкІым-сымыр зыфыхъын ымышІэу щытзэ, трактор горэ «Универсал» зыфаІорэм фэдэу кІыщым ылъэныкъокІэ къачъэу ылъэгъугъ. Ащ ыуж кІэлэцІыкІухэр итэу къэчъэх, зыкъыщырагъанэрэп. Хъабиби ахэлъэдагъ. Зи игъончэджыкІэрэ ицокъакІэрэ къазэрэкІэмыупчІэрэр цыгъу-пшэжъыгъ, адэ сыда пшІэщтыр, нахъ Іоф къыкъокІыгъэмэ?

Тракторыр къызеуцум, трактористым елъэІух «тытегъэ-тІысхъ» аІошъ. Мохэм яджэнэ-гъончэджыхэр ушІоижъэу ты-

ригъэтІысхъанха, Хъабибэ тыригъэтІысхъащт, мары шъу-
лътэгъун. КІалэхэр зэхигъэкІотзэ, апхырыкІи трактористэу
кудэм нэе-пае ышІыгъэу, къыоплтымэ узыгъэщынэрэм
екІуалІи риІуагъ:

– СытегъэтІысхъ уитрактор кІәпсы, хъуна?

Трактористыр кІаләм къеплтыгъ.

– Сыда о тракторист курс къэуухыгъа? Зыгу къэкІырэр
тетІысхъанэу щытәп мыщ, сиблагъэ. Уятә къегъэщәфыри,
джащыгъум тетІысхъ...

Тракторыр ежъэжыгъ. Зыфаер къызэрәфамышІагъэр
шІошъхъакІоу кІаләр бәкІаерэ зычІыпІэ итыгъ. Тракторэу
ІукІыжыырәм кІәлтыплтээз, егупшысыгъ. «Сыда, сятә къыс-
фищәфынәп пшІошІа? Боу къысфищәфын. Джы нәс есІуагъәп
нахъ, есІуагъэмә боу къыщәфыни!.. Джы нәс зэрәримыІуа-
гъәмкІә ыгу зәбгъэжыгъэ.

Пчыхъэ хъоу ятә къэкІожыфә ежагъ. КъызэкІожыым къә-
лапчъэм щыпәгъокІи риІуагъ:

– Пап, джы къысфәпщәфыщтыр ошІа?

– Сыд?

Хъау, къашІә.

– ПаІо.

– КъәпшІагъәп!

– Пугач.

– КъәпшІагъәп!

– Шы цІыкІу.

– КъәпшІагъәп!

– СшІәрәп ащыгъум... – тым ытәмашъхъэхэр зәфищагъэх. –
СшІәрәр сыухыгъэ...

– Трактор! Джары сә сызыфаер!

– Трактор оІуи? – егупшысыгъ ятә. – Тащ фәдәмә нахъы-
шІуа – кабинә зытетым фәдәмә ара, хъаумә зы нәбгырә зыте-
сырәм фәда?

– Хъау, ори сәри тытесынәу ары сызыфаер...

– ОшІә нахъышІур. Ау ащ фәдиз ахъщәр гъотыгъуае хъуцтба?

– Уиахъцә мәкІаІо, ара?

– МәкІаІо.

– Адә ащыгъум ахъци къәщәфыба?!

– Ахъщәр къәпщәфынәуи?! – ятә щхыгъэ. – Хъабиб, ош
нахъ кІәлэ тхъагъо мы дунаим къытехъожыынәп! Адә о пІуа-
гъэмә, тә сыд тызыфитыжыыр, ахъци къәтщәфын, етІанә а
къәтщәфыгъэ ахъщәм трактор къырытщәфыжыын... Сыд
етІанә а тракторым хъисапәу фыуиІәр?

– Тырыджэгущт...

– Хьау, сикІэлэхъу. Орырэ сэрырэ тракторым тырыджэгумэ хэт губгъор зыжъоштыр, лэжыгъэр хэзылхъащтыр, Іузыхыжыштыр? Орырэ сэрырэ тыджэгумэ, нанэ хьалыгъоу ыгъажъэрэр тэ кыкІыштыр?

Хьабибэ ащ кыыриІолІэжыын ышІэщтыгъэп, ау янэ хьалыгъу гъэжъэгъакІэм цакІэр кыыгуичэу кыыритмэ ышхызэ унэм кыкІыныр икІэсагъ. Іанэм пэсэу шхэным нахы, урамым тетмэ, е кІэлэ джэгумэ ахэтымэ, нахы игуапэу шхэщтыгъэ.

Мафэм мафэр кІэлъыкІоштыгъэ, ау ятэ тракторыр кыымыщэфыгъэу, икІакоу кудэ закІэ хъужыгъэр ыплІэІу идзагъэу пчыхъэрэ кыдэхъажыты, псы фабэкІэ зитхъакІыжыштыгъэ. Тракторым игугъу фишІыжыштыгъэп, ау щыгъупшэщтыгъэп.

ЕтІанэ мафэ горэм ятэ «СТЗ-НАТИ» зыфаІоштыгъэу трактор лъэпкъым тесэу къэлапчъэм кыыІухъажыгъ. Хьабибэ пэгъочыгъ.

– Джары, тракторыри кыыпфэсщэфыгъ! – ыІуагъ ятэ. – Мыдэ кыытетІысхы, джыдэдэм губгъом тыкІони, тыкъэжъошты.

Хьабибэ зэрэгущІу! Къыщэфыгъ, трактор шъыпкъэ кыыщэфыгъ! Адэ дахэшъ! Ащ фэдэ хъэблэ кІалэ горэми кыыфащэфыгъэп!

Тракторыр къечъыхъэ шъхъае, дэкІоекІэ амал фигъотырэп. ЕтІанэ ятэ щхызэ, дищай кабинам ригъэтІысхъагъ.

– О кудэу кыытфэпхыэрэр макІэшъ, джы уикІали кыыхэрэхъу, – ыІуагъ яни сэмэркъэукІэ.

– Кудэ закъоп, хьалыгъуи къэтхыштыт тэ...

Губгъом ихъагъэх. Губгъом ихъэхи хъасэр къагъэчъыхъагъэу макІох, кыызэплъэкІыхэмэ, жъогъэ шІуцІэ шъолъырыр нахы шъуамбгъо мэхъу зэпыт. Ятэ кІалэм къеплъышъ, нэбгыритІури мэгущІох...

Тхъамафэ тешІагъ...

Зы пчэдыжы жы дэдэу Хьабибэ ІофышІэ дэкІызэ гъуанэгъу ныо цыкІур, джырэ фэдэми зыфэмычъыерэр зышІэрэм, кыыІукІагъ.

– Унашъхъэр теплъхъажыгъэмэ... Бэбэжъ.

– Олахъэ, джыдэдэм уахътэ симыІ. Джыдэдэм сшъхъэ дэгъэнагъ.

– Хъунба адэ, нынэ, игъо узыщифэрэм ари теплъхъажыын...

ЯтІонэрэ гукъэкІыжъхэр

Хъабибэ чъыем хэтэу янэ ымакъэ зэхехы:

– КІалэхэр къэзгъэушынха? – ЕтІанэ ятэ ымакъэ зэхехы:

– Орэчъых адэ. Армырмэ Хъабибэ къыслъежъэнкІэ зи ригъэІошттэп. Ори укъемыжъэмэ нахъышІу. Сыфаеп къыздэ-кІотэнхэуи, къыслъыгъынхэуи...

– Ащ о уиІоф хэлтэп, – янэ фидэрэп, – лІым иІоф заом кІонэу, шъузым иІоф ыгъэкІотэнэу... Къоджэ Совет щагур ин дэд...

«Заом макІо!..» еІошъ, Хъабибэ, зэ ыгу къыредзэ шъхъаеи, къэушын ылъэкІырэп, гъэмэфэ пчэдыжъыпэ чъые ІэшІум хэт. Ятэ къызэребэугъэри къышІагъ, ау ынапІэ къыфызетехыгъэп.

Ба, макІа тешІагъэр зыфэдизыр ежъыри ышІэрэп, къэушыгъ. Ышыхъу нахъыкІэрэ ышнахъыкІэрэ джыри мэчъых, унэм яни исэп. ТІэкІу-тІэкІузэ къыугуфыжъы фежъагъ, чъыем хэтэу зэхихыгъэ гушъІэхэр... Ятэ заом макІо!

Хъабибэ иджэнэ-гъончэдджхэр къызшилъи, лъапцІэу, шъхъапцІэу унэм къилъэтыгъ. Тыгъэри лъэгэкІаеу къы-дэкІоегъагъ, цІыфыпсэ гори урамым тетыгъэп. Зэрэчылэу дэкІыжъыгъэм фэдагъ. Зиплъыхъ-зыкъиплъыхъажъыгъ, къэ-лапчъэм теуцуи урам кІыхъэм рыплъагъ, ау чэтыхэм анэмыкІ зи тырилъэгъуагъэп.

ЕтІанэ ыгу къэкІыжъыгъ, янэ къоджэ Советыр игушъІэ къызэрэхэфэгъагъэр. Арарышт зыдэкІуагъэхэр. Адэ армэ, Советыр зыдэщыІэр Хъабибэ ешІэба. ЕтІанэ къышІэжъыгъэп, зы пчыхъэ музыкантхэр трубэ ІонтІэгъэшхохэм япщэхэзэ орэдхэр къыщырагъаІошттыгъэх, ятэ зыдищэгъагъ...

Гъогум телъэдагъ. Псыхъо Іушъом рыкІорэ гъогум. Нахъ благъэу къоджэ Советым екІуалІэ къэсми цІыф макъэр нахъ лъэшэу къэІуштыгъэ. ЕтІанэ зынэсыи, ылъэгъурэр гъэшІэ-гъоны: зэрэкъуаджэу мыщ щызэІукІагъ! ШыкузэкІэтыр бэ. Шъузхэм нэпсыхэр кІалъэкІыкІы. Хъабиби ятэ ышІэжъыгъ, нэбгырэ заулэ адэгущыІэу чэу лъапсэм ит, яни ащ кІэлъырыт.

– Сэ сику къитІысхъ о, – шыкуаомэ ащыщэу Мурат цІыкІу еІо, ари яхъаблэ щыщ, Хъабибэ ешІэ.

Джа чІыпІэм Хъабибэ ыгу къытелъэдагъ: шыхэр зэрагъа-шхэрэ ящикэу кукІэм пышІагъэм зыригъэбылъхъанышъ, мэкъу тІэкІу зытрихъожьынэу. Джауштэуи ышІыгъ. Кухэр зежъэхэм шъуз тхъаусыхэ гъы мэкъэшхом зыкъызэриІэты-гъэм нэмыкІ зэхихыгъэп.

Шыхэр етІушщыгъэу мачъэх, Хъабибэ ынэІу дэгъэзыягъэу ящикым илъэу ыгукІэ еІо: «Сятэ сызилъэгъукІэ зэрэгущІо-

щтыр!» Ащ фэдэу Іаджыри ришІэу хъугъэ, зышІуигъэбылтмэ, етІанэ къызыгъотыжъкІэ гушІоу. Ар яджэгукІэу джыри дэджэгунэу ары зыфэягъэр.

ЕтІанэ гъогур тІу ашІыгъэу Хъабибэ ышъхъэ къыІэтыгъ. Адрэ кухэм нэбгырэ пчъагъэ арыс, мыдрэ кум нэбгыриплІ нахъ исэп. ЗэкІэм анэІухэр апэкІэ гъэзагъэх. Тахьирэ лІы горэм госэу тутын ешъозэ зэрэгъэгущыІэх.

– Уишъао слъэгъугъахэпи, Тахьир, – еІо а лІым, – шІагъоу къыплъемыжъагъа? Ащи заор зэрэмышІур къыгурыІоу къычІэкІын...

– Ар чъыезэ сыкъыкІыгъ нахъ... – еІо Тахьирэ. – Сэри джа сауж къилъэдэным сытещыныхъагъ, ау сыгу къеожъы къызэрэсымыгъэущыгъэр. Сыгу къео, тызэрэлъэгъоу, тызэдэгущыІэу, сыкъызэремыжъагъэмкІэ...

Джа чІыпІэм Хъабибэ фэщыІагъэп, лІитІумэ азфагу дэпшыхъагъ.

– Марыба, пап, сэ сыкъэущыжъыгъ...

Тахьирэ ыгучІэ изыгъ, щтэгъэ макъэкІэ къэупчІагъ:

– Тэ укъыкІыгъ?

– КукІэм сыпысыгъ.

– Сьдэу адэ усымылъэгъугъа?!

– Зыгорэ плъэгъужьынэу щытыгъа тыкъызежъэм, – къыІуагъ адрэ лІым, – шъузмэ якуо макъэ тызэрифэкІы пэтыгъ...

– Сьд адэ о къыосІощтыр джы?! – Ятэ къэгумэкІыгъ. Кур къыгъэуцугъ. – Дгъээзжъымэ хъухэнэп. О бзэджэжъыри заом уздэтщэщтэп ныІа?!

Ащ шыкуаом хэкІыпІэ къыфигъотыгъ.

– Хъугъэ шъыу, Тахьир, – ыІуагъ ащ, – сэ къыздэсщэжъын. Моц фэдизэу гуІэпагъэм зи емыІу...

Джаущтэу Хъабибэ ятэ госэу райцентрэм адэкІуагъ. Ятэ тІэкІу тешІэ къэсми къеплътыти, ышъхъэ ыгъэсысыщтыгъэ:

– О пшІагъэм фэдэ цІыф ышІагъэп!..

Тхъамэфиц тешІагъ

Непэ шоферми загъэпсэфы, Хъабибэ зегъэкІэракІэ дэкІынэу. Гъунэгъу ныор унэм къыхъагъ.

– Унэшъхъэ тІэкІур теплъхъажъыгъэмэ, си Бэбэжъ...

– Олахъэ, джыдэдэм уахътэ симыІ. Джы фэдэ дэдэу сшъхъэ дэгъэнагъэу къыхэкІыгъэп.

– Хъунба адэ, нынэ, игъо узцифэрэм теплѣхъажьын... Хъабибэ нѣом емыплѣу икІыгъ... Нѣом иунэ емыплѣу блэкІыгъ...

Ящэнэрэ гукъэкІыжъхэр

Ятэ къэкІожьэу ыІуи макъэ къыгъэІугъагъ, кІэлэцІыкІу хэр пчыхъэ реным ежагъэх, ежагъэх, пшъыхи чъыежъыгъэх. Пчэдыжъым Хъабибэ къызэущыжъым, ятэ ышъхъэ нахъ къыхэмышцэу пІэм хэлъ, пІэкІорым пэмычыжъэу бэщитІу, костыль зыфаІорэм фэдэу дэпкъым еусэигъэх. Тэ къикІыгъэха? Хэта зищыкІагъэхэр? Ащ фэдэ бэщхэм арыкІорэр Лъэбыщ зыфаІорэ тэтэжъыр ары. Ау ятэ?

Хъабибэ къыгурыІон ымылѣэкІэу бэщхэм яплѣыщтыгъэ. ЕтІанэ ятэ къэщхыпцІыгъ. Нахъыпэм фэдэкъабзэу, гохъэу къэщхыпцІыгъ. Хъабибэ зыщылѣэти, чъи ятэ ипІэ зыхидзагъ...

Тахъирэ ылѣэкъо лъэныкъо лъэгуанджэм нэсэу заом къыІуинэгъагъ, ау ащ пае къэмынэу тракторнэ бригадэм ибригадирэу Іоф ышІэщтыгъэ.

Гъэмэфэ фэбагъ. Дунаим темыфэжъэу дзэхэр къуаджэм къыдээрэтэкъуагъэх. ЕкІэныкъуае блэкІых, блэкІых... Хъабибэ ятэрэ янэрэ аІорэр зэхехы.

– Тракторхэр зезыфэни щыІэп, кІо карбюраторхэр згъэбылѣыгъэх...

Хъабибэ къешІэжъы: тидзэхэр зэкІэкІуагъэх. Зы мафэ горэм къэлапчъэм ятэрэ ежъырырэ Іутых. Хъаджымосэ, мо Хъаджымосэу зымафэ чылэм къыздицэжъыгъэм, нэмыц шъуашэ щыгъэу, ищазмэ шІуцІэхэр лыдхэу къыблэкІы. Ащ фэдэу лыдэу щазмэ Хъабибэ егъашІи ылѣэгъугъэп, джыдэдэми ар щыгъушшэжъын ылѣэкІрэп. Хъаджымосэ лІы зишІугъоу, ынэгущъхъэхэр къыхихэу, урамыр фыримыкъужъэу къырэкІо.

– Арэп, Шэмбэтыкъор, – ар ятэ къыдэгущыІэ, – къеблагъи-еблэгъэжъи адэ щыІэжъба, цІыфыгъи щыІэжъба?

– ЦІыфыгъэ щымыІэжъмэ дунаир кІодыжъыныба, – реІо-жъы ятэ.

– Адэ щыІэжъмэ... къеблагъи-еблэгъэжъи умыІоу адыгагъэ гори къышхэмыфэжъэу сыд къыохъулІагъэр? Орырэ сэрырэ макІа Іанэм тызэрэзэдыпэсыгъэр?

– Шъыпкъэ, бэрэ зы Іанэ тызэдыпэсэу къыхэкІыгъ, ау джы Іэнэ зэфэшъхъафмэ тапэтІысхъагъэкІэ сенэгуге...

Хъабибэ къыфигъази къыриІуагъ:

– НекІожъ, кІал.

Ятэ ибэщхэр цІацІэзэ, къялапчъэм къяІукІыжыгъэх. Хъабибэ щыгъупшэжырэп Хъаджымосэ джэгъуанэхэмкІэ къязэрэкІэлъыплъэгъагъэр. Ащ фэдэу Іаеу къяеплгыгъэхэу кыгыгъэшІагъэм кыыхэкІыгъагъэп.

Мафэрэ зыгорэм еупхъоу ятэ щагум дэсыщтыгъэ. Зыми кІоштыгъэп, ренэу ынахэ зэхэгъэхъэгъэ зэпытэу, нахъыпэм фэдэу сэмэркъэхэри ышІыжыщтыгъэп. Хъабибэ джы кыгыгурэІо, ау а лъэхъаным ятэ зэхъокІыгъэ зэрэхъугъэр зыфихъын ымышІау ыгу къеощтыгъэ. Зымафэ лІы горэ къялгы-кІуи, зыгорэм ыщэгъагъ. Бэрэ къятыгъ, къязэкІожьым адрэ унэм щіІуагъэр кІалэм ытхъакІум къяыридзагъ:

– Сыда ясІощтгъагъэр, сшІэрэп, сІуагъэ. СымышІэрэр сэшІэ сІонья?!

Мафэр щэджэгъуагъ. Хъабибэ унэ пчъэІупэм щыджэгущтыгъэ. Шъхъарыхъон шІуцІэ зиІэ машинэ горэ гъогушхом къятечъи, Шэмбэтыкъомэ адэжъкІэ къячъэ зэхъум, Хъабибэ унэм илъэдэжъи, ятэ риІуагъ:

– Пап, машинэ шІуцІэ горэ къяІухъагъ.

Ятэ тІопкІэгъукІэ шъхъангъупчъэм нэси, зеплтым, кІыфы хъугъэу зыкыызэригъээзэкІыгъ, гуІэзэ Хъабибэ къяыриІуагъ:

– КъыслыкІуагъэх. Ины ухъумэ, сикІал, слъы шІэжъ, сэ сыхыеу, лажьэрэ хъактырэ зэрэсемыІэр зыщымыгъэгъупш. – Янэ къяфигъази. – О къянэу къяпфэгъанэрэм пай, угу къя-сэмыгъабгъ, сызэрэолъаІурэр, сыд уикъянми, кІалэхэр пІух...

Нэбгырэ къяумэ автоматхэр аІыгъэу унэм къяизэрэгъэбэ-нагъэх. ЕтІыргухэзэ, ятэ раци, машинэм рагъэтІысхъагъ. Хъабибэ унэм илъэти машинэм кІэрылъэдагъэти, ылъэгъугъ, ятэ нэмыкІэуи ащ цІыфхэр зэрысыгъэхэр...

Ащ нахъыбэрэ ятэ ылъэгъужыгъэп. Зэ мэзышхом щаукІи щыцІагІэжыгъэхэу къябар зекІуагъэ, зэ ау кІыхи, Пшызэ хадзэжыгъэхэу аІуагъ. Джар икІодыкІэу ятэ кІодыгъэ.

Джы егупшысэжышъ, кІэлэ миллионмэ ятэхэр зэуапІэм щаукІыгъэх, ахэм ятэ ихъадэ зыдэщылгыри ымышІау ахэтыр мин пчъагъ, арарэп Іофыр зэлъытыгъэр. Ау бэщитІоу зыІэтхэрэр тхъаусыхэу, ышъхъэ еуфэхыгъэу щагум зэрэдащыгъэр, иаужырэ гущыІакІэ, плъакІэ ыгу къязыкІыжырэм, нэпсыр ынэкумэ къятелъадэ, джы къязнэсыгъэм ятэ ыгу егъу... ЕтІани анахъэу мы мазэм тыдэ кІуагъэми, сыд ышІа-гъэми, ятэ емыгупшысын ылъэкІырэп. Чъыеми ипкІыхъа-пІэмэ ахэт...

Джыри тхъэмафэ тешIагъ

– Унашъхъэр теплъхъажьыгъэмэ, си Бэбэжъ... Тхъам пай, зебгъэжъагъэкIэ ухыжъ, сикIал, лъэIуакIо семыгъэжъэжъэу, табыумэ, оркъыныкъо зымышIыжъ...

– Олахъэ, джыдэдэм сшъхъэ дэгъэнагъэм! – тIэкIу егупшы-си дысэу еупчIыгъ: – Арэп, пшэу къэкIожьыгъэм ащ фэдэ горэ ыпшъэ ифэжыщтба?

– Е-о-ой, ащ сыд гуцэр ылъэкIыжын, къызыкIожьыгъэм щегъэжъагъэу сымаджэу щылъ...

Ныо цIыкIум зиутIыIугъэу, зэрэцIыкIум нахъ цIыкIу хъу-жъыгъэу дэкIыжы зэхъум, Хъабибэ ыгу зыкыифызыгъ.

ГукIэгъу

БжыхъакIэм уахътэ къыхэкIы, уашъом бэми макIэми зэ-IуигъэкIэгъэ гухъэ-гужъэу чIыгум къыфриIэр чэщ-зымафэкIэ е чэщ-мэфэ заулэкIэ къытырикъутэжын ихъисапым фэдэу, тыгъэр чыжъэу ыгъэбылъмэ, чъыIэ цIынэми лъыр ыгъэдыеу, дунаим зыригъэутIыIоу. Джащ фэдэ чэщ мэзахэу, оцх чъыIэ лъэкъо кIыхъэхэр зэпымыоу къешхы, чIыгур псым ригъэ-тхъэлэн ыгу хэлъым фэдэу. Джы угу зыфэгъун цIыф игъуа-джэу хиубытэнкIэ ущыкIэрэп...

Зэрэбынэу чъыежъыгъэ, ау Хъабибэ чъые къекIурэп. Бэ ар зэгупшысырэр. Джыдэдэм уIэгъэжъыхэр ары мычъыехэрэр. Шъыпкъэ, ежъ уIагъэ телъэу зыдишIэжырэп, ау зыгорэм егъэгумэкIы. Шъхъангъупчъэм къамыщыкIымкIэ къытеуIорэм фэдэу оцхыр зэпыухэрэп.

Хъабибэ фаеп, игупшысэми къахигъэхъанэу, ау гъунэгъу ныом иунашъхъэ адрэ гупшысэмэ акIыIу къышIохъу. Сыдэу хъура джы? ЗэкIэ икIашъо гуцэ къырегъэтIэтIэхын фае, псым щесышъ хэсын фае ныор... ашъыу, хэсмэ хэрэс, сыда Хъаби-бэ иIыгъына? Орары ыши къэкIожьыгъ, ащи зыгорэ ыпшъэ ригъафэмэ зи фэIуагъэп...

Джар еIошъ зызэпырегъазэ. Ау рэхъатырэп, джыри гупшы-сэм къытырегъээзжы. «О Шэмбэтыкъор, уипIэ фабэ ухэлъ, чырбыщ унэм учIэс. Уаери осыри орыкIэ щынагъоп.» – «ШIагъоп ныIа, сэри сэлажьэшъ щыIакIэ сиI, о уимыIэрсэ къы-сфэплъэгъунэу щытэп...»

Джауцтэу уахътэр макIо. Хэчъыежъмэ шIоигъоу ынапIэ зэтрелъхъэ шъхъаеи, хэчъыен ылъэкIырэп. Оцхыцэ пэпчъ

ышхъэкуцІ кытефэрэм фэд. Дунаири чыІэ, чыхІэн фабэр ежъ зэрэтехъуагъэзэ, чыІэр къызэхешІэ. Ишхъэгъуси къэушщыгъ:

– Сьд узыфэмычъыерэр, Хъабиб?

– СшІэрэп шъу, сичъые зыдэхъугъэр. Мыщ фэдэу оелэ чэщ зыхъурэм сэри сычъыен слъэкІырэп, сэгумэкІы...

– Сяти джаш фэд. ИуІэгъэжхэм агъэчъыерэп...

– Ары шхъаем... сэ уІагъэ стелъэп.

– Птель, ау зыдэпшІэжырэп. Джары сятэ ыІорэр. УІагъэ темылъэу щыІэр макІэ. КІышгъом темылъми гум телъ...

– КъэпІощт ори!..

Шъузым ыІуагъэр фидагъэп шхъаем, Хъабибэ егупшысагъ: «Хэт ышІэрэ, ащ ыІорэр шъыпкъэнкІи мэхъу. Гум зыми ымылъэгъоу уІагъэ иІэгъэнкІи мэхъу. Тэ къинэу тлъэгъурэр макІа?!»

Хъабибэ ыгу къэкІыжъэу фежъагъ икІэлэцІыкІугъом ылъэгъугъэ тхъамыкІагъор. КІалэмэ ятэ нэмыцмэ аукІи, зыны кІэлищыр къылгъэхани... гъаблэрэ гъаерэ сьд фэдиз ащ апэкІэкІыгъэр. ЕтІанэ яни лІи, кІэлитІумэ ежъ анахъыжъэу, илъэс пшІыкІутф нахъ ымыныбжъэу унэм къинагъэх. КІэлитІур зыпІужыгъэр Хъабиб. Ащыгъум зыгорэм дахэ къариІуагъэмэ къязыІуагъэр Хъурай. ИкІалэмэ афэдэу ыналэ къатетыгъ, ылъэкІэу сьд къафимышІагъ? Джы...

Хъабибэ ар зэхимышІыкІэу щытэп, ау Хъаджымосэ зелъэгъу мафэм къыщегъэжъагъэу, ыгу Іаеу зызэблихъугъ. Сыда мо ятэ зыукІыгъэмэ къулыкъу афэзышІагъэр зыгІэс унэм ыштхъэ тыримылъхъажьымэ мыхъунэу къехъулІагъэр? Дела? Хъаумэ, тыгъуасэ жъалымыгъэу къырахыгъэр зызегъэшхэкІыжъым щыгъупшэжъыгъа?

Ощхыр зэпымыоу къещхы, къещхы, тхъар зэуагъэм иунаштхъэ къыкІэщхы, тхъар зэуагъэм икІымэфапхъэ къэмыщэжъ...

Хъабибэ ыгу щызэнэкъокъурэр нэггыритІу. Зым еІо: «АнахъышІу плъэгъурэ цІыфыр птезыхыгъэмэ агохъажьыгъагъэм иунаштхъэ сьд пІонышгъ теплхъащта?» Адрэм къыреІожьы: «Ащ иунаштхъэпи фытеплхъажьыщтыр, зиунаштхъэр ныор ары. А ныом макІа о дахэу къыуиІуагъэр, сыда ышы ибзэджэшІагъэ зыкІытебгъэкІуадэрэр?! ЕтІани а ышэу зыфапІорэр сымаджэу щылъ, ар къэтэджыжъыни унаштхъэр тырелъхъажьыфэ уежэн плъэкІынэп!» Апэрэм еІо: «О фытемылхъажьмэ къода, зыгорэм тырыригъэлъхъажьыми хъунба, сыда, оц

нэмыкІ кІалэ мы кѳуаджэм дэсыжѳа?» ЯтІонэрэм еІо: «Ары шѳхѳаем о уригѳунэгѳу. Пчэдыжѳырэ о чырѳыщ унэшхом укѳикІэу, унашѳхѳэ зытемылѳ унэ цІыкІум уебгѳукІо хѳумэ, угу зэуи кѳэхѳурэѳа? ПшІэрэп нахѳ, пстэумэ апэ ар зыфалѳэгѳушѳтыр оры...» Апэрэм еІо: «Адэ ащ фэдэу о кѳыпфэ-зылѳэгѳуни кѳыкѳокІынкІи мэхѳу, зэкІэри нэмыкІмэ ашІэныр атефэу кѳызыщыхѳури макІэп, ау сыда... зыгорэм иныо о уиІыгѳынэп ныІа?!» ЯтІонэрэм еІо: «АщкІэ зыхэмыгѳэ-укѳу, кІал, зыгорэм иныоп ар. Ащи ыкѳо заом хэкІодагѳ, пыимэ язаоу тихэгѳэгу кѳыухѳумэзэ. Шѳо шѳуигѳуаджэу, шѳукІэлэцІыкІоу шѳукѳызэнэм, хэт апэу кѳышѳулѳыІэсы-щтыгѳэр? Джа ныор ары. Джы шѳулѳэкІымэ, зыгорэ фэшѳо-шІэкІэ емыкІоп. Унэ цІыкІур зэрэфэпшІыгѳэр дэгѳу, ау ышѳхѳэ темылѳхѳажѳыщт нэмыІэмэ, фэпшІагѳэри мэкІодыжѳы. А ныом ышэу зыфапІорэр ары нэмыІэмэ... ар сымаджэу щылѳ, ыпсэ пытыжѳ кѳодый, бэ ыгѳэшІэжѳына, ымыгѳэшІэжѳы-на... Ар неушѳы лІагѳэми оры зыгѳэІылѳыжѳыщтыр, анахѳ Іаеми уигѳунэгѳу зылІэрэм пІэ зэтеудзэни утІысыжѳыщтэп, бгѳэІылѳыжѳыщт...»

Хѳабибэ ятІонэрэм ыІорэм ыгукІэ дыригѳаштэу фежѳагѳ. Ощхыр зэпымыоу кѳещхы, кѳещхы, тхѳар зэуагѳэм иунашѳхѳэ кѳыкІэшѳхы...

Пчэдыжѳым жѳэу Хѳабибэ кѳызэтэджыжѳым уаер теужѳы-гѳагѳ, ау ошѳогур шІоркѳэу, нэхәеу щытыгѳ, Іэмэ-псымэхэр зэрылѳ ящикыр ыІыгѳэу гѳунэгѳумэ адэжѳ кІуагѳэ. Лѳэоир унэм риусэи пэтэу ныор кѳыкІыгѳ. Хѳаку гѳэплѳыгѳэм зыра-дзэм, оред кѳыІозэ пчэдыжѳым кѳыкІыжѳыгѳэу пшысэм хэ-лѳым фэдэу, нычәпэ иунэ кѳыкІэмыщхыгѳахэ пІонэу, ныор нэ-ужѳ-тхѳаужѳэу кѳеплѳыгѳ.

– Непэ сыдэсынэу щытыти, унашѳхѳэр теслѳхѳажѳынэу сыкѳэкІуагѳ, – ыІуагѳ Хѳабибэ.

– Дэгѳоу пшІагѳэ, си Бэбэжѳ. Синасыпти, тол аІомэ сшІэ-рәп, джа шІуцІэжѳым фэдэхэр Былаукѳом кѳыситыгѳагѳэх нахѳ, нычәпэ титхѳалэжѳышәни.

Хѳабибэ унашѳхѳэм дэкІоягѳ. Тол Іабгѳоу унэ кІашѳом телѳхэр кѳыритэкѳохыгѳэх. ЕтІанэ кѳехыжѳи, а Былаукѳоу ныом зигугѳу кѳышІыгѳэр кѳыщагѳ. НэбгыритІур зәдәлэжѳы-зә, шиферыр кІашѳом дахѳыягѳ. Унашѳхѳэр тыралѳхѳагѳ. Ныор лѳэшэу кѳафэразэу кѳариІощтыгѳэ:

– Тхѳашѳуегѳэпсэу, сикІалэх, тхѳам шѳузѳаер кѳыжѳу-дегѳэхѳу...

– Мыбжыхъэ тшъхъэ дэмыгъэнагъэу мафэ къыхэкIыгъэп, нахъ мо унэ цIыкIум сыд ишъхъэтелъхъажъ, – ыIуагъ Хъабибэ.

– Адэ ары, сикIал, адэ ары...

Хъабибэ джа мафэм къыщегъэжъагъэу ежъ ичырбыщ унэ къикIэу, гъунэгъу унэ цIыкIум блэкIы хъумэ ымылгъэгъурэм фэдэу зишIыжыщтыгъэп, ыгу хъылгъэ горэ тезыжыгъэм фэдэу псынкIэ хъужыгъэ...

- ?
1. Рассказыр къэшгъуIотэжынынэу зыфэжгъугъэхъазыр.
 2. Тахьиррэ Хъаджымосэрэ характеристика къяшгъут.
 3. Яхэгъэгу лэжъакохэр зэрэфэшгъыпкъэхэр сыдэушгъэу рассказым къыщылгъагъора?
 4. Цыфхэм язэфыщытыкIэхэр сыд фэдэхэу рассказым къыгъэлгъагъохэра?
 5. Мы произведением иплан убгъугъэ къызэхэжгъугъэуцу.
 6. Хъабибэ иобраз къэшгъуIуат.

ЧЫГУ IЭШУ

Ащыгъум къыосIоныр ары, сшынахъыкI: мы тичIыгужъэу, тызыфаер зытетшIыхъэу, уIэгъэ кIыжыгъэм фэдэу хъуатэхэр зыкIышгъэ IонтIэ-щантIэу рыкIохэрэр; мы тичIыгужъэу, лэжъако пкIэнтIэпсым рагъэшгъокIызэ лIэшIэгъу миныбэ къэзыгъэшIагъэр; мы тичIыгужъэу, пчъагъэрэ агъэстыгъэу, афэмыгъэстыгъэр; мы тичIыгужъэу, къинышхомэ тыкъыпхырихызэ, непэ тыкъэзыгъэсыгъэр – чIыгу IэшIу.

ЧIыгу IэшIу!..

Сэри оц сыфэдэу сыкIалэу, илгъэс тIокI нахъ зысэмыныбжым, тикъуаджи тигубгъуи сямыгупшысэу, тыдэ сыкIоми уни, псэупIи сфэхъун къысшIошIэу сыхэтыгъ. Ау сегупшысэна фаеу чIыпIэ сифагъэти, кIэлагъэм иш емылычэу сызтесыр къызэтэзгъэуцуи, сапэкIи саужыкIи сыплIи, щыIакIэу сызхэтымрэ чIыгоу сызтетымрэ ауасэ къызэхэхэсшIагъ.

Ар зэрэхъугъэр мары.

Илгъэс заулэкIэ узэкIэIэбэжымэ, тракторнэ бригадэм мэзэ зыщыплIэ нахъ сыщымылэжъагъэу, тракторыри, къуаджэри къэсыбгынэнышгъ, сшъхъэ чыжъаIоу Iусхыжынынэу сыгу къыхагъ. КIо зызэридзэкIыгъэшгъ, къуаджэри, бригадэри сыгу тэфэжыхэрэп, сызцапIугъэ тиунэу илгъэс тIокIым сызэрысыгъэми сыгу илгыжъэп, кIо сыдэмыкIыжымэ мыхъунэу сы-

уцугъ. КІэлэ зырызхэр нахъ зыщыпсынкІэ ашІошІырэм зырадзэу, е къэлэ щыІакІэр ашІодэгъоу дэкІыжъхэу мэхъу. Сэ сыздэкІоштым къалэ, чылэ иІагъэп, сидэрэкІыжъыри нахъыбэ сыфэягъэп. Тыдэ укІуагъэми ущымылажъэу ущыпсэун плъэкІыштэп, арарэп Іофыр зэлъытыгъэр. Ашъу, къуаджэми къыдэхъорэ пстэури дэсынэу щытэп. Ау, тэ, тлъэккыкІэ, БашІэкъохэкІэ, тигъашІэм тымэкъумэщышІ, сэ зыр арыгъэ дэмыкІыжъымэ мыхъунэу къаигъэ хъугъагъэр.

Тибригадирэу лІыжъ шІагъом лъэшэу ыгу сырихъыгъагъ, бригадэм сыккыІуимыгъэкІыжъмэ шІоигъоу бэкІаерэ кысэушъыигъ.

– ЗыгорэкІэ тракторэу узытесыр угу римыхъырэмэ, – ыІуагъ ащ, – тракторыкІэ къытатынэу щытышъ утезгъэтІысхъан. Дэгъоу пшІэу ебгъэжъагъэу чылэм удэкІыжъы хъуна? УкІодын сэ сІорэп, хэгъэгур ины, ІошІІэн пай укъэнэнэп, ау узыщыщ чылэм фэдэ мэхъужъа, кІэлэ мыгъу? Уятэжъи, уяти алэжъыщтыгъэ чІыгум ущылэжъэным фэдэ мэхъужъа? Олахъэ, Нурбый, тІэкІу уегупшысагъэмэ нахъышІугъэм...

Шъыпккъэ, сегупшысэн фэягъэ, сэмэрккъэу Іофэп сыгу ккъэкІыгъагъэр. Ау сегупшысэнэу сыфэягъэп, Іаеу сыгубжыгъагъ. Сэ сыгу ихъыкІырэ шъыпккъэр бригадырэм сыд фишІэни, зыми есымыІоу, зэе-тІуаемэ гу къылытэ къодыеу шъхъэкІошхо сшІыгъэ. Адэ кІалэмэ къямыхъулІэрэ сэри кысэхъулІэгъагъэп, укІалэми узщыгугъыгъэ Іаджи умыгъотыжъэу къыхэкІы, ары пэпчъ угу ебгъэкІоу, шъхъэзыфэшІу уихъажъыщтмэ, бэрэ зы чІыпІэ уисынэп. Ары шъхъаеу, шъхъэм имылымэ сидэу пшІын?

Цыфыр ежъэжъынэу къызхэкІырэр пчъагъэ мэхъу. ГушчыІэм пай, егъэзыгъэу, щыІакІэ имыІэжъэу ышъхъэ рихъыжъэжъэу къыхэкІы; хапІэу зэрысым тхъэр ибгагъэу, имысыжъышъу хъоу, щыІакІэ зыгорэм щигъотынкІэ гугъэу ежъэжъэу мэхъу. Ащ фэдэу джырэ лъэхъан хэт тхъамыкІагъо къехъулІэрэ, джырэ дунаим тыдэми угу зыщыпсэфырэм щыпсэу. Сэри сянэ-сятэхэри сшы-сшыпхъухэри псаух, яшІугъу, тинуагъокІи тызэтэгъэпсыхъагъ. Сшъхъэ зыфесхъыжъэжъын фэдэ, чыжъэкІэ къэуцоу къаплъэрэм къылъэгъущтыгъагъэп. Ау сыгукІэ шъхъакІо сиІагъ, машІоу систэу, сижъэу, сыщимыгъэлэжъэу...

КІэкІэу пІоштмэ, лъэшэу сыгу рихъыгъэу тичылэ пшъашъэ щысиІагъ. Сэри сыщыгугъэу, ежъыри сыккыигъэгугъэу щытыгъ. Ау пшъашъэм ыгу зыкІызэридзэкІыштыр сыд фэ-

пшІэн, дэкІуагъ! ЕтІани хэт Іолъ зыдэкІуагъэр, хымэ къоджэ кІалэ горэп, сэ снапэрэ ныбджэгъу кІал. ИтІумэ къысапІагъэр Іаеу сыгу екІугъ.

Араы бригадирми, тянэ-тятэми аІуагъэр къызкІысхэ-мыхъагъэр.

Ау сыдэмыкІыжьызэ, ыпэрапшІэу къалэм сыкІонышъ ІофшІапІэ къыщызэзгъэгъотыни, етІанэ ащ сыкІожьынэу ис-хъухъагъэу сыкъежьагъ. Ащ фэдизэу бэри сылтыхъуагъэп, автомастерскоим слесарэу саштагъ. Общежитием сырагъэсынэу къысаІуагъ. АпэрэмкІэ ар дэигъэп, ІофшІэни, узэрысын уни бгъотыштмэ, сыд пай къалэм удэмысышт? Къалэм тІэкІу сыщыджэрыонышъ, автобусым чылэм сыкъырыкІожьын симурадэу урамым сыкъытехъагъэу автовокзалым сыкъэкІо.

Джащыгъум хъакІэщэу «Интурист» зыфІорэм дэжь хэгъа-гу чыжьэ горэм къикІыгъэ адыгэ кІалэу Аминэ нэІуасэ къыщыс-фэхъугъ. КІо олзэгъуба, сэ сызэрэадыгэр къэпшІэшт, къызэрэ-сэплъэу сыкъишІагъ, «уадыгэн фае, о кІалэр» ыІуагъ.

– Сяадыг, – есІуагъ кІэлэ псыгъо цІыкІум, – узгъэгумэкІырэ щыІэмэ къысаІу...

– Тхъауегъэпсэуи уадыгэмэ! – кІалэр, дунаир фэмышъу-жьэу, къэгушІуагъ, ІаплІ къысищэкІыгъ. – Чэщ-зымафэ хъу-гъэ мыщ тыкъызысыгъэр, адыгэ горэм сыІукІэмэ сшІоигъу... Сэри сяадыг, чыжьэу сыкъекІы... ТлъэпкыкІэ КІэныкъохэр къытаІох, Мэщыкъое къуаджэм тыщыщ, тятэжъхэр бэшІа-гъэу Кавказым икІыжьыгъагъэх...

БэшІагъэу, адыгэхэр заомрэ тхъамыкІагъомрэ рафыжьэ-жьыгъэу тыхэку зэрикІыжьыгъагъэхэр Іаджри къаІуатэуи зэхэсхыгъэ, тхылъхэми къатхэу седжагъ – сымышІэ хъуна, боу сэшІэ.

– Сэ Мэщыкъуае сыщыщ. Шъыпкъэ, КІэныкъо лъэпкъ дэ-сыжьэп, ау укъакІомэ тикъуаджэ къэплъэгъун, къеблагъ!

Турист купэу зыхэтмэ къахэсщи, чэщ-зымафэ ипІалъэу мо кІалэр тичылэ къыздэсщэнэу къессэжьагъ. Моц фэдизэу адыгэмэ афалІэу, адыгэ чІыгур зылъэгъумэ зышІоигъоу, хыми къазэпырыкІи къэкІуагъэр тикъуаджэ къызыдасщэу къэ-схъакІэмэ сшІоигъуагъ.

Автобусым тисэу тыкъакІо, нэбгыритІо тызэгосэу тызэ-дэгущыІэзэ, икъэбархэри къысфІотагъэх. КІалэм илгъэс тІо-кІырэ блырэ ыныбжь. Джыри къыщагъэп.

Ахэр зэрыс хэгъэгум къыщыпщэным кІин пылъ, сыда пІо-мэ нэчыхъэ уасэр лъапІэ, къулайцызым ащ фэдиз ахъщэр фы-

зәлумыгъакIэзэ, жъы хъужьәуи къыхәкIы. Мыдрәм ятә илъәс пчъагъэм нәчыхъэ уасәу фызәлуигъәкIагъэмкIэ ижъырә хәкум къәкIонәу тыриубытагъ. Ащ фэдәу кIаләр Кавказ къәкIонәу гу зәришIыгъәр ятә игопагъ, ау нәчыхъ уасәр ятIонәрәу фызәлуыгъәкIәжышъуным тещыныхъәу ыкъо къыдигъәкIыгъ.

– «ЧIыгу тIәкIу къысфәмыхъәу укъәмыкIожь, кIал», – ыIозэ тятә сыкъыдигъәкIыгъ.

Ар къәщхымә шIоигъуагъ, ау ынәхәр къәгъын къодыхәу къәхъугъәх.

«Сыдәу адә тхьәр еуагъа мы чIыгоу тә тызфаем фәдизәу дгъотырәм щыщ такъырым фалIәрәм!» – сыгукIә сIуагъә.

– ЧIыгур тихъои, зыдапщә хъуштмә узфаем фәдиз къыоттын тлъәкIышт. Шъо шъуичIыгу сыдәу щыт?

– Тә тичIыгу – пшахъо, мыжъо, – ыIуагъ кIаләм.

«ТичIыгу гъәбәжъулъә текIыжъыхи, мыжъом тетIысхъагъәх». Зәгорәм тичIыгу шIагъо къэзыбгыни, егъэзыгъәу мыжъом кIуи тетIысхъагъәмә джа чIыпIәм сыгу ягъугъ. Лъәсыр лъәсәу, цукум исыр исәу хыIушъом рекIокIрә адыгә ежъәжыгъәхәр сынәгу къыкIәтәджагъәх. НәпсыкIә ячIыгужъ къэзгъәшъокIи ежъәжыгъәхәр, хъалыгъу такъыр къарагъәлъәгъумә пщылIынхәу макIох, гъыбзәр аусәу апсә хәIәжъхәзә, макIох, макIох...

Тыгъә къохъапIәр къәшәплъыгъ, бжыхъә мэфә ошIу, джыри чъыгхәр шхъуантIәх, губгъомә ләжыгъәр арахыжыгъәу орзә Iатәхәмрә натрыф щәпкъхәмрә анәмыкI къарынәжыгъәп – шъхъангъупчъәм кIаләм ышъхъә къыкIәлтъырихырәп, къуаджи, губгъуи, мәзи ылъәгъурәр шIогъәшIәгъонәу. Къысфигъази, къысиIуагъ:

– Тятәжъхәр лъәшәу хәукъуагъәх. Мыщ фэдә хәку убгынә хъуна?

– Хъуна оIошъ, хъунәп. Ау ашIагъа мэкъумәщышIә тхъамыкIәмә дунаим рыкIощтыр? Ахәри зыгорәм нахъышIум щигъәугъыгъәх. ТхъагъокIә лъәслъәбыIоу ахәр ежъәжыгъәхәп. А лъәхъаныр лъәхъан Iәягъ, дунәе жъалымым къыхәхъухъагъәмә хъэзабәу ащәчыгъәр бә, шъхъәегъэзыпIә лъыхъухәу гъогоу зәпачыгъәр кIыхъә...

Пчыхъә хъугъәу тичылә тыкъәсыжыгъ. Тә чыләгъунә дәдәу тыщысба, автобусым хәгъуашъхъәм тыкъыщикIыгъ.

– Джары, тичылә тыкъәсыгъ, – есIуагъ.

Ти Мэщыкъяуае къялэ пшЮшІын, электричествэм зэпегъэ-
нэфы. КІалэр чылэм дэплъагъ, етІанэ гъогум текІи жъуагъэм
хэхагъ. ХэІаби, жъогъэ бзыгъэм етІэ такъыр къыхихыгъэу,
ыІегу илъ. УмышІэмэ хъалыгъум фэдэу, ешхы.

– Сыд пшІэрэр?! – сэ згъэшІэгъуагъэ. – Чыгур ашха?!

КъысэдэІугъэп. ЕгъашІэм фэлІагъэу, ау ымыгъотыщты-
гъэм фэдэу ышхыгъ. КъысиІуагъ:

– Чыгу ІэшІу, сикъош, ар!

Чыгу ІэшІу!.. Джа чыпІэм щегъэжъагъэу, сигъашІэм
къысэмышъулІагъэу тичІыгу сегупшысэу сыублагъэ. Шъып-
къэ, тичІыгу тэлэжы, ащ къытимытрэ тшхырэп, ау хэт моц
егупшысэу пылбыр? Ауцтэу щытын фаеу тлътэу тыхэты-
щтыгъ. Тэ тылэжъэнэу тыкъэхъугъ, чыгури алэжынынэу къэ-
хъугъ тІоу...

Чыгур – щыІэныгъэм ыпсэ ІэшІу, ар техыри цІыфым иІэр
зэкІэ тепхыгъ. Мо хэгъэгу чыжъэ кыикІыгъэ кІалэм ятэжъи,
янэ-ятэхэми чІыгу ямыІэу мыжъом тесхэзэ къинэу ащэчырэр
елъэгъу. Мы тичІыгу бэрчэт икъэбар къяІуатэзэ, гугъу афэхъу-
жыгъ, мыр алъэгъужыным игугъэкІэ ахэр щыІэх.

Къыздэсцэгъэ кІалэр тэ тиунагъо имызакъоу зэрэхъаблэу
агъэшІуагъ. Зэрэхъаблэу къызэІукІагъ, пщынаори къатщи,
кІалэрэ пшъаштэрэ къырихыылІагъэр зэкІэ пчыхъэм чэфы-
гъэх. КІэлэ хъакІэр дгъэшІуагъэ. Тызэгъолтыжымыи чэщы ре-
нэм тызэрэгъэчтыягъэп, ежъыри къызхэфэгъэ дунаим щыгу-
шІукІэу къызкІэупчІэщтыгъэр бэ, сэри зэкІэ езгъашІэмэ сшЮ-
игъуагъ.

– Тэ тиджэгумэ афэда шъо шъуиджэгухэри? – сеупчІыгъ.

– ЗыкІи афэдэхэп, – къысиІуагъ ащ. – Тэ тиджэгухэр ащ
фэдэу чэфхэп. Сыдым уигъэчэфына, уичІыгу утемысэу?

Джыри кІэлэ хъакІэр чІыгум нэсыгъ. Сыдрэ къэбар къыІо-
тагъэми чІыгу зэрямыІэу, хымэ чІыгум насып зэрэтемыгъо-
тэщтымкІэ ыухыжыщтыгъэ.

– Тэ талъэныкъо щыІэ пстэури зэфэдэхэп, – ыІуагъ Ами-
нэ. – Джы сызыкІожыкІэ слъэгъугъэр къафэсІотэжыгъэкІи
зышІошъ мыхъунхэр щыІэх... ПцІы сэусэу зыІонхэри щыІэх,
сынитІукІэ слъэгъугъэм сытезыфынэу пылбыщтхэри
щыІэх... Мыпчыхъэ кІалэхэмрэ пшъаштэхэмрэ ячэфыкІэ сеп-
лбышъ, сяхъуапсэ: тхьэр ятагъэба моц фэдэ чІыгу къыте-
хъуагъэмэ! – сэІошъ сыщыс. – Ай-яй, тэ тиныбжыкІэмэ мы
пстэур язгъэлъэгъугъэемэ! Мохэр мычэфыхэ хъуна, пчэдыж

тэджыжыхэмэ, зытеуцожьыхэрэр яунэ джэхашъу, губгъоу лэжъакло зэрыхъэхэрэр ягубгъу...

Ятлонэрэ мафэм тигубгъуи тикъуаджи къезгъэплъыхъагъэх, хэт къытлуклагъэми мощ фэдизэу чыжъэу къыклыгъэ кIалэр ригъэблэгъэным пылтыгъ. Клуби, библиотеки, школи къызэпэткIухагъэх. ТищылакIэ ыгу рыхыгъэу, шлогъэшIэгъонэу, ечэндым дэжъ кIалэр дэсщыжыгъ.

– Мы слъэгъугъэ заулэр сигъашIэм слотэжъы икъун, – ащ къысиIуагъ. – Ори, уиIахьылхэми, шъуикъуаджэ дэсхэми дахэу къысаIуагъэр сщыгъупшэнэп. Осэшхо иIэу зыдэсхьырэр бэ: шъо шъуицIыфыгъ, шъуидэхагъ, блэгъагъэу зэфэтшIыгъэр. Ау анахъ лъапIэу зыдэсхьырэр тичIыгу. Мы чIыгум щыц бжыб зэстырэ адыгэм фэсшIагъэр ныбжьи щыгъупшэщтэп...

Сэ сятэ лIыжъы хъугъэ. Ащ ренэу ыIорэр ары: «Адыгэ лъэпкъым нахъ насыпынчъэ дунаим къытехъуагъэп. Адыгэр насыпынчъэнэу къэхъугъ...» «Сэри ара, тят?» слоу сеупчIымэ, «ори ары, сикIал, ори ары, адэ о пстэумэ уахэкIыжына?» Сэри сыгу кIодымэ, тятэ ыIуагъэр сшIошъыпкъэу Iаджыри къыхэкIыгъ. Ау джы, сыкIожъмэ еслощт: «Хъау, тят, ухэукъо. Адыгэ лъэпкъыр насыпынчъэп, щылакIэ иIэу, ичIыгу тес. Сэ ащ фэдэ чIыгу симыIэми, сикъошхэр зэрэпсэурэм сыгу къыIэтыщт, ащ нахъэу сыгу кIодыжыщтэп!..»

О сыдэу пшIошIырэ, сшынахьыкI, зыгорэ зэхэошIыкIыхэмэ ащ фэдэ гущыIэмэ урагъэгупшысэн фаеба? Ащ фэдэ гущыIэхэр уичIыгу къыраIуалIэмэ, укъигъэгущхон фаеба, пшъхъэ илъыр мыуарзэмэ?

Джащыгъум сэри слуагъэ: хъау, ащ ехъу хэмылъэу, шъхъэкIо цIыкIу горэ къысэхъуллагъэ пай тичIыгу сытекIы хъущтэп. Сэ symэкъумэщышI, губгъом сыщылэжъэныр сикIас, сыщызекIоныр сикIас. Мы тигубгъо чъыги, уци, къэкIырэ лъэпкъэу итыр зэкIэ сикIасэх... Насыпыр сыд пшIошIрэ о? ЗиIэми зыдимышIэжъэу къыхэкIы. Укъызыщыхъугъэ чIыпIэу, уикIэлэгъур зыщыкIуагъэм ущыпсэуным нахъ насып хъужьырэп. Сэ слорэп, тичылэ удэкIымэ укIодынэу, ащ фэдэ слонэу сыдел пшIошIа, боу тичылэ дэмыс Iаджхэри яшIугъоу щыIэкIэ дэгъуи яIэу щыIэх, тихэгъэгу тыдэ укIуагъэми ущыпсэун плъэкIыщт, ау, сэ сиIахькIэ, тикъуаджэрэ тичIыгухэмрэ афэдэ щыI Iоу сшIэрэп...

Мы тичIыгу, сшынахьыкI, тэ тэшIэжъы нахъ, боу чIыгу IэшIу, боу чIыгу тхъагъу!

- ?
1. БашІэкъомэ якІалэу Нурбый чылэм дэкІыжыны къалэм кІожыныр резыгъэхъухъэгъэгъэ Іофыгъохэр, гупшысэхэр сыд фэдагъэхэу ежъ къы-Іожыххэра?
 2. Нурбый КІэныкъо Аминэ зэрэІукІагъэр, туристмэ кІэлэ хъакІэр къа-хешыфэ нэбгыритІум зэраІуагъэр къэшъуІотэжъ.
 3. ТхъамыкІагъом зэрищэгъэхэ хэгъэгум адыгэхэм сыд фэдэ щыІакІэ щыряІэу Аминэ къыІотагъэр?
 4. Мэщкъуае (Нурбый ичылэ) къызэххэм нэмыкІ хэгъэгум къикІыгъэ кІалэм адыгэ чІыгур тауцтэу зэхишІагъа, сыда адыгэхэу ячІыгу къи-нагъэхэм яхьылІагъэу къыІуагъэхэр?
 5. КІэлэ хъакІэм къыІотагъэхэм БашІэкъо Нурбый игухэлъыгъэхэр зэблырагъэхъухи гухэлъыкІэу рагъэшІыгъэр къызэриІуатэрэр расска-зым къыхэхжъугъэщ, шъукъедж.
 6. Авторым ирассказ «ЧІыгу ІэшІу» цІэу зыкІыфишІыгъэр къашъуІо.

Шъхьаплъэкьо Хьис

ДАУТ

*Едзыгъуищырэ кӕшIыгъуиблырэ хгъурэ
лГыхгужӕ драмэм щыц пычыгъу*

ХЭТХЭР

Нэхай Даут, старший лейтенант, етIанэ майор.

Серов, генерал-майор.

Зинченко Алексей, полковник.

Нечаев Владимир, младший лейтенант, етIанэ капитан.

Курэщынэ Арамбый, солдат.

Хъут Мос, солдат.

Мурадов Александр, сержант.

Морозова Мария, старший сержант, етIанэ младший лейтенант.

Ерэджьбэкьо Асхъад, старший сержант, етIанэ младший лейтенант.

Даур Къызбэч, старший сержант, етIанэ младший лейтенант.

Полковник.

Ш у л ь ц А д о л ь ф, нэмыц армием имайор.
Г о ф м а н, нэмыц армием икапитан.
Р о л л е р, нэмыц армием икапитан.
Л у и з а, нэмыц пшгашъ, илъэс 18 ыныбжь.
М о р А л ь б и н а, сержант.
Н э м ы ц с о л д а т х э р.

ПЭУБЛ

Дунаим идэхэгъоу май мазэм илъэхъан. Сценэм тыхэку икІэрэкІагъэ теолъагъо. Отставкам цыІэ генералэу Советскэ Союзым и Героеу Серовыр граждан шгуашэ цыгъэу сценэм кытехъэ.

Г е н е р а л ы р. Сэ кълэу Ленинград сыщыщ, ащ сыкъикІи, шгуадэжь хъакІэу сыкъэкІуагъ. СыкъыздэкІогъэ Адыгэ хэкум непэ сэлам есэхы. Ащ игубгъо шхъуантІэ май мэфэ жьыІэшІур мамырэу щэджэгу. ШъуицІыфэу сшІэхэрэр, ахэмэ якъэбар сэ къэсІотэнэу гущыІэ стыгъагъэшъ, згъэцэкІэжьыщт.

Шъори къэшъошІэжьы ар. Танкмэ къарытІысхъэхи, топыцэхэр къытхадззээ тагъэстынышъ, тистафэ жьыбгъэм рагъэхьынэу фашистхэр къытфежьэгъагъэх. Уахътэр къэси, зео мэшІошхом ижьыбгъи дгъэуцугъэ, ишыблэ макъи зэтыредгъэ-лхъагъ. Чы къатыр зэтезыутыщтыгъэ заом имашІо зыгъэкІо-сагъэу, зыпсэ зыгъэтІылъыгъэм цІыфхэр зеплхыхэкІэ, къэгъа-гъэхэр къыфырачых, шъхъащэ фашІызэ, аІо:

– Мыр щылычыгу зиІэ советскэ дзакІу, тызытхъалэн зыгу хэлъыгъэ фашистхэр Ленинград къыдигъэхъагъэхэп. Ащ фэдэ адыгэ зеоІІ бланэхэу, апсэ емыблэжьхэу къыддэзэуагъэ-хэм, къызэкІэмыкІохэу ыпэкІэ лъыкІуатэщтыгъэмэ, аукІы-гъэу чІыгум къытефэ пэтми, «псынкІэу сышъуІэт! СышъуІэт, сышъуІэти, сапэкІэ сышъухъ!» зыІоцтыгъэхэм, гвардием и Быракъ плъыжьыбзэ лъагэу зыІыгъыгъэхэм якъэбар сигуа-пэу непэ къышъуфэсІотэн! *(Генералым ыпэкІэ лъэбэкъу едзы, остыггэр къэкІуасэ).*

ЯтІонэрэ къэшІыгъу

Апэрэ чІыунэр ары. Морозовымрэ Арамбыйрэ
явтомат дискхэм щэхэр адалхъэх.

А р а м б ы й. Сыд, плъакъо узыжьырэба?
М о р о з о в. Хъау, уц дэгъу къыщафи, пытэу къапхыгъ.

А р а м б ы й. ГъэшІэгъоны! Зыгорэ зылІэкІэ, хьэдэгъэшхо ашы. Мыщ хэт щаукІыгъэкІи, зыпари гъырэп, нэпси къыщырагъэхырэп.

М о р о з о в. Заом гукІэгъунчъагъэу хэлъым гъунэ иІэп.

А р а м б ы й. Тыгъоснахьыпэ контратакам тыкІонэу старшэ лейтенантым команда къыти, пстэумэ апэу ар траншеим дэкІыгъ. Ротэм изамполитэу Сергеевыр ащ ыуж итэу зежъэм, къаукІыгъ. Ар сыд фэдэу гукъабзэ зиІэ цІыфыгъ! Тыфэгъыни тлъэкІыгъэп, кІыфы тыхъужыгъэу зы тІэкІурэ ышъхьагъ тити, осым чІэтыхъумагъ. Къэм дэжъ бэщ цІыкІу горэ чІэ-тІугъ. КъашІэжыын сІуи ыцІэрэ ылъэкъуацІэрэ икаскэ тест-хэхи, бэщым пыслъагъ. «Арамбый, тибатальон зэрэ Совет хаб-зэу хэт, цІыф лъэпкъ зэфэшъхьаф 61-м ащ Іашэр щаІыгъ», къысиІогъагъ.

М о р о з о в. Ащ ылъ тшІэжыгъэп умыІо. Старший лейте-нантыр а чІыпІэм зэрэщызэуагъэр! Апэ итэу, гранатхэр фаши-стхэм ахидзэмэ, автоматыцэхэр ахипхъакІэхэзэ нэмыцхэр зэ-хигъэгъогагъэх. Ылъакъо къызэрауІагъэр зытшІагъэр чІыгунэм тыкъызычІэхъажьыр ары ныІэп. *(ГуыцІэр зэпегъэу).* Арамбый, зи шІу плъэгъурэба?

А р а м б ы й *(пщынэр къештэ, адыгэ орэд горэ къырегъаІо.)* Зи шІу сымлэгъуцтыгъэмэ, сызэоцтгъагъа!

М о р о з о в. Хэт шІу плъэгъурэр?

А р а м б ы й *(макІэу мэщхы).* Сихэгъэгу.

М о р о з о в. Аргъэнэфагъэба. Арэп сэ зыфасІорэр. Пшъашгъэ горэ шІу плъэгъоу уиІа?

А р а м б ы й. СиІ.

М о р о з о в. Лъэшэу шІу олъэгъуа?

А р а м б ы й. Ары.

М о р о з о в. Хэт ар?

А р а м б ы й. Хэтына... пшъашгъэ!

М о р о з о в. Тыдэ щыц?

А р а м б ы й. Тикъуаджэ щыц.

М о р о з о в. Даха?

А р а м б ы й. Хъау...

М о р о з о в. Лъага?

А р а м б ы й. Хъау.

М о р о з о в. Ащыгъум ащ ІупшІэ дахэхэр иІэнхэ фае, ынэ-хэри ышъхьаци шІуцІабзэхэу...

А р а м б ы й. А пшъашгъэм ащ фэдэхэр еслъэгъулІагъэхэп.

Морозов. Ы-ы! Джы къэсшIагъ. Акъылышхо иI.

Арамбый. А Иофыми ащ фэдизэу сегупшысагъэп.

Морозов. ГъэшIэгъоны! Дахэп, лъагэп, ышъхъаци шIу-цIэп, иакъыл изытети ущыгъуазэп. Ащыгъум сыда шIу зыкIэплъэгъурэр?

Арамбый. ЗыкIэслъэгъурэр... Ар шIу зыкIэслъэгъурэр... къысфIоштэп. Сэ шIу слъэгъоу ащ хэлъым ренэу сегупшысэ, сынэгу кIэт. (*Къэтэджы.*) Траншеим сыкIошт. (*ЕкIы.*)

Сумкэ нэкI горэ ыIыгъэу, фуфайкэ щыгъэу Марие къехъэ, ау къогъум къос Морозовым ИофшIэн ешIэ, къихъагъэр ылъэгъурэп. Марие ыуж итэу Хъутыр чIыунэм къычIэлъадэ.

Хъут (*ошIэ-дэмышIэу*). Ухэт о? (*Марие хъаку машIом псы некIэ.*) СыоупчIы, ухэт о?

Мария. Сыбзыу!

Хъут. Ощ фэдэ бзыухэр тиуашъо зэризхэр сэшIэ сэ. Ау ахэмэ ащыщыбэхэр – шпионх...

Мария. Сакъыныгъэр уишхончпынэ пысэу оIо, уихъаку сырб мэшIуащэу къиустхъукIырэм Невэ къызэлъегъэнэфы.

Хъут. Хъаку сырбым къиутысыкIырэ машIор гъэ-кIосэжъыгъошIу, зы ос IашкIэ ныIэп ащ ищыкIагъэр. Ау зышъхъэ зыщагъэхэм ракеткIэ агъэнэфырэ заулэр кIэпхынэкIэ бгъэбылтын плъэкIыштэп.

Морозов (*Мариерэ Морозовымрэ зэрэлъэгъух*). Мария!..

Мария. Сшынахыжъ, сьд къыпщышIыгъ?

Морозов. Хъутыр, мыр сэ сшыпхъу нахъыкI.

Хъут. Ащыгъум... Ащыгъум къеблагъ! Къеблагъ! (*ЫIанэ еубыты.*)

Мария. Тхъауегъэпсэу.

Хъут. Сэ траншеим сыкIошт. Разведчикхэм зыкъагъэ-гужъо. (*ЕкIы.*)

Мария. Сьд плъакъо щышIыгъэр?

Морозов. Щэ къытефагъ.

Мария. Тесхышт, уц дэгъу къэсхыгъэшъ...

Морозов. Хъау. Ащ телъыри уц дэгъу.

Мария. Госпиталым уащэцта?

Морозов. Хъау.

Мария. Плъакъо кIодымэ?

Морозов. Мыщ уIагъэ горэ зытемылъ Iуплъэгъоштэп. Сьдэуштэу укъэкIонэу хъугъа мыщ?

М а р и я. Санитаркэу сык'баг'эк'уаг'.

М о р о з о в. Тянэрэ тятэрэ сыдэу щытха? К'балэм дэсхэм сыд ящы!ак'!

М а р и я. К'бин. Тятэрэ тынэрэ псаух. Вася, мыщ сыд щык'эбар?

М о р о з о в. Бэрэ пэмытэу фашистхэр етфыж'эштхэу к'ыта!о. (*Мурадовыр Марие епл'ынэу Х'утым к'ызыр-г'эк'уаг'г'эр хэпш'ык'!эу к'ех'эш' пш'аш'г'эм к'епл'гы, ек'!ыж'гы. Морозовымрэ Мариерэ мэцхых.*)

М а р и я. Зы !эшэ бэлах' горэ к'аугупшысыг'эу а!о. А !ашэм бзыл'фыг'ац'!э и!эу зэхэтхыг'э.

М о р о з о в. Дэг'оу фаусыг'. Бзыл'фыг'эхэр тимыг'усэ-хэу пк'!э ти!эп.

М а р и я. Сык'еж'ээн зэх'ум солдатэу госпиталым ч'!эл'хэм я!ах' к'ыхахи, х'алыг'у т!эк'!урэ консерв банкипл'!ырэ к'ыш'уфысаг'эх'ыг'.

М о р о з о в. Зы сых'ати тащыг'уш'эрэп ахэмэ. (*Нечаевыр, Х'утыр, Арамбый к'ех'эх.*) Товарищ лейтенант, сшып'х'у шхын т!эк'!у к'ытфариг'эх'ыг'эш'... (*Сумкэр к'ыфещ'и.*)

Н е ч а е в. Сыд пц'!эр?

М а р и я. Сц'!эр Мария. Сл'эк'уац'!эр Морозова. Товарищ лейтенант, ш'уирутэ санитаркэу сык'баг'эк'уаг'. Сыд фэдэ приказ к'ысатыг'эми, зг'эцэк'!энэу сых'азыр.

Н е ч а е в. Дэг'у. Х'алыг'ум изак'оп, анах'эу сызэрэбг'э-гуш'орэр уцыхэмрэ тепхэхэмрэ к'ызыэрэтфэпхыг'эхэр ары.

Ош!э-дэмыш!эу нэмыц зэк'!оц'!ыпхаг'эр ч'!ыунэм к'ыч'!адзэ, щысхэр к'ызыцэл'этхэш', епл'ых. Даурыр Роллер ыуж итэу к'ех'э. Нэмыцым пальтэу фэбэ к'!эк'!эу щыг'ым пш'ап!эу тетыр, икитель зэхэцунтх'аг'эх, ыш'х'ац'ос зак'!, зэ!ых'аг'э, ынэг'уш'о уш'!уц'!ыг'э ч'!ып!эхэр и!эх.

А р а м б ы й. Командирыр тыдэ щы!а?

Д а у р. К'эк'!ож'гы. (*Даурым нэмыцыр ет!эк'!ы, к'!апсэмк'!э еонэу еж'э.*)

А р а м б ы й. Уемыу! (*Даурыр губжыг'эу Арамбый к'епл'гы, Арамбый к'ызык'!ак'!о.*)

Х ' у т (*ящыкыр фаг'эуцузэ*). О к'еблаг', к'еблаг'! Ма-к'!эрэ тызыл'гыбг'эх'уг'эп, тызыфэбг'эал'аг'! Т!ыс, мэу т!ыси!.. (*Ишинелк'!э ящыкыш'х'эр ел'эк'!ы.*) Битэ...

А р а м б ы й. Битэ! Аг'эт!ысы аш'!оиг'ом «зицензих» ра!о.

Х ' у т. А-а! Битэми битэ! Зицензих! Зедзых!

Да у р. ГъэшІэгъоны ар зэрэхъугъэр. Ос хъотышхом ишІуагъэкІэ, псынкІэу пым ыкІыб зытшІыгъ. «Мыщ шъу-щыт» ыІуи, командирыр тиджабгъукІэ рекІокІырэ кІэишхом дэхъагъ. Сэри сигъусэхэри осым зыхэтыдзагъ. Сыкъэтэджи хъуштэп. Сыда пІомэ, мэзым нэмыц нэбгыритІу къыхэ-кІыгъэхэу мээекІох. Командирыри щыІэп, сэгумэкІы. Солдат-хэр зэрэІукІыжыгъэхэм лъыпытэу сыкъэтэджи, кІэим сыкъе-хыгъ. Пхъэу щылъхэм адэжъ сыкъызэсым нэбгыритІу сынэ къыкІидзагъ. Сыкъашъхъарыхъэмэ, уІагъэу, мэээ пчъагъэрэ гъомлэпхъэ тэрэз зымыгъотыгъэ тикомандир ыкІыІу мы нэ-мыц къогъашхэр илъ. Ау тІуми яжъ хэтыжъ къодый. ЫлыцІэ къыубытыгъэу тикомандир мыщ ычІэгъ чІэлъ. ЧІыпІэу зы-щызэбэныгъэхэм ос телъыжъэп, чІыгур къычІагъэщыгъ. Зэ-рэхъугъэр къаІо, тІумэ язи кІэрахъуи автомати ыІыгъыжы-гъэп. ПсынкІэу сипаІо зыщыси куон ымылгъэкІынэу ыжэ дэскуагъ. *(Даутэ къехъажьы. ЛІыр лгъэшэу зэкІэкІуаггъэ. Раз-ведкэ костюм фыжъэу щыгъыр зэхэцунтхъаггъэ, лгъы закІ, ынэгъуи зэхэкъутаггъэ. Джэдыгу фыжъ кІакоу щыгъыр, солдат-хэр дэІэныІэхэзэ, ераггъэу зыщехы.)*

Да у т. Ерэджыбэкъор къэкІожыгъа?

Не ч а е в. КъэкІожыы шІоигъуагъ, ау госпиталым иначал-льник къытІупщыгъэп. *(Даутэ Роллер шгъащэуцо.)*

Да у т. Ары, узэрэфаеу бэрэ сыкъебдзэкІыгъ, пІэкІэсэу-тыфэ кІэрэхъо лгъэдакъэмкІэ сынэжгъ укъеуагъ, сыптхъалэн угу хэлъэу бэрэ спшгъэтыкъ укъибэнагъ. Аужым, *(ыІэ лгъы закІэхэр реггэлгъэгъух)* сІэ укъецэкъагъ. УкъыстекІогъапэу пшІошІыщтыгъэ шгъхаем, джы мары сапашгъхъэ уис. Мысэр щыт пшІошІыми, ебэджы, хьер ебэджы пшІошІыми, щыт! Тэ утильгъун.

Р о л л е р. Сыда лгъэгъунэу къыздыуиІэр?

Да у т. Фельдмаршалэу фон Кюхлер иштаб сыда узыкІэ-кІогъагъэр?

Р о л л е р *(егупшысэ)*. А штабым тянэшым Іоф щешІэти, ыдэжъ сыкІогъагъ...

Да у т. Сыд къэпшІэнэу?

Р о л л е р. Къызэзгъэлгъэгъунэу.

Хъ у т *(къызэкІэнаггъэу)*. Къызэригъэлгъэгъунэу!..

Да у т. Сыд кыуиІуагъ адэ?!

Р о л л е р. Зи.

Да у т. КъэпІощтба? КъызымыІокІэ, уиІоф зы ухыпІэ закъу ныІэп фэхъуштыр!

Р о л л е р. Зи къясІон щыІәп.

Д а у т. Нечаев, ищри укІы.

Н е ч а е в. Хъут, Арамбый, къяишъущ. (*Хъутымрә Арамбыйрә Роллер ращажъә.*)

Р о л л е р (*пчъэм зыщынэсыным къякІәзэзы, къащтә, лъэгонджәмышхъәкІә Даутә ыпашхъә зыкъыредзә*). Тянэ-шым... Ащ зыми емыІу къясиІуагъ... Северо-западнә фрон-тымрә Калининскә фронтымрә тидзэхәр къащызәкІафагъә-хәти, «Темыр» идзэхәм дивизиибл фәдиз ахашыхи, о лъэны-къомкІә ащәгъәх... Тә танкәу тибатальон иІагъәхәри... Тибатальон икомандирәу Адольф Шульц уаригъәубытын ыгу хәлъ. Адольф зыІәкІәмыгъахъ, ар жъалым, тисанитар шъуикІә-ләцІыкІу горә чъыІәмрә гъабләмрә рагъэзыгъәу гъогум къя-тыригъуати къыхъыгъ. Сабыир санитарым ыгъашхәзә, Шульц къяупчІыгъ:

– Хәт мыр?

– КІәләцІыкІу, – джәуап къятыжъыгъ санитарым.

– Урыса? – кІәзәзәу Адольф икІәрыкІәу къяупчІагъ.

– Ары, урыс, – зәІом... КІәләцІыкІур Іулъхъәм къяиз-щылъыІәбәным, Шульц икІәрахъо ащ ышхъә тыриунәкІагъ. (*Тәным теуцуагъәхәм фәдәу солдатхәр зәрәгъәбырсырыгъәх.*)

Д а у т (*зәрмыр къәхъу*). Батальоным яжъугъащ мыр... (*МәкІә-макІәу етІысэхы, етІанә зәхафә. ЗәкІәмә Даутә псынкІәу къауцухъә.*)

М о р о з о в. Мария, мо зә еплъ.

Н е ч а е в. Еужъыр.

М а р и я. Джыдәд. (*ПсынкІәу кІәлъырәхъә, исумкә уц горә къырехы, ар регъәпәмы, Даутә еплъыхәрәм амышІахәу автoмaтыр Роллер ахехы. Ар Арамбый къелъәгъу. Нәмыцыр пчъәІушхъәм къятеуцошъ, къахәонкІә ежъә. Арамбый нәмы-цым автoмaтыр тыреубытәшъ, ар къяищыоным ежъыри гъә-тырыр къещә. Нәмыцыр пчъә кІыбым мәкІә-макІәу щызәха-фә. Даутә къәнәхъәжъы. Марие Даутә ыблыпкъ еубытышъ къегъәтІысы.*)

Д а у т (*ІаплІыкІә къәзгъәтәджыгъәу зыІыгъ Марием шъабәу къеплъы*). Сыд къәхъугъәр?.. Сшхъә зы бырсыр горә ит. Нәмыцыр тыдә щыІа? (*Лъәшәу гумәкІәу.*) Тыдә щыІа нәмыцыр?

Н е ч а е в. ТымышІахәу автoмaтыр тхихи къятәонәу зәжъәм, Арамбый ыукІыгъ.

Да ут (*нэмыц укIыггэм еплгы*). ШIу зыгу имылтым шIу къыдэхъурэп. ЗэкIэ Ленинград къэкIогъэ нэмыцхэм джары ящыIакIэ зэраухыщтыр, Iушгъух!

Даурымрэ Мурадовымрэ нэмыцыр рахы.

Ящэнэрэ кгъэшIыггэу

Мэз чIэгъ. Зеошхоу ащ щыкIуаггэм илгъэужхэр кгъэлгъагъох.
Мэз чIэггым кыырыкIорэ гъогу напцэм чыыгитIу Iут. Ахэмэ акгъогъу
зашIызэ, Гофманрэ ащ иггъусэ солдатымрэ сценэм кыителгъадэх.
Майорэу Адольф Шульц ахэмэ псынклэу кгъапэггъокIы.

Шульц (*кIэрахгъор атырищазэ*). Кгъэуцу, кгъэуцу! Ори
уисолдатхэри тыдэ шгъучгъэхэра? Джынэмэ ахыных! Совет-
мэ шгъуяу, шгъуяу сэIо!

Гофман. Советмэ тыкгъаухгъурэйгъ. Плгъэггъурэба кIуапIи
чгъапIи зэрэщымыIэгъыр?

Шульц. Ггъазэ! Ггъази, Гитлер пае, Германием пае зяггъэукI.
Ггъазэ.

Гофман. Адольф пае зяггъэукI! Ара? Гитлер пае! (*кгъэу
кгъэлгъаггъорэм IэфешIы.*) ПцэшIуащэм зыпсэ хихыггъэхэр олгъэ-
ггъуха?

Шульц. КгъапIорэр сыд? Германием, нэмыцхэм, дунаир
яунаеу яе зэрэхгъун фаер... (*Автомат омакгъэхэр кгъэблаггъэх.*)
Хайль Гитлер!

Гофман (*щтаггъэу*). Хайль Гитлер! (*Гофман чгъыг кгъоггъу
зешIы, автоматымкIэ мао, гранатхэри едзых. ЕтIанэ кгъэ-
тэджы.*) Кгъэсыггъэх... (*Адольф кгъызицэлгъэты, советскэ сол-
датэу кгъакохэрэм кIэрахгъомкIэ, автоматымкIэ яо, тисол-
датэу кгъытехгъаггъэ горэ кгъеукIы, етIанэ кIетхгъужыы. Гофман
уIаггъэу Адольф ууж елггъэдэгъы, нэмыц солдатыр тисолдат-
мэ кгъаукIы.*)

Нэхай Даутэ апэ итэу Нечаевыр, Даурыр, Морозовыр, Арамбый сценэм
кыителгъадэх, щэзаох. Даурымрэ Мурадовымрэ нэмыц хгъадэм елгъабакгъох.
Арамбый ар кгъеухгъэ. Псынклэу чгъыг кгъоггъу зешIы.

Нечаев. Товарищ старший лейтенант, олгъэггъуха Шлис-
сельбург танкэу екIунхэ зимурадхэр?

Даут. Ары, нэмыцмэ зэмынэггуеггъахэхэр кгъащэгшIых,
кIатхгъуггъэу, кгъызэплгъэкIыхгъэзэ, магъэх. Нечаев, джабггъум-

кІә урекІокІызә, еужьырәу мэзым ыцыпә унэсын фәе. Ащ нәужым тисәмәгукІә щыІә Іуашъхьэр шъуубытынышъ, Шлиссельбург шъудэхьашт. ЯтІонэрә взводыр занкІәу къэмыуцоу къаләм дахьә. Ящәнэрә взводыр, Іуашъхьәм иджабгъукІә щылъ кІәир зэпечышъ, занкІәу къаләм екІу, Шлиссельбург тыздахьәкІә, шәкІыхэр къызщашІырә фабрикәу дэтым занкІәу текІушт.

Н е ч а е в. Дунаир афикъуштәп, гушІогъо нәпсхэр ащ цІыфәу дэсмә къырагъэхьшт.

Д а у р. Еплъ, мэз цыпәм «Катюша» зэрәхаорәм! Мэзыр къеІәты.

Хъутыр къелъадә.

Х ъ у т. Товарищ лейтенант... товарищ старший лейтенант, моу плъэлъ зә.

Д а у т. Сыд?

Х ъ у т. Полковникәу Серединым иполк «Башмак» зыфиІорә рошэр ештә, къаләм тапә дэхьашт. Сыда тә тыкъызыкІызәтеуцуагъэр?

Апәлагъәу топыщэхэр къыщәох, зәкІәмә чІыгум зыхадзә.

Д а у т. Укъэмыуцугъэмә мэзыр къэзыбгынэрә фашистхэм ашъхьә топыщәу тәфэхэрәр тә къыттефәштыгъагъәх.

Н е ч а е в. Минут 20–30-кІә Шлиссельбург тыдэхьан фәе.

А р а м б ы й. Товарищ лейтенант, Шлиссельбург пстәумә апәу сынәсышт. Ащ тицІыфәу дәсхәм ащыщ горәм апэрә ІаплІ фабэр сә есщәкІышт.

Н е ч а е в. Дэгъу. Товарищ старший лейтенант, зэрәфронтәу наступлением ежъагъа?

Д а у т. Ежъагъ. Зыжъугъэхьазырых. НекІох! (*ПулеметымкІи, автоматымкІи охзә ежъәх.*)

ЯТІОНЭРЭ ЕДЗЫГЪУ

ЯплІәнэрә къәшІыгъу

Германием къыщәхъу. Къаләу Франкфурт-на-Майне дэт унә инмә ащыщ. ЯплІәнэрә этажым тет унәшхом фашист батальоным иштаб чІәт. Унәм исәмәгукІә уикІымә лъәоим уехьшт, иджабгъукІә пчъә зырызкІә уарыхьанәу унитІу къыготых.

Унәм шифоньерәу итым дэжъ «фауст патронитІу» щылъ. Шъхьангъупчъә Іухыгъәу стол кІәракІәр зыІутымкІә къаләм дэт унәми ащыщхэр

къялъягъох. Автомат, топыо макъэхэр къяІух. Танкхэр урамым къязэрэрыкІохэрэр зэхэохы. Майорэу Адольф Шульц гуІээ столым телъ картым еплъы, етІанэ псынкІэу шъхъангъупчъэм Іохъэшъ, танкэу зымакъэ къяІурэм «фауст патронымкІэ» ео, машІор къякІегъанэ.

Ш у л ь ц (*мэгушІо*). КъяпкІэнагъэу осты! Адэ узгъэстыщт! Джыри шъузгъэстыщт.

Гофман къехъэ.

Гофман. Господин майор, господин майор!..

Ш у л ь ц. Капитан, мэу еплъ. Ольэгъуа «Берлин тыкІошт» зытетхагъэ урыс танкым къящышІырэр? Ар орзэ Іатэм фэдэу мэсты. Берлин ныбжыи шъулъэгъушътэп. (*АвтоматымкІэ шъхъангъупчъэм еу.*) Яу! (*Гофман къятекуо.*)

Гофман (*мэгуІэ*). Господин майор, советхэм тиштаб къяухъурэигъ.

Ш у л ь ц. Сыдэушътэу тиштаб къяухъурэигъ? Сыдэушътэу?

Гофман. Батальон псау горэм оборонэр къяпхыритхъугъ... Ольэгъуа, кІаІор зытехъуагъэу шыкъарэм тесэу къябыбырэр?

Ш у л ь ц (*шъхъангъупчъэр автоматышъэмэ къакъутэ*). Ащ сэ ыпсэ хэсхын, щапэм пылъэу есыутэхын!

Гофман. Еплъи, шым тесэу быбызэ заорэм тырегъафэ!

Ш у л ь ц. Капитан, мы унэм ихыи, ащ ишъхъангъупчъэ-кІэ щыІэ урамым тидзэмэ щашІэрэм къеплъ. Ротэм икомандирэу Дидрих сыдэу ымакъэ икІыгъапа, – тэ щыІэха ащ исолдатхэр?

Гофман. Господин майор...

Ш у л ь ц. Приказыр гъэцакІэ! Алло! Алло! Алло! Алло! Псычэтым фэдэу зычІагъэуагъ. (*Луизэ къехъэ.*) Сыд о зыуж уитыр? Къалэм узыкІыдэмыкІыгъэр?

Луиза (*щтагъэу*). Господин офицер, тибыхъэри тигъу-нэгъухъэри мы унэм ичІыунэ тычІэсых. Тигъунэгъу лІыжъэу Генрих къяуІагъэти, «бинт къахъ» аІуи, сыкъяІофытагъ.

Ш у л ь ц. Тэ щыІа бинтыр?

Луиза (*ыуж щыІэ джабгъу унэм Іэ фешІы*). Мы унэм илъ.

Ш у л ь ц. КІо! (*Луизэ унэм ехъэ.*)

Гофман къялъядэжы.

Гофман (*жыи къяфэмышъэжъэу*). Господин майор, господин майор! Советмэ ядзэмэ тыкъяухъурэигъап. Мы унэм тигъэкІ! ТаукІышът.

Ш у л ь ц. ТаукІышт! Сыд о уаукІымэ щышІыщтыр? Зы-
фэдэ щымыІэ Германием пае зязгъэукІыныр хэгъэкІыри...
(*Луизэ адрэ унэм къычІэкІы.*) Еужьырэу икІ мыщ. Шъэбэ
цІыкІоу окІуашъэ. Урысхэм узаІэкІахъэкІэ уянэ ыцІэ пщагъэ-
гъушпсэжыщт.

Г о ф м а н. Господин майор, мы Іофым мэхъанэ иІэжъэп.
Тиштаб къэзгъэгъунэхэу унэ чІэгъым чІэтыгъэ типулеметчик-
хэр къаукІыгъэх, типолк иштаби къаухъурэигъ. Полкым ико-
мандир кІитхъужыгъ. Германием идзэхэм азақъоу къэнагъэх,
къыдготыгъэхэри къытэзэожьых...

Ш у л ь ц. Тизакъоуи?! Сыдэуштэу?! Англичанхэмрэ аме-
риканцэхэмрэ зэрэтигъусэхэр ошІа?

Г о ф м а н. Ахэр советхэм ягъусэх.

Ш у л ь ц. Гофман, тэ американцэхэр тимыгъусэнхэ алъэ-
кІыштэп.

Г о ф м а н. Нэмыц лъэпкъыр зэрэунэхъурэм ахэр ыгъапэ-
хэрэп, ар дэгъоу къызгурэІо сэ...

Ш у л ь ц. Ары шъхъае, зымыхъужьыхэрэм ахэр нахъы-
шІух. Урысхэр къакІохэмэ пшъэм кІапсэр къышІуадзэщт. Ау
американцэхэм зыгорэуштэу тязэгъыщт.

Г о ф м а н. Ольэгъуа мо тыгъэу къыкъокІырэр? Джар къы-
къомыгъэкІын зыплъэкІырэм, советхэм ядзэхэр къызэтебгъэ-
уцонхэ плъэкІыштытх. (*АвтоматымкІэ охзэз лестницэм къы-
дэкІуаехэрэм амакъэ къэІу, Гофман икІынэу ежъэ.*)

Ш у л ь ц. Германиешхом пае.

Г о ф м а н. Германием пае... О уятэ Европэр къытІэкІи, ащ
имылъкоу къырихыгъэр! Джары о къэуухъумэрэр. Псым
къыхыгъэ мылтъкур жьыбгъэм ыхъыжыщт.

Ш у л ь ц. А жьыбгъэу къепщэрэр нахъ къызелтым
тхакІумкІыхэ штагъэу уакІыб ащ фэбгъэзагъ. Тифюрер гуп-
чэм къызынагъэхэм, нэмыц народым насып къыфэзыхъынкІэ
фэмыхэ Штауффенберг къумалхэм уагот ара?

Г о ф м а н (*къызэкІэнагъэу*). Штауффенберг! Штауффен-
берг! Штауффенберг зыпылгыгъэр къыдэхъугъэмэ, нэмыц на-
родыр заом хэкІыжыщтгъагъэ. Сэри ори нэмыц народым
насып къыфэтхыгъэп. Тихэгъэгоу тэ бэным етфылІагъэм зы-
горэ ыблыпкъ зыкІэмыуцокІэ ащ ихъадэ о дябгъэхыжыщт.
Ау ущымыгугъ, а Іоф бзаджэр ащ нахыбэрэ сэ къыбдызесхъа-
жыштэп. (*ИкІынэу ежъэ.*)

Ш у л ь ц. Къэуцу! Къэуцу сэІо! Тэ тыщыІэным пае урыс-
хэр тыукІынхэ фае. Американцэхэри къэсыштытх!..

Гофман. Къэсыщтыхэшъ еж! Сэ зязгъэукIыщтэп.

Шульц. Къэуцу! (*КIэрахъор къырехышъ, Гофман къеу-
укIы, ащ идокументхэр ежъ иджыбэ релъхъэх. ПчъэшъхьаIум
Iуилъашъуи, зиукIыжыыгъ къашIуигъэшIынэу ишхонкIэкI
ыдэжъ егъэтIылъы. Ащ нэужым Адольф Шульц шифоньерэр
къызеIуехы, джанэ, костюм зэпылхэр, цуакъэхэр къыдехых.
Къогъум къуахъэ, зефанэ. Джабгъу унэм ехъэ.*)

Пчъэр цIыкIу-цIыкIоу къыIуахы. Даут, Хъутыр, Морозовыр
унэм къехъэх. Нэмыц укIыгъэу джэхашъом телтыр алъэгъу.

Даут (*псынкIэу унэм ихъанкIэ ежъэгъэ Хъутыр къеубы-
тышъ, къызэкIекъудые*). Зэ! Плъэгъурэба, пчъэм къыдэуи,
къогъум къыкIоугъ!..

Зыгорэм унэм жбы къыщещэмэ аIошъ мэдаIох, етIанэ цIыкIу-цIыкIоу
къехъэх. Морозовым псынкIэу шифоньер къогъум зыкъуедзэ. Ащ ыбгъэ
орденэу «Красное Знамя» зыфиIорэр, Отечественнэ заом иорден хэлтых.

Хъутыри шифоньер къогъум къуахъэ. Ащ Отечественнэ заом иорденэу
апэрэ степень зиIэмрэ орденэу «Красная Звездамрэ» ыбгъэ хэлтых.
Даутэ ищазымэхэм шпорхэр апылъ, адыгэ хъурышъо паIо цыгъ. Орденхэу
«Красное Знамя», «Александр Невский» «Красная Звезда», Отечественнэ
заом иорденэу апэрэ степень зиIэр ыбгъэ хэлтых.

Хъут. Модрабгъурэ къогъум зи къотэп.

Нечаевыр къехъэ.

Нечаевыр. Товарищ майор, ятIонэрэ унэри тыубытыгъэ.

Даут. Дэгъу.

Нечаев. Мыр хэта зыукIыгъэр?

Даут (*документмэ яплъы*). Хэт ышIэрэ! Олъэгъуа, мыр
Адольф Шульц ары.

Нечаев. Ленинград къыщытзэзогъэгъэ маойрэу Адольф
Шульц арэуи?

Даут. Роллер зигугъу къытфишIыгъагъэр ары. Ишъух.
(*Хъутымрэ Морозовымрэ нэмыц хъадэр унэм рахы.*) Товарищ
капитан, ятIонэрэ, яцэнэрэ ротэхэм унэу аубытыгъэхэр пы-
тэу арэIыгъых. Зы граждан нэбгырэ гори мы кварталэу тыз-
хэсым хэкIы хъущтэп. Лажъэ зимиIэ нэмыцэу къалэм дэххэм
тэрэзэу шъуадэзекIу. Сэ артиллеристхэм адэжъ сыщыIэщт.
Даурым ивзвод мы унэмрэ зыдэщыIэ унэмрэ ерэIыгъых.

Нечаевыр екIы. Даутэ зыщикIыным Марие пчъэр кыIуихи,
нэбгыритIур зэIукIагъэх.

М а р и я. Товарищ майор, уиуIагъэ спхын фæе.

Д а у т. Уахътэ сиIэп.

М а р и я. Товарищ майор! (*Нахъ шгабэу.*) Сыда зы дисциплинэ горэ зыкIыпхэмылтыр? Ары, ары! Ренэу лIыгъэкIэ уиуIагъэ сэпхы, госпиталым чIэмыгъэгъолъхъагъэ хъуштэп сIонышъ...

Д а у т. ТхъамыкIагъу! (*Бгырыпхыр рехы, иджанэ децæе. Марие уIаггэр етIатэ.*) ОшIа, непэ сшыпхъу нахъыкIэ фэст-хыгъэр?

М а р и я. Сыд?

Д а у т. Нысэ фэсцэнэу...

М а р и я. Ар зыпIорэр бэшIагъэ...

Д а у т. Ар тхыгъошIу дэдэп. Письмэр зэраIокIэу хъэблэ шъузхэр къэзэрэуэгъоинхэшъ аIощтым гъунэ иIэп. «Гоцэфыжъ, алахъэм уинасып къырегъэгъээжъ. Урыс къыщэнэу ац фэдиз иделэгъэна», – аIощт. А купмэ тигъунэгъоу Джантыгъэ къахэгубжыхъанышъ, ыIощт: «Сыд сэIо шъуIохэрэр? Зэошхо макIо. Зым зыр къегъэнэжъы. Ыпсэ къыгъэнэжъыгъэнкIи мэхъуба! Урыс оIокIэ ар шIу умылгъгъун плъэкIына!»

М а р и я. Хъугъэ, уиджанэ къецэх. Дэгъоу мэхъужъы.

Д а у т (*Марие еубытышъ, макIэу ынэгущгъхэ Iэ щэфэ*). Тхъауегъэпсэу, Мария, зыгорэ ослоным ренэу сыфай, бэрэ сегупшысэ. Ау сигухэлъ къыплъынигъэIэсынэу гуцыIэ згъотырэп. (*Марие Даутэ ыбггъэ зыкIедзэ.*) Сыд, заом уигъэпшъыгъа?

М а р и я. Ары. Мырэу щытмэ рэхъат, гупсэф. Зао щымыIэм фэд.

Д а у т. Заор шIэхэу тыухышт. ЕтIанэ зэнкIабзэу тадэжъ усцэнышъ...

Мурадовыр, Хъутыр, Арамбый, Морозовыр къехъэх.

М у р а д о в. Арамбый, шъхъангъупчъэм пулеметыр Iугъэуцу.

Д а у т. Джы мэфэ тхъапшыкIэ тепхэр зэблэпхъушт?

М а р и я. МэфищкIэ.

Д а у т. МэфитфыкIэ.

М а р и я. МэфищкIэ.

Д а у т. О-уиу, щылычым уфэд...

М а р и я. «Мария, уIагъэу къыстырацэхэрэм о тепхэ къафэшIымэ ац нахъыбэкIэ тхъэм селгъэIурэп» пIогъагъэба?

Д а у т. Ары, ары! А у!агъэхэм о тепхэ кѣафэмышІыщтыгъэмэ, джы нэс ахэмэ сарылІыкІыни. Морозов, мыдрэ урамым ренэу шъунаІэ тежъугъэт. (*Даутэрэ Мариерэ екІых.*)

М о р о з о в. Франкфурт угу рехъа?

Х ъ у т. Къэлэ дах. (*Щэр шѣхъангъунчгъэм къытефэ. Арамбый адрэ унэм чІэкІы.*) Ау мыщ цІыфэу дэсхэр гъаблэм ыгъалІэхэу чІыунэмэ ачІэсых! Нэмыщ горэ фаусткІэ кысауи зыкІеІэжъым, сылъежъи, чІыунэм чІэсыубытагъ. Ини цІыкІуи чІэсыр лъэгонджэмышъхъэкІэ тІысыгъэхэу «нике, капут, нике, капут!» аІозэ зэрэкуощтыгъэхэр. Даурыр кыызчІахъэм атекууишъ, зэтраригъэлъхъагъ. «Тымэхъаджэп тэ. Ау мэу шъукъеплъ шъо шъуисолдатмэ ашІэщтыгъэм» ыІуи, ашъхъэ къегъэзыыхыгъэу Смоленскэ лІыжъ-ныоужъэу цыпалъэгъагъэхэм ясурэтхэр аригъэлъэгъугъэх. «Ащ фэдэ жъалымагъэ тилІэшІэгъу щашІагъэу зыми кыышІэжъырэп», – кыыІуагъ нэмыщ лІыжъ горэм. ЧІыунэм чІэсхэм апае младшэ лейтенантым сигъакІуи, хъалыгъу дзыо джадэ кыысигъэхъыгъ. А ЧІыунэм чІэсмэ ащыщ пшъэшъэ дахэ горэм рити, зэкІэми афыригъэгощыгъ. Тыкызыежъэжъым пшъашъэр тауж къихъи «сыд пцІэр?» ыІуи младший лейтенантым къеупчІыгъ. ЫтэмитІу ыгъэкІи, «Къызбэч, Къызбэч» шъабэу, дахэу пшъашъэм риІуагъ, «Ежъ пшъашъэм ыцІэ къегъаІоба», – зесэІом, «О еупчІ» кыысиІо-жъыгъ. А пшъэшъэ дахэм Луиза ыцІэу кыычІэкІыгъ.

М о р о з о в. Ащыгъум а пшъашъэр ыгу рихъыгъ.

Х ъ у т. Урамым тыкызытехъэм «старшэ сержант, ар Арамбый зыфиІогъэгъэ Луизэр арымэ, олахъэ дахэм», кыысиІуагъ. Сыщхы зэхъум кыысфэгубжыгъ. Арамбый зыфиІогъагъэр Шиллер ытхыгъэ пьесэм зэрэхэтыр, а пшъашъэр зыщыІагъэр япшІыкІуенэрэ лІэшІэгъур зэрэарыр зесэІом, кыызэтеуцуи «Адэ араара тшъхъэ зыкІигъэузыгъагъэр!» – кыыІуагъ. (*Зэрэгъэщыхы.*)

М о р о з о в. НекІо, модрэ урамым кыыщыхъурэм теплъыщт. (*ЕкІых.*)

Даурыр къехъэ.

Д а у р. КъелъэкІон. Марие къэкІошца?

Марие къехъэ.

М а р и я. Мары къакІо. (*Лестницэм еплъыхых.*) Джары къэсыгъ.

Д а у р. Мария, ар зыми емыІу.

М а р и я. Хъун. Зыпарэми есІоштэп. Тхъаркьо Іасэм фэдэу ар къызэрэкІорэр... ЗыкъыгъэкІэрэкІагъ. Тэрээу ошІа мыр? Дахэ шъхъаем... цІыф дэимэ?

Д а у р. Ащ фэдиз сидэхагъэр цІыф дэина!..

Луизэ къехъэ.

М а р и я. ХъяркІэ. *(Марие екІы.)*

Л у и з а *(тІэкІу щтэу, хэтІысыкІызэ шъхъащэ къешІы).*
Хэта къысаджэрэр?

Д а у р *(зэреІожьы).* Джэнэтым ис... мэлаІичым фэд. *(Луизэ хэтІысыкІызэ шъхъащэ къызэрэфишІыгъэм ипэгъокІэу Даурым Луизэ честь рихынэу ежъэ. Луизэ екІуалІэ.)* Угу хэмыгъэкІыштымэ зыгорэ уасІо сшІоигъу... О узэрэщытыр!

Л у и з а. Сыдэу сыщыт?

Д а у р. Узэрэдахэр! Унапцэхэр мазэм фэдэх. Пшъхъац дэнэфым фэд. Адэ... унэмэ ядэхагъэ!.. СьоплъынкІэ сзукІытэ. УнитІу сщыгъупшэнэп, сзукІыгъэкІи сщыгъупшэнхэп!

Л у и з а. Ори уцІыф хьалэл, гукІэгъушхо пхэлъ... Ащ фэдэ цІыфхэр сэ...

Д а у р. Луиза, о мафэ къэс узылъэгъурэм нахъ насыпышІо дунаим цІыф тетэп. Уадэжъ сыщысэу бэрэ сьоплъымэ сшІоигъу... *(Къэтэджы, шъхъангъупчъэм Іохъэищ еплъы, етІанэ Луизэ зыкъыфегъазэ.)* Сэ ныбжьи пшъашъэ ыІэ сынэсыгъэп. *(Луизэ Даурым екІолІэнэу ежъэ. Хъутыр, Морозовыр, Арамбый адрэ унэм къычІэплъых, ар Даурым къелъэгъу.)* НекІо тигъэкІ... *(Луизэ къызэплъэкІызэ Даурым рещы.)*

Морозовыр, Арамбый, Хъутыр къехъэх. Мурадовыр екІы.

Х ъ у т. ГъэшІэгъоны тикомандир!..

М о р о з о в. Командирым тегущыІэхэрэп. Арамбый, мыдэ пщынэм орэд горэ къегъаІу. *(Арамбый аккордеоныр къештэ.)*

Даутэрэ Даурымрэ пщынэм едэІухэзэ къехъэх.
Арамбый пщынэр зэпегъэу.

Д а у т. КъегъаІу, къегъаІу. *(Орэдыр пщынэм къырегъаІо.)*

Нечаевымрэ Мариерэ къехъэх, Арамбый къэшъо орэдыр къыхедзэ...

Н е ч а е в. Товарищ майор, Мариерэ орырэ...

З э к І э м э. Товарищ майор!..

Даутэ къытехъэ. Марие къытырещэ,
зэкІэ лъэш дэдэу Іэгу теох. КъешІэныр аухы.

- ?
1. Драмэм лъапсэу илэм шъукъытегушыл.
 2. Драмэм къытырэ персонажхэр ядэигъэ-ядэгъугъэкIэ шъуякIуалIэзэ, жъугошых шъуакъытегушыл.
 3. Зэкъошныгъэр, лIыхъужьныгъэр драмэм къызэритыхэрэр къэ-шъуIуат.
 4. Героихэм яобразхэр къызэрэригъэлъэгъукIыхэрэр къызэхэшъуф.

ДРАМЭР

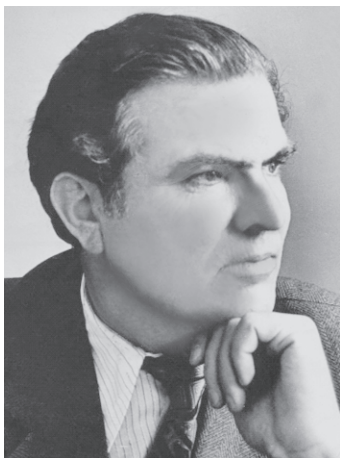
Д р а м э р – литературнэ произведениеу зэпыщыт купхэм азфагу ихъухьэрэ зэнэкъокъуныгъэ иныр игъэкIотыгъэу къэ-згъэлъагъорэр ары. Ащ щыIэныгъэр зегъаушъомбгъугъэу илгъэ-ныкъо пстэури къызэдиубытзэ къегъэлъагъо. Джащ къы-хэкIыкIэ драмэм щыIэкIэ-псэукIэм тхьамыкIагъоу, гухэкIэу хэхъухьэхэрэр, цхэнэу щыхъухэрэри зэгъусэхэу хэогъуатэх. МыщкIэ ар гухэкIым цэхъу къзымыгъэлъагъорэ трагедием-рэ, сэмэркъэу цхэн закъор зылгъэпсэ комедиемрэ инэу атекIы. ГушылIэм пае, шъузэджэгъэ драмэу «Даут» зыфиIорэм Отече-ственнэ зеошхом илгъэхъан советскэ дзакIохэм ящыIэкIэ-псэукIагъэр бгъу пстэумкIи къызэIуехы. Ащ къегъэлъагъо лIыгъэшхо къахафэзэ тидзакIохэр пым зэрэпэуцужьыштыгъэ-хэр. Гъэпсэфыгъо лгъэхъаным зэрэзекIощтыгъэхэр, гухэкI къяхъулIэми зэращэчыштыгъэр, игъоми зэрэчэфыштыгъэхэр.

К о н ф л и к т ы р (зэутэкIныгъэр, бэнэныгъэр) – зэпыщыт зэпэшIуекIорэ цIыфхэр, Iофхэр, Iофыгъохэр, литературнэ про-изведением сюжетым цыхахьэхэрэр е сюжет щыхъухэрэр ары (еплъ сюжетым).

Конфликтым анахь мэхъанышхо зыщыриIэр драматурги-ер ары. Мыщ конфликтыр анахь кIочIэ шгъаIэу, характер-хэм якъэгъэлъэгъон иамалышIоу цэхъу.

М о н о л о г ы р – зегъаушъомбгъугъэу зы нэбгырэм къы-Iоу, нэмыкIхэм къадзырэ, къыпаIорэ репликхэм ямыпхы-гъэр ары. Монологыр драмэм хэт персонажхэмэ анахь якIэсэ жэбзэ характеристик: ежь ышгъхьэкIэ зэриIожьызэ е залым чIэххэм зафигъазэзэ ыкIи сценэм щыкIорэ Iофхэм ахэкIыпзээ монологым ежь героим ыгу ихъыкIырэр, щышIэрэр къыреIо-тыкIых, ихарактер зыфэдэр къыщегъэлъагъо.

Р е м а р к э р – драматическэ произведением иавторы къы-зфигъэфедзэ хъугъэ-шIагъэхэр зыщыкIорэ чIыпIэхэр зыщи-гъэунэфхэрэр, персонажхэм ятеплгъэ, япсихологическэ Iофхэм язытетэу ежьхэм къарыкIорэр къызэриIуатэрэр ары. Действи-емрэ диалогымрэ афэдэу, акIыгъоу литературнэ род шгъаIэу ремаркэр драмэм иI.

Пэнэшъу Сэфэр

ЕРЫУАДЖЭМ ИПКІЫХЪАПІ

Янэ-ятэхэр «тикІэлэцІыкІукІэ» еджэх. Къуаджэм мыпсэу-мылажъэр щыраІо. Ежъ «блатнойкІэ» зэджэжъы. ЫцІэ шъыпкъэр Мэджыд, ау Миша пІоу уеджэныр нахъ игуап. Лъэгъу-пхъ, къопцІэ-нэгуф, плІэІу шъомбгъо мытІыр. КІэлэ «гъэ-сагъ», илъэсишІэ еджагъ. Чылэм дэххэм зыфэдэр дэгъу дэдэу ашІэ: къакІоу залъэгъурэм, ныххэм тхъачэт-чэтхэр зэбгырафых. Илыягъэу цагум къыдэплъагъ ашІошІымэ, нэплъэгъум екІыфэ гъунэ лъафы. Пшъашъэмэ адэгущыІэнышъ, «игущыІэ благъор гъуанэм къырищын» зыфаІорэм фэд. «Тызэгъогогъоп» къезыІорэм шхъуахышІагъэхэр фызэкъуедзэ.

«Сэнэхъатэу» хэлъыр бэ. Зэмызэщыхэрэр нысэщэ джэгу. Пчэгур ыІыгъызэ пчыхъэр егъакІо. Бзаджэм сыдигъуи игъус. ЕшъонымкІэ ухэтыми къыонэкъокъун. ТІэкІу ришъумэ ыпэ укъэмыкІ. Акъылыр лъэхъагъэшъ, бзэгур тІупщыгъэ. Шхэным фэбгъазэмэ, зы аркъ бэшэрэб ерэгъоти, тхъачэт псаури дидзэн.

Джа пстэури ащ ишІуагъ, ау ыІэ зэмыкІухэрэр ІофшІэн. ЫІэгу шъабэхэр кІимыутынэу, ришъун икъуни къыкІэкІонэу

ыгъотымэ зыгори хишІыхъан, ау... ымыгъотырэмэ адэ сыдэу зишІын? КІо янэ-ятэхэм бэу арэгъашІ, джырэкІэ ащ афэраз. Бзаджэ ышІагъэкІи зи кырамыІу, кытыгъугъэ щыІэми зыхаушъафэ. Ащ къагурэІо якІалэ цыгъын дэгъу зэрэщыгъын, иныбджэгъухэм ахахъэми зыгорэ ахигъэкІодэн зэрэфаер. Гъогу пхэндж хэпхыгъ, уихэтыкІэ тэрэзеп ныбжьи кырамыІу.

Ежыыр нэмыІэмэ, зэ джыбачІэм тІэкІу кыихъагъэмэ, зыдэкІошт лъэныкъомкІэ егупшысэжырэп. Тучаным нэсымэ ежфэдэ горэ зэригъотыщтым ицыхъэ телъ. Шэмбат пчыхъ, тхъаумаф имыІ, мафэ къэс зы ІэнатІэм пылъ. ЗыригъажьэкІэ гъунэ иІэн фаеми кыгурымыІу, кыизщыкІэ мыхъущтыр литрэ ныкъу.

Нычхъапи псыфыжъ бэшэрэбыр ыунэкІыгъэу Мэджыдэ столым кІэрыс. Ришъугъэр шІомакІэшъ, быгъу нэкІыгъэу зеплтыхъэ. ЩыІакІэр шІогунэмыс. Пшысэхэм ахэтым фэдэу «кыитэкъу, пкІэгъолыжъ» ыІомэ, ахъщэр хъоеу кыитэкъоу, «кыитехъу, Іэнэжъ» ыІомэ, лы гъэжъагъэр, хъалыжъор, щэламэр... Сыд пае арэу щымыт? Зэ мы коммунизм зыфаІорэр къэс гуцэу, шІоигъор зэригъотылІэжъэу кыылъэгъужьыгъэемэ!.. Ахэмэ ягупшысэзэ, макІэ-макІэу чъые ІэшІум ти Мэджыдэ хилъэсагъ.

Къэтэбэ плъыжьибзэр диван шъабэм идзагъ. Ащ изэкъуабзэу Мэджыдэ ис. Стол кІэракІэм шъоныр тиз. «Коньякымэ», «Столичнэмэ», «Московскэмэ», «Шампанскэмэ» – узфаер къахэх. Пшхыщтыр пІонышъ, мэлыр гъэжъагъэмэ, гъэжъуагъэмэ, бжыныф цыгъукІэ зэшІушІагъэхэ тхъачэт гъэжъуагъэмэ, щыбжый дагъэр плъыжьибзэу зытекІэгъэ чэтщыпс ІэшІумэ – узфаер тет. ШъэжъыекІэ, цацэкІэ, джэмышхыкІэ улэбэжьи ищыкІагъэп. Лагъэ пэпчъ, бэшэрэб пэпчъ пэчынатІэу стол натІэм кнопкэ хэт. Ыгу зэлурэр, кнопкэм зэрэтеІункІэу, диваным зэригъэкІагъэу Іулъхъэхэр ыжэ кыдэпкІэх. Гоголым ихъалыжъожъыхэми атекІожьи! Ащ кыыгот кнопкэм зытеІункІэрэм, «коньяк» граммишъэр стопкэ кІэракІэм итэу хъапымэ хъазыр.

Унэу зэрысыр пІонышъ, сыдкІэ къэпІотэн! Дэкъхэр алрэгъушІу шъыпкъэхэмкІэ гъэпкІагъэх. Шхэным, ешъоным зезэщырэм, чъыецтмэ, фыжьибзэу пІэтэхъор къехъухыгъэу пІэшыгъэ шъабэр щылъ. Радиолыр, телевизорыр, холодильникыр... Итыр къэлъытэгъуай! Ау къязэщы ти Мэджыдэ шхэными, ешъоными, чъыеными. Фызэхэхыжырэп оред дахэри, фэлъэгъужырэп артистхэм янэшІэ-ІушІагъи.

КъызшэкІошъы. Пчѣаблѣм хѣт кнопкѣм теІункІѣ, «Волга» кІѣракІѣр лѣэтемытѣу кѣѣсы, зыдакІо шІоигѣомкІѣ кѣеупчІѣу шоферыр джѣхѣшѣогум кѣеуцо.

– Сѣзѣщыгѣ унѣм, жъы тІѣкІу тынѣ кІѣдгѣѣун, тучан инхѣри зѣ кѣѣтплѣыхъаных, сыгу ыхъын ачІѣлѣтынкІи мѣхѣу, – унашѣохѣр кѣешІы Мѣджыдѣ.

Машинѣм игѣѣкІагѣѣу тучанышхоу центрѣм итым кѣынѣсы. Узѣплѣыщтыр умышІѣжъынѣу узѣаер ащ чІѣлѣ. НахъышІу ыгѣотѣу нахѣ дѣим хѣт лѣыІѣбѣн? Мѣджыдѣ ащ фѣдѣ шѣн егѣашІи хѣлѣыгѣѣп. Щигѣѣзыерѣ бѣу кѣахѣкІыми, ищыкІагѣѣу кѣахихырѣр макІѣп. Мы костюм шІагѣѣор бостонѣм хѣшІыкІыгѣ. МѣфѣкІ мафѣхѣм сщыгѣыщт! Мыдрѣр ышѣокІѣ ямышІыкІ, тхѣаумафѣм зыщыслѣѣщт! Ящѣнѣрѣр щыгѣырен! Мы шляпыр велюр, ышѣокІѣ апѣрѣ костюмым кѣекІущт! Мыдрѣ ятІонѣрѣм кѣыдѣсштѣнкІѣ сѣдѣу дѣгѣуа! Цуакѣѣ пІонхѣшѣ, мы туфлитІумѣ сѣдыр кѣафѣт! Адѣ туфлѣ гѣожъитІур пщыгѣ зѣпытынха, сищыкІагѣѣх сѣ шІуцІѣхѣуи, джѣфхѣуи, шхѣуантІѣхѣуи.

Бзылѣфыгѣѣ ныбжъыкІѣ дахѣхѣри лѣѣшѣу кѣыфѣѣѣфых, джыри зыѣаѣмкІѣ кѣеупчІых, Іапѣ зыѣишІырѣр дахѣу тхылѣыпІѣм кѣыфыкІуацІащыхѣ, ахѣщѣ кѣѣти ащ кѣырамыІу. Ау кѣанѣрѣр шІуаб, кѣаІихыгѣѣр шІомакІ. МѣІабѣ Мѣджыдѣ: джыри, джыри, джыри...

Кѣѣсыжъыгѣѣшѣ, ищыгѣынхѣр зыщѣтѣкѣух. Сѣд еІуат ѣаѣми гѣогум теушІоихѣагѣѣх. Унѣшхом кѣѣкІоажъымѣ, ыпѣрѣр Іоѣыжъа, джы столышхом шхыныгѣѣу теытыжѣ щыІѣп. Шѣоныр джащ фѣд. КѣыщыкІагѣѣр кѣыригѣѣхѣакѣыжъынѣу бгырыпхыр кѣыгѣѣланли, ти Мѣджыдѣ диван шѣабѣм зыхигѣѣкІагѣ. Кнопкѣм теІункІагѣ, ау... Зы Іулѣхъи кѣѣсысыгѣѣп! Джыри теІункІагѣ, ау... Адѣ сѣд кѣѣхѣугѣ? «Конѣяк» бѣшѣрѣбѣм занкІѣу хѣтым зѣ сѣплѣын! Ащѣи теІункІагѣ, ау стопкѣ кІѣракІѣри кѣѣхѣыагѣѣп. ЗимышІѣжъѣу зыкѣиІѣти, тхѣачѣт кІѣпцІым итІумкІи лѣыбѣнагѣ. Псы фыжъым ІорымышІѣ ышІыгѣѣ лѣѣкѣуитІумѣ пкѣы онтѣгѣур аѣѣмыІѣтѣу кѣѣуѣагѣѣх. Псѣ хѣмылѣыжѣ пІонѣу, зѣпѣулѣрѣкІѣу Мѣджыдѣ бгѣѣкІѣ столым тебѣнагѣ. Стакан нѣкІыр кѣыѣригѣѣашІѣу нѣтІѣѣо кѣыдѣшІагѣ. Ичѣые ІѣшІуи ащ зѣпигѣѣѣугѣѣ. НитІум кІѣІотыхѣѣ, зѣплѣыхѣѣ, ау бѣшѣрѣбѣу ыунѣкІыгѣѣмрѣ нѣшѣбѣгу шІоІу такѣырѣу кѣѣлыжъыгѣѣмрѣ анѣмыкІ зи столым теылѣыжѣ.

- ?
1. Цыфым Иофыр шІу ылтэгъуныр цыІэкІэ дахэм, цІыфыгъэм алтӕпсӕу зэрӕщытыр авторым къызӕригъӕлтӕагъорӕр рассказым къыхӕжъугъӕщ.
 2. Мӕджыдӕ иармӕуныгъ, зыкІӕхъопсырӕр пкІыхъ зӕрӕфӕхъужыгъгъӕр шъо шъуигущыІӕхэмкІӕ къӕшгъуІотӕжыынӕу зыфӕжъугъӕхъазыр.
 3. Темӕу «ШыІэкІӕшІум ИофшІӕныр ылтӕпс» зыфиІорӕмкІӕ сочинение унӕм къыщышъутх.

КЪӔГЪӔЗӔГЪУ

Къоджӕ гъунӕм Іут къӕуцупІӕм къызӕсым, Бжъӕбӕхъу Нурбек сыхъатым еплъыгъ. Краснодар къикІырӕ автобусыр къӕсынкІӕ джыри сыхъатитІум ехъу шыІагъ. Ар ымышІӕу, ащ шыгугъӕу Нурбек къежыагъӕп. Фӕегъахӕп къӕзышІӕхӕрӕмӕ автобусым адитІысхъанкІӕ. ЕшІӕ тыгъуасӕ чылӕм хъалӕ-балыкъӕу къыщцІӕтыгъӕм зӕкІӕри цыгъуазӕ зӕрӕхъугъӕхӕр. Ащ химыгъӕхъожыгъӕми икъунӕу заригъӕуджӕгъугъ. Сыд фӕдӕми апӕ къақІорӕм зыридзӕн ыгу хӕлъыгъ. Краснодара хъау-ми Мыекъуапа? Тыдӕми къызщамышІӕрӕ чІыпІӕ кІоцт.

Зиплтыхъагъ Нурбек. Гъогум сыд фӕдӕ машини зыщемылтӕгъум, «къӕгъӕзӕгъу» зыфаІорӕм нӕсынӕу ежыагъ. Бла-гъӕп ар, километриблым къемышхъумӕ, къыщыкІӕщтӕп. Ау ащ зӕ нӕсымӕ, тыдӕрӕ лъӕныкъо зигъӕзӕщтыми зӕрӕІукІын нахъ щигъотыцт. КъыхӕкІы мӕфӕ реным зы машинӕ мыщ къӕмы-кІоуи. КІо, чылӕм дӕсхӕм янасыпышъ, Краснодар къикІырӕ автобусыр мафӕм щӕгъогогъу къӕкІо, пчӕдыжъым жъӕу, щӕджӕгъо ужым, пчыхъӕми. Ари чылӕгум пхырыкІырӕ гъогур дӕишъ, къуаджӕм къыдахъӕрӕп.

Гъогум уизакъоу утет хъумӕ сыдигъокІи гушшысӕм узІӕ-кІеубытӕ. Мары НӕшІуцІӕкъо Мыхъамӕт бӕрӕ къыриІори ышъ-хъӕ къикІошъагъ: «А кІал, уихӕтыкІӕ тӕрӕзӕп. Уятӕ нахъ лӕжыақІорӕ цІыфышІурӕ къуаджӕм дӕсыгъӕп, ынапӕ теохы». НӕмыкІ макъӕхӕри къӕІугъӕх: «ЛышІу къошІу фӕхъурӕп»... «Бжъӕбӕхъумӕ якІалӕ лтӕгъупхъ, пщы шъао пшІыгъӕми хъу-нӕу кІӕлӕ дӕхӕшху, земышъорӕм мӕлыжъ Іасӕм фӕд, къуаджӕм дӕсыми дӕмысыми пшІӕщтӕп. Ау тІӕкІу зӕрӕІофӕу хъашхъу-рӕІу»... «А си Нур, сыд гущӕ фӕсшІӕхӕн, уемышъомӕ уфалӕ, уешъомӕ уегъалӕ»... Мы аужырӕр зымакъӕр ян. Ар зыхигъӕ-кІокІӕн шыІӕп. «Икъунрӕ ари ыгу езгъӕІӕжыгъ», – ыгу къӕкІыжыгъӕшъ, джы зӕрӕІожы Нурбек.

Къӕгъӕзӕгъум нӕсыфӕ ышІуабӕ дашІӕшъ елтӕкІоны. Къуа-джӕу къызыщыхъугъӕр, икІӕлӕгъур зыщигъӕкІуагъӕр, ыгуи

ыпси зыхэлтыгъэр джы нынэпІос фэдэу кыыщэхъу, нахъ шІэхэу пэІапчъэ зэрэхъуным дэгуІэ. Мары бзылъфыгъэ горэхэм амакыи зэхихэу кыыщэхъу: «ЕшъокІожъ... ЗэокІожъ...» ІуцхыщІыкІхэуи кыышІошІы. А, ахэр ячылэ пшъашъэхэр арых. Анахъ лъэшэу мэщхы ЗэхэкІыкъомэ я МулиІэт. Мары ащ янэ ымакыи къэлү: «Ісэп МулиІэт...» Ар кыыриІозэ тхьаппшырэ унэм римыгъахъэу кыыІуигъэкІыжыгъ. Нэужым ащ ыІуагъэу зэхихыжыгъэ: «Бжъэбэхъумэ якІэлэ ешъокІожъ тыкыыхигъэщыгъэшъ, щыІакІэ тиІэжъеп, пчыхъэ къэс си-пшъашъэ кыылъэкІо».

Нурбек ышъхъэ кыызеІэтым лъэбэкъу пшІыкІутф-тІокІ горэкІэ нахъ пэмычыжъэу ыпэ итэу кІорэ лІыжъыр ынэмэ къапэшІофагъ: НэшІуцІэкъо Мыхъамэт. Ащ инысэщэ джэгутыгъуасэ бырсырышхо кыызщиІэтыгъэр, хэт кыыриІорэр ышъхъэ имыхъэу банэу, заоу зищагу дэтыгъэр. Мыхъамэт кыызызэплъэкІым, гъогогъу фэягъэу кыычІэкІын, кыызэтеуцуагъ. ЛІыжъми кыышІэжыгъэу кыыщыхъуи, Нурбек кыыригъэкІугъеп ебгъукІоныр.

– Ора сэлэ, Нурбек? Ащыгъум гъогогъу дэгъу сиІэ хъугъэ-ба! – зи мыхъугъахэ фэд, кыыфэчэф лІыжъыр.

Нурбек ащ зи риІожыгъэп. ЫгукІэ зэриІожыгъэ: «Орэу сшІагъэмэ сыктыпкІэхъахэщтыгъэп». ГуцыІэ зэфамыгъотэу зэготхэу тІэкІурэ къэкІуагъэхэу Мыхъамэт къэупчІагъ:

– Чыжъэу уежъагъа, Нурбек?

– СшІэрэп сыздежъагъэри. Къэгъээзэгъум сынэсымэ, Краснодар кІорэр арми, Мыекъуапэми апэу сапэ кыифэрэ автобу-сым сьдэкІон сыгу хэлъ.

Мыхъамэт зи кыыгурымыІуагъэу, ынэ нэгъо гъопчагъэхэр ыуцІыргъузэ, Нурбек къеплтыгъ. ЗэриІожыгъэ: «Ащ фэди мэхъуа, зьдэкІоштыр мыгъэнэфагъэу гъогу техъэхэу?! Ышъхъэ римыхъыжъэжыгъэмэ».

– Дэгъу, Нурбек, къэгъээзэгъум узэрэкІурэр, – ыІуагъ Мыхъамэт. – БэшІагъэ ащ узнэсын фэягъэри, ау дэир ащ узынэ-сыкІэ зыздэбгъээзэщт лъэныкъор зэрэмышІэрэр ары. Цыфэу лъэгъун зиІэу ежъагъэм ышІэн фае а гъогум зэрищэлІэщтыр.

Мыекъуапэ кІорэ автобусыр апэу къэсыгъэти, Мыхъамэт къэгъэзапІэм кыыІуини, ар Краснодар кІоштыгъ, Нурбек зыридзагъ. Автобусым зетІысхъахэр ары лІыжъым игуцыІэхэм ямэхъанэ зегушшысэжыгъэр. «Дэгъу, Нурбек, къэгъээзэгъум узэрэкІурэр, бэшІагъэ ащ узнэсын фэягъэри, ау...» ЛІыжъым игуцыІэхэр гукІэ кыыкІиІотыкІыжыгъэх.

Гъогум тетыфэ Нурбек бэ ышъхъэ къыхъагъэр, яни ыгу къыхъауагъ: мары сыгу хэлъыр, мары сыздакIорэр ылоу фелошъугъэп. Ау ацигъэгъауазэмэ, нафэ куо-хъау къызэриIэтыщтыгъэр, зыкъыпигъэнэни, щагум къыдигъэкIыщтыгъэп. Джы зыдэщыIэр ымышIэу янэ ыгу еIэжыщт, чэщ реным чъыештэп. Игухэлъ римыIопэщтыми, фыхигъэпсын фэягъэ гъогу зэрэтехъащтыр, ушъхъагъу пае къанэщтыгъэп. Пчыхъэм къуаджэм ыгъээзэжыымэ янэ макъэ ригъэIунэу, Мыхъамэт зэремылъэIугъэми Нурбек рыкIэгъожьыгъ. Зэрэнэсэу кIо янэ письмэ фигъахъын. Ау НэшIуцIэкъомэ ялIыжъ ащ нахъ пасэу риIонкIи хъун гъогу зэрэщыIукIагъэр.

Автобусыр Мыекъуапэ къэси, автовокзалым ыпашъхъэ къызыщэуцум, цIыфэу исхэр къызэхэтэджагъэх. Нурбек зыдэкIон фаем джыри нэмысыгъэ фэдэу рэхъатэу щыс. Сыда зыгъэгугъэщтыр, къежи зажи щыIэп. Шъхъангъупчъэм кIэрысти, автовокзалэу къызыщыуцугъэм идэхагъэ инэплъэгъу Iэпипхъотыгъ.

Iугъу ашIэу зэхихыгъэ джы мы ыпашъхъэ итым. Зылъэгъугъэ пстэуми агу рихъыгъэу аIоцтыгъ. Ау джы ылъэгъурэм фэдэ дэдэныр ышIошъ хъуцтыгъэп. «Джары, сэри псэолъэшI-инженерэу седжэгъагъэмэ, джы мыщ фэдэ унэ дэхэш-хохэр язгъэшIын слъэкIыщтыгъэ», – зэриIожьыгъэ Нурбек, шIоигъор къызэрэдэмыхъугъэр ыгу къэкIыжьэу. Ардэдэм ышъхъэ къеуагъ унэ кIоцIым уихъэмэ узэплъыжьыщтыр умышIэнэу сурэт гъэшIэгъонхэр дэпкъхэм атешIыхъагъэхэу зэраIоцтыгъэр. Ахэмэ атеплъэфэ ышIуабэ дашIэу Нурбек къызыщылъэтыгъ. Джы зэкIэмэ апэ ишъымэ шIоигъуагъ, ау къыдэхъугъэп.

НэтIитIур зэлъаубытэу, апч зэмышъогъухэм ахэшIыкIыгъэу, плъыжьыр къебэкIэу, ямышIыкIэу шIыгъэ хъэрэ-пкIарэхэр, гухъар дахэхэр нэм къыкIэуцауагъэх. Дэхэ дэдэр къыблэ лъэныкъом гъээзэгъэ шъхъангъупчъэшхор ары. Ащ тыгъэм инэбзыйхэр къытыредзэхэшъ, зэфэдэкIэ зэпэшIэты.

ХъапкIыкIэ чъэрэ шыури, гипс фыжьыбзэм хэшIыкIыгъэу, дэпкъым тешIыхъагъ. Ащ ычIэгъ кIэтхагъ: «ШIу зышIэрэм шIу фыщылъ». Ехъопсагъ ахэр зиIэшIагъэм. «Сыдэу сэ зымы сырымышIоу, хъакъ-мыкъ дэдэу мы дунаим сыкытехъуагъ», – ыгурэ ышъхъэрэ зэбгъэжыгъэ.

Автовокзалым къычIэкIыжьыгъэу, зыдигъээзэщтыр ымышIэу, зеплъыхъэшъ щыт Нурбек. Гъатхэм иятIонэрэ мазэ къи-

хьэгъакІ. Чъыгхэр зэфэдэкІэ къэтІэмыгъэх, ау джыри тхьапэ-хэр къадэпщыгъэгохэп. Тыгъэу къохьапІэм фэзгъээзэжыгъэр нэгущІоу къалэм къыдэплтэ. Тхьаумафэ, дунаир окъы-жъыкъ, урамым цІыфыр тиз. КІэракІэх, чэфых.

ШхапІэм щыбырсыр. Нурбек пчэдыжъым унэм къикІын зэхъум тІэкІу зэришхыгъ, мэлэкІэ лІагъэ, гъогуми псыфалІэ телІахыгъ. ЕбгъукІошъугъэп шхапІэм. Буфетчицэ бзылт-фыгъэм ышхыцтыр къыІихи, нэбгыриц зыкІэрыт стол хъу-раем екІолІагъ. Столым кІэрытыгъэхэм халухъэрэ щымыІэу зэлъыкІуатэхи, чІыпІэ къыфашІыгъ.

НэбгыритІоу столым къыдыкІэрытыгъэхэр шхэхищъ зы-ІокІыжъхэм, яцэнэрэ кІалэмрэ ежъыррэ нэІуасэ зызэфашІыгъ:

– Дмитрий, – урыс кІалэм ыІэ къыццэигъ. – СыпсэолъэшІ къызэрыкІу ныІэп. ДимэкІэ къысадж, гум нахъ пэблагъ.

– Нурбек, – чылэм къикІыгъэ кІалэми ыІэ къыццэигъ.

– Тыдэ Іоф щыпшІэра?

– Зыми, моу къуаджэм сыкъикІи къалэм непэ сыкъэкІуагъ ныІэп, – ыІуагъ Нурбек. – ІофшІапІэ сылтыхъун сыгу хэлъ.

– Сыд сэнэхъат уиІ?

– Зи сиІэп.

– Адэ сэнэхъат уимыІэу... – Димэ къыригъэжъагъэр зэпи-гъэуэгъэ. ЕтІанэ зыгорэ ыгу къэкІыжъыгъэ фэдэу псынкІэу къызІуипхъотыгъ. – Сэ сызІут ІофшІапІэм ащыгъум къыІухъ.

– Саштэна?

– УзкІамыштэцтыр? Тибригадир адыгэ, ужэ къыдигъэ-кІыщтэп, уиштэщт, – ицыхъэ телъ Димэ.

– Ары шъхъаеи сэнэхъат схэмылгъэу...

– Сыоплтымэ, ушъонтІэу дэд, чырбыц пфэІэтынба?

– Ар икъуцтмэ, ащ зи езгъэІонэп, – Нурбек игъусэ еплтыгъ.

– АпэрэмкІэ икъуцт, етІанэ мэкІэ-макІэзэ узфэе сэнэхъа-тыр пІэ къибгъэхъан, угу етыгъэмэ, анахъ псэолъэшІ ІэпІасэ-ми утекІожъыщт.

Нурбек гущысэм зэкІиубытагъэшъ, зыдэщыІи гъусэ зэриІи щыгъупшэжъыгъэу мэлъызышъ щыт. Ащ гу лъытагъ Димэ. КъеупчІыгъ:

– Сыдэу зи къэмыІора? Угу рихъырэба ІофшІэнэу къыпфэ-згъотыгъэр?

Нурбек джэуап къэтыжъыгъо ригъэфагъэп, бригадэу зы-хэтым къыщытхъоу Димэ ригъэжъагъ:

– Тэ тибригадэ бригадэ къызэрыкІоп, пэрыт, псэолъэшІхэу МыекъуапэкІэ бригаднэ подрядым апэ техъагъэхэм ащыц.

Тигугъу ашIау зэхэпхыгъэнкIи мэхъу. КъытэхьылIагъау хэку гъээзетым статья шъэджашъэ бэмышIау къыхиутыгъ. Радиом-кIи тищытхъу аIотагъ. Тэры апэу Мыекъуапэ этажибгъоу зэтет унэр дэзышIыхьагъэр. Ошъогуныкъо Зурабэ типащэ.

ЦIэрыIо арэу хъугъэ бригадэм, ежъ псэолъэшIыным зи хымышIыкI пэтызэ, хагъэхьаныр Нурбек ышIошъ хъугъэп. Ежъ цыгъозагъэп псэолъэшIыныр ашIокъынэу ныбжьыкIэхэм зызэрэщадзыерэм, джы урыс кIалэм къызэриIоу, апэу зэкIолIэрэ унэшIхэм гуапэр яеу зэраштэщтым. Димэ зыхэт IофышIэмэ къапилъхьагъэм ащ дэжъым мэшIуащэ горэ къыхидзагъау къыщыхъугъ. Ахэмэ ахэфэным нахьыбэ фэмыеу адэдэм хъугъэ.

– Тэ, Нурбек, ошIа, роботхэм ябригадэкIэ къытаджэхэуи зэхэпхышт, – IуцхыпцIыкIыгъ Димэ.

– Сыда ащ къикIрэр? – къыгурыIуагъэп мыдрэм.

– Къызэрэтщытхъухэрэр зыгу темыфэхэри щыIэх, – ыIуагъ Димэ. ЕтIани тIэкIу тыригъашIи къыпигъэхъожьыгъ. – Шъыпкъэ, а зыфалорэ тIэкIур тихьакъынкIи мэхъу. КIо, бригадэм тIэкIурэ ухэтмэ, арэуштэу зыкIалорэри ори къыбгурыIон.

Сыд фэдизэ зегупшыси ащ имэхьанэ къыубытын ылъэкIыгъэп.

Нурбекрэ Димэрэ кафем къычIэкIыжьыгъэх.

Урамым къытехьажьыгъэх. ЗыщызэгокIыжьынхэм Димэ къэупчIагъ:

– Нычэпэ узэрылъын уиIа?

Джэуапэу къытыжъыщтыр ымышIау нэIуасэ къыфэхъугъэ кIалэр къызызэшIуанэм Димэ къэгуIагъ:

– НекIо тэ тадэжъ.

– Хьау, сэ хьакIэщым сыкIожьышт, – ыгъэгумэкIынкIэ фэягъэп Нурбек. Ау Димэ кIалэр гу ринагъэп, «неущ жьэу тыкъэ-тэджнынышъ, IофшIапIэм тызэдэкIошт» ыIуи ыблыпкъ пытэу ыубытыгъ.

Урамым тетхэу минутипшI-пшIыкIутф горэм кIуагъэхэу, джабгъумкIэ Димэ диIонгIэхыгъ, къэлапчъэр Iуихыгъ, пхъэмбгъу чэу лъагэкIэ къэшIыхьэгъэ щагум Димэ Нурбек ыпэ итэу дэхьагъ. Ащ чырбыщ унэшхорэ етIэфкIэ фыжъыбзэу кIэижьыгъэ унэ мыин-мыцIыкIурэ дэтых.

– Мары сэ сивиллэ, – етIэ унэм Димэ Iапэ фишIыгъ. – Модрэр хозыиным ий.

Коридори пцэрыхьапIи зэхэтыхэу апэрэ унэ цIыкIур зэпачи ихьагъэх. Джэхэшъогум ит стол хъураем кIэрытIыс-

хьагъ. Зиплтыхьагъ. ГъучІ пІэкІорэу дэпкъым кІэрытым, чыхІэныр атезыжыгъэу, пшъэшъэжъыерэ шъэожъыерэ щэчъых. Диваныр, жъы хъазыр хъугъэу, дэпкъым кІэрыт, ащ пэчІынатІэу телевизор мыин-мыцІыкІур къогъум къот. Узэхъопсэнэу унитІуми арыплъагъорэ щыІэп. Унагъор зы-щыпсэурэр зы унэм фэд. Басмэ пэІухъо пкІыжыгъэм унэхэр тІоу егощых ныІэп. Нурбек кІэгъожыгъ. СыпсэолъэшІ зеІом, Димэ унэ дэгъуи иІэу ары ежъ зэрэшІошІыгъэр.

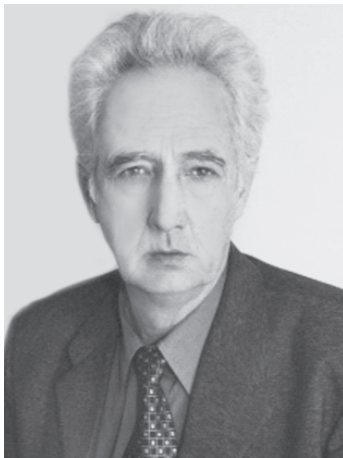
Къуаджэм къыдэкІызэ НэшІуцІэкъомэ ялЫжъ къыриІогъагъэр кІалэм ышъхъэ къыхъажыгъ: «Дэгъу, Нурбек, къэгъэзэгъум узэрекІурэр, бэшІагъэ ащ узнэсын фэягъэри...» ЛЫжъым игущыІэхэр бэгъашІэу къычІэкІыжыгъэх... ау зы-дигъэзэщтыр джы дэгъоу кІалэм ешІэ.

? Планым пэблагъэу шъузэджагъэм имэхъан къэшгуІотэжъ.

1. Бжъэбэхъу Нурбек зыщыщ чылэм дэкІи гъогу техъагъ. Тыда зыдакІорэр, сыда зыкІакІорэр?
2. НэшІуцІэжъ Мыхъамэт лЫжъым сыда къыриІуагъэр, сыда ауштэу къызыкІыриІуагъэр?
3. Нурбекрэ Димэрэ сыдэуштэу нэІуасэ зэфэхъугъэха? Сыда ахэмэ зэраІуагъэр?
4. Къуаджэм къыдэкІызэ ячылэ лЫжъым къыриІогъагъэр Нурбек ыгу къызэрэкІыжърэр, ащ имэхъан.
5. Ешъоным ехьылІэгъэ гущыІэжъхэр шъугу къэжъугъэкІыжых.

Къуекъо Налбый

Къуекъо Налбый ытхыгъэ пьесэ пчъагъэ Адыгэ театрам ыгъэуцугъ, ахэмэ ащыщ «Псым ыхъырэ Iуашъхъ» зыфиIорэри. Пьесэр зэрэпсэу къэттырэпышъ, ащ иапэрэ едзыгъо кIэкI шъыпкъэу къэIотэгъэн фае.

Нэжъ-Iужъ хъужыгъэхэ Джэбэгърэ Сасэрэ акъоу Исхакъ ищыIэныгъэ гъогу теуцуагъ. Джэбэгъ заомэ ахэлэжъагъ, кыгъэшIагъэм колхоз Iофмэ акIэтэу кыыхыгъ, цIыфышIу, Iушы, нэфаIу, ежъ фэдэу ыкъуи ыпIугъ, ыгъасэ шIоигъуагъ, гъэсэныгъи, сэнэхъат дэгъуи ригъэгъотыгъэх. Ау «Тыдэ укъикIи, лажъ?» аIоба, чылэхэр агъэкощынхэшъ, Джэбэгъ иунагъо зыщыпсэурэри кыыхиубытэу, псыубытыпIэ ашIынэу къэралыгъо унашъокIэ рахъухъагъ. Джэбэгъ кощынэу фаеп, ыгъэгумэкIэу ащ рэгущыIэ, сыда пIомэ ежъ зэсэгъэ щыIакIэр тырахы. Ыкъоу Исхакъ псыубытыпIэр зыгъэпсыхэрэм ащыщ, иIоф зэшIуихмэ, иIэнатIэкIи лъыкIотэщт. ДжаушIтэу ятэрэ ыкъорэ зэбэныжынхэу мэхъу. Адыгэ чылэ шъэныкъо горэу къэнагъэм щыщэу пшIым къехъурэр агъэкощынышъ, зы къэлэ цIыкIу фэдэу зэрэзэхатакъорэр лъэпкъым лъэшэу къегоонэу Джэбэгъ елъытэ, ыкъо адыгэмэ ящыIакIэ нахъышIум ылъэныкъокIэ лъыкIотэщтэу еIо. Iофыр ухыгъэ зэрэхъурэр ятIонэрэ едзыгъом нафэ кыщэхъу.

ПСЫМ ЫХЬЫРЭ ІУАШЪХЬ

ЕдзыгъуитІу хъурэ драм

ХЭТХЭР

Джэбэгъ, заом ыкІи ІофшІэным яветеран, илгъэс 80 фэдиз ыныбжъ.

Сас, ащ ишгъуз.

Исхъакъ, ахэмэ акгъу.

Бэбэч, Джэбэгъ ишгъэогъу.

Алексей Петровичы, хыр зыгъэпсырэмэ ащыщ.

Былау, тракторист.

Редакторы } Краснодар телевидением

Операторы } иІофышІэх, ныбжыкІэх.

ХъакІэр.

Врачи.

ХъэдэгъІэххэр.

Макъэхэр.

ЯТІОНЭРЭ ЕДЗЫГЪУ

Апэрэ кгъэшІыгъу

Джэбэгъ. КІэлэ шІагъо фэд, ау иакъыл зэхэсшІагъэ нахъ, ыгу сыригъэплгъагъэп.

Бэбэч. КІэлэ шІагъоми, урысхэр дэгъоу ешгъох сшІошІыщтыгъэ, мыдрэр егугъугъэп.

Джэбэгъ. О пшІэрэ урысмэ афэдэпышгъ ары.

Бэбэч. ГгъэшІэгъоныр ошІа. *(Аркгъым лгъэІабэ... пчгъэм кгъытеох. Бэбэч мэтэгъжы, «кгъаггъээжгъыггъэн фает, – еІо, – на посошок аІонэу» пчгъэр Іуехы, редакторымрэ операторымрэ кгъехгъэх.)* Шгъукгъеблаггъ.

Редакторы. Здравствуйте! *(Бэбэч еунчІы.)* Джэбэггъыра, тят?

Бэбэч. Хэт, сэри?! Сэ сы Джэбэггъэуи? Джэбэггъын ылгъэкІынэу мы зыр ары дунаим тетгъу сэ сшІэрэр.

Джэбэгъ. А ныу, хъакІэ уиІ.

Сасэ кычІэкІы

Сас. Ар хгъарыба, хъакІэ тиІэмэ. Шгъукгъеблаггъ, шгъукгъэтІыс.

Редакторы р. Хъау, тьян, тхъауегъаун, сэлъыжъхэр арых
сызфаехэр. Джэбэгъ силъэгъун.

Сас. Мары, нынэ, ащыгъум, уилъэгъун, кІэрыпхын щы-
Іэмэ сшІэрэп нахъ.

Редакторы р. Сэ оры силъэгъуныр, тят. ХъакІэ шъуиІэ-
гъэн фае?

Сасэ лагъэхэр кычІехых, къегъауцух.

Сас. МокІэ шъукъэтІыс.

Редакторы р. Хъау, хъау, тышхэгъакІ, тьян.

Сас. Ал, ащ фэдэ мэхъуа, адыгэ унэ уихъагъэу, зыгорэм
ухэмыІэу! (*ЕгъэтІысых, тІэкІу халэх.*)

Редакторы р. Сыдэу щыпс ІэшІу!..

Сас. Шъуихъалэл, шъушх.

Редакторы р. (*блокнотымрэ ручкэмрэ къештэх*). Унэ
шІагъо кышъуатыгъ, хъоо-пщау, нэфын, газ, псы. Тэ Красно-
дар, телевидением тыкъекІы. Шъутетхышт. Сэ сызыфаер оры,
тят: о граждан зоми, Отечественнэми уахэлэжъагъ, колхозыр
зыгъэпсыгъэми уахэтыгъ. Зеоужыми уздагъазэрэм укІуагъ.

Джэбэгъ. Тыздамыгъазэрэми тыкІуагъ. Армырэу
ущыІэн плъэкІыштыгъэп.

Редакторы р. Зеоужым о сыд фэдиз къин плъэгъугъэр!

Джэбэгъ. Е-о-ой, плІэІушъокІэ къэтхырэм тырыщыІагъ.

Редакторы р. Адэ техникэ щымыІэу...

Джэбэгъ. Ар щыІагъэмэ, ащыкІи къэтцэтгъагъэ.

Редакторы р. О трактором утесыгъ, арыба?

Сас. Танкым исыгъ.

Редакторы р. Ар заом игъу, зеоужым трактором уте-
сыгъ, арыба?

Джэбэгъ. Трудодень зыфаІорэр ошІа?

Редакторы р. Ауштэу зэхэсхыгъэ...

Джэбэгъ. Адэ ар умышІэу... Трудоденыр ары колхозыр
зыгъэпсыгъэр нахъ, тэ сыд. Джар спшъэ дэсэу кыысэтІыргоу,
кыысхэпыджэу, лъэу скІэтымешъоу илъэс пчъагъэрэ къэсхыгъ.

Редакторы р. Героическое время!

Джэбэгъ. Арын фае, ауштэу шъоІошъ, ау героймэ къа-
лъфыгъэхэр зылІэужыгъохэр сшІэрэп.

Редакторы р. О пкъо строитель цІэрыІу.

Джэбэгъ. Зи ащыцІэ епІонэу тефэ: коцыпкыыр ыгъэкІо-
дыгъэшъ, пындж ышІэн ихъысап.

Р е д а к т о р ы р. Пынджыр – къралыгъо мэхъанэ зиІэ Іоф, тят. Миллион пчъагъэ тырагъэкІуадэ хым ишІын.

Д ж э б э г ь. ТырагъэкІуадэ зыфапІорэр шъыпккъэн фает... Цыфхэри текІуадэх.

Р е д а к т о р ы р. Ащ фэдэ зэхэсхыгъэп.

С а с (*къыпыт унэм чІэкІызэ*). Мыщ хъун къыуиІошттэп, нынэ, ишъыпккъи исэмэркъэуи зэхэты.

Д ж э б э г ь. Шъо зэхэшъухырэр – газетмэ, радио мэ къралорэр ары: герой, море, рис... Орзэмэс тхъамыкІэ зэрагъэкощэу лІагъэ. Исмахылэ мазэ нахь ыгъэшІэжыгъэп. Ар къралыгъо Іофы икъуна?.. Сэ скъо строитель дэгъу пІуагъа?

Р е д а к т о р ы р. Адэ! Газетым пчъагъэрэ игугъу къыщашІыгъ, ибригадэ пэрытмэ ащыц.

Д ж э б э г ь. Ащ ыуж итхэр мэхъыехэмэ сшІэрэп нахь.

Р е д а к т о р ы р. Заом пхъашэу ухэлэжъагъэу ыІуагъ ащ, орденхэри, медальхэри уиІэхэу.

Сасэ лІыжъым икІако ыІыгъэу къычІэкІы

С а с. Шкафым сыздэІабэм, къыпызыгъ, сыутхыпкІыжъын сэІошъ ары.

Д ж э б э г ь. Джары орден боу зиІэр. Моу Іанэм къытеутхыпкІ.

Сасэ чІэкІыжы

Б э б э ч. ГъэшІэгъоныр, Джэбэгъ, мыр дэудзэ къэс, джыри дэуай еІо.

Д ж э б э г ь. Адэ дэуайба, кърарыгъахъу. (*Къарегъахъо*.)

Р е д а к т о р ы р. Хъау, хъау, сэ сыфаеп.

Бэбэч кърарегъэутэкІышъ, изакъоу ешъо, «олахъэ гъэшІэгъоным» ыІозэ.

Д ж э б э г ь. Мыщ фэд тхъэу дунаим тетыр. Мыр зэкІэми афэшІу. Икарт къекІы зэпыт.

Р е д а к т о р ы р. Заом хэтыгъа?

Б э б э ч. Е-е, боу къиныгъ ар!.. Ау гъэшІэгъоныр...

Д ж э б э г ь. ГъэшІэгъоныр уухыгъэкІэ сенэгъуе. Итыжэп.

Б э б э ч. Ы-ы? Ащ нахь гъэшІэгъон кърэІождынэп!

Д ж э б э г ь. КъэучыІатэмэ сшІэрэп... Шъхъангъупчъэр Іупхыгъа, ныу? Джэдыгужъыр зыщыслъэн. (*Дэпкъым къыпехы, ыплІэІу редзэ*.)

С а с (*ежъ зэриІожъэу*). Ал, мыхэр хэтых? АІыгъыри сид? Зыгорэ ащэмэ гъэбылбъыгъэкІэ, нахьышІоу щыІэр зэкІэ ащ фэд джы зэращэрэр... КІалэр исэп, лІым ипензэ тутын уас.

Р е д а к т о р ы р. Пшъэрылъэу тилэр ары, телевидением пае тетхышт. Заом ыкИи ИофшIэным яветеран къоджэ цIыкIум къыдэкIыжьи, къэлакIэм къэкIожьыгъ, унакIэм ис, ыкъо щэгущIукIы... (*Бэбэч зыфеггазэшъы.*) ЕмыкIу умышIы, о ухэт? Ори уветеран, арба? Дэгъу дэд. Шъузэдэзэуагъ, шъузэдэлэжъагъ, джы шъузэгъусэу...

Б э б э ч. Ары шъхъае, гъэшIэгъоныр (*бэшэрэбыр зэрэнэ-кIыр реггэлгэгъу.*)

Р е д а к т о р ы р (*операторым реIo*). МокIэ ууцушт... ЕтIанэ пчъэмкIэ укъыкIызэ, ынэгу къыребгъэдзэшт. Нэнэжъ, учIэ-мыкIыжъ, ори утищыкIэгъэшт.

Д ж э б э г ь. ИщыкIагъэп.

Р е д а к т о р ы р. Сьд имыщыкIагъэр?

Д ж э б э г ь. Карт тепхынэу ищыкIагъэп.

Р е д а к т о р ы р. ИщыкIагъ, ищыкIагъ, тят. Телевизорым укъыггэлъэгъошт! Ау джэдыгур зыщыпхын фае. КIакор къы-зыщылъ, орденхэр, медальхэр.

С а с. Адэ зыгорэ шъоцэ сшIошIи, сыгуIэжъыгъ. Ахъщэ имакIнахъ, ордени, медали хъои. Марыба къэсхъын. (*ЧIэкIы.*)

Р е д а к т о р ы р. Апэ Джэбэгъ тетэхы... (*Операторым реIo.*) Къытех. Стоп! Мы паIор зыщых, мары моу гъэтIылъ, моу къысэт сэ... (*ПхъэнтIэкIум нелгэ.*) КIакор тыдэ щыI? (*Сасэ къэкIожьы.*) Ыхъы... Зыщылтэри... (*Зыщелгэ.*) О! Къытеоха? (*Къычгъахъызэ, нэIомедэр къыпеггэзы.*)

Д ж э б э г ь. ПаIор!

С а с. ПаIор!.. Моу къысэт паIор.

Р е д а к т о р ы р. Зэгу зэ, тян, кадрэм укъымыхъ. Джы о (*Бэбэч реIo*) къыготIысхъ, бэшэрэбыр гъэуцу. Ветеранмэ зэо илгъэхэр агу къэкIыжъы. ШъугущыI! Зэ шъукъэтэджи... ШъузэIукIэгъэкъодый, шъуIапэхэр зэрэшъогъэубытых. (*Джыри паIор къыпеггэзы.*)

Д ж э б э г ь. ПаIор... (*Редакторым нелгэжъы.*) ГъэтIысба, кIал! (*КIашъом къытеох заулэрэ, Былау ары. Джэбэгъ ктэ-тэджи, джэдыгур ыплIэгу редзэжъы.*) Былау!..

Былао гъусэ иIэу унэм къехъэ.

Б ы л а у (*иггусэ реIo*). Мары, олгъэгъуба, нэшэбэгу шIоIу чIэтыжъэп. Тыухыгъэ. Подвал дэгъуба? (*Кгъахаплгэ.*) Джыри шъучIэта? Мыр хъакIэ – кIэмгуй.

Х ь а к I э р (*Былау фэдэу, ари ешгоггэи*). Адэ мыхэр... хэтых?

Б ы л а у. Мыхэри? Мыр – Джэбэгъ, во-старик! Узыфаем фэдизрэ чІэс, тят! Ныгчэпи чІэлъ фаеми! Мыдрэхэри ары! Хэти ары!

Б э б э ч (*Былао екІуалІэ*). Мыхэр телевидением къикІыгъэх, емыкІуба, шъуешъуагъ къашІошІэу!..

Б ы л а у. Тыдэ къерэкІых фаеми, сэ синэшэбэгу сыухыгъэ. ЩыІэжъэп.

Х ь а к І э р. Козлу понятно. Мощ фэдиз зыщешъорэм адэ...

Р е д а к т о р ы р. Тышъогъзохъу. Джэбэгъ, мыхэр...

Б э б э ч (*Былао реІо*). Номер осемьнацатыр, ветераным иун мы узэрытыр, нахъ ешъопІэ-шхапІэп!

Б ы л а у (*редакторым реІо*). Сыда о узгъзохъунэу, шъуиунэ сыкъэкІуагъа? (*ЫдэжъкІэ къежъэ, пэІомедэр къыреггъэфэхы, операторым къештэжъы, дэпкъым пилгъэн еІо, фыпылгъэрэп.*)

Д ж э б э г ь. Палгъэрэп ар, сикІал, агъэтІысы. (*ПхгъэнтІэкІум тыреггъэтІысхъэ.*) ШъукъэтІыс, Былау, шъукъэтІыс. УихъакІэ кІэмгуй, ара? Хэтмэ ащыщ? КъэтІыс, ухъакІ о.

Х ь а к І э р. Тят, бысымыр схъожъырэп сэ, адыгэ хабзэп ар...

Д ж э б э г ь. А ныу, нэшэбэгу шІоІу ят кІалэмэ.

С а с. Ащ пае къэнэнха. Мары джыдэд. (ЧІэкІы.)

Р е д а к т о р ы р (*унэхэр къеплгъыхъэх*). ЗэрэмыукІытэхэрэр!.. Так, мыр Исхъакъ иунэн фае...

Б ы л а у. Сэ сичІыунэ сыфитыжъба? (*Сасэ нэшэбэгухэр зэрылгъ банкэр къехъы.*) Ашъыу, сыфаеп!.. КІо, уемышъу джы убэлахъмэ! Мыр плъэгъоу уемышъон плъэкІына. Сыфаеп, тян!

С а с. Штэ, штэ, сикІал, шъуихъалэл.

Б ы л а у. Олахъэ, тян, къайгъэ тыкъэпшІыгъэм... КІо, убэлахъмэ уемышъу джы. КІо, къаштэ. А нэшэбэгу мыгъор щымыІагъэмэ... Шъо шъущыс. (*ЕкІыжъых.*) Іоф горэ яІа мыхэмэ? Непэ гъэпсэфыгъо мафэба?

Р е д а к т о р ы р (*коным еплгъы*). Мыр сыд? ЫІ, тят? (*ІуеггэкІоты, хъакум шІуанэ.*)

Б э б э ч. Чепуха! Упымылъ ащ.

Д ж э б э г ь. Тара чепухар? Коны.

Р е д а к т о р ы р (*хъакум екІуалІэ*). Мыры адэ?

С а с. Ы-ы, мыра? Тигъунэгъу ныо горэ къысэлгъэІугъэшъ, зэрэпшІыщтыр езгъэлгъэгъунэу... Хъау, сикІал, хъаумэ – товарища? ЫІ, лІыжъ?

Р е д а к т о р ы р. Моу мы коныр ІужъугъэкІот, хъакум зыгорэ Іушъухъу. (*Бэбэчрэ Сасэрэ зыфаІуаггъэр ашІэ.*) Так... Джэбэгъ, мокІэ къакІори зэ. Джэдыгур зыщых.

Д ж э б э г ъ. Хъау, сщыгъыщт. Мыр сщыгъы зыхъукІэ, цІыф псау сэхъу.

Редакторы р. Пщымыгъымэ?

Д ж э б э г ъ. Сщымыгъмэ – сыветеран къодый.

Редакторы р. Так, так... Моу къахъ. (*Джэдыгур щехы.*) Моу сэгъэтІылышъ... (*ПхъэнтІэкІум ридзэкІызэ, пэІомедэр къыреггъэфэхы. Операторым реІо.*) Къытех. (*Микрофоныр зыдиІыггъэу.*) Тапашъхъэ ис лІыжъыр революцием ыпэкІэ къэхъугъ, граждан заоми, Отечественнэ зоошхоми ахэлэ-жъагъ. (*Микрофоныр зыІухышъ.*) Джэбэгъ, джы къыптыра-хызэ, тэджыри джэдыгур зыщылъ.

С а с. ЛІыжъышхор бгъэтэджына! (*Джэдыгур Джэбэгъ ыплІэІу редзэ, пэІомедэр пхъэнтІэкІум тыреггъэтІысхъэ.*)

Редакторы р. Дэгъу дэд. (*Микрофоныр къештэжъы.*) Гупшысэм зэлъиштагъ Джэбэгъ. Джары яти, ятэжъи ащыгъы-гъэр, ежъыри илъэсиппІ пчъагъэрэ ары щыгъыгъэр заор къы-зэсым, егъашІэм зыкІыгъугъэ бзылъфыгъэм джэдыгур къы-лъэхини, ежъ мэшІуаеи зыпэІуидзагъ. (*Джэбэгъы реІо.*) Джы джэдыгур, птамэ кІырыуи, зыщыдз.

Д ж э б э г ъ. Зыщысыдзын слъэкІырэп, онтэгъущэ.

Редакторы р. Камера работает, отец! Тэмэ сэмэгумкІэ кІырыуи!..

Д ж э б э г ъ. Тэмэ сэмэгум гражданскэм игъом щэр пхы-рыкІыгъ.

Редакторы р. Ащыгъум тэмэ джабгъумкІэ кІырыу.

Д ж э б э г ъ. Джабгъур Отечественнэм игъом осколкэм ыгъ-эфыкъуагъ.

Редакторы р. Ашъыу, кІо, мо къэтэджыри, зыщыгъэз. Камера!..

Д ж э б э г ъ. Онтэгъущэ, товарищ. Илъэс тІокІиплІ къыз-дигъэшІагъ мыщ. Ащ фэдизыр зэ кІырыугъокІэ сыдэущтэу зытеудзыщт? ЗытеудзыгъэкІи, хэты ыплІэІу рилъхъащт?

Редакторы р. Пкъо, Исхъакъ ары. Пкъо – строитель моря! О тят, щыІакІэм пай убанэмэ-узаозэ къэпхъыгъ. О уз-фэбэнэгъэ щыІакІэр пкъо егъэпсы. О къинэу плъэгъугъэм Исхъакъ чыжъэу егъаплъэ.

Д ж э б э г ъ. Ыгъаплъэрэп. Чыжъэ плъэ зышІоигъом Іуашъхъэ иІэн фае.

Редакторы р. Тэрэз къызфапІорэр, тят, Исхъакъ ыплІэІу джы зэкІэ зыІэтыщтыр.

Д ж э б э г ь. А зыфашъуорэм джыри плІәу иІәп. ПлІәур къәуләжын фәе, къиным кІәгъәкъон фәпшІызә.

Р е д а к т о р ы р. Исхъакъ тыдә щыІ? Ащитесхын фәе.

Д ж э б э г ь. Ари ветерана?

Гъунәгъур пчъэр къыІуещишъ къыдәплты,
къырегъәсәжбы, етІани къыІухыжбы.

Р е д а к т о р ы р. КъәкІожьынәуыІогъагъ. Тызәреджәщтыр ошІа, тят, мы передачәу дгъәхъазырыгъәм? «Псәкъупсә хым хәлгәдәжбы».

Д ж э б э г ь. Ары Іоль... нахъ тәрэзынба, «Псәкъупсә игъогу зәпабзыгъ» пІомә?

Р е д а к т о р ы р. ТиІоф жъажъәу кІәкІы! Так, Исхъакъ къәкІожьыфә нәнәжъ тетхыщт. Бабушка!

Б э б э ч. А Сас, тыдә кІуагъа мыр? Моу къакІо, птырахыщт!

С а с. Ал, сидстырахын сиІ сә?

Д ж э б э г ь. Сә стырамыхышъугъәр ары, яптыкъон.

Р е д а к т о р ы р. Сурәт птетхыщт, тян, телевизорым укъи-гъәлгәгъошт. Джәбәгъ уригъусәу.

С а с. Чыләмә сид аІон, нынә... Хъаумә... Товарища?

Р е д а к т о р ы р. Къышъохъопсәщтых. Зәрәкраеу шъуалгә-гъушт. Зәошхом ильәхъан хъульфыгъәмә ачІыпІә шъуиуцуи...

С а с. Е-о-ой, хъульфыгъәмә ачІыпІә бзылгъыгъәр иуцон ылгәкІыщтымә, ащыгъум хъульфыгъәхәр сыдкІә былымых. КІо, тфашІәрәр тшІагъә.

Р е д а к т о р ы р. Чәмхәр кІашъушІәхәзә шъужъуагъ...

С а с. Емынәр Іохъа заом!.. Лыжтырсәкъатәу къәкІожьыгъ!..

Р е д а к т о р ы р (операторым релә). Снимай!.. Так, так, ба-бушка!.. Моуштәу уцури, моуштәу пшъхъә гъазәри... Чыжъәу оплгә, ошІа, угу къәкІыжбы...

С а с. Моуштәу пшъхъә гъәкІыгъәу сид угу къәкІыжбын, нынә. КъасІохәрәри угу рихъыхәрәп.

Р е д а к т о р ы р. Зи къәпІоштәп, сә ош пае къәсІошт. Уна-сыпышІу, къинәу плгәгъугъәр пІотәжыгъә. Так! МокІә къәкІуатәри, джы моуштәу пшъхъә гъазәри... Камера! Джы уикІалә уежә, уфзәщыгъ шІу плгәгъурә уикІалә. МокІә къылыкъІуатәри... (ПхъәнтІәкІум еутәкІышъ, пәІомедәр къырегъәфәхы.)

С а с. ПаІор!..

Б э б э ч. ПаІор!..

Д ж э б э г ч. ПаІор!..

Операторыр паӀом ымышӀахэу елъэпао, коным еӀункӀы,
хьакур эщегъэзы. Джэбэгъ паӀор ештэшъ,
къыпыт унэм чӀэкӀы. Хьэ пцӀэу макъэ къэӀу,
зэреуагъэхэр пшӀэнэу, нахъ лъэшэу къэпцӀэу. Исхьакъ къехъажьы.

И с х ь а к ь. Мы хьэжъым зыгорэ есэжъугъэшӀэшт!.. (*Къелъэгъух.*) А-а, здравствуйте, здравствуйте!

Р е д а к т о р ы р. О, наконец-то! ЗыфэтӀуагъэр къикӀырэп.
(*ДецӀэхы, Джэбэгъ зэхимыхэу реӀо.*) «Хьарам Ӏуашъхъ» тӀошт,
джары передачэм тызэреджэщтыр. Ятэрэ ыкъорэ. Ятэ игъогу
ыкӀугъах, ыкъо игъогу регъажьэ. Ятэ нахьы ыкъо нахъ чы-
жъэу маплъэ, нахьыбэ елъэгъу. Конфликт! Ятэ иӀуашъхъэ
нахъ лъагэу ыкъо дэкӀоен фае. Ар тым къыгурыӀорэп. Джары
зэрэтшӀыщтыр. Тыдэ щыӀ ветераныр?

И с х ь а к ь. Тыдэ щыӀа тятэ?

Сасэ Джэбэгъ лъэкӀо. ымакъэ къэӀу: «Сыд угу къэкӀыгъэр джы?

Делэ хъугъа мы лыжъыр?» ТӀури къэлъагъох,

Джэбэгъ щэмэдж ыӀыгъ, пӀомедэр щыгъ.

ТӀэкӀурэ къахаплъэшъ, макъу еорэм фэдэу, хъураеу унэр къекӀухъэ.

Д ж э б э г ь. Кино къыттех! Кино! Джары Псэбэхъ Ӏуашъ-
хъэр зэрэсыупкӀэрэр. Къэсэгъэчъыхъэшъ хъураеу, цыгъуи
штъуайи хэкӀырэр слъэгъунэу, зы пэнэжъи, зы уцыжъи щы-
сымыухъэу сәукъэбзы. КъесәупкӀэхы, сәӀо, уцыжъ лъэдакъэ-
хэр къыдистхъызэ. Сыд макъу мыр? Цырау закӀ! Кино! (*Бэ-
бэчы зынэсыкӀэ.*) Мы пхъэтэкъэжъыр хэт сиӀуашъхъэ къыдэ-
зыхъыагъэр? (*Хьэр къэпцӀэу.*) ЗыӀэт, пхъэтэкъэжъ, сицэ-
мэдж хъазынэ ыцэ Ӏусэмыгъэут! (*Операторым тырехы, «мо-
лодец старик» еӀо.*) Сыдэуцтэу сиӀуашъхъэ къыдэкӀоагъэх
мыхэр! (*ЗәкӀефэх.*) Мыри хэт? (*Ыкъо дэжъ къынэсы.*) Мыр
чъыг тэрэз хъумэ, уцӀэзэгъу куашэм жъау къытэу шъхъары-
тын сӀогъагъэ. Мыра жъау къэзытыщтыр?! Ижъауи иджыбэ
рилъхъажьыгъ! Ех! (*Камерэм Ӏоф ешӀэ.*)

С а с (*лӀыжъым къекӀуалӀэзэ*). УзэкӀокӀыгъа сәӀо, лӀыжъ!
Зә уцужъ!

Д ж э б э г ь. СызэкӀокӀыгъ адэ! (*Редакторым къынэсы.*)
Мыри хэт?

Б э б э ч (*Джэбэгъ къекӀуалӀэ шӀоуигъоу*). Краим къикӀыгъ,
зиунагъо!..

Д ж э б э г ь. Щылъ, пхъэтэкъэжъ, уздагъэӀылъыгъэм.

Б э б э ч. Краим къикӀыгъ, сәӀуи!

Д ж э б э г ь. Краим ащ фэдэ Іуслъэгъуагъэп сэ, сэ сызыІу-
тыгъэ переднэ краим. Мыхэр зыфаехэр орден, медаль. Псэбэхъ
Іуашъхъи кино тырахыщтыгъэ, орден хэлъыгъэмэ, арышъхъае
Іуашъхъэмэ орден ахалъхъэрэп, къушъхъэжъыхэр ачІә-
лтых, нәпсыхэр, пкІәнтІәпсыхэр, аралъэгъурэп. (*Щэмәджым-
кІә зиухъзэ, пчгэм рефылІәх. Операторым ынэгу къыфэггә-
заггәу, зэпымыоу къытырехи, ар аужырәу екІыжбы. Ащ лъы-
пытәу пчгәр къыІуехышгә: «Аферәм, тят!» къыреІо, екІыжбы.
Плгьыр-стырым зэрәхәтәу Джэбэггә джыри зауләрә зеухъажбы,
Сасә нәчІынатІә мэхгү. ТІәкІурә еплгәу цәты.*) Іуашъхъэм
Іуашъхъә къылъфырәп, ныу... (*Сасә ымакгә мыІоу мэггы.
Хгәр кгәпцІәу.*)

С а с. Модә хгәр кгәпцІәу.

Д ж э б э г ь. КгәпцІәурәр Іофәп, къытәхъакъужгәу кгәрә-
мыубли. Къыгъахгәри гъашхә. Китыу, китыу!..

С а с. Китыу, китыу!.. (*Пчгәр къыІуихынәу макІо.*)

ЯтІонәрә кгәшІыггү

Джэбэггә кон лгәпсәм егІысхгә. Сасә хъаку ныкгошым кІәрыт.

Щәмәджыр лІыжым ыпашъхгә илг.

Д ж э б э г ь. Тыдә шыІа мыжгәр? (*Щәмәджым Іәхгәмбә-
шхомкІә еІә.*)

С а с. Тыдә шыІәна, бггәтІылгыггәмә, зыдәбггәтІылгы-
ггәм шылг.

Д ж э б э г ь. Моу кгәахгә. Зггәчаныжбын фае. УуІуми на-
хышІух. Ащ фәдиз панәрә уцыжгәрә хәтәу нибжыи мэкгү се-
уаггәп. Хәты ихъайуанә ащ фэдә мэкгү пфишхыщт, ныу?
(*Сасә мыжгәр кгәехы.*)

С а с. Хгәр джыри кгәпцІәуа, сәІо? (*КІәдәІукІых. Хгәр
кгәпцІәу.*)

Д ж э б э г ь. Сыгу рихгырәп мыщ ипцІәукІә.

С а с. Джыдәдәр ары зышхаггәр.

Д ж э б э г ь. МәлэкІә гуггүкІә арәп мыр зыфәпцІәурәр джы,
мәтхәаусыхәм фәд. (*Щәмәджым мыжгәр дидззз.*) Псэбэхъ
Іуашъхъә непә сыкІоггәаггәти, уц Іәзэггү куашәмә хгәр
зәрәкІолІаггәр слгәггүггә. Уц лгәпсәмә лгәабжгәкІә тІәкІу
яцІәупхгүггә. Икгычыггә зыхгүкІә, ылгәдакгә дәжгә кгәц
цІыкІуитІу кгытекІә, чІышъхъашгәр тІәкІу тебггәзыхкІымә,
плгәггүщт. Хгәм ыуплгәкІуггә, зыдәгуІәрәр сшІәрәп нахг.
Джыри икгычыггәп.

Хьэр лъэшэу къэпцІэу. Исхьакъ къехъажьы.

Исхьакъ. Хъайнэпэ цІэІужьы тахишІыхъагъ! Фельетон амытхымэ шъуеплъ джы. Сыд ясІошт джы, сыдэушцтэу анэ сыкІэплъэшт? Синачальники плъэгъурэба зэрэдэгущыІагъэр! Политикэм хэхъагъэба. Ащ фэдэр бгъэшІон фае нахь, хэт аушцтэу дэгущыІэрэ?

Джэбэгъ. Сыд пай хьэм ущыхьэрэ, кІал?

Сас. Тэрэзэу ушхагъэп, нынэ, зыгорэ къыпфэзгъэстырын. (ЕкІы.)

Исхьакъ. Хьэшъ ары сызфыщыхьэрэр. Хьэ, коны, хьаку... Дунэежъ горэм ухэфагъэм фэд, мы унэм укъызихъажьыкІэ.

Джэбэгъ. Сыд пай хьэжъым уезаорэ сІуагъэ? А зыр ары чылэхьэмэ ащыщэу мыщ къэкІожьыгъэр. Адрэхэр лІагъэх е мэзыхьэ хъужьыгъэх.

Исхьакъ. Ащи бэ ыкъудыижьышцтэп.

Джэбэгъ. Сыд зыкІимыкъудыишцтыр?

Исхьакъ. УІэзэ дэдэу оІо, плъэгъурэба зэрэсымаджэр? МэкІэзэзы, ыц къеукъоехы, ыбзэгу фызэкІэхъажьырэп.

Джэбэгъ (гумэкІэу). Сыдигъу аушцтэу зыплъэгъугъэр?

Исхьакъ. Сыдигъу!.. Еплъ джы къызыкІокІэ. Джамбот ятэ ихьадэ чІихыжьы зэхъум, бэным къафыдэмыкІэу дэсыгъ а хьэжъыр, ятІэр лъабжъэкІэ зэишІэжьэу, къыдэсэдзыфэ къафыдэкІыгъэп.

Джэбэгъ. Ори бэным удэхъагъа?

Исхьакъ. Сыдэмыхьэу!.. СыдемыІагъэмэ, мэфэреным гъэу дэсышцтыгъэ а лІы дахэр! МыдыкІэ планыр давай аІо.

Джэбэгъ. Джамбот лІагъэ...

Исхьакъ. ЛІагъэмэ, тхьам джэнэтыр къырет. (Иунэ чІэкІыжьы.)

Джэбэгъ. Джамбот лІагъэ, джы хьэр къэсымэджагъ... Мыдрэри бэным дэхьэгъагъ. А ныу! ДэгущыІа сэІо мыр!

Ящэнэрэ къэшІыгъу

Джэбэгъ ипкІыхь

Сценэр шІункІышъо, Джэбэгъ ипІэкІор нэфынэр нахь ІупкІэу тыредзэ. ПІэ зэтедзагъэм Джэбэгъ хэс, шляпэр, кІэко зэпылгыр, гъэмэфэ цокъэ шъхьэко дахэхэр щыгъых, зэкІэ фэшІу, къекІу, ыбгъэ орденхэр, медальхэр хэлъых. Исхьакъ ыІэ сэмэгущыІа ятэ ытамэ телъэу къыгот. Редакторымрэ операторымрэ шІункІым къыхэкІых, псынкІэу мээкІох, камерэм ымакъэ

зэхэохы. Редакторыр Джэбэгърэ Исхъакърэ къякIуалIэ, модыкIэ-мыдыкIэ егъазэх, къегъэтэджих, егъэтIысыжых, чIыпIэ рещых. Камерэм атырехы, яти ыкъуи псэ апымытым фэд, зыдагъазэхэрэм загъазэ. Операторым лIыжым ынэгу благъэу камерэр зырихьылIэкIэ, редакторым камерэр орденмэ афегъээзжы. Редакторыр разэ. Джэбэгъ ыIапэ къеубытыжы, Исхъакъ дырещышъ, екIыжых. Джэбэгъ пIэм хэтIысхъажы. ЗитIэкIызэ къэушIункIы, шIункIышъом макъэр къыхэлукIы: «Джэбэгъ, а Джэбэгъ!..» Былау къехъэ, керосинэ остыгъэ ыIыгъ, псыунэм макIо, псы макъэр лъэшэу къэлIу. Былау пчъэм нэсыжыгъэу, ымакъэ джыри къэлIу: «Сантехникыр неущ къэкIошт. Къутагъэр ышIыжышът, псаур ыкъутэшт!» Джэбэгъ зырегъэкIыжы, ащ лыпытэу макъэ чэфхэр къэлIух, урысыбзэкIэ мэгушыIэх:

1. Эй, дружка, следи за невестой, уведут!

2. А я пиду в сад зеленый.

3. (*Унэм къеплгъэшъ.*) «Нет, нет, не сюда!»

4. А нам все равно!.. (*Макъэхэр IокIотых.*)

Хыр къэуалъэ. Джэбэгъ зеутIыIу. Редакторыр джыри гуIэзэ къехъэ.

Р е д а к т о р ы р (*трибунэм тетым фэдэу*). О къинэу плъэгъугъэр ары тэ тищыIакIэ къээзгъэдахэрэр. О къин умылгъэгъугъэмэ, тэ щыIэкIэ дахэ тиIэщтыгъэп! Опсэу отэлIо, тиветеран шIагъу! УигъашIэ тырэгущо! Насыпэу къэулэжыгъэм ишыхъат джы хышхоу ашIырэр ыкIи къэлэкIэ дахэу джы узщыпсэурэр!

Джэбэгъ джыри нахъ зеутIыIу. Нэфынэ IапIэм
хэолтэгъожь къодый. Бэбэч къехъэ.

Б э б э ч. Аркъ гъэбылгыгъэ горэ имыIэу щытэп а синыйджэгъужтым. (*Унэм щэлгыхъо, Джэбэгъ дэжъ зынэскIэ, пкъыгъо горэ фэдэу IуигъэкIотызэ, ыкIыбы даплгъэ, пIэми щэлгыхъо.*) ГъэшIэгъоныр, уешъо къэс, хэбгъахъо пшIоигъу... Хыр ашIымэ дэгъуба! Къушъхьи арэшI! Адэ зыгорэ ашIэн фаеба? IэнатIэ зиIэм ренэу ышIэн фае, ышIын фае. Нахъ ин, нахъ Iофышхо горэм фэдэ къэс, нахъ дэгъу, нахъ къалгъэгъушът, нахъ макъэшхо пыIукIышът, арышъ, нахъыбэмэ зэхыхышът. Дэгъуа-дэя, тэрэза-тэрэзыджа? ЕтIанэ ар къэлгъэгъошът, делэ!.. Хы зышIырэм Iуашъхъэм сид ришIэшт? Ощ сыфэдэмэ, гъурб гъушъэм зи сымыIоу сисын нахъ, ныбжьи Iуашъхъэм зытырызгъэлтэгъонэп, номэр трэнацыт!.. (*Зиплгыхъэзэ екIыжы.*)

Хыр лгъэшэу къэуалъэ. Джэбэгъ ыIитIу ытхыкIумэмэ аIуелъхъэ.

Д ж э б э г ь (*кээтэджызэ*). Арэп!.. А кIал! Тыдэ ущыI, сишъау?!

Къыхьагъэр зэкІэ нэфынэм къыхэщы. Исхьакъ азфагу ит, зыгорэхэр ралох. Ыгу кІодыгъэу Джэбэгъ кІэкуукІыгъ. КъэушІункІы. Нэфынэ къэхужьы, ау нэгъыф хъазыр. Коныр утІэрэбгъугъэу, ащ Джэбэгъ къеплъышъ ис, джанэ щымыгъэу, кІышъо пІанэм джэдугу зэпрыгъэзагъэр, ыгъуапэхэр пымытыжъхэу къещэкІыгъ. Бэщышхо ыІыгъ, конэу къызэрыплъырэр мыжъо гъэчыгъэм ихьащыр. Зыгорэхэр къеІо зэхамышІыкІэу, мэгъумытІымы. Шыблэр мао, пчыкІэр мэджэгу, хъэкІэ-къокІэ макъэхэр къэлэх, жьыр кІэшъуикІы. Джэбэгъ гъочІэгъым хьалъэкъуиплІыкІэ кычІэкІы, фэбытышъоу мээекІо, цІыфмэ алъэхъу ахэонэу, хъэкІэ-къуакІэмэ яшэу къыщэхъу, ау цІыфхэр шІункІым хэкІуадэх, пэІомедэу пІэ лъапэм щыт пхъэнтІэкІум тесыр елъэгъу, фэсакъызэ екІуалІэ, еошъ къыреутэхы, шъэжъыер къырехышъ, «шІуебзы», гъочІэгъым чІелъашъо, ынэгу къэгъэзагъэу, хьампІэлоу къэтІысы, кыушэкІугъэм римыгъэкІуалІэхэ шІоигъоу, гъыргъыргъ макъэхэр къыІошІыкІых. Игъорыгъоу къэушІункІы. ТэкІу шІагъэу Джэбэгъ ипІэкІор къэлъэгъожьы. УтІыгъэ цІыкІоу пІэкІорыгум ис. Къэтэджы, радиоприемникыр хегъанэ. Адыгъ къэшъо ордэ къеІо. Ышъхъэ егъэсысы: «Алахъэм симыукІи, джэгу мыухьжъ яІа мы Мыекъуапэ дэхэмэ. Сызфэтхэгъами зи къыІорэп. СэрэкІомэ сшІэрэп... Чэщи мафи къашъоха мыхэр?»

ЯплІэнэрэ къэшІыгъу

Джэбэгъ ощыр егъэчаны. Сасэ хьакур зэтырелъхъэ.

Д ж э б э г ъ. Мэзи къыранагъэп, тыда къызщыпшІыщтыри? Сыдигъо хьакур уухыщт, нуу?

С а с. Мыщ сыд иух, тагъаухрэп нахъ. ЗэкІэми агу рихьынэу сшІы сшІоигъу, зэкІэми ашІодахэу.

Д ж э б э г ъ. УикІалэ мы хьакум щыпшІырэр ымышхынэу еІо.

Б э б э ч (*пчгэр къыІуехы, къыдэплъы, къэджэ*). А Джэбэгъ! (*Къехъэ*.)

Б э б э ч. Джэбэгъ зи ымышІэу пфыщысыщтэп. А Джэбэгъ, ренэу усэгъэгумэкІы, пцэжъыяшэ сежъагъ, ау тутын сиІэп, тучаныри егъэтыгъ... Адэ хьаку дахэ ошІышъ, Сас!.. Зи къышъуаІорэба, хэбзэ унэм?.. А Сас, зи епІолІэнэп уихьаку, ау, ошІа, сэрыгъэмэ пчъэмкІэ згъээзэщтыгъэ ынэІу. (*Джэбэгъ тутын къыреты*.) Тхьауегъэпсэу, ренэу тыхэощыжьы. Къэсщэфымэ, къыостыжъыщт. (*ЕкІыжьы. Джэбэгъ кІэлъеІо: «Уихьалэл»*.)

Д ж э б э г ъ. Мыжъо шъабэр зыдэххыгъэр сшІэрэп. (*Иунэ чІэкІы*.)

С а с. О зэрэпшІырэм сеплъыни сэ.

Д ж э б э г ъ. Сыд, нуу?

С а с. Тэрэзэп, еІо, хьакур. ПчъэмкІэ гъазэ, еІо, ынэІу.

Д ж э б э г ъ. СшІэрэп, сэ сыхьакушІэп.

С а с. Тэрэзын фае зэриГорэр... Ары Iай. (*Зэцихыжъэу регъажъэ.*)

Д ж э б э г ть. Ары Iолт. КъыосIоныр ары, ныу, курэжъые горэ фэсшIынышт, джащ тешIыхъ хъакур. Хэт кыхыагъэми, зыфиГорэ лъэныкъом бгъэзэн.

С а с. Адэ агу римыхъырэмэ?

Д ж э б э г тх. О угу зэрэрихъэу шIы.

Сасэ гъурыжъхэр еугъоижых. Исхъакъ къехъажы.

Чэфынчъ. Яплъэу тIэкIурэ щэсы.

И с х ъ а к ъ. КIо, къаIо мыхэмэ япшIэщтыр? Зым ощыр елгы, адрэм хъаку ешIы. Сыд шгъуфэмыгъотырэр, рэхъатэу шгъузыфшымысыр?

С а с. Сыдэу учэфынчъа, сикIал? Ушхэщта?

И с х ъ а к ъ. СшIэрэп. Спкъыхэр моу загъорэ зыгорэу къэ-хъух, утэбжъагъэхэм фэдэу.

С а с. Опшъышт ары, нынэ, узыштхъасыжырэп. Шхэри гъолгыжъ.

И с х ъ а к ъ. Сыфаеп.

Д ж э б э г ть. (*Исхъакъ къеплгы, къекIуалIэ, ыIитIу еубыты, еутхыпкIы, ынэгу кIаплгэ*). Сыд?

И с х ъ а к ъ. Зыоубытыхэм, хъэдэным фэдагъэх. Зыоу-тхыпкIыхэм, Iаеу къэузыгъэх. (*Иунэ чIэкIыжъы.*)

Д ж э б э г ть. Псэбэхъ Iуаштхъэм тегъэпщынэ. Iуаштхъэм неущ кIогъэн фае, ныу. Щэджагъомэ адэжъ. Тыгъэм кIуачIэ зишIыкIэ ары уцыр къызырачырэп.

С а с. Джыри игъоп пIогъагъэба, сыда узгъэгугIэрэр?

Д ж э б э г ть. Сэ сыгугIэрэп, узыр ары гугIэрэр. (*Хъэр кгэпцIэу. Джэбэгъ хъэм дэжъ макIо, унэм екIышт кгэггэзэ-жъы.*) Хъэжъыр сымадж, сенэгуе иIоф дэикIэ.

С а с. КIо, зигъэпсэфыжъын, зыягъэмэ акIэлгыкIожьымэ. (*Зиггэпхъашэу.*) Угу емыгъэкIу ори, хъэр – цIыфэп.

Д ж э б э г ть. Сымаджэм хъа цIыфа щыпIожьынэу щытэп.

С а с. КIалэр чэфынчъ... Уецэлашхэ нахъ, зы гущыIэ фабэ горэ епIорэп. (*Исхъакъ иунэ ехъэ.*)

Д ж э б э г ть. Сэ ащ илажъэр сэшIэ, къызэрэсIощтыр сшIэ-рэп нахъ.

Сасэ къычIэкIыжы.

С а с. АлIыжъ, сымадж кIалэр. Пшэм хэупцIагъэу хэлъ, псэ пымытыжъым фэд. Врачхэр егъэплгыгъэнхэ фае.

Д ж э б э г ъ. Врачэп ащ ищыкІагъэр. Неуц Псэбэхъ Іуашгъ-хъэ кІогъэн фае. Хъэдамэр ары къеузырэр... *(Сасэ еплъышъ.)* хъэм. Ащ ищэнаут нахъ бзаджэ хъужьырэр. Псэбэхъ уцым нэмыкІ Іэзэгъу ащ иІэу сэ сшІэрэр.

С а с. А Іай, сэ кІалэр сэІо, ежъ хъэр еІо.

Исхьякъ пчъаблэм готэу къэлъагъо, ыІэхэр еутхыпкІых,
зэрэузыгъэхэм гу лъыотэ. КъычІэкІын ыгу хэлъыгъэу,
къызэтеуцо, къядэІу зыкъаримыгъашІэу.

Д ж э б э г ъ. КІалэри ары.

С а с. А тхъа кысауи!.. Адэ сыд узпэсыр? Ащыгъум щыс о, сэ больницэм сыкІошт. *(Зиухъазырынэу фежъэ.)*

Д ж э б э г ъ. ИщыкІагъэп укІонэу. Непэ сыщыІагъ, хъэдэ-чІэх сымаджэмэ сакъыкІэупчІэнэу сыкІогъагъ. Нэбгырищ чІагъэгъолгъагъэр, тІур щыІэжъэп. Сэ сиуц рагъэшъуагъэр ары къэнагъэр. Джыри хъужьыгъэп, ау нахъышІу фэдэу ыІуагъ врачым.

С а с. Адэ сыд узэгупшысэжьырэр, лъыжъ мыгъу, кІалэм етба уцыр!

Д ж э б э г ъ. Сызэгупшысэрэр – зы нэбгырэ Іахъ кыисфэ-нагъэр, ари тІо етыгъу ныІэп зэрэхъурэр. Хъэжтым иІоф къэ-нэфэгъах, джары иузыр. КІалэр... Мэфэ заулерэ уежэн фае.

С а с. Ал, сыд узэжэжыщтыр? Тхъэр зэуагъэ гуцэр сэры!.. КІэлэ закъор!..

Д ж э б э г ъ. Узэжэщтыр – фэдэ уз зимыІэм ептымэ, иІоф ыІошт.

С а с. КІэлэ закъор... Адэ арэу емынэмэ тежэн. Ащ нэс врач-хэр ерэплгъых.

Д ж э б э г ъ. Ащ тежэфэ, хъэжтыр узым ыхъышт.

С а с *(къэгъы)*. Сэ кІалэр сэІо – ежъ хъэжтыр еІо. Алахъэр ары къозэу изгъэшъыныр!

Д ж э б э г ъ. Ащ ышІэщтым шІагъо иІэп. Игъо мыхъугъа-Іоми, неуц лъэкъо заулерэ кыистхъын. Чылапхъэм пае заули къэзгъэнэн. Нахъ ІужъуІоу зэхаслгъхъэм... Угу умыгъэкІоды.

С а с. КІэлэ закъо гуцэр...

Д ж э б э г ъ. Гъолгыжыгъо хъугъэ. *(ТІури чІэкІыжыы.)*

ТІэкІу шІагъэу Сасэ къегъээжыы. Исхьякыи иунэ ихъабыгъ. Ащ ыдэжъ Сасэ макІо, кызычІэкІыжыкІэ: «Гъолгыжыгъэ, рэхъат фэд, шыкур». Радиор къетІупщы: «Адыгэ хэку, Адыгэ хэку...» – оредыр къеІо. МакІэ ешІы, чІэкІыжыы, остыгъэр къегъэкІуасэшъ. Исхьякъ

ктычІэкІы, радиом ымакъэ нахъ лъэш ешІы. Ибгырых ктырехы, шхончыр дэпкъым ктыпехы, екІы. Хъэр къэпцІэу, ымакъэ ІокІоты. ТІэкІу шІагъэу шхонч огъу макъэр дэгоу къэІу. Исхакъ къехъажы, шхончыр пелъэжы, ибгырых кІицыжыизэ иунэ ехъажы.

- ?
1. Сыд фэдэ хъугъэ-шІагъа мы драмэм лъапсэ фэхъугъэр?
 2. Драмэм зыцІэ ктыриІорэ персонажхэр Іофым еплъыкІэу фыряІэмкІэ куп-купэу жъугощых.
 3. ЛэжапІэхэр, мэхэр псычІэгъы шІыгъэным фэбанэхэрэр, ащ пэшІуекІохэрэр зэфэшъхьафэу ктыхэжъугъэщых.
 4. Драмэр зэхьылІэгъэ ІофыгъомкІэ шъуиеплъыкІэхэр къашъуІох.
 5. Мы лъэхъаным хыІэрышІэм сыда изытет?

Цуекъо Юныс

ХЫМЭ ЛЫУЗ

Повестым щыщ пычыгъу

1

Пчэдыжышэ чъыІэтэгъэ шъабэр тыгъэм моу къызэкІигъэ-плъыхъэ къодыягъ ЛІыщІэкъо Орзэмэс бжъэдыгъу къоджэ цІыкІоу Къургъохъаблэ къызэсыжым.

Чемоданышхомрэ шъо портфель шІуцІэ Іужъумрэ ІитІум-кІэ ыІыгъхэу, псыхъо нэпкъышъхъэм къырыкІожьызэ, яІуна-тІэ ятІэр щызыутэрэ бзылъфыгъэхэр, шъэожъые Іэтэхъо зау-лэу ахэмэ ахэпхъагъэр, чыжъэрыплъэкІэ ынэ къыпэшІофа-гъэх. ТІэкІу къылтыкІуати, нэпкъычІэм пхъэшъэбэ ин зау-лэу чІэтхэм адэжъ къэсыгъэу, – мы чІышІэм псыхъом адыраб-гъукІэ зегІуантІэшъ нэпкъыр нахъ шъуамбгъо щэхъу, ащ диш-тэу мыжъо гъогуми шы налым ихъащырэу зыдегъэщы, – чыиф унэжъ цІыкІум къелъэгэкІырэ чырбыщ унэ плъыжышхом икІашъо къытезыерэ бзылъфыгъэхэр къылъэгъугъэх. Ты-гъэм ыгъэпкІыжыгъэ басмэ джэнэ къолэнхэр, ахэмэ анахъ кІэракІэу унашъхъэм хэгъэнэгъэ быракъ жъугъэр ынэ къызыпэшІуафэхэм, Орзэмэс ыгу зэхашІэ горэ ІэшІоу къыщы-

фэбагъ, ау етІани ащ лъыпытэу, ыл хичы дэдэу, янэ ыгу фэмыузын ылъэкІыгъэп. АІ-анасын, мафэ закъокІэ нахъ пасэу сыкъэсыжыгъагъэмэ, тјанэ изакъоу къин хъущэр ылъэгъущтгъагъэп, зэриІожыгъэ. СшІэми-сымышІэми ар нэмыІэу ежъ къыриупхъукІыжыгъ!

Зэгорэм къуаджэм къэкІуагъэу Орзэмэс ыкІуачІэ рихъыли, пхъэцу Іэтыгъахэхэм пхъэмбгъур атыриІулІэжыгъ, те-нэчыр зэрэтырарагъэлъхъан ахъщэ аІэкІэлъыгъэп, сыдми ошхыр ыубытын къодыеу толькІэ ыухъумагъ. Илэгъоу къуаджэм дэсхэм ялъэІуи, унэм фикъущт етІагъомрэ пшахъорэ къулэджэ ныбэм «беларускІэ» къыдаригъэщыгъ, етІанэ райлесничествэм практикэр щихъынэу къызагъакІом, пхъэупсафэрэ гъэрекІорэ орзэжърэ къыщэхи, чэубгъум щызэтырилъхъагъэх. Академиер къызиухыкІэ унэм иухыжыын ыуж ихъанэу Іуагъэ зэдыряІэу практика ужым Орзэмэс Ленинград кІожыгъагъэ. Ным фэщыІэгъэн фаеп, шІыхъаф ышІыгъ. Орзэмэс дипломыр иджыбэ илъэу джы марышъ къэкІожы.

Къеблэгъэжъ, къеблэгъэжъ. ЛІыпцІэкъомэ яакадемик! ШІэх, плъэкІэпІашъохэр дэгъэчэрэзаех. Зыкъытфэмыгъэ-ІэпэпцІый. Ощ фэдэ Іаджми а академиер къаухы, гъэшІэгъонэп. Мы унэр оры зыер. – Хъаные, Къэрэгъулэкъомэ япхъужъ цІыкІу, исэмэркъэуи игыйй зэхэпхъагъэу шІыхъафым хэтыхэм апэ Орзэмэс къыпэгущІуатэ. Къыпэгъочъыни, гъунэгъу кІалэм ыІапэ къыфызыщт, арэу ышІынэу хъазырыпс шъхъае, имышэныгъахэу укІытэу лъыр ошІэ-дэмышІэу къэзгъэутэбжъагъэм къызыІэкІитІупщырэп. Гурэзэ-гушІопсэу тІэкІу тырегъашІэ. Орзэмэс янэшыхъухэр кІэрыкІыжыфэхэкІэ ежэ, къеджэ:

– Нэузырыр къыстебгъэфагъ, Орзэмэс...

Мэз академиер къызыуухыкІэ Краснодар анахъ ресторан инэу дэтымэ ащыщ ешхэ-ешъо щыпфэсшІыжыщт ыІуи Орзэмэс практикам щыІэзэ, Хъаные нэузыр зытырилъхъажыгъагъ. Ащыгъум ар ауштэу ыжэ къызфыдэзыгъэри къызэрэдэзыгъэ шІыкІэри къышІэжърэп. Гур бакъмэр къэхъуи ащ лъыпытэу, рыразэ нэужым хъужъэу, тхъарыІо ышІыгъагъ, ар игъэпсыкІ ащ. Янэ, тхъамыкІэр, щыІагъэмэ къыфэгубжыщтыгъагъэ: а зынэ къимызын, нэузыр умыштэнэу тхъапшрэ оІошт, шІоп зыфаІорэр сыд пае къаигъэ пшІырэ?

Джы нэузырыр ІэшІу-ІэшІоу гум къелъэдэжышъ, пкъы-нэ-лынэр зэлъечъы. Нэузырыр зымыгъэцэкІэжыкІэ мэхъэ-

шагъо, шІоп аІо. Ар зыкІи бзылъфыгъэ ныбжыкІэм ышІошъ хъурэп шъхъае, етІани тІэкІу мымэхъэшэн ылъэкІырэп. Хъау, псаумэ ар зытыригъэкІыжъын шъыпкъ.

Хъаные игушысэ пщэмэ мэкъэ гъум хъырцалэмкІэ Кулэжъ къахэо, унэ ныкъошІымкІэ жэмачыу мэкъэмэ гохъынчъэу маджэ:

– Сымсур, Сымсур! Ал, мы кІашъом дэгү утехъухъагъа? Сымсур! ГушІуапкІэр сые, зэхэоха?! Орзэмэс къэкІожьыгъ.

Ар ятІоу Кулэжъ маджэ.

Сымсурэ, ныомэ якъэбар зырагъэукІыхъагъэшъ, ащ лъыпытэу хъэблэ шъузыр зэреджэрэр зэхихынэу хъурэп. Хъаные шъузым тебанэ:

– ТтхъакІумэнэІус Іуутыгъах! Зэ тэри гущыІэгъу къытэт, етІанэ гъунэгъу кІалэу къэкІожьыгъэм зыфегъазэ. – Къыхахъ, Орзэмэс, къыхахъ ослуагъэба! Сыкъэмыгъап адэ...

Шыхъафхэр Орзэмэс сыдигъокІи икІасэх. Арэу ІэкІэ-зыгъэуІэшІугъэри ят. Ятэ ащыгъум шыкузэкІэтым исыгъ, хэшъуакІохэм мафэ къэс псы афыдищыщтыгъэ. Къуаджэм унэ макІэ дашІыхъана илъэс псаум къыкІоцІ? Ар къэс цІыфхэр къыфакІощтыгъэх лъэІуакІо. ЕтІэ тІэкІу язгъэутэ сшІоигъу, Ибрахъим, шыпэ лъэныкъор пчыхъашъхъэ къысептыгъэмэ сигопагъэ. «Адэ дэгъуба, дэгъу». Ибрахъимэ икІэлэгъум къыщегъэжъагъэу нэфэшъхъаф гущыІэ рамыгъэшІагъэм фэд. Ящэнэрэуи «адэ дэгъуба» къыкІиІотыкІыжъыни, фэчэфэу къэлэпчъэжъые Іухыгъэр зэриІыгъэу унэмкІэ къызэплъэкІыни, Орзэмэс исымэ-имысымэ ыгу къыгъэкІыжъызэ, къызІуипхъотыщт: «Шъаори ащыгъум гъусэ къыфэсэшІы, ятІэр дэгъоу умытхъытхъэу латкІоу уутэн фае, шыр умыгъэцыхэу игъорыгъоу къебгъэкІокІызэ пшІымэ утекІуагъ. Ар къэсзгъаІорэр, шъэожъыер фэІазэшъ ары, езыгъэшІагъэри къашІэ о. Хъалэмэтэуи шыхэри есагъэх, ежъыри ясагъ. Хымэм фэдэ хъущтэп, ари зыдащ Орзэмэс, а сикІэлэхъу, моу къакІолъ зэ».

Ибрахъимэ кІочІэшхоу, ылъэкъо джабгъу пкъыеу зытыригъакІэзэ, кІалэм джэуап къымытыжъ зыхъукІэ, унэмкІэ ежъэщтыгъэ: «штІакъ, штІакъ...» Лъэкъо сэмэгур – пхъэ. Ежъ иер Белоруссием къыринагъ. «ШтІакъ, штІакъ...» Бэщ ыІыгъыгъэп, зыригъэсэжъыгъагъ. «А сикІэлэхъу, мыдэ зэхэоха... етІэ тІэкІу ыутэ шІоигъу...»

ЗыкъэульэпцІи къыхахъ Хъаные ежъ къыІуагъэ шъхъае, мо кІэлэ зишІугъо зэІэкІэлгъым (ЛпыщІэкъомэ яини яцІыкІуи

ар япылыпкъ зэхэлъ шІыкІәу егъашІәм къырәкІох), зы пцІә-пІәгъә-сәмәркъәу горә ришІәмә шІоигъоу ошІә-дәмышІәу шъхъәм къелъадә. ЗыфәІәжәжырэп бзылтьфыгъә ныбжыкІәм. ЕтІә мыутә зәкІәкІәчъым хатхъуи, псыр гъожышә-шәгъуашъоу пычъызә, ІәгуитІумкІә къыхипхъотыгъ.

– Хъаны-ы-ый... ПшІә-ә-рә-ә-эр сы-ы-ыд!

КъыкІәлтъкІогъә нәгъәупІәпІәгъум кІигъәпцІыикІи, бзылтьфыгъәмә ащыщ горә кууагъә.

КІаләр зыкъәшІәжыгъо ифагъәп – джәнә фыжъ кІәпсыр етІәпс шъорыогу закІәу къичъыжыгъ.

– Хъаны-ый!.. – етІашІәхәр къызәдәкуох... Ау бәшІагъә Хъаные етІә ныкъоутәм зыхәлтъдәжыгъәр, бәшІагъә ышІа-гъәм – зәтеутәу ежъ-ежырэу зыдәхъащхыжырэр, зыпари зымышІәгъахәм яхъщыр нәгу къопцІә хъурәе гохъыр. Нә хъур-дә шІуцІә инхәм нәпІәнәпкъ джыджыу пцәрхәм ачІәчәрзы-хъәхәу гушІо нәпсыр занкІәу къакІәтәкъу, гуІәзә къеІо:

– Тхъам сІә пегъәгъукІ, сынәсыгъәмә! Тхъам пегъәгъукІ..

– Ал, тхъә умыІо, утекІодәт!

– Алахъ, тадәжъ сымышъыжъ...

– А тхъагъәпцІ нәшхожъ, уфәепән укъырагъәнәнәу...

Бзылтьфыгъә ныбжыкІәм имыхъакъ тырыуамыгъаштәу Іәхъомбә пцәр кІәко фыжъхәр къәбзәІүбзәх, ау псызакІәх, зәтеутәу зәрәщх-зәрәщхзә, щытхәм ахәр ыгъәпІырапІәхзәз әрегъәлтъәгъух, зәкІәми анә кІеІотыхъә, зышІытәжъ мәкъә пхъапхъ. ШъошІо гохъ ехъулІәу цы кофтә уцышъо пІуакІәр нәм кІапкІә, бгъә лъәгә пкъыхәхәм ар къякъузәкІыгъ, ахәр жъгъәеу щхым егъәкІәзәзых, цы кІәпхынә хъаплъышъор мылтъәгә-мылтъхъанчәу бзылтьфыгъә ныбжыкІәм ыгупәкІә дәщәягъәу бгъәхәІумкІә ІәпкІә-лъапкІәу егъәубытыжыгъ.

Тыгъәрыжъә лъәкІәпІә изхәр пытәхәу, ышІәзә нахъ къыгъә-лъагъохәрәм ихъащыр.

Илгъәс тІокІрә тфырәм Хъаные ит. ГъорекІопагъә Сәтәна-екъомә чыжъәкІә къапышІахыгъә кІаләу Краснодар дәсым ар ыщәгъагъ. Пчыхъәм Къәрәгъуләкъомә я Хъаные, тхъам сыхъатмафә регъажъ, дәкІуагъ аІозә, ятІонәрә пчәдыжъым чәм дәфыгъо хъазыр хъугъәу ышъхъә еуфәхыгъәу ящагу дәлтъдә-жъәу ягъунәгъумә алъәгъугъ. Къәхъугъәр ашІагъәп. Чыләр ечъәжыгъ.

Ау чәщ мәфитІум къыкІәцІ бзылтьфыгъә ебәм зы нәбгырэ горәми пчъәр къыфыІуихыгъәп, зызәтыришІахы шъхъакІоу,

насыпынчъагъэу къехъуллагъэр ыухъэдэгъыгъ, макъэ ІэтыгъэкІэ гум жьы дигъэкІэу ежъе-жырэу зигъэежъыгъ.

Орзэ шъабэр ятІэм Хъаные хеутыхъэшъ хэт. Ау щытыми лъэкІэшІэ из дахэхэм илыягъэу зэрафэсакъырэр хэошІыкІы.

– Ар ипсынкІэгъэныр ныбжьи сшІагъэп, – бзылъфыгъэу щхым ригъэзыгъэмэ Кулэжъ зафегъазэ, Хъаные зыфэдэр джы аригъэшІэжъэу арелю. – Ар зэрэчъэщтыгъэр, быт-бытэу. Ощ фэдэ ІэпсынкІэ-лъэпсынкІ, сэрджыдэжъ мыгъу, Сэтэнаекъомэ нысэу ящыкІагъэри. Тэрэзба, Гошнагъу?

– АнахъышІу плъэгъурэм егъащ ар о, – дысэу джэуапыр Сэтэнаекъо Гошнагъо къедзыжы.

– Тап ыІоу шъузэгозгъэутышт, шъуигоожъ нэмыІэми Шъэуае сыкъыдэкІони, – Хъаные Шъэуае ышыпхъу нахъ зэкІи-гъаблэу ыгъэпсызэ, щхыпэ самбыркІэ пэкІырэу.

Бзылъфыгъэхэр жьыбгъэшхом хэт чъыгхэм ихъащырых, джы къызнэсыгъэми щхым рикІыкІыхэрэм фэдэх, гушІопс макІэм зыпари аригъэлъэгъужырэп. Ахэм моу зыгъэщхынхэ, зыгъэчэфынхэ Іэпэ-цыпэ горэ аІэкІэгъахъэри нахъыбэ фэхэп, ежъхэм ар етІанэ агъэбэгъошт.

Къургъохъэблэ шІыхъафхэм ауштэу бэрэ ащыхъу хабзэ. Ары нахъыбэмкІэ цІыфхэр зэфэзыщэхэрэр, агукІи зэфэзыкъудыхэрэр.

ЛпыцІэкъо Орзэмэс ыІоштыри ышІэщтыри ымышІэу зэрэщыт, хъэблэ бзылъфыгъэхэу ылъэгъужыыгъэкІэхэр иІуплъ.

– Ур зипсынкІагъэм помидор хатэр ебгъэлэжъынкІэ дэгъуба, ей! Сэтэнаекъомэ якІалэ зыпэсыр сшІэрэп нахъ, – Кулэжъ ижэмачыугъэ зэпигъэурэп.

Сэтэнаекъо Гошнагъо ышыпхъу нахъыжъэу Минатэ фэмыщыІэу къызІуипхъотыгъ:

– Арэп, зи сІонэп сІуагъэ шъхъае, Кулэжъ, сыд узхагъа-плъэрэр? ТикІэлэ закъо мыщ нэмыкІ къеппэсын мы къоджэшхом къыдэбгъэкІыгъэба?! Хъаные помидор хатэ фэлэжъына, ежъ ышъхъэ илъхэр нэмыкІхэу...

– Бэу сфэлэжъын, сыд пае сымылэжъышт...

Хъаные ежъ ыпсэ щыщ хъугъэ цІыфым янэ къылъфыгъэхэм урэу гухъэ-гужъ лыягъэу къыфырыІэм нэпсыр къышІурегъачъэми зещыІэ, ищх нэрышІ-ІурышІ зэпигъэурэп. ЕтІанэ Орзэмэсэу зыжэ Іузыжыыгъэм техъупкІэ:

– Арэп, о кІалэр, мыжъосынэу уагъэчъыгъа, узыфыщытыр? Тхъапшрэ къыхахъ къыуаІощта? Хъаури тэ тызымышхырэм о уишхынкІэ ощына? Уишхыщтэп мыщ!

КъэлэпчъІум бырсыр зэрэгъажъот макъэу Іутым Сымсурэ кІашъом къырицэхыгъ, ыбзэ ыубытыгъэм фэдэу щыт. Хъаные зэ нэплъэгъу ужырыр федзы, псынкІау ац тырепхъотыжы, зэ бзылфыгъэ зэхэтхэм адэжыкІэ маплъэ, ыІупшІэ къуапэхэр зыгорэм къегъэхъублаблэх, зэ етІэ сэмэ гузэгум ит Хъаные пэмычыжъэу джабгъумкІэ щыт Кулэжъ еупчІымэ шІоигъоу зыфегъазэ. Ныбжышхо иІэми Сымсурэ ынэІушъхэ из, дахэ, шъуашІо, Іофым зэкІигъэблыхъагъэ, моу узэрепІэскІоу лъыр къиутхыщт пшІошІэу, плъыжыбз. Басмэ шъхъатехъо фыжыым ышъхъац къэрабэ дэжыягъэу къычІэщы.

– Къозэу уешъ сІонти, упсэкІод, джанэу кІалэм фэсцэфыгъэр шІоуулъэпсыгъэба ащыгъум! – Іофыр зэрэхъугъэр къыгурылогъэ къодый Сымсурэ. Игъунэгъу пхъужъ зишІугъошхом кІалэр уятэпсэмэ ашыкъ ышІыгъэнба ыІоу егуцэфагъ. Ар ыгу рихъыгъэп. Губжыгъэу ишъыпкъэу зишІын ыІоу пылътими, Сымсурэ къыдэхъурэп. Хъаныерэ Орзэмэсрэ зэрэзэлэгъухэр, яцІыкІугъом Іаджыри быдз зэдыригъашъохэу къызэрэхэкІыгъэр, аужыпкъэм а пстэури хегъэкІыжышъ, япхъэшъхъакІэхэр зэхаоу гъашІэр къызэрахъырэр, кІалэхэба, ахэмэ сэмэркъэу горэ зэдашІыным хэлъ зэрэщымыІэр Сымсурэ ышъхэ къехъажы. Ау щытми мэкъэмэ гомыхъыр лыгъэуз занэу къышІухэпсы.

Бзылфыгъэмэ аутэрэ етІэ самэм ыбгъукІэ Сымсурэ ежътыгъуасэ ынэ рапшІэ кІашъор къырытыраенэу ыІуи, гуиутыхъэгъагъэм хэІаби, ІэпІэшхо къыхихыгъ, онтэгъоу къызыщытэджыжыным, ышнахъыкІэ Шъэуае ымакъэ ошІэ-дэмышІэу къыкІигъэцтагъ:

– Шыкур, типхъу, ащыгъум шъопсау-лыпсау ухъужыгъэба! Арымэ сыбгы-сыбгы пІозэ тыбгъалІэщтыгъэ. Хъаури зыбгъэлІэжыпэнэу уфежыагъа? Урагъэзыгъа!

Адрэм гу къызызыІэпешІыхъажыым:

– Ничео, ничео, ори укІони ушІонэт а сэ сезгъэзыгъэм. Зыгъэбыау зэ! Шыжыым мэфэ псаур ебгъэхъыгъ...

– Ео-ой! Ар таущтэу къэбгъотыгъ Іори къыкІэупчІэба! ПеІэн дышгъэ ыуас а шыжъыр, – Хъаные ылъэныкъокІэ хъоршэрэу кІэплъыкІы Шъэуае. – Къэрэгъулэкъомэ япхъу мэтэфым шы къытырынагъ пшІошІа? Ео-ой!

– Умыгъотырэмэ укъагъэкІожыытыгъэба! – Сымсурэ къызэреІокІыжы.

– Зэ-зэ! – ошІэ-дэмышІэу къыхэгущІукІы Шъэуае, Орзэмэс Іапэ фишІызэ. – Мо слъэгъурэр типхъорэлфыр ара сэІо? С

приездом! Мо кыыхэкI, мо пIапэ сэгъэубытэлъ... – КIэлитIур зэжэхэбэнагъэх.

Шъэуае нахы илъэсищ ныIэп Орзэмэс зэрэнахыкIэр, ау ыIэпкъ-лъэпкъ мытIырхэмкIэ бэшIагъэу янэшым текIыжыгъ, ущымыгъуазэмэ нахыжышъори тепштэщт. «Хъэ-хъай, кIы-кIыкI!» язэрэгъаIоу заулэрэ хъураеу къезэрэщэкIыгъэх.

Хъаные густырыжъ, фэщыIэрэп, кIалэмэ ясэмэркъэу:

– Сыдэу шъуделэ дэд, тхъам ыгъэтхъэжыгъэх...

Шъэуае икIэрыкIэу кыыхэгущIукIы:

– Ащыгъум дипломыр обмывать тэбгъэшIыщтба! Ым! Сэтэ-наекъохэмрэ ЛIыпцIэкъохэмрэ о зыр ары ныIэп вышэ зиIэу къахэкIыгъэр.

Шъэуае инэплъэгъу Хъаные кIыбыкIэ зэхешIэ, бэрэ зэхешIэ. Ылгъэмэ зыпари кIуачIэ ахэмылтыжыым фэдэуи ац къешIы, чIыгоу зытеуцорэр пIыргу-сыргу иогъу закIэуи кыышIуегъэшIы. Ащ пае бзылфыгъэ ныбжыкIэм илгъэбэкъухэм афэсакъзэ пытагъэ ахелтхъэ шгъхъаекIэ, хъалэмэтба, ылгъэкIапIэхэр кыыфэIорышIэхэрэп. «Бетэмалэ хъуных, сыжъугъэлгъэ-пэошт, бетэмалэ хъуных, сыжъугъэлгъэпэошт...» – зэпимыгъэоу гукIэ ылгъэкъомэ ядыргъыжы. Ау щытыми Хъаные ар ыгу рехы, ауцтэу щыт зэпытыным шгъэфэу кIэхъопсы, етIэ IэпIэшхоу кыыштэрэр, цыIэуадэуи зэхышIэрэп, мо етIэ сэмэшхоу щылгыр кыпхъотэни зэхы ышIынэу арэу пелыуанэу зыщэхъужы.

2

ЗэкIэ щагум дэтхэри, унэ кIоцIхэр кызыиыкIыхэри кыы-зэкIигъащтэхэу, пшгъэшгъэжыые макъэ псыгъо зыригъэшIэу, Мэздэгукъомэ яныоу Кулсомэ иджэмакъэ къэлугъ:

«Ордэ унэжъэу,
Цужыы укIыпIэу...»

Ныор кIэшгъо теегъакIэм ыкъуапэ тет. Ежъ ишгъыпкъэ дэд шгъхъаекIэ, гъэшIэгъонэу макъэр щхэны шIохъу:

«...Гъэшгъэлыр изэу
Узыр щызэкIакIоу,
Насып къэкIуапIэу...»

КIашгъор апэрэу кызытыраекIэ адыгэ ныхэр джауцтэу джэхэзэ гъэшIэным кыырэкIох. Сымсурэ гушIом зэлгыш-

тагъэу ыгукІэ егъэшІагъо Кулсомэ иджакІэ. Іужъоу, хьалэлэу теегъэ кІашъор бынымкІэ фэбапІэ зэрэхъущтым фэдэу, цІыфыгур еутэлІагъэу, игъашІэ щызэхихІагъэу, щиушэ-тыгъэу зэхилъхьагъэу усэр, ар ыгъашІозэ, ыІэгухэмкІэ фыгуцэ чылапхъэу зэрихъэзэ, зэманхэм ныом къазэпырихэу, мэфакІэм ичІыгукІэ хилъхъэу къыщэхъу.

Кулсомэ ныо пІокІэ лъхъэнчэ цІыкІу. Нэгур, натІэр кІэлэцІыкІухэм ятІэм хаупІапІыкІырэ нысхъапэм ихъащырых, зэлъэгъэ пІыргу-сыргу закІэх, ІэкІышъохэр шъогъо зэлъагъэх, тыгъэм пэжъых.

Изакъоу кІашъом бзылъфыгъэмэ къытыранагъ. А зыр ары Къургъохъаблэ шІыхъафхэм ацагъаджэу яІэр. Янэ къыкІэныжъыгъэу хъохъоу ышІэрэр бэ, ежъыри гупкІэ, уехъопсэнэу жэбзэ дахэ Іулъ, ащ ымышІэрэ къэбарыжърэ оредыжърэ щыІэп Ііومی хъущт. Унэ языгъэирэм ятІэри, ар зэриицтыри арэп зыгъэгумэкІэу апэдэдэ ыгу къилъадэрэр: Кулсом ары. Къэрэгъулэкъомэ яныо исына шъуІо? Кулсомэ ныбжыи хъэкІакІо кІоу щысыпэ еоу имыхабзэми, шІыхъафыр зиІэщтыр кІэупчІэщт. КІэупчІэу ащ лъыпытэу зышъхъаригъэхыжъыцтэп, щыгъупшэжъыцтэп: тыридзэни ныом дэжъ лъэІуакІо кІошт. Бысымгуащэр арымэ кІуагъэр мырэушцтэу къыригъэжъэщт:

– Кулсом, тхъар осэгъэлъэІу, моу кІашъор къытырацІэлэфэ-кІэ сыдыми сфакхэт, зыпари умышІэ фаеми. Амэ «адрэм» (илІыцІэ бзылъфыгъэм къыІорэп), ыгу рэхъат хъурэп, Кулсомэ зыхэлэгъэ ятІэр мафэ мэхъу аІо, еІошъ. Сыпцэгугъы.

ЗыгорэкІэ шІыхъафэу ышІыщтым изыфэгъэхъазырын шъузым ышъхъэ хэгъэнагъэмэ, лІыр ныом лъигъэкІошт. ЛІым, Кулсомэ дэжъ зихъэкІэ, ныом ипсауныгъэ зытетым, къалэм дэс кІалэмэ анахъэу къатхырэмкІэ, тахътэм мыдыкІэ къытенэгъэ Бухъарэ, къо нахъыкІэм, ицІыкІухэмкІэ гушъІэр къыригъэжъэщт.

ЛъэІуакІо кІуагъэр хъулъфыгъэр арымэ «мо ныо цІыкІум уелъэІужыи хъунэп» ыІомэ гукІэ зэриІожъзэ, укІытапэзэ, къызщытэджыкІыжъыни къежъэжъыщт, ау щытыми къызкІагъэкІуагъэм ышъхъашыгу къырихыщт:

– Тиунэ исым, – лІым ишъуз джы зыфиІорэр, адыгэлІымэ ар яшэн, хабзэу къырэкІо аІошъ, – къаигъэ ышІыгъэти, Кулсом, сыкъэкІогъагъ уадэжъ, – ныом ытхъакІум жъажъэу щытышъ лІым ымакъэ еІэты. – О узыхэлэрэ ятІэр сыдигъокІи

мафэ х'оу еЮ, Кулсом, тиунэ исым. – Ныор к'еяплъыжы, рауаг'ээр гурымыЮг'эа тепл'эу.

Мыдрэми нах' л'эаш'эу к'ык'л'еЮтык'л'ыжы:

– Ары, ары... Тиунэ исыр ары зыЮрэр. Кулсомэ зых'л'эбэг'эа ят'л'эр мафэ мах'у, еЮ. Сфах'этыг'эмэ моу ш'л'ых'афым еЮ.

Ащ фэдизыр к'еуах'ыф'эк'л'э ащыг'ум Кулсом зэк'л'эри к'ыгурыЮг'ах, к'ызк'л'эк'л'уаг'эри, к'ыф'эк'л'уаг'эм непэ ш'х'ае ш'л'ых'аф зери'л'эщ'тыри, п'ст'эури уц'л'ух'ажыг'эу еш'л'эх. Арыш'т', л'ым к'ып'эш'л'уеч'эщ'т':

– Боу сык'эк'л'он, боу сык'эк'л'он, сик'л'ал! Щысыпэ нах'и пэ щиз. Тыщыс зэпыт ны'л'эп. Зи зымых'ужы'рэм тын'эгу жыы к'л'эун, ц'л'ыф гори тл'ээг'ун.

Кулсомэ л'эпсык'л'э-л'эпсык'л'эу аужыпк'эм к'эк'л'уаг'ээр унэм ик'л'ыжыг'эо имыф'эзэ, зиг'эх'азырын'эу рег'аж'эа. Гуапэр ий, ыд'эж мыр'эуш'т'эу к'як'л'охи, Юфы зыраг'эш'л'эу к'ызэрел'т'э-л'уг'эх'эм г'эарет'к'л'э мыухыжы'р л'л'эш'л'эг'ум ех'уг'эа л'эпк'л'э-л'эпк'х'эм, л'ым к'ящызэк'л'ег'эбл'эжы. Ц'л'ыфмэ зэрящы-к'л'эг'эа ш'гыпк'эм ныом ыгук'л'и ыш'х'эк'л'и бак'эмэр рэзэш'хо к'еш'л'ы.

– Мардж, о мардж! Ш'тори ш'укуу, ш'укуу! – Кулсомэ псыг'эо, п'л'ок'л'э г'ужыг'эу, г'эш'л'э тыг'эм джауш'т'эу ыг'ээг'уг'эу, зэндэрык'эу к'л'эш'эо к'уапэм тет.

– Тх'эажыг'эа джы Кулсомэ, тх'эажыг'эа! Зыф'эл'л'эрэ ш'гыпк'ээр к'ыдэх'уг'т', – Сэтэнаек'эо Ш'эуае ныом к'л'энак'л'эзэ щ'хыг'эа.

Кулсомэ Л'ып'ц'л'эк'омэ яш'л'ых'аф зыми к'ыыриг'эбл'эг'а-г'эап. Сымсурэ ук'л'ытаг'эа ел'т'эЮнк'л'э. Ет'л'ани ш'л'опсэк'л'одыг'т', ыгу ег'уг'т'. Л'ыжы'р зымы'л'эжы'м к'ыщег'эажыг'эу ныор л'эаш'эу зэк'л'эк'л'уаг'эа. К'ых'энэжыг'эа щы'л'эп, ау ар к'езых'а-к'л'ырэ зак'юр ыгу ары, гуш'хо, гу г'эарет'ыш'л'о джыри и'л'эу а'л'ош'т' ц'л'ыфхэр ех'уапсэх. Ег'аш'л'эм ех'ыжыг'эу к'ыным зэрэх'этыг'эм тет'эу непи мак'л'о, мах'эа, зыми фэг'эуц'экурэп.

Кулсомэ рамы'л'уаг'эа пэт'зэ, бырак'т' аш'л'ыш'т' ш'эк'л' к'лол'э-ныр зыди'л'ыг'эу пчэдыжы'м жыпс'эу к'эасыг'т'. Ащ фэдэ ш'эк'л' пычыг'эа тх'апш Юри ш'л'ых'аф'эу зых'элэжыг'эм ныом к'ыщыраты'зэ з'л'ук'л'аг'эу ипх'эонтэж'ые щызэг'эафаг'ээр?

К'ызэрэс'эу ш'эож'ые так'ы'р'эу цагум к'ыщып'эк'л'эфа-г'эм, ма, сиц'л'ык'л'у, мыр мо пх'эцум зыгор'эуш'т'эу пыг'ан ы'л'уи, ш'эож'ыер унаш'х'эм диг'эк'л'оаг'т'.

Зыми к'ыш'л'эж'эрэп унэй ш'л'ых'афым ш'эк'л' к'ызэр'ык'л'ом хэш'л'ык'л'ыг'эа бырак'х'эр к'ырах'ыл'л'эу к'ызщыраг'эажыг'эа

лѣхъаныр. Апѣ кѣзыхыжѣагъѣри, зыфѣдагъѣри кѣшлѣ-
гъѣае, ау ари цѣфым игумѣклѣ итамыгъѣу хъугъѣ, ар цѣыфхѣм
залѣгъѣуклѣ, шлѣшлѣ гухѣлѣкклѣ еклѣух. Ащ пае ежѣ Кулсоми
амалѣу илѣмклѣ лѣагъѣу-лѣагъѣу быракъѣыр аригъѣлѣтѣу ишѣн.

Быракъѣ жѣугъѣу пхѣѣцухѣм гъѣучлѣунѣхѣмклѣ ахѣгъѣу-
тагъѣхѣм Кулсомѣ кѣахѣщ кѣодѣе, зѣрилѣѣклѣу маджѣ...

– Джаушѣтѣу зыгорѣм иунѣ клѣашѣо тетѣу гъѣакуори, Кулсомѣ
сомишѣѣ епѣтыгъѣекклѣи пѣихышѣтѣп.

– Ал, ужѣ зѣтелѣхъ. О ахѣщѣр зѣрѣуигугъѣум фѣд пшлѣошлѣа
зѣклѣѣри, – мѣкѣѣ шѣѣфклѣ Хъанѣе Шѣѣѣае фѣгубжѣ.

– Мардж, о мардж! Лѣыпцлѣкѣѣохѣр! Иахыл, лыщыщ шѣуи-
лѣмѣ елѣо. Шѣѣогъѣу шѣуилѣмѣ, елѣо...

– А Кулсом, Кулсо-о-ом! – шѣузхѣр екуох ныом. – Сыд пае
урѣу пчѣишѣхъѣ кѣыритхъѣу укуора?! Сѣтѣнаекѣѣомѣ яклѣалѣ
джѣры уалѣапсѣ ит. Сомѣм цлѣ тыреуклѣыхъѣ щыт!

Кѣыр-кѣыркѣ ѣоу зѣрѣгъѣѣхых.

– Шѣукуу, шѣукуу! Армырмѣ...

– Шѣѣрѣ минрѣ укууагъѣекклѣи а Шѣѣѣае иджыбѣ сомѣ кѣы-
ребгъѣѣхынѣп, – Шѣѣѣае зѣхихѣу Кулѣжѣ клѣанаклѣ.

Пѣтѣуми ауж Хъанѣе столѣм кѣеклѣолѣагъѣ. Щытхѣр клѣым-
сымыгъѣѣх. Шѣѣѣаерѣ Хъанѣерѣ шлѣу зѣрѣзѣрѣлѣгъѣгъѣухѣрѣр
зѣклѣѣми ашлѣ, сыда джы Хъанѣе пщыпхъѣу фѣхъѣущѣым ана-
хъѣу кѣыфихыгъѣѣщѣыр? Ар ашлѣогъѣшлѣгъѣонѣу хъыжѣѣы-
пѣыжѣѣыгъѣѣм зѣгуѣстыкклѣых.

Кримплѣн шѣклѣ зѣклѣоцлѣыщыхъѣагъѣр Кулѣжѣ фытырилѣхъѣагъѣ.

Хъанѣе кримплѣныр Мѣекѣѣѣпѣ бѣдзѣрым фѣдитлѣу уасѣклѣ
кѣырихыгъѣ. Джы ясымыгъѣѣдымѣ джы ясѣгъѣѣды ылѣозѣ, шѣ-
клѣыр щылѣыгъѣ. Зинасып хѣлѣым тепхын плѣѣклѣыщѣтѣп, ау
рыраз, рырѣзѣ шѣыпкѣѣу игъѣунѣгъѣу ныом фѣгъѣеклѣодѣ. Сым-
сурѣ ишлѣагъѣѣу кѣыригъѣекклѣыгъѣѣм ар ызышѣѣани хъѣущѣтѣп.

– А опсѣуи, Хъанѣый. Гъѣунѣгъѣур гъѣончѣдж... – Кулѣжѣ
клѣѣакуукклѣы.

– Еплѣ ар зѣрѣчаным! – Шѣклѣ гъѣотыгъѣѣаер бзылѣфыгъѣѣмѣ
анѣ клѣѣпклѣагъѣ.

– Ущ имынѣлѣуасѣ щылѣѣжѣа. Фѣрѣий джыдѣдѣлѣурашѣѣми
бзыу кѣѣѣае кѣыпфигъѣѣтынба! Зыдѣклѣогъѣагъѣѣри экспѣдиторѣу
кѣѣалѣм дѣс...

Зѣплѣѣекклѣышѣ, Орзѣмѣс шѣузѣу куорѣмѣ алѣощхыпцлѣѣ.
Зытыришлѣахырѣри кѣыгурылѣорѣп, алѣощхыпцлѣѣ кѣодѣе, хъѣ-
лѣлѣу, ищыпѣлѣѣгъѣух шлѣошлѣыжѣѣу, непѣ кѣѣлѣпчѣѣлѣум

къызыІохъажьым къызэрэпэгущІотэгъагъэхэр щыгъупшэ-
жыгыгъэу. Къургъохъэблэ шІыхъафхэр джащ фэдэх.

– Ма, Кулэжъ, мы сомитфыр кІэрытІупщ Іори екуу! – Сэтэ-
наекъо Шъэуае зыщыгушхукІыжъзэ купым къыхэкІоты,
пхъэтэпэмыхъ-кІэлъышъугъужьынчъэ макъэкІэ къеІо.

– Уа-а-уау! Сомитфа джыри...

– Къаштэ, Шъэуай. Хъэм къупшъхъэкІэ уеомэ, ыл узырэп.

КъэлэпчъэІум Іут бзылъфыгъэхэм Шъэуае джы зэрагъэзафэ:

– Ал сыдэу зи лІыгъэ хэмылтых. МыукІытэу сомитф къе-
ты. Ащыгъум помидор хатэм сомэ минихыр илъэс къэс хехы,
адрэ экспедитырагъом къыхиутырэр хэмытэу.

– Хихырэми ущыкІэрэп, ежыри ущыкІэрэп.

– Сыда илажъэр? Адэ Хъаные еупчІи... ЛъэпэмыгъакІор
Гошнагъу нахъ. ДэмыкІоныжыпщІэу Сэтэнаекъомэ къафэ-
нагъэшъ, мыдрэми гъогу къыритырэп.

– У ибылысыжъыр хэт ебгъэщэтгъагъэ, Іух. Дахэ шъхъае...
Помидор егъэлэжъ нахъ.

– А-а, а Шъэуае машинам исэу къызэричъахъ зэпытырэм
уемышлъ, о пшІэрэп ар, еж ышъхъэ фэлэжъэжъын хъумэ, боу
хъашхъурэІу... Миллионер зэрэмыхъурэр гъэшІэгъоны.

...Сэтэнаекъо Куцмэз ятэ къыІухъагъ. Кулсомэ иджэ-
макъэ къыщагъ.

– Самбырэлъ, щашъ, – Куцмэз бзылъфыгъэхэр къыкІигъэ-
штагъэх, – къабыл тхъаешІ, ма сІых мыр...

Шъэуай шІогъэшІэгъонэу ятэ зыкъыфигъэзагъ, усымаджэу
ущылъ пэтзэ укъызкІэтэджыгъэр, нэплъэгъум къыригъэкІэу.

ЛІыжъым ахъщэу ыццэигъэр Кулэжъ Іэпипхъотыгъ:

– О зимафэ мэфишъэ хъун, Кулсом, къэолъэгъуа, Сэтэнае-
къомэ алъэныкъокІэ уплъэни, Куцмэз сисомэ тІокІырэ тфы-
рэ мы шІыхъафым хэрэкІуад еІо. Мардж хъужьын, джыри
шъукъысэмызэщ еІо, Кулсом!

Куцмэз иахъщалъэ джыри ыІэ зэрэфиццэигъэр нэлъэны-
къо закъокІэ ылъэгъугъэшъ Кулэжъ нахъри ыбзэ зыкъетІатэ:

– Лъэпкъ абрагъоу, гъомылэр психъоу щекІокІэу...

– А сищашъ, мыр кІалэу заом хэкІодагъэм ыцІэкІэ, – лІы-
жъым ыІэблэ од кІыфхэр гъэретынчъэу, жъгъэеу кІэзэзхэзэ,
бзылъфыгъэм ахъщэр ятІонэрэу фещэи.

– О куп! Зыжъугъэбыаух зэ! – ШІыхъафым хэтхэр лІыжъыр
алтытэу кІым-сымхэу, шъхъаджи ичІыпІэ мыжъобаеу щычъы-
гъэм ихъащырхэми, Кулэжъ кІэрыкІэу, джы нэс къымыІогъэ

хъохъу горэ къызэриІощтым купыр щигъэгъуазэ шІоигъокІэ, сомэ тІокІрэ тфырэ зэрытыр ыгъэпІырапІэзэ, лъагъу зышъхъариІэтыкІыгъ. – О куп, Сымсурэ ышэу Долэтмызэу заом хэкІодагъэм, сэ сахэмытми симылъку сшыпхъу цІыкІу ишІыхъаф хэрэхъ, еІо...

Сымсурэ къыІуиути къэгъыгъ...

Щэджэгъо шхэгъу хъугъэу затхъакІзэ, Шъэуае ыІапэхэмкІэ псынэпс къэргъо жъгъэир мо макІэу, дэджэгъу фэдэу зыригъэшІзэ, Хъаные ынэгъу зэкІэуплътыхъыхъагъэ, бгъэгъу мэкъэ изыкІэ кІэщхыкІызэ зыкІегъэутысэм, ныпчэдыжъ зытетыхъэгъу гушІогъошхом къызэлъиштэжъыгъ. Ащ зэрихъэзэ, амдзэ зыштэмэ зышІоигъоу къумгъаныпс лътыхъурэ Кулсомэ Хъаные пэгъочыгъ, ныом еупчІыгъ, чъи чэу лъапсэм ит джэрз къумгъан ныбэшъу цІыкІур къыфигъэсыгъ. Гъунэгъу ныоу Зулэ нэмазлыкъыр къыхъи къыІухъажъыгъ, унэ лъэгъуцым Кулсомэ фытыриубгъуагъ.

Хъаные ыбгъэгъу къыщыпІэжъгъэигъэ ІэшІугъакІэм пкъынэ-лынэхэр нахъи зэлъикІугъэхэу Зулэ ымакъэ икІэрыкІэу къеІугъ:

– А сипшъашъ, зышІомыгъэхъылъэу ІэплъэкІ горэ моу къытфахъ...

КъыщышІыгъэр гъэшІэгъоны! ЗэкІэри Шъэуае изынэплъэгъу шъхъэм рыригъэлъэсыкІыжъыгъ: къумгъаныпсым, умыделэмэ, ІэплъэкІ игъусэн фаеба! Зэдыргъыжъы Хъаные ежъ-ежъырэу.

Щэджэгъо шхэгъу ужым шъоубзэгъу ІэшІоу Шъэуае Хъаные къыкІэрыхъагъ.

– НекІо, Хъаный, типхъу иунэхэм тыкъягъэплъ...

ЦыхъэшІэгъу-бэрчэтыгъэу макъэр къабзэ, кІалэм ыІупшІэшхо шэплъ Іужъухэр зэкІэм укъэпыгъэхэу, гур зыгорэм кІэгъуІэу зэрэкІэзэрэр зэ шъхъаекІэ, Хъаные гуцафэ горэригъэшІэу, къыхэщыгъ. Ау щыт нахъ мышІэми, бзылъфыгъэм апэрэ лъэбэкъур ыдзыгъ, нэбгыритІумэ язакъоу коридорэу джыри пчъэ зыхэмылътым къыкІэлътыкІорэ унэ цІыкІум ихъагъэх...

3

– Хъаны-ый! А Хъаны-ый!

ШІыхъафым къызекІыжъым, фермэм ежъэным къыпэу, диваным зыригъэкІагъ, Іэпкъ-лъэпкъ ныбжъыкІэмэ пшъы-

гъэ-укІыгъэ онтэгъур къыгъэланлэу пщэс фэбэ нэфыр къа-
кІэутысагъ. Зы псынкІэгъо жьы корен шъабэ горэм ымыгъэ-
сысыхэу ар зыщырихъыжьэным макъэр къэІугъ. Апэ пкІы-
хъэу кышІошІыгъ, ау пкІыхъэ тыдэ къэкІын – ынапІэхэр моу
зэнигъэсынхэ игъо джыри ифагъэп. Хъэр макъэм филъыгъ.

ЯтІонэрэу:

– Хъа-а-ны-ы-ый!

Ары, зыгорэ къэджэ шъыпкъэ. Шъэожъые макъ...

Хъаджэбэчыркъо Хъадисэ ишъэо нахъыкІэ ымакъэ ихъащыр.
Хъадисэ операцияе хъылъэ ашІыгъэу сымэджэщым зэрэчІэлъыр
а макъэм шъхъэм къыригъэуагъ. Хъаные ащ кІочІэ лыекІэ
къызщигъэпкъыгъ.

– Ущымыщт, Каз, епхыгъ ар, Мышъыд, щыгъэт! Къэлапчъэм
джау къыдыкІаІ, Каз. Къэлэпчъэ блыпкъыр Іыстыгъэшъ...

Гуфaplъэу Казэ къэлапчъэм еплъыгъ. ЗиутІыІузэ кыІуагъ:

– Хъаный, мыІэрысэ тІэкІу ыІуи нанэ сыкыигъэкІуагъ.
Татэ Къэрэгъулэкъомэ ямыІэрысэ шъоу щыщ сыгу къэкІыгъ,
ыІуи непэ тызэкІом кытитІуагъэшъ...

Хъаные къыхэгущІукІыгъ:

– А тхъэм егъэпсэуи, зыгорэ зыІуигъэфэнэу хъугъэмэ!
Іофыжьэп.

– Нахъ къыкІидзыжьыгъ. Операцие зышІыгъэ врачыр кы-
сэупчІыгъ. Ора Хъадисэ зыщыгушІукІырэ пхъашІэр? Каз
сшІошІ пцІэр? Уятэ цпІэгъэшхо иІ, щыІэщт уятэ, Каз, щыІэщт.

– Тэрэз, щыІэщт, Каз, щыІэщт. Угу умыгъэкІоды. Адэ щы-
Іэщт. О уитатэ фэдэ цІыф дэгъухэр щымыІэщтхэмэ, хэт щыб-
гъэІэщтыр!

Хъаные гуІэжъзэ, шъэожъыем ыгу кыдищэенэу пылъ.

Шъэожъыем ынэгу нэф шъыпкъэу зыгорэ псынкІэу къечъэ.

– Тыщымыгъэт, Каз, некІо. Ео кІо, кІори узыфаем фэдиз... –
халат къолэнышхом ыбгъэ нахъ зэфышІызэ, Хъаные шъэо-
жъыер ыпэ регъэшъы, етІани хъэу къэгъумы-тІымынкІэ ежъа-
гъэм фимыдэу феплъэкІы.

– Пчыхъэшъхъэ дакІоу, – Кази хъэблэ бзылфыгъэм ихъа-
лэлыгъэ ошІэ-дэмышІэу зыкырегъэтІатэ, – тиунэкъошхэм
ямашинэкІэ тыкІощт, ыІуи нахъыжьэу чэмхэр кыщынхэу
нанэ дэкІыгъ.

– А Каз, ор-орэу дахъэри уфаемэ къэшып, уфаемэ дэкІуаери
къышыч, зэрэпшІоигъу сэри сыгужъуагъ. Непэ наладжыкхэм
ашІагъэми сыщыгъуазэп.

Щагум дэкІызэ Хъаные садымкІэ джагъэ:

– А Каз, удэкЫжъ хъумэ, тхьам пай, къэлапчъэм ылъапсэ тэ-
рэзэу едзылІэжъ. Армырмэ пчэнмэ къэгъагъ къысфагъанэрэп.

Псыхъо нэпкъым тет щел сырыф шъхьабырэцэ жъаупІэ-
хэр диЫгъэу чылэм дэкЫфэ Хъаные макІо. Непэрэ жьы сты-
гъэ-жъэгъэ пкъыер жъаумэ афэгъэуцъыІыжырэп. Нахъ лъы-
кІоІаІуи, Шъхьаумэжъмэ ячэу пакІэ къызщызэринэкІыным,
къыІуантІи, тыгъэ къохьапІэмкІэ, бжъапэм тет фермэм, фиу-
зэнкІыгъ. Хыпкъэжъым кІоцІырыкІырэ лъэс лъэгъо цІы-
кІум техьагъэу блэхьаджэшхор гъогум зэрэзэпырыцІэнлъырэм
къыгъэтхыуагъ. Ал! Ыбгъэгу бзылтьфыгъэ шІыкІэу зэрэ-
щтагъэм тетэу етхъожьыгъ, хэт шъуІуа бзэгу сызыхьыщтыр,
шъхьэм къилъэдагъ. Бэц горэ къыІэкІэфэным щыгугъэу ет-
хъохыгъ. Адрэм зыкІи къыридзэгъахэп: шъхьэр нахъ къы-
фигъэцаци «лъы-лъылъ» ригъаІозэ, блэсыкІыгъ.

Хъаджбэчыркъо Хъадисэ ишъузэу Щайдэтрэ Хъаныерэ
афэшъхьаф мы лъэс лъэгъо цІыкІум рыкІорэп. Лъагъом гъэ-
тхапэм щыублагъэу, бжыхъэ кІахэ охъуфэ гъогур кІэкІ къа-
фешІы. Модрэ чылэ цыпэмкІэ къэуухъэмэ чыжъэ.

Хыпкъыр джы бгычІэм нахъ чІэдзэгъаІоу, ишъомбгъуа-
гъэкІэ зэфэдитІоу зэтыриутыгъэу, тракторым ежъо. Мыгъэ
сыда шъуІо лэжыгъэу щашІэщтыр? Зы нэгъэупІэпІэгъу
горэмкІэ Хъаные ащ ыгъэгумэкІэу егупшысэ. Коцымэ е хъэ-
мэ щашІэщтыр, е тутынмэ зыфагъэхъазырырэр дэгъу, лъа-
гъор хэхыжыгъошІу къафэхъушт. Колхоз агрономыр зэрэ-
фаеу Іуды-мыдын ыІоми фит, гъэнэфагъэу ежъымэ а лъагъор
пхыратхъужышт. Хъаные агроном кІалэм зы гущыІи къы-
риІоштэп, ежъыри ащ дэгущыІэжыштэп. Зыгорэ хилъхьэкІэ
арэп, агроном кІалэр Хъаные ыдэжъ псэлъыхъо къэкІуагъ,
илъэсым ехъурэ. Ау сыдэу зыкъызыфешІи кІалэм гугъэ
ІэкІапэр Хъаные ригъэубытыгъэп.

Институтыр къызеух нэуж Казахстан агъакІуи, къоджэ
кІалэр ащ илъэс зыщыплІэ къэтыгъ, гъэрекІопагъ ары, кІы-
мэфагъэ, Къургъохьаблэ къызигъэзэжыгъэр. Ащ лъыпытэу
бригадэм иагроном ІэнатІэ ратыгъ. ЦІыфмэ агъэшІагъоу
чІыгум ышэ хэІугъэ зэпытэу хьалэлъыжъэу мэлэжъэ. Арышъ-
хъае Шъэуае фэшъхьаф бгъэгум зыми чІыпІэ щигъотыжъын
ымылтэкІынау арэу нэкъ-пшъэкъ хъугъэ.

Агроном кІалэр къыщэукІытэмэ ышІэрэп, джы Хъаные нэп-
лъэгъу къыфидзыжынау фэукІочІырэп. Къыщи, унагъо иІэ
хъужыгъэми, къыдэмыгущыІэжынау нэузыр ыштагъэм фэд.

Непэ Сэтэнаекъо Шъэуае къызэрэдзекІуагъэр шъхъэм къырымьгъэхъажьыхэнэу бзылъфыгъэ ныбжьыкІэр фэсакъыщтыгъэми, тегушшысыкІыгъ. Сэтэнаекъом ыІупшІэшхо шэплъ Іужъухэр благъэу ынэІу къиуцожьыгъэх. «Сыд шІыкІа ар?» Типхъу унэ зэхэт шІагъо зэришІырэр, мыдэ мы унэр зэрэхъоопщэожъыр, мыдрэр, адэ мыдрэм зэ еплъэлъ – мыщ фэдизмэ хэта аригъэсыщтыр, сеплъмэ Орзэмэс фэшъхъаф иІахэп, ыІозэ агъунэрэ унэ цІыкІум нигъэсыгъ. Ежъыри фэщ къыхэхъагъэм фэдэу, ышІэрэри ыІорэри ымышІэжъэу, делэ-делэу ыуж ит. ПцІэпІагъэу ущ ыгу илъыр сыдым ригъэшІэни.

Гу къалъбатагъэмэ цІэІужъ. Енэгуагъо, Орзэмэсрэ Отэч Камэрэ къягуцэфагъэхэкІэ. Плъэгъурэба Шъэуае ынэпашъо кІэгъэплъыкІыгъэ зелъэгъум Орзэмэс шъэфэу зэрІушхыпцІыкІыгъэр. Кулэжъи бэрэ хъэцІэупхъапІэ ихъагъэу, пцІэхъохъуагъэ.

«Сыда силажъэр ащ фэдэ шъокІэ къысэплъынэу, нэдэплъынІэ-ІэубытыпІэу естыгъэри?» – егупшысэжъы Хъаные.

Сэтэнаекъомэ анахъ дэхэ лъэпкъ Къургъохъаблэ дэсэп: яхъулъфыгъи ябзылъфыгъи зэфэдэ, сурэт тхыгъэх. Къуаджэм цыщ бзылъфыгъэ горэм ыІогъагъ: Сэтэнаекъо Кушмэзрэ КІасэрэ дэхэ фалъфэхэу тхъэм къызэфигъэшІыгъэх. Ары Шъэуае школым чІэс зэхъум чылэ пшъашъэмэ зыфызэтырахыщтыгъэр. Хъаный ащ шъэфэу енэцІыщтыгъэ. Ащыгъум ежъ яенэрэ классым исыгъ, адрэм япшІэнэрэр къыхушхыщтыгъ. Мафэ горэм шІулъэгъуныгъэ тхылъ цІыкІу горэ Шъэуае Орзэмэс къыфригъахыгъ. Ау ядэжъ къэсыжъыфэ Хъаные къыфызэдэхыгъэп. Іэр кІэзэзыщтыгъэ, гум ышІоштъ мыхъоу лъэпэрапэщтыгъэ.

Хъаные Сэтэнаекъо Шъэуае зэрипсэлъыхъор ипшъэшъэгъумэ псынкІэу къыдашІагъ, къесэмэркъэухэу къырагъэжъагъ.

– Ой, Хъаный, урэу кІэлэ дахэм, пкІэшъэ шхъуантІэу земыгъэу, гъэр земыгъэшІ – хъаолые, дахэм насып дэбгъотыщтэп сыдигъокІи аІо.

ГушчыІэ закъуи ипшъэшъэгъумэ апимыгъодзыжъэу, ыбзэ ыубытыгъэм фэдэу Хъаные цытыщтыгъэ.

Арыми Шъэуае ишІулъэгъуныгъэ шыуш чыжъэу чъагъэп, кІэщыгъор зекІым итхылъхэри зэпыужьыгъэх. Нэужым Сэтэнаекъо Шъэуае еджапІэр къызеухым чылэм дэкІыгъ, район гъомлэпхъэшІ комбинатым экспедиторэу Іухъагъэу Хъаные зэхихыгъэ. Ар изэблэкІыкІэу нэгыритІумэ янасыпхэр зэблэ-

кЫгъэх. Хъаные, куоу-куоу бгъэгучІэм гугъэр джыри шгъэфэу чІигъэбылгъхъээ, бэдэдэрэ ежагъэми, Шгъэуае ишІулгъэгъу къыгъээзэжыгъэп. ЕтІанэ Хъоткъор мыгъуагъэкІэ къыфыкъокІыгъ...

Хъаные унагъо кыизекІыжым, шъорышІыгъэ горэ иІокІэшІыкІэм ахэмылгъэу, хъалэлэу Шгъэуае ыІэ къыфищэигъагъ...

«ШІу плгъэгъу зыхъукІэ, псыхъо къэкІогъакІэу, ар нэккы-мэ къапшІудэкІэу къежъэ. Шгъэуае зыфэмыщІІэжъэу арэу ишІулгъэгъу къышІудэкІыгъэмэ? ЗыгорэкІэ щэм ыстырэр щхы-ум зэрешщэжъэу сыхъукъомэ...» Хъаные ышгъхъэ къехъэ.

Лгъэбэкъоу ыдзырэр зэкІэм, машэм ипкІагъэу, еохыгъ, етІанэ, шгъабэу гохыгъэ горэм ылгъэгучІэкІэ зэхешІэ. Еплгъымэ – жгъуагъэм хэуцуагъ. Жгъогъэ шъолгырыр – Къэбаткъом имэзблыгу занкІэу еуалІэ. ЧІыгу шІуцІэ жгъогъакІэм пахъэ шгъхъащхрэп, чІыгу гъукІэгъамэр зэхешІэ къодыеу къеугъ. «РагъэжгъэкІэн фэе», – гукІэ зэриІожыгъэ Хъаные. ЕтІани: «Тилгъэо цІыкІу, ныбжы тырымыкІогъахэм фэдэу, хэкІокІэжыгъ».

Фермэм Хъаные кыизэрэтехъэу тхъаматэр кыизэрэкІогъагъэр учетчикым кыриІожыгъ:

– Моу къэплгъэгъун фэдэу тхъаматэр ехыжыгъ. Сыдигъо къэкІуагъэми, кыизэрэсэу телефоным кыисфытерэу, сычІэ-сыщт ыІуагъ.

* * *

Къэлапчгъэр пытэу кыридзылІэжыи, Хъаные ищагу Казэ кыдэкІыжыгъ. Ау гъучІ кІыргъ псынкІэм ар кыизэтырегъэуцо: къэлэпчгъэблыпкыыр арэу ІыстыгъэкІэ арэп чІыгум зыкІыщхрэр, хъалгъыыр гъучІ цІынэ пІуакІети, зэпыкІыкІынэу ежагъэшъ ары. Нищэу ар ыпэкІэ зыІыгъыгъэм щыщэу ышгъхъагъэрэ закъор къэнэжыгъ. Ащи марышъ хэлэтхъагъ.

Шгъхъац адыипцІэ тІыргъо зэхэкІыхъагъэм хэпІэстхъэжъзэ, егупшысэу мэуцу, гукІэ зыгорэхэр кыридзэхэу, ригъапшэмэ-кыыригъэпшэжъэу тІэкІурэ щэты. «А зыкъом фэбэгъон, пшгъхъэ укІэпІэстхъэжъэу ущымыт, ошІэмэ къэІуат, умышІэрэмэ тІысыжъ». ЕтІанэ доскэм Казэ ІукІыжынынэу зежгъэкІэ, кІэлэгъаджэм самбырэу, гугъу емылІым фэдэу, кыыпидзэжыщт: «Олахъэ цу хэсыми умышІэрэ а алгебрэм. Ау тиубытагъ. СеІэу тІу пфэггъэуцумэ, сшгъхъэ ощ исэлгъхъажы. КІо, непэ къэуцу!»

Джырэмэ нэсыжыгыёнба зыщыпIonым етIани Казэ Къэрэгъулэкъомэ якъэлэпчъэIу къэсыжыгы, ятэ ипхъэшIэ Iэмэпсымэхэр зыдэлъ ящикыр чэум ригъэуцолIагъ.

Бэрэ пэлъыгыэп, щэрэчищ фэдиз икууагыэу кыритIыкIи, пкъэур щэку игъэкIыгыэу чIигъэуцожыгы. Рэхъат кыримытэу пкIэнтIэ ткIопсэу напцэм кыщцежыагыэр IэкIышъокIэ кIелтэкIыкIы. Ящикым кIэрытIысхьи дэлъхэр зэишIэжыыхэзэ, хьалкъыкIэ Iужъу дэгъу, макIэу улъыигъашъоу, кыдихыгы.

«Каз, а Каз, зэхэоха, мыщ пчъэ хьалкъ горэ дэлъыгы сшIошIыба?» – ятэ, Хьадисэ, сымэджэщым кызычIэкIыжыкIэ гъучIэу ыгъэтIылгыгагъэм кыкIэупчIэщт. Казэ фэшъхьаф ащ еIэн кIалэмэ къахэкIыщтэпышъ, ары апэ кызыфегуцэфэщтыр. КIэлэ нахыжъхэр – Мурбек, ар къэлэдэс, Байзэтышъ – еIэхэщтэп, «тхьар кыюуагы о пIэхэр пакохэу укъэхъугъ», ным ащ реIо, фэгубжы. Ахэмэ къакIэлгыкIорэ Арамбий ащ фэмыяхэр, шъоу ебгъэшхынэу пIуагыэкIи. «Дунаим узыфэIэджабгъу темытыхэу, сыдэуштэуи Комсомольскэ секретарэу кIэлэеджакIомэ апэ урагыэуцуагыа? КIо, убзэгу, тхьамкIэ шыкур, гъэчаныгыэ, а зымкIэ ушIу», – кIэнакIэ ащи Щайдэт.

Шыпхъу цIыкIухэр – Сэламэтрэ Замирэтрэ – джыри нысхъапэм рэджэгух ныIэп, ахэмэ яIоф шъхьафы. Арышъ, Каз тыр кызэдэжэщтыр гъэнэфагыэу. Тыр пхъэшIэнымрэ гъукIэнымрэ афэкъулаишъоу зэрэщытым кIырыплгыгыэр а закъор ары. ХьисапымкIэ езыгыаджэхэрэ Цужъ Аюбэ шIэныгъэм ащ иIоф хэмылгъэу, пэчыжъэ хъугъэу еIо.

Тыр кызыгупчIэкIэ, Къэрэгъулэкъомэ я Хъаные икъэлэпчъэжыые зэрэхилъхьагыэр риIошт. «Джы нэс кыуагыалоштыгыэба, Каз, адэ зыгорэ, сэ мыдыкIэ щагур зэпырысэгъэзжы. ТэрэзыIоу бгъэцэкIэжыгыа шъуIуа, Каз», – тыр джы занкIэу кIалэм къеупчIышт. Ауштэу Хьадисэ зыкIиIоштыри мыдрэм ыгу къэкIыжышт. МытапэкIэ мо чылэгум ис нью горэм иштакет былым шъхьарыкIом Iуитхьи хатэм шIэпхъаджэ дишIыхьэгъагъ. Казэ пчэдыжым еджакIо кIозэ ар ылгъэгъугъ, урокхэм ауж ыгъэцэкIэжыынэу кIуагыэ. Ау штакет зэпыкIыкIыгъэхэр занкIэу фытеIулIэжыгыэп. Хьадисэ ащ зырехыылIэм ыгу рихыгыэп, уш нахъэу узфежыэрэр пфэмыгыэцэкIэштымэ ыуж уимыхъ, ыIуи кыкIэнэкIэгъагъ.

Мызэгъэгум Хъаные икъэлэпчъэжыые чIыгум пэмычыжъэ-пэмыблагъэу, зыми нэмысыхэу пщынэм фэдэу, зэIуохы, зэфэошIыжы.

Цыф кымылгъыуным кIэгоIызэ, иIэмэ-псымэхэр Казэ
ыугъойжыгъэх, къэбзэ-лгъабзэу пхъэIушкIэнхэр, гъучIуна
улгъыгъэжъ къэгъэщыгъэхэр зэкIугъоежыгъэх. Ящикыр
ыпэ рапшIэу чэум шгъапыригъэуцукIи, етIанэ ежъ фэIазэу,
кIочIагъэ хэлгъэу шIахыгъэм елгъи, хатэхэмкIэ ядэжъ екIу-
жыгъ.

4

– Стыщтхэп, Чэтиб!

– Стыщтхэп пIуагъи? – кыкIэупчIэжыгъ икIэрыкIэу
тхэматэр телефонымкIэ.

– Стынхи укъызщызгъэхъажына...

– Арэп, Хъаный, мы уикъаигъагъэ сыдигъо хэунэжыщт?
Хъалэлэу, чIэгъчIэлъ мэхъанэнчгъэу бзылгъыгъэ ныбжы-
кIэр мэщхы:

– ТишкIэхъужъхэм яонтэгъугъэ пуд тIокIрэ ирэм тIэкIу
кгъехъу зыхъукIэ ары, Чэтиб.

– Ащыгъум сэ счIыпIэ райкомым ибюро узэрэкIонэу зыгъэ-
хъазыр.

– Кондицием нэтымыгъэсыхэу тыдэ сыкIуагъэми хэсшIы-
хъан щыIэп, – щхыпэ шгъабэр IупшIэ из хъураемэ атегъушты-
кIыжыизэ, Хъаные пегъодзыжы.

– Арэп, Хъаный, хабзэр сэщ нахы о нахышIу олгъэгъуа? –
трубкэр лгъэшэу къэзгъэкIэзэзыщтыгъэ макъэр уятэпсымэ
нахъ къэушгъэбыгъэу Хъаные кыщыхъугъ. Ащ дыригъэш-
тэжгъэу ыIоу мыдрэми зигъэцIыкIугъ:

– Хабзэр лгъыспрэ пкIэнтIэпсырэкIэ, Чэтиб, о кыдэпхыгъ.
Гъаблэрэ гъаерэ уакъыкIэрызыжыгъ. Тыгъуасэ къалгъы-
гъэм о зыкыуигъэпшэна. Ау тэри тилгъэхъан пшгъэдэкIыжъ
горэ щытхын тлгъэкIын фаеба? Цахъ кысфэшгъушIи мыщ
сыкъэжгъугъэкIуагъэба! Сеплгъымэ арэу узфэгумэкIын хъатэ
тэ тифермэкIэ кытфэнэжыгъэп. Мы дгъэхъазырхэрэр тты-
хэмэ аужыпкгъэрашгъхэм илгъэсныкгъом бэкIэ кгъедгъэхъунэу
тэлгъытэ, – мэкгъэмэ махэу, ау зыпкгъ итэу, ицыхъэ зытелгъы-
жгъэу Къэрэгъулэкгъо Хъаные тхэматэм пегъодзыжы. Мэр-
чэным пероур хегъао, столышгъхэм тебзэгъэ газетым тетхэгъэ
«450-рэр» нахъ шIуцIэу, пщэрэу кгъегъэчыхъэ.

– Субхъаналахъ, ини цIыкIуи, тэц фэшгъафрэм, гущыIэкIэ
дахэ ззымыгъэшIагъэ щыIэжгъэп! Плгъэгъурэба ур кызэрэ-
гущыIэрэр! Районым илгъэсныкгъо планыр ригъэкгъурэпи! Къы-

бгурәйуа-кыыбгурәмыйуа? Хэт сыд иләми ытынәу ары райкомым установкәу кыытыгыр.

– Хяу, Чәтиб, арәу тыкыемыгыз...

Хяные икIэрыкIәу зигъәцIыкIүзә кыыригызжыгыз кыо-
дыеу Чәтибә гушыIәр Iәпепхыу:

– Арәп, сыда мыр, шыуичәм кыыдәщыри ягыац осәйуа, сы-
дәу зыкысыфәпшIыра? ТшIомыигъо Iаджи тәри тшIәнәу
чIыпIә тефә!

– Хяу, Чәтиб, сә чәм сиIәп, ау сиIагыәмә ар стынкIи фер-
мәм тетхәм сяIәцтыгызгыз. Сыда имәхыанәр зионтәгызгыз
имыкызгыз шкIәхыужыхәр машинәм изгызыхыхыхыу сщәхәкIә.
Шхыхә-лхәкыо закIә хыужыхыхыу...

– Хыуцтых ахәр! Сә сяплыгыз. Ау пуд тIокI зырызыр кыа-
рыкIышт. Арыш, зыкыемыгызтхыамыкI. Ощ фәдәу адрәхә-
ри кыичыжыгызгызоти...

– Чәтиб, куон шымыIәкIә тахы, зәраIоу Iофыр зытетыр о
бюром кыышыпIомә сыд фәйуагыз? Мары тхыапшрә зырә га-
зетхыми кыатхырә, радиомы кыыIорә, умыдәхән пIоми, унәшкыо
пхыашәхәр ашIых, былымыр кондицием нәзымыгызсәу зыты-
рәм пшәдәкIыжы пхыашә егызхыгызәнәу... Тыдә шыIа типар-
тийнә принципиальнагыз? Мафә кыәс ащ игугыу тәшIы.

– Арәу оIуа о?

– Арәу сәIо.

– Арәп, Хяные-командир (фермәм тет хыульфыгызхәр
бзыльфыгызәм «Хяные-командир» аIозә кыызәрәдзәхәрәм
фәдәу ныбжыи Чәтибә Хяные кыеджыгыз, тхыаматәр кыызә-
ригызәгубжыгызәм ар ишыхыатыгыз), мы о кыапIорәм фәдиз
апәсIожыу сә сесагыз. Ащ фәдәм раIорәр ошIа – анархия.

– Чәтиб Айсович, – бләкIыгыз хыугыз-шIагыз горә гум кыә-
кIыжыи, фәмыхыужыкIә кыыхәгушIукIыгыз заведующыр,
тегызпсыхыагызәу, кIуачIәу хәлыр кыыхәцәу, – кыәошIәжыа,
бжыхыу кIуагызәм кондицием нәтымыгызсәу былым пIашы-
хәр зытәтхәм, тыгоIәгызәцәу тIуи, тIәнтәгыз тызәрәнәмысы-
жышыгызгызәр! КыәошIәжыа? Сә зыгорә сIуагыз пәе, шыо
мыщ шыузыкIытырагызәуцагызәр ащ фәдә горәм шыушыхыә
ешыумыгызәгушысыщтымә, кыытәпIожыгызгыз.

– Сә сIорәр сшIәзә сәIо, уемынәгуй. КIыхыә-лхыә земы-
гызшI. Неущ машинәу кыыпфакIорәм фәдиз кыәуш!

Трубкар ошIә-дәмышIәу тхыаматәм кыытыридзәжыгыз.

Кыуахы ихыажышцтхыу кыажәхәрәм фәдәу гыәрәкIобжыхыә
Хяные кыышхыащыIыстәхи, зигыо хыугыи-мыхыугыи аIо-

жыгыгъэп – лы зэрагъэшІәу Іәщым дэтыгъэ пстәури далъэсы-
кІыгъэх. Ежъ, заведующ ныбжыкІәм, ащыгъум сьд ышІә-
щтыгъэр, сэнаущыгъәу хэлъыгъэр? Джыри былымахъомэ
занкІәу кытыраубытәни кыраІощт: арәп Хъаные-командир
цІыкІур, тәрыкІә, теплътэм, узэфә дэд, мо лы зытемылтәу
шхынлтәм кІәрыт былымыр игъом зэрәнэгъэсыгъән фаер
пшъхъә кыубытырәба джы, ужә бзәгу дэлъыжыба! Ар кы-
раІощт шъыпкъәшъ хәхи гъәІылт. Іушы хъугъэх джы цІыфхәр.

«Хъау, тызфәгоІән слъэгъурәп. Зысыудәгуни зысІәжәшт.
Ощым зеІәтыфә пхъэм зегъәпсәфы зәраІоу, хъурәм теплътын,
былыммә лы арәшІ». Хъаные ежъ-ежырәу гу ешІы. Зызау-
ләрә щәсы. Ручкәу зэрәуцІәрапхъәщтыгъэр столышъхъэм
тыредзәжы, кызыщытәджыкІыжызә, махәу къеІо:

Шым щыщынәрәр уанәм ео хабзә. Адә шъхъадж зыфы-
рикъущтым ерәу заІом, ныор тәджи чәтыур унәм рифыгъ.

Ар Хъаные ыгу рихыгъәп:

– Арәу оІуа о, Заурбәч?

– Сыда сә сәІокІә. Нахъ лъәшым Іашәр ий, Хъаный, сы-
дигъуи. Сә сьд, непә сә сыучетчикмә, фаехәмә, неущ куахъор
штәри мәкъу уІәгу кІо, кысаІощт. Апә тхъэматәу езгъажы,
джы мы плъэгъурәм сыкъәсыжыгъ. Сә сьд... ТІури зы сәркІә.

Хъаные лІы хәкІотагъәм ыгу фәузәу еплъыжыгъ:

– Тхъар кысауи, Заурбәч! – зигъәсәмәркъәузә кІәщхыкІы
бзылтфыгъэр. – ТІури зы дәдәна! Укъәмышт, Заурбәч, чІыгур
къәмыштәу. НекІо ащ нахы нахышІу наладчикмә непә ашІа-
гъәм тыкъегъәплъ.

– Сә сьд... сә сызфәщтәщтыр, Хъаный...

- ?
1. Лъәхъанәу повестыр кыызтегущыІәрәр къәшъуІуат.
 2. Сьд Іофыгъоха авторым мы пычыгъом кыыщиІәтхәрәр?
 3. ЦІыфхәу мы пычыгъом хәтхәм шъуакъытегущыІ. Шъорымә ахәмә
сьд фәдә шән-зекІуакІәхәр къахәжъугъәфәных, сьд къяжъугъәхъулән?
 4. Сьд фәдә шән-хабзәха мы пычыгъом зигугъу кыышІыхәрәр? Сьд
фәдә еплъыкІа шъо ахәмә афышъуиІәр?
 5. Шъузәджагъәм хәт гущыІәжъхәр кыыхәшъутхыкІых, ямәхъанә жә-
рыІокІә кыызәхәшъуф.
 6. Повестым зэрәпсауу шъукъеджи, «НыбжыкІә пәрытхәр» ыцІәу сочи-
нение унәм кыыщышъутх.

Дэрбэ Тимур

НЫНЭПІОСЫР ОСЫМ ФЭД

НынэпІосыр осым фэдэу чыІэ,
Къызыфесрэм гъашІэу къыфэкІуагъ.
КъызфэкІуагъэм, сыд ышІэн, ещыІэ,
Тхъэм джащ фэдэ пщыныр тырилъхъагъ.

Ибэ хъугъэр лъэпкъ, адыгэ лъэпкъ,
НынэпІос чІыналъэм къинэжъыгъ.
Хымэ чІыгум мылэу егъэдыкъы,
Ауштэу щытми, псаоу къэнэжъыгъ.

Ар хэхэс джы, джары цІэу фэхъугъэр,
Ихэгъэгуи, идунайи нэпэмыкІ,
Шъхъафитныгъэу гъашІэм зылъыхъугъэр,
Ымыгъотзэ ыгуи зэпакІыгъ...

КъехъулІэгъэ шъхъакІор изы гыбзэу,
ГужьыдэкІ-гухахъоу Іупэм телъ.
Ны иІэным гъашІэм ар кІэхъопсэу,
Пшысэу зэхилъхъагъэм ІэшІоу хэлъ.

Ау тэ тисышъ хэкум, тичІыгужъы,
Ныктылъфыгъэм тІапэ фэтщэин!
Тянэ шыпкъэу тиІэм – ти Хэкужъы,
ЫІэ шъабэ тшъхъашъо къыцифэн!

- ? 1. Тарихъым щыцэу сыд фэдэ уахъта усэм къыубытырэр?
2. «Ар хэхэс джы» зыфаІорэ гуцыІэхэм къарыкІырэр сыдэуштэу къы-
жъугурыІора?
3. Ным ыкІуачІэ зыфэдэр къызщыриІотыкІырэ чІыпІэхэр усэм къыхэ-
жъугъэщых, шъукъяджэжъ.
4. Авторым ныкІэ ылъытэрэр сыда?
5. Сыд фэдэ гуцыІэжъха усэм епхыылІэн плъэкІыщтхэр?

* * *

Нартыжъмэ ячІыгу Іугъончъэу зыщыхъурэ зэманым
Къыцэхъух сабийхэр гуфабэр дунаим пагъохзэ,
ЧІыналъэр джэнэтэу, ар Алахъэм ылъэгоу зыцэтым,
Щытхъагъэх бэу цІыфхэр насыпыр хыопсэу афэхъузэ.

* * *

Тикъушъхъэмэ къячъэхых нэпсхэр,
Псыкъефэххэу,
Псы ткІопсхэр аутхэу,
Лъынтфэм фэдэу чІым щызэбгырычъхэу,
Мачъэх,
Мачъэх къэмыуцухэу!
Хышхоу лъэпкъыр зыхэкІодагъэм
Хэлъэдэжъхэу!

Хэт зэхышІэна,
Хъадагъэу тэ тызхэтыгъэр,
Дунэе хъадагъэу
Тикъушъхъэхэр зишыхъатыгъэр?
Хэт ыгу нэсына,
Лъэпкъым ыпсэ зэрэхыхыгъэр,
Емыблахэхэу
Игъонэмыс зэрашІыгъэр?

Къое-чІаемэ адэкІодэжъхэу
Джыри бэрэ гъыцтых тикъушъхъэхэр,
Джыри бэрэ кІыжыщтхэшъ шъобжхэр,

Къячъэхыщтых анэІумэ нэпсхэр,
Псыкъефэххэу...

- ? 1. Усэм ІупкІау шъукъедж.
2. Адыгэ лъэпкъым ыщэчыгъэ хъазабыр сыд фэдэ сатырхэмкІа авторым кыыІуатэра?
3. Зэфэгъэдэнхэу усэм щыгъэфедагъэхэр къыхэжъугъэщых, шъутых.
4. Мы уситІур сыда зэпэблагъэ зышырэр, сыд фэдэ тема къалэтрэр?

ТЫГЪУЖЪЫКЪО КЪЫЗБЭЧ

I

Мыжъужьрэ осхэр къушъхьэшхом телъых,
ИгъашІэ тхьэм кІыхьэ ышІыгъэу,
Исыджи ом хэкІокІагъэу,
Тыжыинэу уашъом къыхэплъы.
Тыгъэм пэжъыурэ ос шъхьашъор
ТелъашъокІэ зыщимыгъэхъоу
Бгъэжъышхом къеплъыхьэ уашъор,
Къушъхьэтхыри изынэплъэгъоу...
Мыщ тыгъэр щетІысэхыжърэп,
Мыщ уахътэр щылъыкІотэжърэп,
Дунэе тхъагъом итеплъэу,
ЦІыф пэпчъы игугъэ гухэлъэу,
Мы чІыпІэр джы къэнэжъыгъ,
Гъэ пчъагъи щызэтехъуагъ.

II

Гъэ пчъагъэ къызэринэкІау
Къушъхьэтхым къыдэкІы шыудзэр:
Шы фыжъым тесыр ЛІыхъужъ,
ШэрэлІыкЪо ТыгъужъыкЪо Къызбэч,
БІныбжъыр илъэс тІокІищ,
«Ятэшхор Емыщэкъу,
Ащ ыкъор Тыгъужъ,
ТыгъужъыкЪо Къызбэч, –
Мэзахэр еугъозы,
Мэзагъохэр итанджышъхь,
Ибзашъхьэ щымыутэу

ШъэотэхъукІэ мэтэрэзы,
ШШоигъокІэ епсыхыжъы...»
Шыудзэр Пэуцу пыидзэм,
«Черкесием иаслъаныр» япащэу,
Оштъуапщэмэ къашъхъарэкІошъы.
ДзэкІолІы шъиблыр къепсыхы,
ЧІы шъхъашъор агъэкІэзэзы.
Ахэр шъхъафитых.
ЛІыгух!
Ахэр щылычы нэгух!
Ялъэккъы пае мэзаох,
ЯчІыгу пае мэфэхых!
Абыны пыидзэр даубытэ,
Мины пшІыкІутІоу къалъытэ,
МэшІо устхъохэу афелъых,
Пыидзэр зэхаупкІатэ,
Чэтапэхэр лъыкІэ агъэплъых.

III

Минрэ шъиблырэ тІокІищрэ пшІыкІублрэ илъэс,
Нашъхъэ осыр рэхъатэу, шъабэу къыщесы,
Къоджэ шІагъом ышъхъагъ ар щэхъые,
Къушъэм илъэу сабийри дэхъые.

Ным гъэшІуабзэр ащ къыфыхещы,
Чэщым мафэр къыпытэу зэблещы,
ШэрэлІыкъомэ лІыхъужъ къафэхъу,
Насып иІэу Тыгъужъ къыщэхъу!

Насып иІ ащ, ащымыгъупшэу
Ыкъо кІасэ саугъэты хъуцт.
Зыщыщ лъэккъым шъхъащэ къыфишІэу,
ГъэшІэ пчъагъэмэ апхырыкІыцт.

Къушъхъэ тІуакІэм Адэгури дэчъы,
Нашъхъэ ечъэ, сабыим пэгъочъы,
Ащ щепсыхъэ Къызбэч, щегъэпскІы.
Разэ фэхъу лІы хъуцтым иІаплІы.

Ипсы уалъи дедзые лъагэу,
Ощхыпс жъгъырбэу чІым къытефэжъэу,

Зэридзэжъэу бэрэ цIыфыгур,
Шуигъэбылъэу загъорэ гъогур.

Тыгъужъ епIу кIалэр лIэбланэу,
Псэемыблэу хъугъэ Къызбэч.
Къушъхъэбг лъагэмэ защиушхунэу,
ЫпкъышъолкIи кIалэр щылыч.

Урысыдзэмэ пчыкIэ афэхъоу,
Черкес хэкум ар и Аслъан!
Лыгур зиIэмэ янэфышъагъоу
Сэ ихыгъэр ац инэшан.

Беллы фэдэ зекIолIы пчъагъэ
Ац илIыгъэ ыгъэшIэгъоцт
Генералмэ янэпцIы тхыгъэ
Бэрэ ыцIэ къыхэфэжъыцт.

Ац пщыналъэхэр физэхалъхъагъэх,
Щытхъоу пылтыр Iотэжъыгъуай,
Ыгъэхъагъэхэр къыднэсыжъыгъэх,
Зы нэбгырэм фэлъэгъугъуай!

Арэу щытми, ар лIы пхъэшагъ,
Щтэр зыфэдэри ац ымышIагъ,
ТекIоныгъэр гъусэу иIагъ,
Адыгэгур къычIимынагъ.

УIэгъихыр пкъышъоным телъэу,
Гъэ тIокIищыр зэринэкIыгъ,
ЛIы ес дэдэу зэуапIэм Iутэу,
ИдзэкIолIмэ апэ итыгъ.

IV

«...Къызбэч къызынэсым,
Чэтэку машIоу
КъахэлыдыкIи,
Корэныгум ашIуипкIи,
Кушъутанэр къахищыгъ.
Ылъапшъэ щэ хэлъэу,
Къызбэчы бэчкъанэр фагъашIо,
О иашъо мэшIэты,

Ичатэ кызырихыкІэ,
Чаныджэ мэзэхац,
ПкыжымафэкІэ пкыжъ хьафынчъ...»

V

Дунаим тыкытехъуагъэмэ,
Хэта ар зищыкІагъэр?
Лыхъужъхэр бэу кытхэкІыгъэмэ,
Сыда тызкІэмэкІагъэр?
СшІошъ мэхъу, къэкІошт зэманым –
Тилъэпкъи зиІэтыжын.
СшІошъ мэхъу, къэкІошт зэманым –
Адыгэм зиухужын.
ЗыкъашІэжыщт тикъушъхъэмэ,
Шъхъащи кытфашІыжыщт.
Уахътэм ишъоф уцупІэмэ,
Тыгъэр къащепсыжыщт...

VI

Мыжъужърэ осхэр къушъхъэшхом телтых,
ИгъашІэ тхъэм кІыхъэ ышІыгъэу,
Исыджи ом хэкІокІагъэу,
Тыжынынэу уашъом къыхэплты.
Тыгъэм пэжъыурэ ос шъхъашъор
ТелъашъокІэ зыщимыгъэхъоу
Бгъэжышхом къеплтыхъэ уашъор,
Къушъхъэтхыри изынэплъэгъоу...

- ?
1. Къызбэч илІыхъужыгъэ кызыІотыкІырэ сатырхэр къыхэжъугъэщ, шъукъядж.
 2. Сыда авторым ицыхъэ зытелгыр? Сыд фэдэ сатырха ар кызыщиІорэр?
 3. ГущыІэхэу «сыджы», «тандж» зыфиІохэрэм ямэхъанэ «Адыгабзэм изэхэф гущыІалъэ» кыдэжъугъуатэх.
 4. ЛІыхъужъмэ яхылІэгъэ гущыІэжъхэр шъугу къэжъугъэкІыжых, шъутых.

Литературэм итеориеклэ кIэджыкIыжыныр

Аллитерациер IупкIагъэу художественнэ псалъэм иIэр гъэлъашыгъэным пае зэхыщыр мэкъээзэрацэхэр кыыкIэIоты-кIыжыгъэныр ары. Аллитерацием гущыIэ зырызхэр якъэ-IуакIэкIэ нахь кыыхэщэу ыкIи ащ ыпкъ кыикIыкIэ мэхъанэу яIэр нахь гъэлъашыгъэу ешIых. Аллитерациер усэхэм (стих-хэм) нахьыбэрэ, прозам нахь макIэу ащагъэфеде.

Балладэр гум ихъыкIырэ-ишIыкIыхэрэр егъэлыягъэу кыызцагъэлъагъорэ сюжет зиIэ усэ мыиныр ары. Нахьы-бэмкIэ балладэхэр лIыхъужыгъэ е хъалэмэтыгъэ (фантасти-ческэ) Iофыгъохэм афэгъэхьыгъэх.

Балладэм исюжет ренэу кыызэрыкIоу щыт. А Iофыгъо закъом фэгъэхьыгъэу агъэпсы. ЛIыхъужъэу балладэхэм ахэт-мэ яхарактерхэр игъэкIотыгъэхэу къащагъэлъагъохэрэп. Ахэмэ анахь къахэщрэ янэшанэмэ ащыц гор ныIэп анаIэ зы-тетрэр. Балладэр зытхырэм ащ исюжет кыыриIотыкIын кыо-дыем кыыщымыуцоу усэр кыызтегущыIэрэм епхыгъэу ежы-ыгу ихъыкIхэрэ-ишIыкIхэри кыегъэнафэ. Балладэ бэхэр исто-рическэ хъугъэ-шIагъэхэм япхыгъэх.

Баснэр рассказ кIэкIэу (мынэу), нахьыбэрэмкIэ стихкIэ тхыгъэу чIэгъчIэлъ гущыIэкIэ шэн Iаехэр, дэихэр цызгъэзы-ехэрэр ары.

НахьыбэрэмкIэ баснэхэм ахэтхэу (персонажхэу) ахэр кыыз-тегущыIэхэрэр хъэкIэ-кыуакIэхэр (басеннэ хъэкIэ-кыуакIэхэр) арых.

Героир художественнэ произведением хэт цIыфэу, шэн-зекIокIэ гъэнэфагъэ зиIэу произведением нэмыкI цIыфэу хэт-хэм, щыхъурэ-щышIэхэрэм фыщытыкIэ теубытагъэ афызиIэр ары. Литературнэ произведениехэм хэт нэмыкIрэ цIыфхэм щысэтехыпIэ афэхъун зылъэкIыщтыр ары. Героир тхылъым (произведением) еджэрэмкIи щысэ. Ащ (героим) хэолъагъо

пІуныгъэ, общественнэ мэхъанэу литературэм иІэр, литературэр ежъ илтэхъанэ идее пэрытхэм япхыгъэу щыт зыхъукІэ.

Гиперболэр образнагъэр, зэхашІэр нахъ гъэлъэшыгъэнхэм, хъугъэ-шІагъэм иинагъэ лъэшэу къагъэлъэгъоным пае писательхэм гиперболхэр (рагъэхъоу къаІоныр) агъэфедэ. Бэрэ гиперболэм узщаІукІэрэр пшысэхэр, тхыдэжъхэр, нэмыкІхэри арых.

Диалогыр нэбгыритІу е нэбгырэ заулэ япсэлъэ зэпэгъодз зыфиІу мыщ къикІырэр. Произведением цІыфэу хэтхэм яхарактеристикэ, ядунеееплъыкІэ, яцІыф гъэпсыкІэ, яшэн, яІэдэб нахъ куоу къызэрэбгъэлъэгъон амалхэу анахъ мэхъанэ зиІэмэ зэу ащыщ диалогыр.

Диалогым анахъ чІыпІэшхо зыубытэу мэхъанэшхо зыщыриІэр драмэр ары. Хъурэ-шІэрэм, цІыфмэ яшэн-зекІуакІэхэм якъэгъэлъэгъонкІэ ар (диалогыр) анахъ амал шъхьаІ. ЖэрыІо произведенийехэми диалогыр игъэкІотыгъэу ацагъэфедэ.

Драмэр литературнэ произведениеу зэпыщыт купхэм азфагу ихъухъэрэ зэнэкъокъуныгъэ иныр игъэкІотыгъэу къэзгъэлъагъорэр ары. Ащ щыІэныгъэр зегъэушъомбгъугъэу лъэныкъо пстэури къызэдиубытзэ къегъэлъагъо. Джащ къыхэкІыкІэ драмэм щыІэкІэ-псэукІэм тхьамыкІагъоу, гухэкІэу хэхъухъэхэрэр, щхэнэу щыхъухэри зэгъусэхэу хэогъуатэх. МыщкІэ ар гухэкІым щэхъу къэзымыгъэлъэгъорэ трагедиемрэ сэмэркъэу-щхэн закъор зылъэпсэ комедиемрэ инэу атекІы. Драмэхэр зыфатхэу, зыфэгъэзагъэр сценэр ары.

Произведением Іоф дишІээ, авторым идейнэ гухэлъэу ышІыгъэр образхэмкІэ, хъугъэ-шІагъэу къызтегущыІэхэрэмкІэ къегъэлъагъо. Трагедием, комедием, драмэр (имэхъан земыгъэушъомбгъугъэу пштэмэ) драматическэ произведенийехэм ялъэпкъ зэфэшъхьафых.

Композициер произведением изэгъэфэнрэ ащ щыщ пычыгъо хэм язэпхыкІэрэ, язэкІэлъыкІуакІэрэ зэрагъэпсырэр ары. Произведением икомпозиције ежъ идейнэ мэхъанэу иІэм епхыгъ, елъытыгъ, ар нахьышІоу къызэІухыгъэным фэІорышІэ.

Конфликтыр цІыфхэу художественнэ произведением хэтхэр зэрэзэшІуанэхэрэр, зэрэзэутэкІхэрэр къызэрагъэлъэгъорэ амалхэр ары. Конфликтыр ары произведением сюжетэу иІэр зезыщэрэр.

ШІур ем, кІэр жъым зэрябэнхэрэр, зэрапэшІуекІохэрэр ары конфликтыр къызэхэкІырэр. Художественнэ произведение тэ-

рээ пстэуми шыпкъяныгъя зыхэлъ бэнэныгъям ифэшъошэ чыпIэ ащеубыты.

ШыIэныгъям къяхэкIыгъя, епхыгъя конфликтымрэ художественнэ конфликтымрэ зэфэшъхяфых. Драматическэ произведениехэм ятхын конфликтым анахъэу мэхъанэшхо цыреIэ.

Лирическэ дэхиныгъяр къягъялъягъорэ Iофыгъохэм ыгукIэ зэрафыщытыр къизыIотыкIрэ псалъэхэу авторым произведением хигъахъэхэрэр ары. Лирическэ дэхиныгъяхэр эпическэ ыкIи лиро-эпическэ произведениехэм ащагъэфедэх. Ахэр сюжетым хамыхъэхэу произведением икомпозиције хэтых. Авторым ыгу ихъыкIырэ-ишIыкIыхэрэр тхылъеджэм риIуатэхэрэм фэдэу лирическэ дэхиныгъяхэр гъэпсыгъэх.

Метафоры пкъягъор е пкъягъом идэгъугъэрэ ышIэрэмрэ нэмыкI пкъягъоу ац ихъащырым фэбгъадзэ къябгъялъягъо-ныр ары.

Художественнэ произведениехэм метафорхэм мэхъанэшхо ащыраI. Авторым пкъягъохэр, хъурэ-шIэхэрэр, игухэлъ, ыгу ихъыкIхэрэр, кIэкIэу ыкIи нахъ IупкIэу къыриIотыкIыным-кIэ IэпыIэгъу мэхъух.

Монологыр цIыфэу литературнэ произведением хэтым ипсалъэу ежъ-ежъырэу зэриIожърэр, ышъхъэ фиIожърэр, е нэмыкImэ ариIоу, ау адрэхэм къыраIожыщтым, ахэр къызэрэпэгъокIыжыщтхэм ямышхыгъэр ары. Монологыр диалогым зэрэтекIрэр зыфэгъэзагъэхэр къызэрэпэгъокIыщтхэм зэремышхыгъэр ары.

Диалогым фэдэу анахъыбэу монологыр зыщагъэфедэрэр драмэр ары. Героим ыгу ихъыкIрэ-ишIыкIхэрэр къызэIухыгъянымкIэ, ихарактер зыфэдэр къягъялъягъогъэнымкIэ монологыр амалышIоу щыт.

Образыр художественнэ произведением анахъ къяхэщыхэу, анахъ мэхъанэ ин цызиIэ цIыфхэу цыIакIэм щыщ сурэтхэу къыщагъялъягъохэрэр ары. Къягъялъягъорэ цыIакIэм зэрэфыщытыр, цIыфхэм язекIуакIэ, природэм игъэпсыкIэ къегъялъягъо.

ШыIэныгъям ылъэныкъо зэфэшъхяфхэр зым зыр епхыгъяу художественнэ произведением нахъыбэмкIэ къегъялъягъох. Джащ къяхэкIыкIэ писателым цыIакIэр образ шъхяфхэмкIэ къегъялъягъо пIоным нахъи, образнэу къегъялъягъо пIоным нахъ тэрэз. Ац къыкIырэ цыIакIэм илъэныкъоу къягъялъягъохэрэм янэшанэхэр зэхимыгъэкIуакIэхэу, цIыфым ахэр къы-

зэрэгурылорэм рипхызэ, къяугупшысыныгъэр къызфигъэфедэмэ еж игупшысэхэр ахилъхъэзэ, къетхыхъэхэу ары.

Описаниер (укъыпытхыхъаныр) зэкIэлъыкIоу пкъыгъомэ, хъугъэ-шIагъэмэ янэшанэхэм къатегушыIагъэныр ары.

Пейзажыр (природэм итеплъ, исурэт, икартин) хъугъэ-шIагъэхэу произведением къящцагъэлъагъохэрэр къызщыхъурэ дунаир, чIыпIэр ары. Художественнэ произведение шъыпкъэм пейзажыр ау сыдми къыхафэу щыщытэп, ащи произведением иидейнэ мэхъанэ къегъэлъагъо. Пейзажыр героим ыгу ихъыкIырэм, ащ игухэлъхэм ыкIи изэхашIэхэм япхыгъэу бэрэ мэхъу.

Повествованиер литературнэ произведением щыщ чIыпIэхэу ащ щыхъухэрэр, щышIэхэрэр къызщиIуатэхэрэр ары.

НэмыкI Iофыгъохэм къапкъырыкIызэ, ахэр ыгъэфедэхэзэ хъугъэ-шIагъэхэр, зекIуакIэхэр къызэритхыхъэхэрэм, еж къариIуалIэхэрэм афэмыдэу тхакIор дэх имыIэу ахэмэ къащытегушыIэ. Описаниеми, монологми, диалогми мыщ мэхъанэ гъэнэфагъэ щыряI.

Прозэр художественнэ произведениехэу шэпхъэ теубытагъэ имытэу жэбзэ шъхъафиткIэ тхыгъэхэр ары. Прозэр жэбзэ искусствэм илъэпкъэгъу инмэ ащыщ. ЧIыпIэу ыубытырэмкIи, игъэпсыкIэкIи, Iофыгъоу къяIатхэрэмкIи прозэр жэбзэ искусствэм илъэпкъэгъушхоу поэзием текIы. Прозэм мэхъанэшхо щызиIэр авторым, персонажхэм, къэзыIуатэрэмэ япсалъэ язэфыщытыкI ары.

ЦIыфмэ ящыIакIэ игъэкIотыгъэу, бгъу пстэури къызэлъиубытэу къыгъэлъэгъоным пылъ прозэр. Джары прозэкIэ тхыгъэ произведениехэр (романыр, повестыр, рассказыр) поэзиекIэ тхыгъэхэмэ анахъ инэу бэрэ зыкIыщытрэр.

Пшысэр жэрыIо художественнэ произведениеу зыфэдэ къямыхъугъэ е къяхъун ымылъэкIыщт къяугупшысыгъэ хъугъэ-шIагъэхэр къязгъэлъагъоу, зэрэмышъыпкъэр ашIэзэ, пIуныгъэм е зэцтегъэум афэшI къаIуатэрэр ары.

Зы шъхъэ е шъхъэ заулэ зышIот иныхъхэр, мэхъэджагъэхэр зезыхъэрэ нэгъучIыцэ ныор, машIор къызIуихырэ благъор зыхэтхэр, зыхэлажъэхэрэр, ахэмэ лзжъэкIо къызэрыкIор, цIыфзафэр зэрызаорэр ыкIи зэратегIорэр къязIуатэхэрэр адыгэ пшысэхэм ахэтых.

Мыщ анэмыкI пшысэ купмэ къаIуатэрэр унэгъо кIоцIым цIыфхэм зэфыщытыкIэу щыряIэхэм яхъылIэгъэ хъугъэ-шIагъэхэр арых.

Псэушъхьэхэр герой шъхьаІәу зыхэт пшысабэ адыгэмэ яІ. Мыхэмэ ахэт псэушъхьэмэ ежъ ялъэпкъ нэшанэхэр къахэнэжъых нахъ мышІәми, цІыфмэ язекІокІә-шыкІәхэр, язэфыщытыкІәхэр къагъэлъагъох. Джащ къыхэкІыкІә, мыхәми адрэ пшысэхэм афэдэу социальнэ мэхъанэ куу акІоцІылт, классовэ гъэпсыкІә яІ. НэмыкІ цІыф лъэпкъмэ япшысэмэ афэдэу, адыгэ пшысэхәми народым игугъэ-гупшысэхэр, идунэееплъыкІә, изэхәшІыкІә къагъэлъагъо.

Ремаркэр драматургическэ произведением иавтор действием ыпәкІә е ащ кІыгъоу ахэр зэрәкІоцтым ехьыллагъэу ытхырэр ары. Ремаркэхэм произведением хэт цІыфхэм аныбжъ, ятеплъ, шыгъынәу ащыгъыр зыфэдэхэр, язекІокІә-шыкІәхэр къагъэнафэх. Едзыгъохэм ыкІи къәшІыгъохэм апәкІә щыІә ремаркэхэм хъугъә-шагъэхэр зыщыхъурә чІыпІәм, уахътәм, зэрәхъухэрә шыкІәм уащагъэгъуазә.

Ремаркэхэр режиссерәу пьесэр зыгъәуцурәм, рольхэр къәзышІырэ актерхэм афэгъэхьыгъә унашъохәу щытых, драматическэ произведением еджэхэрәмкІи ахэр гъуазә мэхъух.

Ритмэр шәпхә гъәнәфагъәм тетәу ударением зытефэрә пычыгъохәмрә ударением зытемыфэрә пычыгъохәмрә зэрәзәкІәлтыкІохэрәр ары. Ритмәм ишІуагъәкІә усәр зәкІәупкІагъәу, гъәпсыкІә теубытагъә иІәу мэхъу.

Рифмэр усәм исатырхәм зәфәдә е зәхыщыр макъэхэр зәращызәтефэхэрәр ары. Рифмәм усәр жъынчәу, исатырхәр зәпәджәжъәу, зәкІужъәу къешІы.

Сатирэр художественнэ произведение лъэпкъ зәфәшъхьафхәу (роман, повесть, рассказ, пьеса, усә) общественнэ щыІәкІәм мыхъунәу къыхафэхэрәр зыщаумысхәу, лакъырд зыщашІыхэрәр ары.

ЩыІәкІә-псәукІәм щыкІагъәу хәхъухьэхэрәр шъыпкъагъә хәлгәу, егъәлыягъәу къебәкІәу тхакІом къыгъәлгъагъо зыхъукІә тхылъеджэхәм анаІә ащ атырырегъадзә, мыхъуным пәуцужьынхәм къыфеІәтых.

Сравнениер нахъ ІупкІәу, нахъ нафәу къәлоным пае литературнэ произведениемә абзә сравнением (зыгорәм фагъәдәныр) бәрә къахафә. ГущыІәм пае: пкъыгъор, цІыфыр, хъугъә-шагъәр нахъ ІупкІәу тхакІом къыгъәлгъәгъонхә, идеянә гухәлыр къыгъәнәфән ылгъәкІынәу сравнением ешІы.

Стиххэр стихотворнэ псалгъэр ритмикәу хәлтымкІә прозаическә псалгәм гокІы.

Стихотворнэ псалгэр орэдым кыыхэкIыгъ. Орэдышъом ащ ритмэ иIэу ышIыгъ, музыкальнэ фразэхэмэ афигощыгъ. ЫужкIэ орэдышгъор имыIэжы хъугъэ, ау ащ инэшанэхэр кэнагъэх: стихотворениер стихыхэу (сатырхэу) зэрэгощыгъэр, ударениехэм чэзыу зэкIэлтъыкIуакIэр яIэу зэрэщытыр.

Сыд фэдиз якIыхъагъэми, стихотворением исатырхэм аффагу макIэу щызэпагъэузэ къаIо, ыкIи ахэмэ гущыIэ пчъагъэу ахэтмэ амылгытыгъэу, уахътэу ахъырэр зэфэдизэу щыт. Джары стихотворением иритмэ кэзышIырэр.

Сюжетыр зыр зым епхыгъэу кыизэкIэлтъыкIоу щыт хъугъэ-шIагъэхэу, цIыфхэу хэтхэм яшэнхэмрэ язэфыщытыкIэхэмрэ кыизщынафэрэр ары.

Произведением итемэ сюжетым кыыщынэфагъэ мэхъу. Темэр кызгэнэфэгъэным пае, идейнэ мэхъанэр кыыбгуры-Ионым пае, хъугъэ-шIагъэ пэпчъ, эпизод пэпчъ щыIэн фает.

Произведением зы сюжетнэ линии иIэнкIи мэхъу, ащ кыи-кIырэр хъугъэ-шIагъэхэу кыыIуатэрэмэ зы зэкIэлтъыкIуакIэ яIэу хъункIи мэхъу. Ау произведением сюжетнэ линии заулэ иIэу заIокIэ, ащ дыкIыгъоу ахэмэ ащыщ пэпчъ завязки, кульминационнэ пункти ыкIи развязки иIэн ылъэкIыщт.

Сюжетнэ линиэхэр Iофым, анахь ылъапсэхэр арэу хъунхэкIи мэхъу, апэрэ Iофэу щымытэу, ятIонэрэ чIыпIэр зыубытэу хъунхэкIи мэхъу. Сюжетнэ линии анахь лъапсэр, анахь мэхъанэ ин зиIэ цIыфхэу хэтмэ къащышIыгъэм епхыгъэ хъугъэ-шIагъэ заулэр ары.

Сюжетнэ линии заулэмэ тхакIом щыIакIэр нахь зыригъэушъомбгъоу кыыIотэн, нахь цIыфыбэ, героймэ ащыщхэр нахь дэгъоу, нахь икъоу кыыгъэлъэгъон ылъэкIынэу ашIы.

Таурыхъыр цIыфхэр зыщыгъуазэу къалъэгъужыгъэ хъугъэ-шIагъэ горэм ехыллэгъэу жэрыIокIэ къаIотэжърэ кэбарыр ары. («Къолъэжъымыкъо Зезэрыхъэ итаурыхъ».) Таурыхъыр тхыдэжъым яхъщыр. ТIуми лъапсэу яIэр щыIэгъэ шъыпкъэу щыт. Ау, тхыдэжъым елгытыгъэмэ, таурыхъым кэуугупшысыгъэу, хэгъэхъуагъэу иIэр нахь макI, хъугъэ-шIагъэр зэрэщытыгъэм нахь макIэу кIэрычыгъ.

Темэр литературнэ произведением ылъапсэ хъугъэу, имэхъан шъхъаIэу, ианыхь Iофыгъо инэу тхакIом ащ цигъэуцу-гъэр ары.

Литературнэ произведением итемэ идееу ащ (произведением) иIэм епхыгъэ дэдэу щыт.

Тхыдэжтыр жэрыло народнэ произведениеу, егъэлыягъэ хэлъ нахъ мышIами, историческэу щыIэгъэ е щыIэн зылтэ-кIыщтыгъэ хъугъэ-шIагъэ горэ къэзыIуатэрэр ары.

Героеу тхыдэжтхэм нахъыбэмкIэ къахагъафэхэрэр зэгорэм щыIэгъэ лIыхъужтхэу зыцIэ къашIэжтхэрэр ары.

Эпитетыр пкыгъо е хъугъэ-шIагъэ горэм инэшанэмэ ащыц къэзгъэунэфэу къахэзгъэуштхъафыкIрэ гущыIэр ары. Эпите-тыр пкыгъоу е хъугъэ-шIагъэу зинэшанэ кыгъэунэфрэм кIэгъу.

Жэрыло народнэ творчествэм и произведениехэм эпитетым бэрэ уащыIокIэ.

Юморы художественнэ произведениехэмкIэ щыIакIэм щхэнэу хэхъухтхэрэр къэгъэлтэгъогъэныр ары.

ДЭТХЭР

Адыгэ IорIуатэр

Хтымыщыкьо Пэтэрэз (аудио)	3
ЛIыжъ Iуш	8
Чэчанэкьо Чэчан	11
Джэбэгъ ихыкум	30
Адыгэ пачтыхьэмэ ягъыбз (аудио)	33
Фэрзэпэ заом иорэд (аудио)	35

Адыгэ литературэр

Хьаткьо Ахьмэд

ТызэшIокIодынэп	41
-----------------------	----

Жъыгъо (видео)	43
----------------------	----

КIэрэщэ Тембот

Хьаджырэт (аудио)	45
-------------------------	----

Цэй Ибрахым

Шъхьэзакъу	74
------------------	----

КIубэ Щэбан

Iошъхьэмаф (видео)	90
--------------------------	----

Пэрэныкьо Мурат

Жъогъуищ (аудио)	94
------------------------	----

Аслъан пацэмрэ бэджэ хъоршэрымрэ	112
--	-----

Щыдыр номенклатурэ IофышI	113
---------------------------------	-----

ПкIэшъэхъумрэ бжъэмрэ	115
-----------------------------	-----

Лъэустэн Юсыф

ШъэокIасэ икъэбархэр

<i>ШъхьакIом сырихъыжъагъ</i>	116
-------------------------------------	-----

<i>Хъэм сыкъеггэнэжъы</i>	120
---------------------------------	-----

<i>ГъукIэм ипсын</i>	125
----------------------------	-----

Еутых Аскэр

Нэфын	131
-------------	-----

ЛIыжъмэ ашъэф	145
---------------------	-----

Кэстэнэ Дмитрий

Хъот-борэн	161
------------------	-----

ЦIыфым ишIушIэ кIодырэп (видео)	168
---------------------------------------	-----

Яхъулэ Сэфэр

Сыдэу удаха (аудио)	177
---------------------------	-----

Шъхьэгъуащэ (аудио)	178
---------------------------	-----

ХьэдэггэлІэ Аскэр	
Псэемыблэжъ (видео)	180
МэщбэшІэ Исхьакъ	
Тщыгъупшэщтэп (аудио)	187
Хьэмам (аудио)	189
Хьуай (аудио)	190
Іэштынэ Хьазрэт	
УІэгъэжъхэр	207
ЧІыгу ІэшІу	217
Шъхьаплъэкъо Хьис	
Даут (видео)	224
Пэнэшъу Сэфэр	
Ерыуаджэм ипкІыхьапІ	240
Къэгъэзэгъу	243
Къуекъо Налбый	
Псым ыхьырэ Іуашъхъ	250
Цуекъо Юныс	
Хымэ лыуз (аудио)	265
Дэрбэ Тимур	
НынэпІосыр осым фэд (аудио)	285
Нартыжъмэ ячІыгу... (аудио)	286
Тикъушъхьэмэ къячъэхых нэпсхэр (аудио)	286
Тыгъужъыкъо Къызбэч (аудио)	287
Литературэм итеориекІэ кІэджыкІыжыныр	291

АДЫГЕЙСКАЯ ЛИТЕРАТУРА

**Книга для чтения по литературе
в 8 классе**

На адыгейском языке

А в т о р ы - с о с т а в и т е л и :

**Шхалахов Асхад Шумафович
Хут Шамсудин Хаджасфарович
Шакова Мира Шабановна**

Ответственная за выпуск С. С. Ситимова
Научный редактор: доктор филологических наук,
профессор А. А. Схаляхо
Редакторы: А. Б. Чуяко, М. А. Блягоз
Технический редактор Т. А. Балаева
Корректор Д. Е. Нахушева

Подписано в печать 23.12.2014.
Бумага офсетная. Формат бумаги 60х90^{1/16}.
Способ печати офсетный. Усл.печ.л. 18,75.
Гарнитура шрифта «SchoolBookC», кегль 12.
Заказ 048. Тираж 800.

ООО «Полиграф-ЮГ».
385000, г. Майкоп, ул. Пионерская, 268.
Телефон для справок: 8(8772) 52-23-92.
E-mail: guripp2@yandex.ru.